DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

ROGER GRIFFIN

Faşizmin Doğası

ÇEVİREN
ALİ SELMAN

FAŞİZM
İNCELEMELERİ

iletişim

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ROGER GRIFFIN • **Faşizmin Doğası**

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ROGER GRIFFIN 1948'de doğdu. Oxford ve Oxford Polytechnic üniversitelerinde edebiyat ve tarih eğitimi gördü. Halen Oxford Brookes University'de siyaset ve tarih dersleri vermektedir. Faşizmin sosyo-tarihsel ve ideolojik dinamikleri üzerine sayılı uzmanlardan birisi olan Griffin'in *Modernism and Fascism. The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler* (2007), *A Fascist Century. Essays by Roger Griffin* (2008) ve *Terrorist's Creed. Fanatical Violence and the Human Need for Meaning* (2012) başlıklı kitapları bulunmaktadır.

The Nature of Fascism
© 1993 Roger Griffin
Bu kitabın ilk baskısı 1991'de Pinter Publishers Ltd. tarafından yapılmıştır; yayın hakları ise Akcalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla Bloomsbury Publishing Plc'den alınmıştır.

İletişim Yayınları 1980 • Politika Dizisi 117
ISBN-13: 978-975-05-1446-3
© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2014, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora
REDAKSİYON Recep Ersel Erge
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Emircan Yaşa
DİZİN Birhan Koçak
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kanley.org

ROGER GRIFFIN

Faşizmin Doğası

The Nature of Fascism

ÇEVİREN *Ali Selman*

Ücretsiz PDF Kitap Ağı - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İçindekiler

Teşekkür 7

Önsöz 9

İkinci Baskıya Önsöz 15

1 Türdeş Faşizmin "Doğası" 21

2 Türdeş Faşizm İçin Yeni Bir İdeal Tip 59

3 İtalyan Faşizmi 103

4 Alman Faşizmi 145

5 İki Savaş Arası Avrupa'da Başarısız Faşist Hareketler 191

6 Avrupa Dışı ve Savaş Sonrası Faşizmler 237

7 Türdeş Faşizmin Psiko-Tarihsel Temeli 293

8 Faşizmin Başarısının Sosyo-Politik Belirleyenleri 331

Sonsöz 375

Sözlükçe 377

Dizin 383

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Teşekkür

British Academy'ye William Goodall'ın Portekizce'den birincil ve ikincil kaynakları erişilebilir hale getirerek sunduğu paha biçilmez hizmete ulaşmamı mümkün kılan, uygun zamanda sağladıkları "küçük kişisel araştırma bursu" için teşekkür ederim. Bazı insanların en kritik anlarda bana verdikleri destek olmasaydı ne bu kitap ne de yaslandığı felsefe doktorası araştırması gün yüzü görürdü (tabii ki vardığım sonuçlardan onlar sorumlu tutulamazlar). Bu kapsamda, Cyprian Blamires, Detlef Mühlberger, Peter Pulzer, Herminio Martins, Ian Kershaw, Roger Eatwell, Iain Stevenson, John Pollard, Martin Blinkhorn ve Stein Larsen'e müteşekkirim. Bu macera süresince büyük destek veren Oxford Brooks Üniversitesi (daha önceki adıyla Oxford Polytechnic) Beşerî Bilimler Bölümü'ne de teşekkür borçluyum. Forest Green'deki İngiliz ailem ve Campomorone'deki İtalyan ailem de çalışmamda çok önemli rol oynadılar.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Önsöz

> Zihinsel ufkun ötesinden doğan yeni bir takımyıldızının iç huzur bulamayanların gözlerini kamaştırdığı bir an vardır, bir ikaz ya da fırtına sireni gibi dünya tarihinde bir dönüm noktasını işaretler, tıpkı zamanında Doğulu hükümdarlar için olduğu gibi. Buradan bakıldığında çevreleyen yıldızlar kızıl bir ışıltıyla yutulur, putlar kırılan bir çömlek gibi dağılır ve o âna kadar biçimi olan her şey, yeni değerlere dönüşmek üzere fırınlarda erir.

Alman Ernst Jünger'in *Battle as Inner Experience* romanının giriş sayfasında ima ettiği bu uyanış, kişisel olarak Birinci Dünya Savaşı'nda yaşadığı cephe savaşı deneyimiyle sıkı sıkıya bağlıdır. Yine de sözleri tüm devrimci duyguların asli bir boyutunu ifade eder: Çağdaş insani meselelerdeki hayal kırıklığı ve umutsuzluk halinin, birdenbire düşsel bir yeni dünya anlayışına dönüştüğü doğuş anının benzersizliğini.

Yahudi-Hıristiyan tarihsel zamanını kullanan tüm toplumlarda, 2000 yılı yaklaşırken, dünyanın yakın gelecekteki kaderi ile ilgili spekülasyonların yaygınlaşacağını öngörmek için modern bir Nostradamus olmaya gerek yok. Binyıl dönümüyle üçüncü binyıla girilirken, çöküş ve yeniden oluşa dair görüşler öne sürme konusunda felaket tellalları ütopyacı fütürolog-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

larla yarışacaklar, modern zihinler için bile efsanevi güçlerle yüklü bir beklenti oluşacak. Tarihsel dönüm noktası konusundaki kolektif düşüncenin güçlenmesi, algılanan ve nesnel dünya toplumu yapılarında meydana gelecek bir dizi büyük dönüşümle mümkün olabilir: Köktenci, ayrımcı ve kabileci milliyetçiliklerin yükselişiyle; baskıcı devlet komünizmlerinin devrimci ve ilerlemeci demokratik hareketler tarafından alaşağı edilmeleri veya çözülmeleriyle; Birleşmiş Milletler teminatı altında bir "yeni dünya düzeni" önerisiyle ki bu nihai olarak BM'nin öngördüğü kuruluş hedeflerine varacaktır; yaklaşmakta olan ekolojik felaketin boyutlarının giderek daha fazla farkedilmesiyle ve kendini yok etmenin yanı sıra tüm canlılar için yıkıcı olan modern uygarlığın, türümüz de dahil tüm dünya yaşamı için sonsuza dek sürdürülebilir bir yapıya dönüştürülmesi çabasıyla. İnsanlığın bir dönüm noktasında olduğunu söylemek bu sefer etnosentrik retoriğin bir parçası olmayabilir.

Böylesi bir durumda "faşizmin doğası" araştırmasının bu iş için harcanan entelektüel enerjiyi, basım ve kâğıt harcamasını meşru kılıp kılmayacağı sorulabilir. Sonuç olarak "faşizm" ile Faşizmi ve Nazizmi ve onlara öykünen hareketleri kastediyorsak, faşizm, yol açtığı korkunç yıkım ve savaşların yanı sıra, liberalizme ve sosyalizme atfettiği kötülükten bağışık bir post-liberal toplumun temellerini atma iddiasında da bütünüyle başarısızlığa uğramıştır. Ulusların "sağlıklı" ilkelerle yeniden kurulacağı Yeni Düzen ve bunu hayata geçirecek Yeni İnsan bir hayal olmanın ötesine geçememiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından, Faşizmin ve Nazizmin yanıp yok olana kadar göktaşı hızında izledikleri yolu incelemek ve güç kazanamayan ancak aynı uluslararası krizin göstergeleri olan akraba hareketlerin incelenmesi için beşerî bilimler alanında hatırı sayılır kaynaklar tahsis edilmesi son derece doğaldı. Yarım yüzyıl sonra, yeniden canlanan ulusal değil de uluslararası toplum hayallerinin egemen olduğu bir dönemde, faşizmin tanım ve dinamikleri üzerine çalışmanın veri ve kuramlarıyla akıp gitmekte olan tarih ilmine sağlam bir alt disiplin sağlamanın dışında doğrudan bir anlamı olabilir mi?

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Faşizmin dinamikleri ve modern tarihin gelişiminde oynadığı rolün faşist olmayanlarca en iyi anlaşılabileceği dönemin, çalkantılı sosyal ve ideolojik iklimiyle 20. yüzyıl sonları olduğu görüşü bu kitabın öncüllerinden biridir. Faşizm, modernizm karşıtlığının ya da birkaç ulus devletin izlediği özel gelişme yöntemlerine dair sosyal patolojik sürecin olağandışı bir sergilenişi değildir. Hammaddeleri militarizm, ırkçılık, karizmatik liderlik, popülist milliyetçilik, çöküşe yol açan güçlerin tüm ulusu ya da uygarlığı içine düşürdüğü korkular, modern çağa karşı hissedilen derin kaygı ve yeni bir çağın başlamasına duyulan özlemdir ki bunların hepsi çağdaş tarihin fiilî bileşenleridir. İki dünya savaşı arasında bu bileşenlerin popüler ve hatta kitle hareketlerinde bir araya gelmesi, ayrıca bunlardan ikisinin, Faşizmin ve Nazizmin nihai olarak yeni bir tür tek parti devleti tesis etmesine yol açması, doğrudan veya dolaylı olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan ve Rus Devrimi'nden kaynaklanan şiddetli sosyo-politik gerilimlerin yaşandığı olağanüstü bir konjonktürden dolayıdır. Bu nedenle faşizm büyük ölçüde 20. yüzyılın ürünüdür. Etnik milliyetçiliklerin giderek yaygınlaştığı bir dönemde en yansız siyasetçiler veya çağdaş tarihçiler bile felaket belirtileri ve yeni bir şafağın umutları arasında kaldı, yeni bir ulus yaratabilmek üzere eski düzeni yıkma faşist projesinin altında yatan ters mitsel mantığı anlamak için "tarihsel imgelem"e çok az başvuruldu.

Yeniden doğan millet ve ona dayanak teşkil ettiği varsayılan post-liberal toplum bağlamında "asgari faşizmin" açıkça tanımlanmasının, ortaya çıkacak türün bugüne kadar formüle edilenlerden sadece daha özlü ve daha "şık" olmasının ötesinde, tekil faşist hareketlerin dinamiklerine yeni bir kavrayış da kazandıracağını umuyorum. Açıkça söylersek, bu bağlamda yazılacak bir "faşizmin doğası" kitabı uygulamalı düşünceler tarihi alanında bir çalışma olacaktır. Böylelikle, faşist hareketin yayılmasını mümkün kılan büyük olgulara ve başarısını kolaylaştıran veya dizginleyen sosyo-politik ve ekonomik faktörlere çok az ilgi gösterecek, bunun yerine faşizmin ideolojik özüne odaklanacaktır. Bu ideolojinin kendini dışavurduğu muhtelif olgu-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ların meydana getirdiği geniş yelpaze veri alındığında ortaya çıkacak metin, ayrıntılarda ve özgün araştırma olarak eksik kalsa da kavramlaştırma ve yargıya varmada fazlası olacaktır.

Bu kitabın özellikle üçüncü bölümünden altıncı bölümüne kadar sunduğu çözümlemede, faşist ideolojinin yaygın temel kaynaklarına ilişkin kısa ömürlü eleştirilerin çoğuna yer darlığı nedeniyle değinilmedi. (Yeri gelmişken, İngilizce dışında yayımlanmış kitaplardan yapılan tüm alıntıların ve pasajların çevirileri bana aittir.) Sonuçta, dili ve formatı göz önüne alındığında bu kitap öncelikle lisans öğrencileri, akademi-dışı araştırmacılar ve lise bitirme sınavlarına hazırlananları ya da lise öğretmenlerinin yanı sıra lisansüstü öğrencilerini ve (biraz da tereddütle) bu alanda çalışan uzmanları hedef alıyor. Bunların iki ayrı okur grubunu temsil ettiği açık. Bunların birincisi, eğer değindiğim pek çok konunun özgül yönlerini kavramak ve tartışmanın bütünü hakkında genel bir görüş elde etmek istiyorlarsa, karşıt kuramların yanı sıra şematik olarak ele aldığım bazı olgular üzerine ikincil çalışmalardan yararlanma arayışında olacaklardır. Özellikle İngilizce kaynaklara yapılan bolca (tabii ki eksiksiz değil) bibliyografik referans bu amaca hizmet edecektir. İkinci grup, geliştirdiğim kuramın kavgacı yönünü ve bunu ifade edebilmenin gerektirdiği belirgin basitleştirme ve eksikleri hemen farkedecektir. Hem araştırmama sağlayacağı yarar açısından hem de mümkün olursa hazırlanabilecek sonraki baskıların geliştirilebilmesi için, her iki gruptan okurun Oxford Politeknik Beşerî Bilimler Bölümü üzerinden bana şahsen yazarak tartışmanın anlaşılamayan veya bulanık olan bölümlerine işaret etmelerinden, özellikle can sıkıcı ampirik gaf ve hatalar için beni yönlendirmelerinden ya da faşizm üzerine tezlerimi destekleyecek ve güçlendirecek ancak benim bihaber olduğum kaynakları bildirmelerinden müteşekkir olurum.

Devlet iktidarına yönelik başarılı (ve kısmen "yasal") saldırılar sonucu otonom yönetimler kuran yegâne iki faşizm, Faşizm ve Nazizm konusunda çözümlememi, hareketten rejime evrilmeleri tarihsel bağlamına oturttum. Bu hem konuya aşina olmayan genel okurun hem de ikisinden birine hâkim olan

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

uzmanların yararına olacaktır. Birbirinden büyük ölçüde farklı faşizmlerin –ki bunlar şu veya bu şekilde akim kalmış devrimci hareketlerdir– politik ekolojileri ve jeolojileri bakımından yapısal akrabalığını ortaya çıkarmak için beşinci ve altıncı bölümde faşizmin çok geniş alanının kuş bakışı görünümü ya da sanatsal izlenimleri verilmiştir. Meseleyle ilgili okurlar bu alanı kısmen tanıyor olsa da diğerleri için tamamıyla yenidir. Kitap boyunca yapmaya çalıştığım, faşizmin "özet tarihini" yazmak değil, ideolojisinin yüzeyindeki olağanüstü heterojenliğe rağmen altta yatan "yapısal" uyumun yüksekliğini ortaya koymak ve bunun yanında farklı tezahürlerinin yaşadığı belirgin kötü kaderde izlenebilecek süreklilik damarlarını saptamaktır. Böylesi bir kitap hem genel okura hem de uzmanlara hitap etmeme riskini taşıyor, ancak umuyorum ki faşizmin gizemine kendini kaptıranlar, kısmen de olsa, bazı bölümlerini yararlı bulacaklardır.

ROGER GRIFFIN
Oxford, Şubat 1991

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İkinci Baskıya Önsöz

Faşizmin Doğası'na önsöz yazmamın üzerinden on sekiz ay geçti. İkinci baskıya yeni bir önsöz yazılıyor olması, kitabın faşizmin ideolojik dinamiklerine uyguladığı temel yaklaşıma bazı saygın uzmanlardan –isim verecek olursak Ian Kershow, Paul Mazgaj, George Mosse, Stanley Payne, Richard Thurlow ve Zeev Sternhell– olumlu tepkiler geldiğini gösteriyor. Onlara bu kitaba gösterdikleri ilgiden dolayı teşekkür ederim. Routledge'da yayın kararını veren editörlerin kitabın daha yaygın bir dağıtımı hak ettiğine dair kararlarında etkilerinin büyük olduğu şüphesiz. Ayrıca, onların değerlendirmeleri ve Politeknik öğrencilerinden gelen geri bildirimler, metnin çeşitli yönleriyle geliştirilebileceğinin farkına varmamı sağladı. Doğal olarak, düzeltme okumasında gözden kaçan küçük hatalar, baskıcıları zorlamadan mümkün olduğu ölçüde düzeltildi. Kitabın algılanış biçiminde içkin olan bazı potansiyel zorluk ya da karışıklık kaynaklarına da işaret edildi. Okuyucuyu bu konuda önceden uyarma fırsatı doğduğu için memnunum.

Öncelikle, "faşizmin doğası" üzerine bir kitabın tonu doğası gereği başlangıçta fazla kuramsal olacaktı, zira "yeni" yaklaşımın asli niteliklerini açıklamadan önce konu etrafında sürdürülen yoğun ve karmaşık akademik tartışmanın değerlendirme-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sini yapmaktan kaçış yoktu. Ayrıca ne olursa olsun, bu yaklaşımın ardındaki metodolojik öncülleri kapsamlı olarak ele almaya karar verdim. Sonuçta, beşerî bilimin temel kavramlarıyla ya da etrafında oluşan ateşli akademik çekişmelerle daha önce boğuşmamış lisans öğrencileri için ilk iki bölümün bazı kısımları tabii ki zorlayıcı oldu. Faşizm ile ilişkilendirilen olgular okuyucuda daha baştan bir dehşet ve büyülenme karışımı yaratmıyorsa ve ayrıca uzmanlar arasında güçlü bir uzlaşı yokluğu –bu kitabın da yatıştırmaya çalıştığı– entelektüel bir merakı ve gerilimi yaratmıyorsa, bu zorlayıcılık özellikle geçerli olacaktır.

Kitabın tarihten ziyade siyaset kuramına meyletmesinin diğer bir sonucu, (kelimenin en geniş anlamıyla) bazı öğrencilerin "jargon" olarak görmese de itici bulacağı bir dizi kavram ihtiva etmesidir. Kitabın bu baskısına, aşina olmayanlara sorun yaratabilecek temel kavramlarla ilgili bir sözlük ekledim. Anlatım biçiminin konuyu anlamada daha en baştan engelleri kaldırmak yerine daha da yüksek duvarlar ördüğünü düşünenlere ciddi olarak şu seçeneği öneriyorum: 33. sayfadaki "İdeal Tip Olarak Faşizm" bölümünden doğrudan 86. sayfadaki "Faşizmin Doğasına Söylemsel Bir Tanım" bölümüne atlasınlar ve gerekli oldukça sözlüğe başvursunlar. "İdeoloji", "ideal tip", "ultra-milliyetçilik" ve "palingenetik" gibi kavramların daha derin anlamlarına yeterince merak sardıklarında Bölüm 1 ve 2'nin geri kalanına tekrar dönebilirler.

İkinci olarak, böyle küçük bir kitapta konuyu olabildiğince kapsamlı ele almaya çalışırken faşizm kuramındaki bazı temel ifadelerin anlaşılması güçleşebilir. Kitap, faşizmin en iyi tanımının devrimci bir milliyetçilik olduğunu öne sürer; politik, sosyal ve etik bir devrim için yola koyulan, yeni güç değerleriyle donanmış yeni seçkinlerin yönetiminde dinamik bir milli topluluk olmaya "halkı" zorlayan devrimci bir milliyetçiliktir. Bu projeye ilham veren nüvesel mit, sadece popülist, sınıfötesi saflaştırıcı ve arındırıcı milli yeniden dirilişin (palingenesis) çöküşü durdurabileceğidir. Bu kitabın faşizmin sosyal temeline gösterdiği ilgi sınırlı olsa da ortaya koyduğu kuramın, hiçbir faşist hareketin yandaşlarını değil sadece tek bir "sınıf"tan,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tek bir sosyal gruptan bile seçmediğini gösteren kapsamlı ampirik araştırma külliyatıyla tamamen tutarlı olduğunu bu noktada belirtmek gerekir (s. 357-359).

Bu önermenin önemli diğer bir anlamı, faşist devrimci projenin muhafazakâr karşıtı da olduğudur – antiliberal ya da Marksizm karşıtı olmasıyla aynı şeyi ifade etmese de. Tıpkı modern muhafazakârlar gibi (burada liberal olanlardan ziyade liberal olmayan muhafazakârları kastediyorum) birçok faşist; ulusun, ailenin, hiyerarşinin, (devlet) yasalarının, (doğal) düzenin, disiplin ve yurtseverliğin erdemlerini kutsar. İki savaş arası Avrupa'da, liberal olmayan muhafazakârlığın hâlâ güçlü olduğu dönemde faşistler çoğu zaman kendilerini bu kurum ve değerleri yok etmeye çalışan ortak düşmanlara karşı bu tür muhafazakârlığın destekçileriyle yan yana buldu. Aslında faşizm muhafazakâr seçkinleri nihai olarak dönüştürecek, marjinalize edecek ya da yok edecek şekilde, bu kurum ve değerlerin içeriğinde devrimci bir dönüşümün peşinde koşuyordu (s. 94-95).

Aydınlatılması gereken diğer bir mesele faşizmin tanımsal bir bileşeni olan benim "ultra-milliyetçilik" saptamamla ilgili. Bazıları, kavramı kullanış biçimimin milliyetçilik ve ırkçılık, özellikle de Nazizmde merkezî bir rol oynayan biyolojik ırkçılık arasındaki ayrımı belirsizleştirdiğini öne sürecektir. Buna karşı söyleyeceğim, liberal olmayan milliyetçiliğin (ultra-milliyetçilik) yapay bir ortak kader ve kimlik duygusu yaratmak üzere her zaman mitsel öğelere başvurduğu ve "kan saflığı"nın da basitçe bunlardan biri olduğudur. Dolayısıyla ırksal tarih ve soyarıtımı saplantısı, sadece ultra-milliyetçiliğin belirli bir *türünün* faaliyette olduğunu gösterir, onunla çeliştiğini değil. Bu bağlamda vurgulanması daha fazla önem arz edense faşist ultra-milliyetçiliğin diğer milletlerle ittifakı *zorunlu olarak* dışlamadığıdır. Yeter ki onlar da kendi paralel "uyanış" (palingenesis) süreçlerini yaşıyor, dolayısıyla düşmandan ziyade yol arkadaşı olarak algılanıyor olsunlar (bunu evrenselci faşizm olarak adlandırıyorum – bkz. s. 94). Eğer 1945'ten beri "uluslar Avrupası" kavramı faşist ideoloji için giderek daha önemli hale geldi ise bu durum kitaptaki faşizm tanımıyla oldukça tutarlıdır (bkz. s. 279).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Öne sürdüklerimin, ilk okumada net bir biçimde anlaşılamayabilecek diğer temel yönleri şunlardır: i) Faşizm, doktrini ya da yüzeyde görünen akıl yürütmesiyle değil ama ulusal yeniden doğuş nüvesel *miti* ile göreceli olarak, özgün, tutarlı ve homojen bir ideolojidir; ii) bu nüvesel mit bağlamında ele alındığında, Nazizmin türdeş faşizmin önemli bir türü olduğu anlaşılır; iii) faşizm 1945 yılında Hitler'le birlikte gömülmemiş, günümüze kadar kuramcılara ve eylemcilere esin kaynağı olmuştur; iv) bazı neofaşizmler iki savaş arası türlerin türevleri değildir, özgün düşünce sentezleridir.

Bu tartışmanın özü, İkinci Dünya Savaşı'nda Mihver Devletlerin yenilgiye uğramasıyla faşizmin bir *rejim* yaratma potansiyeline ket vurulduğu, ancak yeni hareketler doğurabilen bir *siyasal ideoloji* niteliğiyle, modern siyasal kültürün kalıcı bir vasfı olarak ele alınması gerektiğidir. Aslında, çağdaş tarih sahnesinde, şaşırtıcı derecede yeni doktrin kıyafetleriyle aniden belirebilir ve kurulu bir ulus devlette "çöküş"ün "yeniden doğuş"a dönüştürülmesi arzusu uyandığında (bu kitabın ilk yayımlanışından beri Güney Afrika, eski Doğu Blok'u ve yeni Almanya'daki olayların fazlasıyla doğruladığı gibi) oluşacak ekonomik, sosyal ya da siyasal krizin baş göstermesiyle yeniden dirilişin başını çekmeye amade olabilir. Dahası, kendini yenileyebilen örgütlü ırkçı nefret kaynağı niteliğiyle sahip olduğu fiilî güç; etnik milliyetçilik, kabilecilik, ayrımcılık ve yabancı düşmanlığının tüm dünyaya giderek yayılması ile hem sosyo-politik hem de psikolojik açıdan sıkı sıkıya ilişkilidir. Bu bilgiler ışığında, "modern dünya"da bile, hatta özellikle "modern dünya"da, "sağlıklı" insandaki aşkınlık ve aidiyet ihtiyacının nasıl kolaylıkla sosyal ve siyasal faaliyetin patolojik biçimlerine saptırıldığını faşizm bir kez daha gösterir (sanki tarih bizi birçok örnekle doyurmamış gibi).

Son olarak, bu kitap faşizmi türdeş "nüvesel mit" yani çöküşün küllerinden Anka kuşu misali yeniden doğan ulus miti üzerinden tanımlasa da, bu bakışın oluşturduğu siyasal düşünce biçimini örnekleyen birincil kaynaklardan alınacak aydınlatıcı metinlere de gerek var. Oxford Üniversitesi Yayınla-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rı, faşizm ile ilgili birincil ve ikincil geniş kaynak yelpazesinden seçilmiş parçalar antolojisini *Oxford Readers* serisinden yakın zamanda yayımlamak üzere hazırlıyor ve böylelikle 52. sayfada bahsi geçen "utanç verici boşluk" dolmuş olacak. Ancak faşist söylemin havasını vermek ve Bölüm 2'de aktarılan soyut kurama okuyucuyu hazırlamak için "rastgele bir örnek" yararlı olabilir. Britanyalı faşist Derek Holland'ın 1980'lerin sonuna doğru hazırladığı *The Political Soldier* başlıklı uzun kitapçıktan alınmıştır ve Avrupa ve Amerika'daki "seçilmiş" okurlar arasında dolaşıma sokulmak üzere İngilizce, İsveççe, Almanca ve Portekizce basılmıştır ve ayrıca kendi devrimci grubu için ideolojik el kitabı niteliği taşımaktadır (bkz. s. 284). "Gerçek" milliyetçilerin gerileme ve çöküşe karşı savaşma görevlerine (Julius Evola'nın derin etkisiyle burada hem milli hem pan-Avrupalı terimlerle ifade edilmiştir, bkz. s. 276) yapılan değişmez vurguyla bu tür pasajlar, Yeni Düzen arayışında muhafazakâr özlemlerin çok ötesine geçen *palingenetik* damgalı *ultra-milliyetçi* bir politik mitin parlatılmasını örneklerler:

> Arındırıcı bir ateş işlevi görecek olan kurtarıcı Milli Devrim'e sahip çıkacaksak derinlere, meselenin kalbine inmeliyiz: Yeni Sosyal Düzen'i inşa edecek olan Yeni İnsan'ın Milli Devrim'den önce ortaya çıkması kaçınılmazdır, zira İnşa Edecek Kişi inşa etmeye soyunduğu Bina'dan zamanda ve uzamda önce gelmelidir... Eğer Britanya Uluslar Topluluğu Kapitalizm ve Marksizmin oluşturduğu çift başlı baltadan kurtulacaksa, bu aileyi savunanlar derhâl harekete geçmelidir... Ancak eğer nesnel gerçeklikten –gündelik hayat, gerçek hayat– bağımsız olarak Düşünce'nin yüceltilmesi siyasal zayıflığa yol açan büyük bir hata ise, Eylem'in yüceltilmesi de öyledir. Bu tür sapmanın belki de en iyi örneği faşistlerdir: Karşılaşılan kısır ve devinimsiz dünya karşısında saf eyleme yönelmek gerçekten caziptir. Kalp atışlarını tekrar hissetmek, Avrupa kültürümüzün damarlarında dolaşan kanı hissetmek fazlasıyla kışkırtıcıdır. Ancak Avrupa'yı kalpten seviyorsak kör bir telaşa kapılmamalıyız... Modern dünya alevler içinde yanarken, Siyaset Asker-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

leri olan bizler, Halkımızın kurtarılmasına ve Anavatan Avrupa'nın selametine adanacak kutsal bir kardeşliği kurma gayretinde olmalıyız.

Eğer ilham verdiği eylemciler çağdaş toplumda ırkçı nefreti kışkırtmaya devam ediyor ve siyasal şiddeti şekillendiriyor olmasaydı, siyaset bilimciler böylesine bulanık bir ütopyacılığı (söz konusu eylemciler için bu bir ütopya değil "dünya görüşü" idi) incelemeye değer bulmazlardı. Daha iki kuşak önce ele geçirdiği devlet iktidarını kitlesel ölçekte "arıtım" için kullanarak yapısal olarak özdeş *Weltanschauung*'u [dünya görüşü] gerçekleştirmeye çalışan, aynı şekilde "ulusal devrim" ve "Yeni İnsan" peşinde koşan Nazizm ile kan akrabalığı olmasaydı, cisimleştirdiği sapkın ideoloji tarihçilerin umurunda da olmazdı.

ROGER GRIFFIN
Oxford, Ağustos 1992

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1

Türdeş Faşizmin "Doğası"

Faşizm "muamması"

"Araştırılması için çok fazla zaman ve zihinsel enerji harcanmış olmasına rağmen... faşizm, 20. yüzyılın araştırmacıları için inatla muamma olmayı sürdürmüştür" (Robinson, 1981, s.1). Kavramı çevreleyen farklı görüşlerin yarattığı karmaşa nedeniyle, faşizm tartışmalarına yapılan açık katkılara da böylesi gözlemlerle yaklaşılması neredeyse kaçınılmaz hale gelir. Aslında, faşizm üzerine tartışma konusu olmayan az sayıda saptamalardan biri, faşizmin 1919 Mart'ı ile 1945 arasında Mussolini önderliğindeki siyasal güce verilen isim olduğudur ve bu güç, 1925-1943 arasında İtalya'da kurulan diktatörlük rejiminin resmî ideolojik temeli olmuştur. Ancak buradaki faşizm kavramı, İtalyanca *fascismo* (bundan sonra "Faşizm" olarak anılacaktır) adlandırmasının İngilizceleştirilmiş halidir. İtalya dışındaki olgular için kullanılması kelimenin statüsünü değiştirir: Türdeş [jenerik] bir kavram haline gelir. Faşizmin bu bağlamda kullanılmasının (bunun için küçük harfli –faşizm– kullanımı yeğleyeceğiz) 1923 gibi erken bir tarihte *Oxford English Dictionary*'de İngilizceye yerleştiği belgelenmiştir. O tarihte *Contemporary Review*'da, Hitler'in on yıl sonra iktidarı ele geçirece-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ği varsayılarak Weimar Cumhuriyeti'nin siyasal durumuyla ilgili hicivle yüklü bir tespit yer alır: "Almanya'da Faşizm asla birkaç faktörden biri olmanın ötesine geçemez." İki dünya savaşı arası dönemde daha fazla açıklandıkça kavram, bir tarihçinin dediği gibi (Huizinga, 1956, s. 295-6), "enflasyon" sürecine maruz kalmıştır ve hepimizin bildiği gibi bu kaçınılmaz olarak devalüasyona varacaktır. Kelimeler söz konusu olduğunda bunun anlamı, kelimelerin daha fazla olguyu kucakladıkça ayırt edici gücünü giderek kaybedeceğidir: Sonuçta "genel kavram" ya da "kavramsal bagaj" doğar.

Valois'nın *Faisceau* ya da Mosley'in Britanya Faşistleri Birliği (BUF) gibi siyasal hareketlerin kavramı bir onur nişanesi gibi kullanmaları, en azından bazı siyasal aktivistlerin, Mussolini diktatörlüğünün modern siyasette pozitif yeni bir gücün, sadece İtalya yarımadasıyla sınırlı olmayan, uluslarüstü ve dolayısıyla "türdeş" bir gücün tezahürü olarak takip edilmesi gerektiğine ikna olduklarını gösterir. Kavramın değer kaybetmesinin sorumlusu ise bu gücün karşıtlarıdır. Otuzların ortasına doğru, Marksizmi veya temsilî hükümetleri yok etmeye çalışan her tür hareket veya rejim için kullanılan pejoratif bir kavram olarak solda yaygınlık kazanır, dolayısıyla da Avrupa'nın büyük bölümü şu veya bu biçimde "faşizm" tehdidi altında görülür. Franco'nun Mussolini ve Hitler'den aldığı fiilî destek İspanya İç Savaşı'nı faşizm ve demokrasi arasındaki bir çatışma olarak görmenin çılgınlık olmadığının ispatı gibidir, özellikle de binlerce yabancı gönüllünün Cumhuriyet'i korumak üzere hayatlarını feda etmeye hazırlanması nedeniyle.

İkinci Dünya Savaşı'nın "faşist" ve "anti-faşist" güçler arasında bir çatışma olduğu düşüncesine kolaylıkla varıldığı için, tahmin edileceği gibi kavram, baskıcı olarak görülen, otoriter ya da seçkinci, herhangi bir siyasal rejimi veya eylemi itham etmek üzere duygu yüklü bir kelime olarak savaş sonrası nesillere aktarıldı. Komünizmi savunmak bahanesiyle kendilerine karşı acımasız bir barbarlığa başvuran devlet iktidarı "faşizm"ini kınadıklarında, 1989 yılında Pekin'de kamp kuran Çinli öğrencileri ya da altı ay sonra Bükreş ve Timisoara sokak-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

larına çıkan Romen vatandaşlarını çok az kişi suçlayacaktır. Tienanmen Meydanı katliamının yıldönümünde, Romanya'nın demokratik yollardan seçilmiş cumhurbaşkanı Ion Iliescu'nun, hükümet karşıtı gösterilerin "faşistler"in ve bir zamanlar *Securitate*'nin uyguladığı baskıyı sürdürmek üzere görevlendirilmişlerin işi olduğunu söylemesi pek de anlaşılır değildi. Bu arada gündelik dildeki kullanımıyla kavram tamamıyla anlaşılmaz hale geldi. Günümüzde işgüzar bir bürokratın ya da buyurgan bir "fallokrat"ın kurbanları tarafından "biraz faşisttir" diye nitelenmeleri, *The Face*'de "moda faşizmi"ni ortaya koyan bir makaleyle karşılaşmak (Eylül 1990, sayı 24) veya radikal sigara karşıtlarının "sağlık faşistleri" olarak görülmeleri endişe uyandırıcı olabilmektedir. Bu kitabın, gündelik konuşma seviyesindeki durumu düzeltmek için, bu tür kullanım enflasyonu karşıtı tedbirler önermediği açıktır. Gündelik dilin gelişimini yönlendirmek isteyen akademik çevrelerin göreceli aczi göz önüne alındığında bu sadece gerçekçi olmamakla kalmaz, aynı zamanda, niyet olarak "faşistçedir" demesek de (böylesi gevşek kullanımın nasıl bir salgın olduğuna örnek!), buyurganca olurdu.

Ancak böyle bir kitabı beşerî bilimlere katkı yapmaya potansiyel olarak "uygun" hale getiren, kelimenin akademik çevrelerde de kabul edilemez biçimde anlam belirginliğini kaybetmesidir. Bu duruma bir örnek "ekofaşist" kelimesidir. Bu kelimenin, ekolojik sonuçlarına bakmaksızın "insanlığın" gezegenin kaynaklarından faydalanmasını doğal hak olarak gören imalatçılara yönelik kışkırtıcı bir iğneleme olduğu sanılabilir. Tam tersine, devletin ekolojik sorunları çözmek üzere merhametsiz, müdahaleci tedbirler almaya yetkili olduğunu öne süren "koyu" Yeşilleri kasteden teknik bir terimdir (Pepper, 1985). Bu noktada kavramla ilgili enflasyonun, temel kavramların denetimli koşullarda kullanıldığı düşünülen sosyal bilimlere de bulaşarak semantik bir virüs gibi yayıldığı görülüyor.

Ahlâken değilse de tarihsel olarak, faşizmin anlamsal değerini aşındırma sorumluluğunun kısmen Marksist kuramcılara yüklenmesi gerekir. Mussolini'nin Roma'ya yürümesinden birkaç hafta sonra, 1922 Kasım'ında Moskova'da yapılan Dördün-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

cü Komünist Enternasyonal Kongresi'nde, Marksist-Leninist perspektiften Faşizmin nasıl ele alınacağı tartışıldı. Tahmini zor olmayan sonuçlara varan bir yorum, Faşizmi, *biennio rosso* ["kızıl iki yıl"] olarak bilinen 1919-1921 arası proleter devrim girişiminin burjuva-liberal düzeni tehdit etmesiyle ortaya çıkan, özünde tepkisel bir hareket olarak görüyordu (bkz. Bordiga, 1922 ve özellikle Togliatti, 1970). Fazlaca bir iç hesaplaşma (ya da "özeleştiri") yapmadan, kolonyalizm, emperyalizm ve de öncesindeki Birinci Dünya Savaşı gibi Faşizm de kapitalizmin çöküşünün an meselesi olduğunu varsayan devrimci sosyalizmin teleolojik şeması içine yerleştiriliyordu. Liberalizmin zayıflığının komünist devrim umutlarını yükselttiği ülkelerde açıkça Bolşevik karşıtı olan askerî diktatörlüklerin yeni türleri zehirli mantarlar gibi türedikçe, katı Marksistler bunları otomatik biçimde Faşizmin yeni permütasyonları (yani faşizm) diye tanımladılar. Öyle ki, reformizmleri tüm "gerçek" sosyalistlerin içinde yer aldığı devrimci sınıf savaşına ihanet kabul edilen sosyal demokratlara, yani tarihsel akrabalarına, "sosyal faşist" yaftasını yapıştırdılar. Bunun bir sonucu Weimar Cumhuriyeti'nin son yıllarında Nazizm karşıtı sol kanat muhalefetinin trajik biçimde bölünmesiydi. Böylelikle kavramın hem türdeş hem de abartılı (enflasyonist) kullanımı, İkinci Dünya Savaşı'ndan çok önce sol kanat akademik diline yerleşmişti. Aşırı sol için, genel olarak, kütüphanenin sessizliğinde sürdürülen faşizm çözümlemeleri, savaşın hararetiyle gösterilen içgüdüsel tepkiyi büyük ölçüde onaylar nitelikteydi: Faşizm, feodal kalıntılarla işbirliği içindeki kapitalist güçlerin karşı devrimiydi.

Demir Perde durduğu sürece ardındaki sosyal bilimciler diyalektik mateyalizmin ebedî yasalarının sözcülüğünü yapmayı sürdürdüler. Dolayısıyla, Dimitrov'un 1935'te Komintern'in Yedinci Kongresi'nde yaptığı, "finans kapitalin en gerici, en şoven, en emperyalist unsurlarının en açık terörist diktatörlüğü" tespiti ile (Dimitrov, 1982, s. 50) büyük ölçüde paralellik gösteren çözümlemelerine devam ettiler. Bu tanım Moscow's Progress Editions tarafından yayımlanan *Philosophical Dictionary*'nin 1980 baskısında kelimesi kelimesine yer aldı. Böy-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

le bir tanım temelinde faşizmin nasıl gelişigüzel bir kavrama dönüştüğü, Doğu Almanyalı iki akademisyenin yaptığı kapsamlı faşizm çalışmaları araştırmasında gözlenebilir (Eicholtz ve Gossweiler, 1980, s. 234). Bu araştırmada, Britanya Ulusal Cephesi, her biri parlamenter siyaset ekseninin en sağında yer alan ancak liberal demokrasiyi yok etmek üzere devrimci planların peşinde olmayan Pazartesi Kulübü ve Ulusal Özgürlük Birliği ile aynı kategoride yer alır.

Lenin, Marx'ın kuramını ülkelerinin özgün tarihsel koşullarına uyarlamaya çalışan birçok revizyonistten sadece biridir ve bu nedenle İkinci Dünya Savaşı öncesinde bile, ince ayrımlar yapabilen Marksist faşizm yorumlarının Komintern'in egemenlik alanının dışından gelmesi şaşırtıcı değildi. Bunların içinde en anlamlı olanlardan biri, Thalheimer ve Bauer'in Marx'ın Bonapartizm kavramını ayrıntılandırmaları, diğeri ise, kendi ideolojik hegemonya kavramı ile Lenin'in kapitalizme giden yolun "Prusya modeli" kuramı üzerinde Gramsci'nin temellendirdiği çok yönlü, açıklayıcı Faşizm modelidir. Her ikisi de savaş sonrası Marksist kuramcıları etkilemiştir. 1980'lere gelindiğinde faşizmin tekelci kapitalizm ile kabaca eşlenmesi anlayışı (örneğin Guerin, 1973) Doğu Bloku dışında büyük ölçüde geçmişte kalmıştı (bkz. Poulantzas, 1974; Botz, 1976; Dülffer, 1976; Bottomore ve Goode, 1978; Davis, 1979). Faşizm ile büyük işletmelerin ya da orta sınıfların çıkarları arasındaki örtük ittifak gibi konulara uygulanan gelişkin Marksist çözümlemeler (bazı Marksist olmayanlar dahi bu yöntemi kullanmıştır) sayesinde değerli bilgiler ortaya çıkmıştır (faşizm tartışmasının bu ve benzeri ekonomik yönlerine genel bir bakış için bkz. Milward, 1979).

Ancak, Marksistler konuya yaklaşırken, faşizmi kapitalizmin azgın bir türüne indirgeme eğilimi her zaman pusudadır. O zamanki adıyla GDR'den [Demokratik Alman Cumhuriyeti] tarihçi Petzold, Horkheimer'ın 1939 tarihli "kapitalizm üzerine konuşmayı reddedenler faşizm konusunda da aynı biçimde susmalıdır" hükmünü tekrar ederken "en vulgar olmayan" yoldaşları adına da konuşmaktadır (Petzold, 1983, s. vii). Marksistler, faşizmin özünde anti-proleter bir güç olduğu-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nu varsayarak, *laissez-faire* ekonomisi değerler sistemine, tüketici materyalizmine ve burjuvaziye karşıtlığını önemsizleştirirler ve faşizmin 19. yüzyıl liberalizminin başka bir kisve altında devamı değil de reddi olduğu savını ciddiye alma şansını kaybederler. Daha da önemlisi, ona yeni bir ideolojik güç olarak bağımsız bir devrimci atılım vasfını bahşetmekte isteksizdirler. 1989'da komünizmi tanımamaya ve kapitalist ekonomi unsurlarıyla birlikte çoğulcu siyasal kurumlara yönelmeye başlayan eski Varşova Paktı ülkelerinin üniversitelerinde sürdürülen faşizm araştırmaları üzerindeki Leninist ve Stalinist etkinin ne kadar sürede zayıfladığını incelemek ilginç olacaktır. Batılı Marksistler, reform sürecinden geçen Doğulu meslektaşlarına kıyasla kendilerini kabul edilemez bir gerici pozisyonda bulabilirler. (Marksist faşizm ve Nazizm kuramları üzerine harika bir çalışma için bkz. Kershaw,1985, s. 24-6, 43-50.)

Ortak tanım arayışının peşinde

Ticari meselelerde olduğu kadar entelektüel konularda da pazar güçlerinin hüküm sürdüğü akademik "Özgür Dünya"da türdeş faşizm kavramı sadece enflasyonist kullanımdan değil fakat aynı zamanda bir kavramın açıklığını ve kullanışlılığını eşit derecede yok eden bir süreçten de mustariptir. Ticari İngilizcenin sınırları içinde kalarak bu süreci "çeşitlendirme" olarak adlandırabiliriz. Zihnini bu kavramı tanımlamaya çeviren her akademisyen ona farklı yan anlamlar atfetme eğiliminde olmuştur. Bir uçta, faşizmi 1789 sonrası Avrupa düşüncesinde antiliberal bir gelenek olarak beliren aşırı sağın 20. yüzyıldaki radikalleşmesi olarak ele alanlar vardır. Bu yaklaşım ultra-muhafazakâr de Maistre (McClellan, 1970) ve Faşist Mussollini'nin (Lyttletton, 1973) zorlama birlikteliğinin dayatıldığı "Sağ'ın Kökleri" serisinde ifadesini bulmuştur (ayrım çizgilerini bulanıklaştıran diğer kaynaklar için bkz. Rogger ve Weber, 1966; Rees, 1985; Ó Maoláin, 1987).

Ayrıca, faşizmi aşırı sağdan bağımsız, özünde yeni bir güç, dahası Avrupa içi ve dışı çağdaş tarihin temel bir faktörü olarak

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

gören akademisyenler vardır (örneğin –oldukça farklı yollarla– Moore, 1966; Gregor, 1969). Diğer bir yorum, faşizmi iki savaş arasına sıkışmış bir olgu olarak görür, ancak ideolojik gerekçeli Nazi ve daha oportünist Faşist türler arasında belirgin bir ayrım olduğunu öne sürer (Weber, 1964). Bunun yerine, faşizmi, bütünsel "paradigmatik" ifadesini Nazizm ve Faşizmde (örneğin, O'Sullivan, 1983; Organski, 1968) ya da sadece Nazizmde (örneğin, Hayes, 1973; ayrıca çoğu Marksist) bulan uluslararası bir olgu olarak gören farklı yaklaşımlar da vardır. Bu sonuncu pozisyon, türdeş faşizmler ailesinin şüphesiz var olduğu ancak Nazizmin bu ailede yer alamayacak kadar farklı (fazlasıyla "biyolojik" ırkçı) olduğu inancıyla taban tabana zıttır (örneğin Sternhell, 1979 ve 1987; kıyaslayınız, yine Gregor, 1969, s. xiii-iv. Burada Gregor farklı bir yoldan benzer bir sonuca ulaşır). Sonuç olarak, araştırmaları faşizm çalışmalarıyla kesişen öğrenciler ve aynı şekilde akademik uzmanlar kendilerini kavramsal bir labirente bırakılmış gibi hissederler. Çok sayıda kendinden menkul Ariadne [Yunan mitolojisinde Kraliçe Pasiphae'nin kızıdır. Âşık olduğu Theseus'a labirentten çıkması için bir ip uzatır ve Theseus ipi takip ederek yolunu bulur – ç.n.], gözlerinin önünde iplerini cezbedici biçimde sallayarak onlara çıkış yolunu göstermektedir, fakat her bir yol farklı çıkışı işaret etmekte, çoğu da labirentteki başka bir noktaya varmaktadır. Ortada o kadar çok birbiriyle çelişen değerlendirme vardır ki, tartışmanın nasıl farklı düşünce ekollerine bölüneceği konusunda her biri kaçınılmaz olarak farklı noktalara vurgu yapan bazı kılavuz hazırlama girişimleri olmuştur (bu tür "paradigma paradigmaları" şunlardır: Nolte, 1967; Gregor, 1974; Kitchen, 1976; De Felice, 1977; Carsten, 1979; Hagtvet ve Kühnl, 1980; Payne, 1980; Revelli, 1981).

Sonuç olarak, 20. yüzyıl başlarında modern tarihi şekillendiren en kudretli tarihsel güçlerden biri ile ilişkili tüm temel sorular hâlâ ortada duruyor: İtalyan Faşizmi ile Nazizmin ilişkisi var mıdır ve eğer varsa bu ilişki nedir, ayrıca daha geniş bir olgunun parçası mıdırlar? Eğer türdeş faşizm varsa bu Avrupa'yla mı sınırlıdır, yoksa küresel bir boyutu var mıdır? Örneğin bir Rus

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

(Rogger ve Weber, 1966), Güney Amerika (Hennessy, 1979) ya da Japon (Kasza, 1984; Payne, 1984) faşizmi var mıdır? "Faşizm çağı" 1945'in ötesine taşar mı? Nolte (1965, s. 401), Trevor-Roper (1968, s. 18) ve Payne (1980) taşmadığını söylemektedir ve standart faşizm metinleri antolojilerinde neofaşizm meselesi tümüyle yok sayılır (örneğin Woolf, 1968; Laqueur, 1969; Mosse, 1979). Muhafazakârlık, radikal sağ, totalitarizm, modernleşme, milliyetçilik, ırkçılık, sosyalizm, kapitalizm, emperyalizm ile faşizmin ilişkisi nedir? Faşizm, ulus devlet gelişiminin özel bir evresi (örneğin, Moore, 1966; Gregor, 1979), psikolojik bir eğilim (Reich, 1946; Fromm, 1960; Theweleit, 1987 ve 1989) ya da toplumsal gruplaşma olarak mı görülmelidir? Eğer bu sonuncusu geçerli ise orta sınıf hareketi midir kitle hareketi mi (Lipset, 1960 ile Mühlberger, 1987'yi karş.)?

Yine, türdeş varlığı kabul edildiği takdirde, faşizmin "gerçek" bir ideolojisi var mıdır, yoksa "şeklen ideolojik ancak özgün bir içerikten yoksun" olduğunu söylemek mi doğrudur (Scruton, 1982, s. 169; kıyaslayın, Schüddekopf, 1973, s. 18)? Eğer özgün bir içeriği *var* ise, bu (Gregor, 1969; Sternhell, 1979 ya da Mosse, 1979, Bölüm 1'de farklı biçimlerde iddia edildiği gibi) "pozitif" midir yoksa asli olarak nerede durduğuyla değil neye karşı olduğuyla "anti-fenomen" olarak tanımlanacak (anti boyutuna farklı vurgular yapan çalışmalar, Nolte, 1969; Linz, 1979; Payne, 1980; Billig, 1989) bir negatif mi? De Felice ve Ledeen (1976) faşizmin "negatif ortak bir paydası yani faşizmlerin reddettiği bir dizi mesele" olduğunu söyleyecek kadar ileri gider, ancak pozitif hedefler açısından paylaştıkları bir şey olduğuna kuşkuyla yaklaşırlar. Tartışmayı mantıki sonucuna götürürsek, faşizm, Rauschning'in Nazizmle ilgili önermesi gibi, nihai olarak "nihilizm"in devrimci bir biçimi midir, yoksa 1990 sonbaharında Britanya televizyonu Kanal 4'te tekrar edilen belgesel dizideki gibi yalın "kötülük" müdür?

Görüş ayrılıklarına örnek olarak en ünlü çağdaş iki faşizm kuramcısının (ki bunlar seçilebilecek en uç örnekler değil), her ikisi de Marksist olmayan İsrailli akademisyen Zeev Sternhell ve Amerikalı Stanley Payne'ın yaklaşımlarını kıyaslamak öğre-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

tici olacaktır. Sternhell frankofon faşizm üzerine kapsamlı metinler (1973, 1978, 1983), faşist ideoloji üzerine önemli bir makale (1979) ve *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought*'a (Miller, 1987) türdeş bir tanım yazdı – bu tanım, siyasal kurumlar (Bogdanor, 1987) ve sosyal düşünce (Outhwaite ve Bottomore, 1992) üzerine iki kitapta sırasıyla Paul Wilkinson ve benim sunduğumuz tanımlarla kaçınılmaz olarak çelişir. Faşizm meselesinde en üst düzey akademik görüşlerin tartışmalı karakterini, 1970'lerin ortasına kadar nasıl bir yol izlediği konusunda yaptığı kısa araştırmayla Sternhell iyi bir şekilde ortaya koyar (1979, s. 385-98). Ernst Nolte'nin "fenomenolojik" ilkeler üzerinden tanımladığı (1965), çok iyi bilinen (ancak en az kullanılan) türdeş faşizm kuramına yönelttiği düzeyli ama mahküm edici eleştiriye ayırdığı alan dikkat çekicidir. Sternhell'in kendi yaklaşımını farklı kılan şunlara duyduğu inançtır: (i) Bir rejim bazında uygulanarak saptırılmadan önceki ideolojik bileşiminin paradigmasını kurabilmek için, faşizm araştırmacıları iki savaş arası Fransa'da faaliyette olan çeşitli hareketlere bakmalıdır; (ii) faşist ideoloji, modern siyasal düşüncenin iki ana akımının –anti-materyalist sosyalizmin ve milliyetçiliğin– uyumlu bir sentezidir; (iii) bu sentezin temel katkısı ne "sol" ne de "sağ" olan, liberalizm ile komünizm arasında üçüncü bir yolu mümkün kılmasıdır; (iv) dolayısıyla, kendine özgü entelektüel ve tarihsel kökeniyle ve rasyoneliyle, 20. yüzyıl için alışılmadık bir siyasal düşünce hareketidir (Sternhell yüzyıl sonunda, özellikle Nietszche, Sorel, Barrès ve Michels gibi düşünürler arasındaki pozitivizm karşıtı başkaldırıya ayrı bir önem atfeder); (v) iki savaş arası birçok hareket görünen örüntüye uyumluyken, Nazizm çok farklıdır (örneğin "biyolojik" ırkçılığıyla).

Sternhall genellikle alanında otorite olarak görüldüğü halde ve Fransa radikal sağ düşüncesinin üç kuşağı üzerine titiz çalışması yaklaşımının verimliliğini sergilese de yaptığı faşizm tanımı bir uzlaşı yaratmaktan ziyade tartışmalara yol açtı. Kuramına karşı yükselen itirazlar arasında şunlar yer alır: (i) İki savaş arası Fransız düşünürlerinin ya "demokrat" ya da "faşist"

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

olarak sınıflandırılmasına neden olan katı bir dikotomi yaratmış ve böylece, mesela liberalizm, komünizm *ve* faşizme karşı filizlenebilir olan güçlü siyasal Katoliklik seçeneğinin varlığını görmezden gelmiştir (bkz. Conway, 1990, s. 1); (ii) düşünceler tarihi yaklaşımını faşizme uygulayış biçimiyle, farklı oluşumlarının benzersiz sosyolojik ve ulusal önkoşullarını, kuramdan ziyade eyleme eğilimini ve pratik sonuçlarını yeterince dikkate almamıştır (bkz. Pinto, 1986). Yaklaşımımın "ideolojik kaynaklı" [ideocentric] öncüllerinin beni benzer hatalara düşürüp düşürmediğine okur karar verecek.

Tüketici "talebi" bağlamında en başarılı türdeş faşizm paradigması, şüphesiz, İspanyol Falanjı üzerine temel bir çalışmanın (1961) yazarı olan ve faşizm araştırmalarına çok sayıda katkı yapan Stanley Payne'ın sunduğudur. İleri sürdüğü "tipolojik faşizm tanımı"nın yer aldığı kitap, kavramın iki savaş arası dönem ultra-sağ hareketlerinin sınıflandırılmasında sahip olduğu değere de açıklık getirir. Yayımlandığından beri birçok bilim insanı tarafından, sadece daha iyisi bulunmadığı için, günümüze kadarki en yararlı yaklaşım olarak anılmıştır (örneğin, Kasza, 1984; Cullen, 1986; van der Vusten, 1987; Botz, 1987). Kitapta (antifaşistleri fazlasıyla etkileyen) faşizmin "anti boyutu" yinelenirken bunu "ideoloji ve hedefler"in ve "tarz ve organizasyon"un senteze dayalı betimlenmesi izliyor. Bu üç kıstas seti, hep birlikte faşist ve faşist olmayan hareketleri (bunlar muhafazakâr ve radikal sağı kapsıyor) ayırabilmek için bir tür denetim listesi işlevi görüyor, ancak yine de Mussolini veya Hitler'inkiler dışında birçok harekete yer verecek kadar da esnek. Örneğin Falanj, Franco'nun radikal sağı (yani faşist olmayan hareketi) içinde gerçek faşist unsur olarak saptanıyor. Nazizm, Sternhell'in *izinde*, faşizmin başlıca örneği olarak görülüyor.

Payne'ın tanımı faşizmin doğası hakkında Marksist olmayanlar arasındaki en geçerli "ortak düşünceyi" ikna edici biçimde açıklıyor. Bu tanımın zayıflığı sadece ayrıntılı üç parçalı tipolojisinin oluşturduğu kavramsal çerçevenin kullanışsızlığı değildir. Faşizmi, ideolojik hedeflerinin bir tanım yapmaya yete-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

cek zemin işlevi görebilmesi için, "tarz" ve "olumsuzlamalar" ile tamamlanmaya gereksinim göstermesiyle benzersizlik kazanan bir siyasal güç türü olarak sınıflandırması da bu zayıflığa kaynaklık eder. Dolayısıyla, bir bilim insanı bu tanımın giderek benimsenmesini "rıza göstermenin" [resignation] bir belirtisi olarak görürken (Eley, 1983), bir diğerinin, tanımı hasbelkader kullanırken, makalesine "bu olgunun farklı tezahürlerini kapsayacak uygulanabilir faşizm tanımı için uzun bir akademik çalışma gerekir," diyerek başlaması şaşırtıcı değildir (Cullen, 1986). Payne'ın tipolojisinin faşizm üzerine çalışan akademisyenler arasında belli bir uzlaşı sağlamada gösterdiği sınırlı başarı, Britanya faşizmi uzmanı Richard Thurlow'un çapraşık pasajında da yansısını buluyor ve konusunun sınırlarını çizmeye çalışırken bir noktada Thurlow "kendine faşist diyen" tüm hareketleri kapsayan faşizmin totolojik "işlevsel tanımını" yapıyor (Thurlow, 1987, s. xv-xvii). Bu durumda, Amerikalı bilim insanı Robert Soucy'nin, Fransız faşizmi üzerine yirmi yıllık çok iyi bir çalışmanın sonrasında, bu tipolojiyi gevşek biçimde de olsa hâlâ kullanıyor olmasına ve bir meslektaşı tarafından temel meseleleri karıştırmakla suçlanmasına şaşmamak gerekir (Soucy, 1986'yı değerlendiren Watson, 1988).

Bu yaygın kafa karışıklığı veri alınırsa, meslektaşlarına kavramdan bütünüyle vazgeçmelerini öğütleyen Amerikalı bilim insanı Gilbert Allardyce'ın aşırı şüpheciliğiyle karşılaşmak da şaşırtıcı değildir. Kesin biçimde, "faşizm türdeş bir kavram değildir" ve ardından totolojik bir dille "*fascismo* kavramının İtalya dışında anlamı yoktur" iddialarını dillendirir (Allardyce, 1979, s. 370), her ne kadar Oswald Mosley Britanya Faşistleri Birliği'ni kurarken bir anlamı olduğunu açıkça düşünse de. Dolayısıyla bu kitabın varlık nedeni sözlükbilimsel bir sihirli değnekle tümüyle ortadan kaybedilir. Tartışmayla ilgili akademik çalışmalara çaresizliğin sızmaya başlaması da boşuna değil, tıpkı Paul Preston'ın (1985, s. 46) "faşizm üzerine çalışmak her geçen yıl biraz daha sıkıcı ve hayret uyandıran bir iş haline geliyor" demesi gibi (kıyaslayın, Woolf,1968, bölüm 1; Schüddekopf, 1973, s. 16-24; Larsen ve diğerleri, 1980, s. 19). Konuy-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

la ilgili en yakın dönem literatürde bile, biliminsanları hâlâ faşizmin en belirgin nitelikleri üzerinde sürmekte olan anlaşmazlıklara dikkat çekme ihtiyacı hissediyorlar (örneğin Billig, 1989, s. 147).

Eğer okurlar siyasal bir kavramın anlamı üzerine bir uzlaşma olmamasının akademi dışındaki sözde "gerçek dünya"da bir karşılığı olmadığını düşünme eğilimi taşıyorlarsa, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun, Avrupa'da Faşizmin ve Nazizmin Yükselişini Araştırma Komisyonu (1985) üyelerinin neyi araştırdıklarını kesin olarak saptamaya çalışırken yaşadıkları sorunları göz önüne almaları gerekir. Birçok kitabın ve uzman tanıklığının sunduğu çelişkili kuram ve savlardan oluşan dikenli yollarda zor bela dikkatle ilerledikten sonra, günün sonunda, faşizmi nitelemekten çok AET liberalizminin örtük yeniden doğrulanması gibi duran genelgeçer bir tanıma varabilmişlerdir:

> Özünde demokrasi ilkelerine, hukuk kurallarına ve temel hak ve özgürlüklere düşman, yanı sıra belirli bir toplumu yüceltirken buna bağlı olarak dışında kalanları sistematik olarak dışlayan, milliyetçi bir yaklaşımdır (Evrigenis, 1986, Bölüm A, s. 17-8).

Tabii ki komisyon bu model temelinde modern faşizmin ırkçılıkla kesin ilişkisini saptayamadı.

Dışarıdan bir kişi, kavramla ilgili azgın enflasyonun ve bereketli çeşitlendirmenin, deneyimsel gerçekliğin betimlenmesi için dil kullanımının aşırı bir örneği olduğunu düşünebilir, tıpkı "fili tarif edemem, ama görünce tanırım" esprisinde olduğu gibi. Ancak durum, tüm yerlilerin kör olduğu uzak bir Hindistan köyüne ilk kez fil gelmesini anlatan eski hikâyeyle (Shah, 1979, s. 84) daha çok benzeşir. Köyün bilgelerinden hayvanı incelemeleri istendiğinde her biri hayvanın ilk tuttukları uzvuna göre (diş, ayak, kulak) bütününü hayal ederek tamamıyla yanlış resmederler. Dolayısıyla hiçbirinin kuramı diğeriyle bağdaşmaz. Tüm entelektüel tartışmaların temel kavramları için bunun olması yönünde bir eğilim vardır, ancak faşizm söz konusu olduğunda, siyasal fenomenlerden oluşan hayvan-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lar âleminde farklı bir adlandırmayı hak edecek, kendine özgü bir hayvan türü olduğu konusunda bile mutabakat yoktur. Bazı uzmanlar, içinde fikir ürettikleri alanın manda ya da gergedan gibi bildik bir yaratığın mutasyonuyla uğraştığını ya da bunun yeni bir tür değil, benzeri olmayan bir ucube olduğunu düşünürler.

İdeal tip olarak faşizm

Faşizm tartışması semantiğine kendisini kaptıranların, çelişen tanımsal yollar labirenti ve çoğunlukla bunların vardığı çıkmazlar konusunda hayal kırıklığı yaşayarak zor bir durumla karşı karşıya kalacağına daha önce değinmiştik. Açıkçası, başlığı "faşizmin doğası" olan bir kitabın, okurlarının sosyal ve tarihsel olguların özelliklerine yoğunlaşabilmesi için metodolojik meselelerden kendilerini sıyırmalarını sağlayacak kendine özgü bir harita sunması gerekir. Faşizm tartışmasından "çıkış yoluna" ışık tutabilmek için, her yeni faşizm kuramının var olan farklı tanımlar labirentinin ilk ortaya çıkışını tümüyle ele almak zorunda olduğunu kabul etmek gerekir.

Tüm toplumbilimsel terimlerin enflasyonu ve çeşitlendirilmesi yönündeki temayülün en zekice açıklamalarından biri, onları "ideal tip" olarak telakki etmektir. Aslında faşizmin doğurduğu açmaz, ifadenin daha derindeki içerimlerinin anlaşılması ile büyük ölçüde aşılır. İnsanla ilgili süreç ve olguların incelenmesinde herhangi bir türdeş kavramın kazandığı önem konusunda gark olduğu derin yöntemsel düşünceler sonucunda Max Weber "ideal tip" terimini türetmiştir. İtalya dışı olgulara uyarlandığında faşizm tam da böyle bir kavram olacaktır. Weber'in yaklaşımını anlamanın başlangıç noktası temel önermelerinden birini anlamaktan geçer; insan bilinci deneyimsel gerçekliğin çatısını oluşturan anlam ve değerleri türeterek dünyaya etki etmeden önce olguların "anlamsız sonsuzluğu" vardı (aktarıldığı kaynak, Burger, 1976, s. 80 – Weber'in metodolojik kuramları ciltler dolusu yazılarında dağınık olarak yer aldığından, sonraki adımın detaylı ve bilimsel yorumlanabilmesi için,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

"ideal tip"i nasıl anladığı konusunda Burger'in kapsamlı araştırmasını tavsiye ederim). Herhangi bir şeyi anlamak ya da bilmek için zihnin öncelikle bu sonsuzu katı bir düzene sokmaya elverişli bir filtreye ihtiyacı vardır, tıpkı bir kameranın herhangi bir şeyi tanınabilir biçimde fotoğraflayabilmesi için bir lense ihtiyaç duyduğu gibi. Örneğin tek bir bireyin tam otobiyografisi ya da biyografisi, "sadece" yaptıklarının veya söylediklerinin hesaba katılması durumunda bile, Proust'un ciltler dolduran kendi yaşam kurgusundan çok daha uzun olacaktır. Böyle bir girişim, eğer o yaşamın barındırdığı ya da etkilediği sayısız psikolojik, kültürel, sosyal, siyasal ya da tarihsel gerçeklikleri yeniden yaratmaya kalkarsa sonsuz sayıda sorun ortaya çıkar.

Öyleyse, bu en temel tarih kitabının görevini –yani, yüzlerce, binlerce hatta milyonlarca hayatın kesişmesini içeren hadiseleri açıklamak için; ister sosyo-ekonomik ister politiko-kültürel olsun onları etkileyen "kişisel olmayan" (yani yapısal ve kolektif) güçlerin sözünü bile etmiyorum– yerine getirebilmesi için, mutlak veriler ışığında, daha kaç süperinsana gerek var. Nasıl bazı güçlü teleskoplar bir yıldızın aslında milyonlarca yıldızın meydana getirdiği bir galaksi olduğunu ortaya çıkarıyorsa, bireysel tarih hadiseleri de, daha yakından incelendiğinde, kesişen sayısız kişisel ve kişiselötesi "oluşlar" (facts) sistemi içerir. Araştırma zaman ölçeğinde aşağı ve yukarı hareket ettikçe ve "hadiseler silsilesinde" yer değiştirdikçe bunların her biri daha küçük veya daha büyük olgusal örüntülere karışır. Tarih yazımı olarak yeniden kurulduğunda, tarihin görünmez ağı büyük ölçüde sentetik liflerden dokunur (ve cinsiyet tarihçilerinin haklı olarak işaret ettiği gibi, bu zamana dek insan yapımı olagelmiştir). Karmaşık veri kümelerini, onları "birbirine bağlayan" hayal gücünü mümkün kılan sözlü ifadeler aracılığıyla tekil bütünlere dönüştüren ("idrak etmek" fiilinin asli anlamı budur) ve böylelikle onları araştıran, dil-tabanlı düşüncedir. Sosyal bilimlerde tekil kavram, "şey", araştırılmakta olan, hemen her zaman çok sayıda gerçeklik ihtiva eden topluluk adılıdır.

"Rönesans", "Fransız Devrimi" ya da "Doğu Bloku'nun demokratikleşmesi" gibi tekillikler bütünleri ifade eden kod söz-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

cüklerdir. Kontrol edilebilir boyutlara küçültmek için, bilinçli veya bilinçsizce, zihinde "biçimlendirilmeleri" gerekir. Konu "genelde" Rönesans, devrimler ya da demokratikleşme haline geldiğinde, haklarında bir fikir oluşturabilmenin yolu tekil olguların ya da bu kavramların kapsadığı hadiselerin onları benzersiz yapan sayısız unsurdan yoksun bırakılmaları ve bunun yerine, onları tekrarlanan tür ya da olgu çeşidi olarak vaka araştırmasına konu eden ortak niteliklere yoğunlaşmaktır. Weber'e göre, dış dünyanın benzersiz tekilliklerinin münferit bütünler biçiminde kavramlaştırılmalarına ve "ideal tipler" olarak açımlanmalarına olanak sağlayan, beşerî bilimlerdeki bu kavramlar ya da dilsel modellerdir. Homojen "tür" "idealdir", zira ampirik düzeyde var olmaz, ancak entelektüel dünyanın soyutlama düzeyinde heterojenliğinden soyunmuş ve (düzenlilik ve nedensel örüntü araştırmacıları için) gerçek olguların düzensizliğinden sıyrılmış olarak mevcut olabilir. Gerçeklikle ilişkisi karikatürün öznesiyle ilişkisine benzetilebilir. İzleyen tanımda Weber bunu ifade eder:

> İdeal tip, muhtelif bakış açılarından bir veya birkaçının tek yönlü abartılmasıyla (*Steigerund*) ve dağınık ve bağımsız var olan, az çok mevcut olup zaman zaman yok olan, bu tek yönlü bakış açılarıyla bağdaşabilir çok sayıda tekil olgunun içsel tutarlılığa sahip düşünce-tasvirlerinde (*Gedanken-bild*) birleştirilmesiyle oluşur. Kavramsal saf haliyle bu düşünce-tasviri gerçekliğin herhangi bir noktasında ampirik olarak bulunmaz, bir ütopyadır. (Burger, 1976, s. 127-8)

Başka bir deyişle, ideal tipin araştırmacıya dış gerçekliğin çeşitli yönleri üzerinde kavramsal denetim kurmasında kazandırdığı güç; dil, çözümleyici zeka ve sosyal bilimsel hayal gücünün ortaklaşa sergiledikleri "zihinsel cambazlık"tan doğar. Yarattığı imge, sadece fantezi dünyasının ürünü olmayan, aynı zamanda insani meselelerin "gerçek dünyası"na da dayanan veya ondan çıkarsanan bir hayaldir ("ütopyadır"). "Modernizasyon" ya da "sınıf" gibi kavramlar, sadece bu yolla, farklı permütasyonları tanımlanır ve incelenir hale gelecek olan, belir-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

gin ve sürekliliği olan bir örüntü ya da insani gerçeklik türü (genus) düşündürebilir. İçsel tutarlılığa sahip böyle bir tür ancak "kâğıt üzerinde" mümkündür. Dış dünyada karşılık gelen olağan insani olgu örüntüsü ancak eksik biçimde mevcuttur ve (bilinçli veya bilinçsizce) dışarıda bırakılan ve ayrıca dahil edilmesi kavramın denetlenememesini doğuracak olan (dolayısıyla, bilimsel araştırma açısından kullanılamaz hale getirecek olan) geniş olgusal alanlara ayrılmaz şekilde bağlıdır. İdeal tip nesnel bir bütüne tekabül etmediğinden, araştırmacıların bakış açılarına bağlı olarak, aynı olgu için birden fazlası geliştirilebilir. Verili bir olgu için ideal tipin sayıca artması (böylelikle de herhangi bir asli tanımı imkânsız hale getirmesi) konusunda Weber'in kendi örneği, araştırmasının da temel konusudur: Kapitalizm.

> Çok sayıda, aslında her vakada çok sayıda bu türden ütopyanın (örneğin kapitalizmin) kurgulanabilmesi mümkündür, daha doğrusu kabul edilmelidir. Bunların hiçbiri diğerine benzemez, hiçbiri (kapitalist) toplumun fiilen var olan düzeni gibi ampirik gerçeklikte gözlenemez, ancak yine de her biri, kapitalist kültür "idea"sını temsil ettiğini öne sürer. Her biri, belirli bir hususiyeti yansıtma açısından anlamlı, gerçeklikten alınma ve ideal bir bütünsel çerçeve oluşturan kültürümüzün bazı özelliklerinden hareket ediyorsa bunu öne sürebilir. (Alın. Burger, 1976, s. 129)

Sosyal bilimlerde kavramlaştırmaya bu yönden yaklaşma ile ilgili çıkarılabilecek ilk sonuç, kullandıkları hiçbir temel türdeş tanımın betimsel anlamda "gerçek" olmadığıdır, sadece *kullanışlı* olabilir. Diğer bir deyişle, bilinçli olarak ideal tip biçiminde kullanıldığında, ampirik olarak geçerli yöntemlerin uygulanabileceği özel konularda yararlı araştırmalar yapmaya olanak sağlar. Değerleri sadece "bulgusal" (heuristic) olduğundan, ideal tiplerin tanımlayıcı sınıflandırma kategorileri olarak kullanılmaları yanlıştır: Oluşları (facts) oldukları gibi betimlemeye ya da açıklamaya hizmet etmezler, anlamlı oluş örüntülerinin saptanabilmesini, nedensel ilişkilerin keşfedil-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mesini ve olguların sınıflandırılmasını sağlayan farazi bir kavramsal çerçeve sağlarlar. Benzer biçimde, türdeş bir kavramın "nesnel" kullanımı olamaz: Nesnellik fikri (eğer "değerlerden arınmışlık" olarak alınıyorsa bir yanılsamadır), ideal tip üzerinden yapılan değerlendirmeyi, aşağı yukarı aynı şeyi kasteden, topluluk oluşturacak sayıda insan zımnen kabul ediyorsa ortaya çıkar.

Bu kitabın ve faşizm üzerine *herhangi bir* kitabın Weber'in kuramından alacağı çok şey vardır. Birincisi, 1920'lerden beri faşizmin tanımına dair alınan çeşitli pozisyonlar hep yarışan ideal tipler olagelmiştir ve bunlar potansiyel olarak formüle edilebileceklerin bir kısmıdır. Sayıca çoklukları ve sadece bir kısmının, eğer o da mümkünse, uzlaştırılabilir olduğu gerçeği, kuşaklar boyunca çok sayıda kuramcı herhangi bir tarihsel olgunun kökenine inmeye çalıştığında olması beklenenle çelişmez. İnceleme konusu olgu, Birinci Dünya Savaşı'na kadar liberal toplumlara egemen olmuş, geleceğe güvenle bakan insani ilerleme yaklaşımıyla bağdaşmayan, benzeri görülmemiş yoğun bir siyasal dönüşüm ve yıkım ile birlikte olageliyorsa, bu daha da öngörülebilirdir. Dahası, söz konusu ideal tipler, hem iletişim teknolojileri hem de beşerî bilimler yüz yıl öncesinde düşünülemeyecek bir noktaya ilerlediği, dolayısıyla da devasa boyutlarda belge yığınının tam da onları inceleyecek önceleri olmadığı kadar çok sayıda profesyonelle birlikte var olduğu bir zamanda ortaya çıktılar.

İster "milliyetçilik" gibi eskilerden ister "terörizm" gibi daha yenilerden olsun, diğer temel politik ideolojilere ilişkin söylenenlerden daha akıllıca olsa da, "faşist" kavramıyla ilgili bakış açısı çeşitliliği, olgunun ele avuca sığmaz doğası hakkında fazla bir şey söylemez. Ciltler dolusu söylenen, konunun sosyal bilimlerin içinden ve dışından çektiği aşırı ilgidir. Bu ilgi, kullanılacak daha uygun bir ideal tip üzerine yüksek dereceli bir mutabakatın ortaya çıkışına da engel olur. Bunun bir istisnası 1989 öncesi Marksistlerdir. Materyalist tarih kavrayışı üzerinde fikir birliği etmeleri sayesinde, fiilî yorumlarında asla genel bir benzerlik olmasa da temeller konusunda örtüşen ölçütler

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

oluştururlar. Herkesi saran bir sosyal bilim olarak Marksizmin, Marksizm temelli olduğu iddiasındaki çok sayıda rejimin çöküşünün ardından neredeyse kaçınılmaz biçimde vardığı yeni kriz aşamasında, faşizm araştırmalarındaki bu azıcık nesnellik (yani kişilerarası öznellik) bile dağılacaktır. Mutabakat yokluğunu gidermek üzere gösterilen çaba ya da araştırma sayısı sorunu çözmez: Aslında daha vahim hale getirebilir, zira çağdaş hadiselerin gelişimine göre yeni tarihsel bakış açıları türedikçe, sosyal bilimlerde yeni paradigmalar kullanıldıkça ve araştırmacılar somut faşizmler üzerine çalışmalarında deneysel ilerlemeler ve yaratıcı sıçramalar gerçekleştirdikçe "faşizm" kavramı da yeni ideal tiplere dönüştürülecektir.

Faşizme bu metodolojik bakış açısıyla yaklaşılması gerektiği gerçeği bazı çağdaş bilimsel çalışmalarda açıkça kabul edilmektedir, Kershaw'un "türdeş 'ideal tip' faşizm"den sözetmesi gibi (1985, s. 150 – karş.ız, Payne, 1980; Herf, 1984; Kasza, 1984; Robinson, 1981; Cullen, 1986; van den Wusten, 1987; Botz, 1987). Birçok uzmanın faşizmi araştırırken bir "model" kurmaya kasten başvurmasında da (örneğin Hayes, 1973; O'Sullivan, 1983; Eccleshall ve diğerleri, 1984) ve Kater'in yaptığı çağrıda da (1988) –faşizmin "çok sayıdaki mevcut diğer kavramlar üzerinden daha açık tanımlanması", örneğin otoriterlik– örtük olarak bu benimsenir. Faşizm tanımında "idealizasyon soyutlaması"nın oynadığı temel rolü en açıkça destekleyen, *Ni droite ni gauche* çalışmasının önsözünde, Zeev Sternhell olmuştur. Ona göre, "sadece faşist olduğunu iddia eden siyasal hareketler ve ideolojiler için değil, aynı zamanda bu betimlemeyi reddetse de aynı aileye ait olanlar için de ortak paydanın, faşist 'asgari' temelin ne olduğunun tespiti *araştırmacıya kalmıştır*" (Sternhell, 1983, s. 18, vurgu bana ait).

Dolayısıyla bunun gibi bir kitap hiçbir zaman faşizm üzerine süregiden tartışmayı çözüme kavuşturma iddiası taşımayacaktır. Yine de yapabileceği, akademik araştırmalar için var olanlardan bulgusal anlamda daha yararlı bir ideal tip kurmaya çalışmaktır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Böylelikle temel metodolojik meseleleri uzun uzadıya ele aldıktan sonra artık faşizmi tanımlamanın sorunlarına bu kitabın nasıl yaklaşacağı konusunda daha net olmanın zamanı geldi. Temel öncüller şunlardır:

(i) "Faşizm" kavramının ortaya çıkışı, İtalya'da Faşist düzenin kuruluşuyla birlikte Avrupa tarihine yeni bir tür devrimci siyaset girdiğinin insiyaki kabulü ile olmuştur. İki dünya savaşı arası dönemde sayıca artan diğer siyasal hareketlerle Mussolini'nin devrimci siyaset biçimi arasında sezilen akrabalık, kavramın daha sonra politik bir kategori olarak kazandığı güncellik ile kayda geçmiştir.

(ii) Türdeş olarak kullanıldığında "faşizm" kavramına sosyal bilimciler tarafından kesin bir tanım getirilemez, zira ideal tiptir. Yine de, eğer ideal tipin ne olacağı hususunda geniş bir uzlaşı sağlanabilirse, beşerî bilimlerde bulgusal ve sınıflandırıcı değerli bir araç olarak kullanılabilir.

(iii) Marksist sosyal bilim dışında, uygun modelin ne olduğu konusunda en temelde dahi mutabakat sağlanamamıştır ve bunun sonucunda faşizmin doğası üzerine şaşırtıcı çeşitlilikte tanım ve kuram ortaya çıkmıştır.

(iv) Özellikle, çıplak özüne indirgendiğinde, eğer ortaya çıkan tanım öncekilerden daha ekonomik ve "zekiceyse", faşist asgari temel konusunda yeni bir kuramın zamanı gelmiş demektir.

Öyleyse bu noktadan sonraki hedef, fiilen mevcut bulunanlardan daha tatminkâr bir tanım için ısrarlı çağrılara yanıt olarak, "aile" hususiyetlerinin niteliklerini saptayacak yeni bir faşizm ideal tipi sunmaktır. Bu yeni ideal tipin karşılaması gereken bazı şartlar şunlardır:

(i) İtalya'da iktidara gelen Faşizm ile sonradan onunla ilişkilendirilen tüm diğer hareketler arasındaki derin farklılıklara alan açarken, faşizm olgusuna, tanımsal asgari şart kabul edilebilecek bir ortak öz saptamak;

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

(ii) Faşizm üzerine akademik bilgi alanında bolca bulunan, en barizleri de "sağ", "muhafazakârlık" ve "totalitarizm" olan (çözümleme boyunca karşılaşacağımız diğerleri "kültürel kötümserlik", "nihilizm", "anti-modernizm", "binyılcılık", "siyasal din", "devrim" olacaktır) diğer sosyal bilimsel kavramlarla faşizmin ilişkisine açıklık getirmek;

(iii) Mevcut tarihsel bilimin, türdeş faşizm ailesinin parçası olarak tanımladığı özel hareket ve rejimlerin dinamikleri üzerine yaptığı kurguyu mümkün olabildiğince tamamlamaya çalışmak;

(iv) Mevcut ideal tiplerden, özlülük ve uygulanabilirlik bağlamında daha ileride olmak (ona dayalı tanım, yabancılığı nedeniyle, ilk etapta fazlaca ayrıntılandırma ve "açımlama" gerektirecek olsa da).

Bu ideal tip üzerine inşa edeceğimiz varsayım; "liberalizm", "sosyalizm", "muhafazakârlık" ya da "milliyetçilik" gibi kavramlarla faşizmin açıkça eşit düzeyde olduğudur (ama doğurdukları anlamsal sorunlar hiçbir şekilde aynı değildir). Bu tür kavramların tümü, siyasal düşünceye olduğu kadar bu düşüncenin yükselttiği davranış, hadise ve kurumlara da işaret eder. Bu durum sosyal bilimler alanında araştırmacıları böylesi türdeş ideolojik kavramlar tanımlamaktan yine de alıkoymamıştır. Bunu yaparken "taşıyıcılarının" inançlarının yol açtığı somut olgular bağlamında değil de neye inandıkları bağlamında tanımlar yapmışlardır (örneğin Scruton'un yaptığı tanımlara bakınız, 1982). Bir bilim insanı bu yaklaşımı "fiilen miadını doldurmuş" diye nitelese de (Preston, 1985, s. 48) ben de faşizme aynı tarzda yaklaşmayı öneriyorum, yani türdeş ideolojik özü bağlamında ideal tip üzerinden tanımlanacak siyasi bir güç olarak.

(i) Gösteriler, paramiliter şiddet, üniformalar, semboller ve lider kültü ile dışavurulan karakteristik siyasal eylem "tarzına" (bu yönü entelektüel tarihçi O'Sullivan tarafından bile vurgulanmıştır, 1983) ya da (ii) kuramını hayata geçirmek üze-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

re kurduğu tipik yapılara (gençlik örgütleri, korporatif ekonomik kurumlar, tek partili "totaliter" devlet vb.) veya pratikte fiilen yarattıklarına (terör aygıtı, propaganda aygıtı ve lider kültü gibi) merkezî önem atfeden, faşizm üzerine ampirik araştırmaların geçerliliğini reddetmek istemem (örneğin bkz. Hayes, 1973). Tabii ki bunu reddedenler de hesaba katılmalı (Nolte gibi, 1965). Ancak Payne'da (1980) olduğu gibi, üçü birleşik tek "tipolojik tanım"da birleştirildiğinde bile, türdeş faşizmin ideal tipine temel olarak bu tür ölçütler kullanmanın bulgusal değerini sorgularım.

Pratiğe dökülen tüm politik ideolojiler belirli bir tür siyasal davranışa yol açarlar: Bunun için Britanya Parlamentosu açılışında ya da Amerika başkanlık önseçimlerinde liberalizmin sergilediği "estetik siyaset" gösterisini düşünmek yeterlidir. Benzer biçimde, liberal toplum ideali kurumsal bir yapıya dönüştüğünde, o da karakteristik yapısal, yasal ve ekonomik yapılar ortaya çıkarır (örneğin temsilî meclisler, bağımsız mahkemeler, borsalar), ancak bunlar liberalizmi tanımlarken başlangıç noktasını oluşturmazlar. Her durumda, örneğin gizli polis gibi tipik faşist olarak görülebilecek bir yapı herhangi bir otoriter rejim tarafından kurulabilecekken (bkz. Kertzer, 1988) çok sayıda politik güç de gençlik örgütleri kurabilir, dolayısıyla tanımsal kıstas kabul edildiklerinde, ayrımlar keskinleşeceğine bulanıklaşabilir. Faşizmin "anti-" boyutuna yoğunlaşmanın değerine gelince, ben bunu faydasız ve yanıltıcı buluyorum. Liberalizm despotizm karşıtıdır ve Marksizm antikapitalisttir (ya da öyleydi) ve bu da sadece, her ideolojinin savunduklarının sonucu olarak belirli değerleri reddettiğini gösterir. Dolayısıyla faşizmi öncelikle niteliklerine, tarzına, yapılarına ve reddettiklerine de temel hazırlayan "pozitif" ideolojik önermeleri bağlamında tanımlamaya çalışmak daha tercih edilir görünüyor.

Açıkça söylemek gerekirse, faşizmi "pozitif" ideolojisi bağlamında tanımlama çabası da bazı ilkesel itirazlara açıktır. Örneğin:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

(i) İdeolojisine dayalı olarak faşizmi asgaride tanımlama arayışı, özgül tezahürünün kökeni ve yapısına zemin hazırlayan maddi sosyo-ekonomik koşulların ve nesnel siyasal bağlamın gözden kaçmasına yol açabilir;

(ii) Faşizmin hiçbir zaman Locke ya da Marx'la eşit görülecek çapta büyük kuramcıları olmamıştır, bu nedenle de ideolojisi üzerinde yoğunlaşmak, üçüncü el düşüncelerden ve aldatıcı akıl yürütmelerden oluşan bir yamalı bohça içinde yapay bir homojen entelektüel ahengin dayatılmasıdır. Faşist retoriğin parti politikası programlarına açıkça saldırdığı, şiddeti ve akıldışı değerleri övdüğü ve devlet terörünün sistematik uygulamasını akladığı göz önüne alındığında, böyle yapmaya çalışmak özellikle terstir;

(iii) Faşizme öncelikle siyaset kuramı ve düşünceler tarihi bağlamında yaklaşmak yanıltıcıdır, zira ilgiyi "faşizmin gerçek doğasını" tayin eden somut olaylardan uzaklaştırır, dahası, bulanık faşist ideallerin ve politikaların dehşet verici siyasal hakikatlere dönüştürülmesinin sonucunda insanların çektiği muazzam çilenin üzeri örtülür.

Düşüncesini ciddiye alarak faşizmin doğası hakkında yanlış izlenimler edinme tehlikesi aslında önemlidir ve benden önce tanımlarının merkezine bunu koyan birkaç bilim insanı örneğinde de bu görülür (örneğin Nolte, 1965; Gregor, 1969; Sternhell, 1986). Dolayısıyla bazı yanlış anlamaların önüne geçebilmek için ideoloji kavramını ayrıntılı olarak ele almak yararlı olacaktır.

Türdeş faşizm bağlamında "ideoloji"

Anlaşılacağı üzere ideoloji, son tahlilde çok yönlü ve enflasyona uğramış diğer bir ideal tip olarak, faşizmden daha az tartışmalı bir kavram değildir. Plamenatz (1970), Hall (1978) ve Rossi-Landi (1990) kavramın karmaşık semantik tarihi konusunda yararlı değerlendirmeler sunarken Hamilton'un (1987)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

karşı-enflasyonist bir tanım için yaptığı girişim ilginçtir. Buradaki kullanım biçimine gelince, faşizmin Marksist bir bakış açısıyla değerlendirilmeyeceği zaten belirtilmiştir. Bunun bir nedeni, ideoloji konusunda bazı kaba Marksist varsayımların uygun olmamasıdır, özellikle de (i) ideolojinin büyük ölçüde sosyo-ekonomik altyapı tarafından belirlendiğini, (ii) köklerinin "yanlış bilinç"te olduğunu, (iii) özünde antisosyalist ve bu nedenle savunulamaz olan bir politik sistemin "mistifikasyonu" sonucunu doğurduğunu öne sürenlerin. Bizim faşizm çalışmamızla ilgili olan daha "sofistike" Marksist aksiyomlar, ideolojilerin tekil zihinlerin ürünü olmadığı yaklaşımıyla ilgilidir. Bunun yerine, tarihsel olarak belirlenmiş koşullarda bireyler tarafından "pasif" biçimde devralındıkları düşünülmelidir. Daha sonra Giddens'ın "yapılaştırma" dediği bir süreçte (1976, 1984) bireyler tarafından "aktif" olarak değiştirilirler, yani "sosyal yeniden üretim"in bütünleyici parçası olurlar. Diğer bir deyişle, ışığın *hem* dalga *hem de* ışın olarak hareket etmesi gibi, nasıl araştırıldığına bağlı olarak ideoloji de aynı anda bireyseldir *ve* bireyötesidir. Ferdî bilinç, niyet ve bireyötesi dışsal güçlerce belirlenen mevcut insan halinin rasyonalizasyonu noktasında ortaya çıkar.

Söz konusu yaklaşımı açımlarken, faşizmin doğasını inceleyen bu araştırmanın ideolojiyi nasıl gördüğü noktasında aşağıdaki önermeler örtük olarak mevcuttur (bunların bazıları yeni faşizm modelimizi açan sonraki bölüm ile nedenlerini araştıran 7 ve 8. Bölümler'de örtük olarak ele alınmakta ve incelenmektedir):

(i) Özel bir ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel düzenin bütünsel veya kısmi meşrulaştırılmasında ya da karşı çıkılmasında üstlendiği rol bağlamında ele alındığında, *ideoloji insan düşüncesinin her ifadesini kapsar*; ister sözel, sembolik isterse de davranışsal olsun (karş., Eccleshall ve diğerleri, 1984).

(ii) Verili bir durumda, (a) konformist, muhafazakâr, hegemonik bir güç, (b) idealist, reformcu, ama "sistemik" bir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

güç veya (c) ütopyacı, yıkıcı, "ekstra-sistemik" bir güç olarak mı davrandığına bağlı *olarak ideoloji gerici, ilerlemeci veya devrimci bir tutum alabilir* (bu üçleme, Mannheim (1960) ve Rossi-Landi (1990) tarafından önerilen, olağan "muhafazakâr" ve "devrimci" ikiliğinden daha uygun görünüyor. Her üçünde de bütün ideolojilerde olduğu gibi, pozitif ideallerinin doğal sonucu olarak çelişki içinde olduğu diğerleri reddedilir, yani bütün ideolojilerin bir "anti-" boyutu vardır (karş., Seliger, 1976).

(iii) *Bir ideolojinin ütopyası pratikte hiçbir zaman bütünüyle gerçekleştirilemez,* zira devrimci tutumuyla benimsediği "ideal"den, bir rejime temel teşkil etmek üzere oluşturduğu "gerçekliğe" (yani hegamonik tutum) geçişin, T. S. Eliot'un "The Hallow Men"de sözünü ettiği, gölgesi düşer (bu nokta Mannheim'da örtük olarak vardır, 1960). Sonuçta her yeni sistem, yeni sosyal gerilimler, eşitsizlikler, tiranlıklar ve gaddarlık türleri üretme eğilimindedir ve bunlar meşruiyet kazanmak için başvurduğu ideolojisine bakılarak öngörülemez (bu, oluşturduğu insani sefalet ya da mutluluk açısından bütün sistemlerin eşit olduğu anlamına gelmez).

(iv) İdeolojiler hakikatler biçiminde yaşanırlar, ideoloji olarak algılanmaları ancak dışarıdan objektif eleştirellikle gözlemlendiklerinde mümkündür. Taşıyıcıları onları dünya görüşlerinin ayrılmaz bir parçası olarak "içeriden" deneyimlerler ve normallikle, sağduyuyla, akla yakınlıkla, inançla, apaçık gerçeklikle özdeşleştirirler. Bu haliyle ideolojiler, konuşulan ve konuşulmayan varsayımlar ihtiva ederler ve yandaşlarının bütün davranış ve eylemleri öznel bir yaklaşımla "anlamlı" görmelerini sağlayan budur (yani, ideolojilerin, yokluğu yaşamı ve tüm faaliyetleri anlamsız hale getiren normatif bir işlevi vardır).

(v) Meşruiyetini sağlamak üzere akılcı olduğunu iddia ettiği halde ve bazı taşıyıcıları tarafından açıkça anlaşılır hale getirilmesine ya da araştırmacılar tarafından yüksek

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kuramsal bir tutarlılıkla yeniden kurulmasına rağmen, *ideoloji özünde akıldışıdır*, zira harekete geçirme gücünü ve gerçeklik hissi yaratabilmesini sözcük-öncesine (*preverbal*), bilinçaltı hislere ve duygusal itkilere borçludur (karş., Rossi-Landi, 1990).

(vi) *İdeolojiye bağlılığın dereceleri vardır* ve bu bağlılık, bir hareketin yayılmasının kalbinde yer alan eylemciler, liderlik ve ideologlardan, periferisinde yer alan, derin ya da sonsuz bağlılık duymayan daha pasif veya pragmatik "yoldaşlara" kadar uzanır. İdeolojik içerik, hareketin eylemci çekirdeğine doğru gidildikçe daha incelikli ve sofistike hale gelirken periferiye yaklaştıkça daha basit ve propagandist olur (karş., Billig, 2978, bölüm 4-6, burada ideolojinin "derinlikleri" ile "yüzeyi" arasında ayrım yapılır; Thurlow, 1987, s. 146, burada "ezoterik" (içrek) ve "eksoterik" (dışrak) kavramları benzer bir anlamda kullanılır).

(vii) İdeolojiye bağlılığı büyük ölçüde kişisel çıkar belirler, eğer bu ifadeyle sadece dar maddeci benlikçilik ve varlığını sürdürmeye ilişkin doğrudan sorunlar değil, aynı zamanda "diğerkâm" idealizm veya "öz-aşkınlık" (*self-transcendence*) dürtüsü biçiminde bile ortaya çıkması muhtemel karmaşık psikolojik gereksinimler ve akıldışı itkiler de kastediliyorsa (karş., Koestler, 1967). Dolayısıyla bireylerin belirli bir ideolojiye yönelimi, büyük ölçüde, hem maddi hem psikolojik alt algısal (subliminal) "birleşme eğilimi" (karş., Weber, 1948, s. 284-5) temelinde gerçekleşir. Modern çoğulcu toplumlarda en bağnaz ideologların yaşamını bile sadece tek bir ideolojinin belirlemesine fazlaca rastlanmayacağına, yaşamlarının belirli alanlarında diğerlerinin de boy göstereceklerine değinmekte yarar var.

(viii) *Yaşam seviyesinde ideolojiler homojen değildir*, zira her bireyin onları ussallaştırma biçimi benzersiz olacaktır, her birey onların öne sürdükleri değerler ve politikalar kümesinde farklı yönleri vurgulayacaktır ve her bireyin on-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

larla birleşme eğilimleri (*elective affinity*) kişisel olacaktır. Bu, bir ideolojinin en belirgin ilkelerinin ne olduğuna ve en iyi nasıl gerçekleştirilebileceğine dair sezgi ve kavramlaştırmaların fazlaca ince ayrıntı barındırmasına yol açar (Billig bunu "dilemmatik" nitelik olarak adlandırır, 1988).

(ix) İdeolojiler bireylere oldukları gibi yerleşmezler, tek bir ideologda cisimleşmez ya da onun tarafından bütünüyle açıklanamazlar (karş., Mannheim, 1960, s. 189-90; Sewel, 1985, s. 61), çünkü bütünsel varoluşları sadece kolektif, "bireyüstü" seviyede mümkündür. Bu seviyede, insanların hayatını belirlemede ve tarihsel olayları şekillendirmede, sosyal, ekonomik ve siyasal yapılarla eşit ve etkileşim içinde yapısal güç işlevi görürler. *Gerçekte, ne fiilî değerleri ne de tarih üzerindeki etkileri sadece düşünceler bağlamında açıklanabilir.* İçinde yaşadıkları özgül tarihsel bağlamın bütünleyici bir parçası olarak anlaşılabilirler.

(x) *Her bir ideoloji, değerler nüvesi ve tarih algısı bağlamında ideal tip olarak tanımlanabilir* (karş., Freeden, 1986, s. 4-5, burada da nüve aynı anlamda kullanılır; benzer biçimde Connolly de bir aksiyomlar demetinden sözeder, 1974, s. 14). Bu nüve, ideal topluma bakışının, halihazırdakini nasıl değerlendirdiğinin ve ikisi arasındaki fark çok büyükse onu nasıl geliştireceği ya da dönüştüreceği konusundaki stratejisinin temelini teşkil eder (karş., Eccleshall, 1984, bölüm 1). Türdeş bir ideolojide, birtakım farklı siyasal hareketlerin ya da rejimlerin aynı (ideal tip olarak kurulmuş) ideolojik nüveyi paylaştığı gösterilebilir.

İdeolojiye yapılan bu on atıf sentezlenerek şöyle bir tanım yapılabilir:

> İdeoloji, sosyo-politik statükonun korunması (burada ideoloji muhafazakâr ve gerici bir güç eğilimindedir), geliştirilmesi (burada reformist ve tedricen değişimci bir güçtür) ya da ortadan kaldırılarak yerine alternatif bir düzen kurulması (ütopya-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

cı ve devrimci boyut sergilenecektir) bağlamında değerlendirilecek inançlar, değerler ve hedefler kümesidir. İdeoloji adı altında yaratılan sosyo-tarihsel sistem her zaman, onun ütopyacı ve devrimci çehresine kendini adayanların ideal toplum öngörüsünün parodisi biçimini alacaktır.

Bireyötesi bir yapı olarak ideoloji, ahlâki ve siyasal inançların, karşıt değerlerin reddedilmesinin, ideal toplum düzeni ve bu düzenin gerçekleşmesini sağlayacak farklı ama yakınsak bakış açılarının dinamik etkileşimi olarak resmedilebilir. Ancak, ideolojinin tarihsel anlamda kendisini davranışlara gerekçe, toplumsal uyuma zemin, belirli bir siyasal rejime meşruiyet ve devrimci eyleme ilham teşkil etmekle dışavuran sıradışı normatif gücü, birey bilincinin tümüyle ussal olmayan (subrational) ve sözcük-öncesi katmanlarında köklenir ve gerek sözel gerek sözel olmayan çok çeşitli kültürel olgularda ifadesini bulur.

Tüm ideolojiler büyük bir ideolog tarafından dillendirildiğinde ya da dışarıdan bir gözlemci tarafından yeniden kurulduklarında ussal ve tutarlı görülebilir. Ancak, "yaşam" düzeyinde bariz bir heterojenlik sergileme eğiliminde olacaklardır, zira tüm bireyler, hem benzersiz toplumsal konumlarının hem de onunla kişisel "birleşme eğilimlerini" belirleyen özgül psikolojik ve maddi çıkarlarının türevi olarak ideolojiyi kısmi ve eksik cisimleştireceklerdir. Etkin bağlılık ve bireylerin ideolojinin "taşıyıcısı" sıfatıyla hareket etmesine temel oluşturan kuramsal özbilinç düzeyleri arasında da kayda değer farklar olacaktır. İnsan bilincinde köklenen ideolojiler sadece zihinde işlev görmezler, aynı zamanda, insan davranışı ve tarihsel süreçler üzerindeki etkilerinin önkoşullarını yaratan kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasal yapıları şekillendirirler ve onlar tarafından şekillendirilirler.

Her bir özgül ideoloji, temelinde yatan ve çeşitli politika ve taktiklerin habercisi olan değerler nüvesi ve hedefler bağlamında ideal tip olarak tanımlanabilirken türdeş ideolojilerin değerler nüvesi ve hedefleri birçok uzak hatta açıkça çelişen yüzeysel dışavurumlarda ifadelerini bulurlar.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İdeolojinin bu şekilde ele alınması, (i) faşizmin doğuş ve başarı koşullarının oluşumunda ideolojik olmayan unsur ve yapıların oynadığı can alıcı rolün yok sayılmasına, (ii) faşizmin tek bir bireyin dünya görüşüne indirgenmesine, (iii) tekil faşizmleri meydana getiren çeşitli ve bazen çelişen ideolojik akımların basit entelektüel formüllerle homojenleştirilmesine karşı içsel bir koruma sağlar. Faşizmin mevcut toplumu yok ederek yeni bir düzen kurabilmesini sağlayacak –liberal veya sosyalist öncülerle yarışabilecek büyük sistem kurucularının olmaması gerçeğine rağmen– *kendi düşünür ve propagandacılarının formüle ettiği* "pozitif" ideolojik hedefler bağlamında tanımlanması, bununla tutarlıdır. Dahası, faşizmin olağanüstü akıldışılığı ya da devrimci bir hareketin amentüsü olan vaatleri ile yarattığı rejim ortodokslukları arasındaki derin farklılık, kuramımızla bırakın uyumsuz olmayı büyük ölçüde öngörülebilirdir.

Böylece, faşizme yaklaşım tarzımız ile ilgili daha önce ortaya koyduğumuz ilk iki itiraz bertaraf edilmiş oldu. Faşizmi, mekanikleştirecek kadar soyutlamak anlamına gelen, çözümleme ve sentez düzeyinde ele almakla ilgili gelebilecek üçüncü olası suçlamanın önüne geçebilmek için, türdeş faşizmin ideal tip olarak kabulünün önemli bir sonucuna değinmek gerekir. "İdealize edici soyutlama" ne zaman tekillikler üzerinde çalışarak onları olgusal bir tür demetinin vaka çalışması haline getirse, ortaya çıkan manzara bir fotoğraftan ziyade röntgen filmi gibi olacaktır: İskelet bütünüyle ortaya çıkarken kişinin fiziksel benzersizliği açısından büyük önem taşıyan yüzeysel özellikler gölge haline gelecek ya da tamamen kaybolacaktır. Bu kitabın "faşizm" türüne odaklanması, bu biçimde ideal tip olarak kategorize edilmiş her bir hareketin de benzersiz olduğunu yadsımak anlamına gelmez. Hepsi kendine özgü olan ideolojileri, politikaları, kişilikleri, yapıları ve tarzları kapsamakla kalmayacak, aynı zamanda kendi tarihsel bağlamının içinde ve onunla etkileşim halinde olacaktır. Faşizmin her ortaya çıkışı, benzersizliğiyle mi (tarihçilerin uzmanlaştığı "idiografik" kayıtlar içinde mi) yoksa onu neyin türe ait kıldığıyla mı ele alındığına bağlı olarak, hem tipik hem de atipiktir.

Çarpıcı bir örnek olarak Nasyonal Sosyalizmi ele alalım. Liderinin kişiliği, devlet iktidarı aygıtlarını ele geçirmedeki başarısı, antisemitizminin keskinliği, toprak tutkularının boyutu ve sürdürdükleri acımasızlık, Nazizmi iki savaş arası Avrupa'nın ultra-sağ hareketlerinden "ayrı kılan" özelliklerden bazılarıdır. Yine de, benzersiz niteliklerinin faşizmin ideal tip olarak saptanmış ortak yapısal nüvesinin somut permütasyonu olduğu gösterilebilirse, Nazizm, sınıflandırma amaçlandığında, faşisttir. Siyasal ve sosyal bilim genellikle bu yapısal "nomotetik" düzeyde faaliyet gösterir. Bütün bunlara rağmen, Nazizmin "faşizmin doğası"nın bir veçhesini sergilediğini göstermek, "Nazizmin doğası"nı ortaya çıkarma çabasına küçük bir katkıdan öte bir şey değildir.

Bu açıkça görülse de, Nazizmin ya da başka bir hareketin "türdeş faşizm"in örneği olarak incelenmesi sonucu vakıf olduğumuz bilgi, sanki "yapısal nüve" tek önemli konuymuşçasına, indirgemeci bir yaklaşımla anlamlandırılır, tıpkı doktorun hastadan çok hastalığa ilgi göstermesi gibi. Bu ters bakış açısı uygulandığında, Nazizmin benzersizliğiyle ortaya çıkan korkunç şartlarda acı çeken ya da ölen milyonlarca insanın daha "derin gerçeğin" epifenomeni haline gelme riski vardır. Öyleyse, bu kitaptan şöyle bir anlam çıkarılmamasını sağlamalıyım: Olguların bazı kıstaslara göre ideal tipe "uyduğunu" söylemek aslında kendine özgü niteliklerinin ve ona atfedilen bazı deneysel hakikatlerin bir tür konu dışılığa hapsedilmesidir. İnsan hayatları "yapısal" hatta "tarihsel" olarak bile yaşanmazlar. Faşizmi araştırırken bu hakikati gözden kaçıran okurlara, insani açıdan bunun ne ifade ettiği konusunda bir insanın deneyimlerini içeren şu otobiyografik çalışmayı okumaları önerilir: Primo Levi'nin muhteşem eseri, *If This is a Man* (1987).

İnsani hakikatleri "yakalamak" için entelektüellerin başvurduğu kavramların, kuramın yaşanılan deneyimin önünde olduğu anlamına gelmesine asla izin vermemek gerekir. Bunun yerine, kuram asli varlık nedeni olan "gerçek" olguların anlaşılması ve açıklanması görevine hizmet etmelidir. Nazizm örneğini yeniden ele alırsak, "faşizm" kavramının bir ideal tip olarak

ona uygulanmasının bulgusal işlevini yerine getirebilmesi için, benzersizliğine dair belirli vasıfların ve onlarla ilişkili somut gerçekliklerin böylesi bir sınıflandırmayla aydınlatılması gerekir. Aksi takdirde bu, toplumsal gerçeklere ilişkin tüm araştırmaların hizmet etmesi gereken insani amaca ihanet eden, nafile bir entelektüel oyundur. Bu noktalar unutulmadığı sürece, tarihsel düzeyde onları ayıran aşırı aykırılıklara (heterojenlik) sahip, yapısal düzeyde mevcut farklı faşizmlerin birliğini (homojenliğini) sağlamanın ya da genellemeler ve nedensel modellerde içerilen insani gerçeklerin daima farkında olmanın önünde psikolojik bir engel kalmaz.

Bu kitabın kapsamı

Metodolojik bazı ön çalışmalar tamamlandığına göre, uyguladığımız yaklaşımın faşizmin "doğasına" dair bu kitabın söyleyeceklerinin kapsamını bir hayli daralttığı açık olmalıdır. Öncelikle, faşizmin "özünü" araması söz konusu değildir. Faşizm, popüler mitoloji düzeyinde, insanlık dışı bir güç olarak zaten yeterince şeytanlaştırıldı (örneğin Nazizmin "okültist" temellerine dair çalışmalara bakalım: Brennan, 1974; Pauwels ve Bergier, 1972; düzeltici bir çalışma için bkz. Goodrick-Clarke, 1985), ayrıca suyu daha da bulandırmak için "özcü" çağrışımları olan akademik çalışmalara ihtiyaç yok. Dilin metaforik gücü ile ideal tipimizin temelini oluşturan ideolojik nüve bazen zaman-dışı gizli bir alemden tarihsel gerçekler der. bir matris gibi görülse de okurun unutmaması gereken şey, bunun "idealize eden soyutlama" sonucu olduğudur. Büyük ölçüde sezgisel ya da bilinçaltı düzeyde yaklaşarak; özgüllükler açısından (nomotetik) değil de analojiler ve paralellikler açısından (idiyografik) incelendiğinde başka araştırmacıların varsayımsal faşist olgulara "anlam yüklemesini" sağlayacak birçok modelden sadece birisi olarak gördüğüm; bilinçli bir açımlama, tanımlama ve sistematikleştirmenin sonucunda ortaya çıkan bir modeldir. Bu nedenle, icat ettiğimiz (bulmanın ve kurmanın etimolojik anlamıyla) ortak ideolojik nüvenin varlığını kanıtlamak için hiç-

bir çaba gösterilmeyecektir. Bunun yerine, konuyla ilgili daha önce yaptığım ampirik araştırmalara, özellikle de faşist addedilen farklı hareketlerin çok sayıda ideologunun orijinal yazıları üzerinde yaptığım araştırmalara 2. Bölüm'ün başında kısaca değinilecektir.

Bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus, bu metindeki talihsiz eksikliğin, hem iki dünya savaşı arasında hem de savaş sonrasında yaygın ve çok geniş bir yelpaze oluşturan faşist hareketlere dair bir ekin konulmamış olmasıdır ki böyle bir ek ile aynı düşünsel nüvenin bir araya toplayabileceği, ayrıntıda sayısız farklılık barındıran ve çeşitlilik gösteren çok sayıda permütasyonu örneklemek mümkün olurdu. Karşılaştırmalı faşizme öncülük eden Eugen Weber'in kitabında (1964), iki savaş arası Avrupa faşizmi için bunun çok iyi bir prototipi yer alır, ancak benim bildiğim kadarıyla savaş sonrası için bu tür bir çalışma mevcut değildir. Duruma çare bulunana kadar, faşizm çalışmalarına dalmanın ayrılmaz bir parçası olarak, okura orijinal metinleri okumaları salık verilir. Bunu yapmak, faşizmin benzersiz ideolojik dinamiklerini anlamayı dert edinenlerin çabasına çok kısa sürede karşılık verecektir (ve ayrıca, benim burada sunduğum yorum için de değerli bir ampirik test sağlayacaktır).

Ortak ideolojik bileşenlere vurgu yapmanın bir sonucu, güç kazanamamış faşist hareketlerin siyasal, ekonomik ve sosyolojik önkoşullarına ya da dayanaklarına dolaylı olarak değinilebilmesidir. 7 ve 8. Bölümler, bu kitapta kurulan ideal tipin türdeş olgu olarak faşizmin çeşitli düzeylerdeki sebeplerine ilişkin mevcut araştırmalarla nasıl ilişkilendirilebileceğini ele alıyor, ancak başka bağlamlarda ne kadar önemli olursa olsun özgül faşizmlerin nedenleri ya da etiyolojisi benim asli konum değil. Bu noktada söyleyebileceğim şudur: Burada açıklanan faşizm modeli, türdeş faşizmin, hatta tekil bir tezahürünün, sınıf, statü, meslek, yaş grubu ya da psikolojik türüne göre homojen olmadığını öngörmektedir. Ayrıca, sekülerleşme ya da çoğulculuğun özgül sonuçlarıyla yapısal anlamda bağlantılı olmadığı sürece, "ulus inşası"nın ya da sosyo-ekonomik "gelişme"nin

(modernleşme) herhangi bir aşaması ile de ilişkilendirilmeyecektir.

Uygulanan yaklaşımın sonucu olarak bu kitabın faşizmin aldığı tüm biçimlerin dökümünü çıkarmak gibi bir iddiası da yoktur ve özellikle savaş sonrası dönemde, geliştirdiğim argümana hiçbir şey katmadığı için adını bile anmadığım bir sürü gruplaşma mevcuttur. Bu tür bir girişim üstün gayret gerektirmenin ötesinde yersiz de olacaktır, zira iki savaş arası faşizmlere dair dünya ölçeğinde harika bir çalışma (Payne, 1980) ve ayrıca çağdaş radikal sağ konusunda genel, kapsamlı bir rehber (Ó Maoláin, 1987) zaten mevcut.

Kitapta uygulanan yaklaşım, benzer biçimde, birçok münferit hareketin tarihini yeniden kurarak faşizmin doğasını gösterme çabasında da değildir. Böylesi bir girişim, tekil ülke faşizmlerine hasredilmiş mevcut çok iyi monografilerden çekip çıkarılmış özel tarihler serisine dönüşerek yozlaşır, böylelikle kitabın "faşizm" türüne ışık tutmadan aşırı genişlemesi sonucunu doğururdu. Türdeş faşizmin tanımlanabilir olmadığını ve bu nedenle de biliminsanlarının enerjilerini onun tarihini yeniden kurmak üzere harcamaları gerektiğini düşünenler İtalyan tarihçi Tosca'dan sıklıkla alıntı yaparlar. Ancak değinmekte yarar var, Tosca "bizim için Faşizmi tanımlamak onun tarihini yazmaktır" şeklindeki ünlü ifadesinin ardından şunu da eklemiştir: *Türdeş faşizm*in ele alınışı, "genel bir tanımda birleşmeye müsait ortak özelliklere" dayanmalıdır (aktarıldığı kaynak, Lyttleton, 1979, s. 82), bu kitapta bizim yapmaya çalıştığımız da tam budur. Böylelikle, özel faşizmler ele alınırken kitabın hacmi ve kapsamıyla bağdaşmayan, tarih yazımına dair detaylardan ilke olarak kaçınmak mümkün olmuştur. Bu ilkenin iki istisnası Faşizm ve Nazizmdir. Bağımsız olarak iktidarı "ele geçiren" yegâne iki hareket onlar olduğundan özel olarak ele alınmayı gerektirirler, çünkü devrimci güçten rejime geçiş konusunda önemli birer örnek olay sunarlar. Çözümlememde yer verdiğim anlatıya dayalı enformasyon, *uzman olmayanların* her ikisinin de tarihini oluşturan özel hadiseler –her bir kritik noktası karmaşıklıklar ve tartışmalarla dolu hadiseler– denizin-

de kaybolmamaları içindir. Uzmanlar, yapılan özetteki çok açık sınırlama/daraltma emareleri için yazarı mazur görmelidirler ve iki bölümün, geliştirmekte olduğum kuram ışığında, Faşizmin ve Nazizmin özel anlam ifade eden yönlerinin altını çizdiğini unutmamalıdırlar. Faşizmin tüm diğer permütasyonları çok kısaltılarak, bazen tek bir cümleyle ele alınacaktır. Burada sunduğum ayrıntılı kuramın ya da ham arka planın bir değeri olacaksa, lisans düzeyinde bu kitabı kullanacak okurların, hem yarışan faşizm kuramlarının hem de ikincil kaynaklardan çıkarılan temsilî türlerin bilgisinin birlikte *asli önemde* olduğunu kavrayacak kadar konularına ilgi göstereceklerine güvenim tam.

Eğer "faşizmin doğası" esas olarak etiyolojisi bağlamında araştırılmıyorsa ya da tıbbi terminolojiye bağlı kalırsak, tekil vaka tarihçesine odaklanmıyorsa ve bilinen tüm biçimlerinin (yani nozolojisinin) kapsayıcı bir sınıflandırmasına soyunmuyorsa, diyebiliriz ki bu kitap "tanı koyma" konusunda yeni yaklaşımlar sunacaktır. 2. Bölüm'de ideal tipimizi belirginleştirdikten sonra, izleyen dört bölüm boyunca bu türün kendini gösterdiği geniş permütasyon yelpazesini resmetmeye çalışacağız. 3 ve 4. Bölümler sırasıyla Faşizm ve Nazizme, 5. Bölüm iki savaş arası Avrupası'nın (sonuçsuz kalmış) diğer faşizmlerine ve 6. Bölüm de Avrupa dışı savaş sonrası faşizmlerine değiniyor. Tüm bunlardan çıkacak olan, en değişken ve çelişkili kültürel bileşenlerden yararlanabilecek bir ideolojik nüveye sahip aynı siyasal faaliyet türünün 20. yüzyılda nasıl bu kadar değişkenlik gösterdiğidir. Bunun yanı sıra, giderek daha açık hale gelen sadece ideolojik hedeflerinin özünde ütopyacı ve (otoriter bir rejim tarafından uygulandığında bile) gerçekleştirilemez doğası değil, aynı zamanda, iki savaş arasında iki ulus –İtalya ve Almanya– için oluşan anormal şartlar haricinde, ana akım siyaset üzerinde son derece marjinal bir baskı oluşturmak dışındaki temel etkisizliğidir.

Kitabın büyük ölçüde sınırlı kapsamı açıklandıktan ve başlığı da "anlaşılır" hale getirildikten sonra, hangi kategoriden olursa olsun okurların hayal kırıklığına uğraması anlaşılır bir durum. Kitap, faşizmin altında yatan gizli özü açıklamak, ona

kesin bir tanım getirmek, kavramın kuşattığı olgular için eksiksiz bir *catalogue raisonné* hazırlamak ya da ilgili temel ikincil kaynakları araştırmak iddiasında değildir. Ben bu kitabı, kariyerinin tepesindeki özel köşküne yerleşmiş alanında uzman birinin Tanrısal bakış açısıyla değil, taş parçacıklarıyla kaplı tehlikeli, hiç tırmanılmamış bakir yamaçlarından birinde konaklayan, konuya görece yabancı biri olarak yazdım. Kısacası, bu kitabın meşgul olduğu doğrular araştırmaya dönüktür, deneme amaçlıdır ve kararsızlığı çöküş belirtisi olarak gören faşist zihniyetin peşinde koştuğu mutlakların mitsel dünyasından sökülüp alınan yıllara ışık tutar.

Tercihen dar kapsamlı ve kaçınılmaz biçimde eksik olan bu kitabın hedefi, faşizmi hâlâ hayrete düşüren bir muamma olarak görenleri, bunun kendine özgü bir ideoloji olduğuna ikna etmektir. Bu ideolojinin edimleri kolayca fanatik çılgınlıklar ya da kinik propaganda olarak görülebilir, ancak onun iç mantığını benimseyenlerde önemli etkinlikte bir güç açığa çıkarır. Kendi ideal tip faşizmleriyle yetinenler bu yaklaşımın kendi bildiklerine bir şey katıp katmadığını görebilirler. Yeni olanın tek amacı, özellikle kaygan ve açgözlü politik bir balık türü yakalamak için kavramsal bir ağ önermektir. Bir Doğu deyişinde söylendiği gibi, "balığı yakalayınca ağı atabilirsiniz."

KAYNAKÇA

Allardyce, G., 1979. "What fascism is not: thoughts on the deflation of a concept", *The American History Review*, Cilt 84, sayı 2.

Beetham, D., 1983. *Marxists in Face of Fascism*, Manchester University Press, Manchester.

Billig, M., 1978. *Fascists: A Social-psychological View of the National Front*, Harcourt Brace Jovanovich, Londra, New York.

Billig, M. ve diğerleri, 1988. *Ideological Dilemmas: A Social Psychology of Everyday Thinking*, Sage, Londra.

Billig, M., 1989. "The extreme right: continuities in anti-Semitic conspiracy theory in post-war Europe", der.ler R. Eatwell ve N. O'Sullivan, *The Nature of the Right: American and European Politics and Political Thought Since 1789*, Pinter, Londra.

Bogdanor, V., (der.), 1987. *The Blackwell Encyclopedia of Political Institutions*, Basil Blackwell, Oxford.

Bordiga, A., 1922. *Relazione del PCd'I al IV Congresso dell'Internazionale Comunista (novembre 1922)*, yeniden basım 1976, Israka, Milan.

Bottomore, T. ve Goode, P., 1978. *Austro-Marxism*, Oxford University Press, Oxford.

Botz, G., 1976. "Austro-Marxist interpretations of fascism", *Journal of Contemporary History*, Cilt 11, sayı 4.

Botz, G., 1987. "Austria", der. D. Mühlberger, *The Social Basis of European Fascist Movements*, Croom Helm, Londra.

Brennan, J. H.,1974. *Occult Reich*, Futura, Londra.

Burger, T., 1976. *Max Weber's Theory of Concept Formation, History, Laws and Ideal Types*, Duke University Press, Durham, North Carolina.

Carsten, F. L., 1979. "Interpretations of fascism", der. W. Laqueur, *Fascism: A Reader's Guide*, The Penguin Press, Harmondsworth.

Connolly, W. E., 1976. *The Terms of Political Discourse*, Heath, Lexiton, Massachusetts.

Conway, M., 1990. "Boilding the Christian city: Catholics and politics in inter-war francophone Belgium", *Past and Present*, sayı 128.

Cullen, s. M., 1986. "Leaders and Martyrs: Codreanu, Mosley and José Antonio", *History*, cilt 71.

Davis, j., (der.), 1979. *Gramsci and Italy's Passive Revolution*, Croom Helm, Londra.

De Felice, R., 1977. *Interpretations of Fascism* (çev. Brenda Huff Everest), Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

De Fellice, R. ve Ledeen, M., 1976. *Fascism: An Informal Introduction to its Theory and Practice*, Transaction, New Brunswick, New Jersey.

Dimitroff, G., 1982. *Gegen Faschismus und Krieg. Ausgewählte Reden und Schriften*, Reclam, Leipzig.

Dülffer, J., 1976. "Bonapartism, fascism and national socialism", *Journal of Contemporary History*, cilt 11, sayı 4.

Eccleshall, R., Geoghegan, V., Jay, R., Wilford, R., 1984. *Political ideologies*, Hutchinson, Londra.

Eicholtz, D. ve Gossweiler, K. (der.ler), 1980. *Faschismusforschung. Positionen, Probleme, Polemik*, Pahl-Rugenstein Verlag, Köln.

Eley, G., 1983. "What produces fascism: preindustrial traditions or a crisis of the capitalist state?", *Politics and Society*, cilt 12, sayı 1.

Evrigenis, D. (der.), 1986. *European Parliament Working Documents: Report Drawn Up on Behalf of the Committeeof Inquiry into the Rise of Fascism and Racism*, rapor no. 2-160/85 (iki cilt), European Parliament, Strasbourg.

Freeden, M., 1986. *Liberalism Divided*, Oxford University Press, Oxford.

Fromm, E., 1960. *Fear of Freedom*, Routlage & Kegan Paul, Londra.

Giddens, A., 1976. *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociology*, Hutchinson, Londra.

Giddens, A., 1984. *The Constitution of Society*, Polity Press, Cambridge.

Goodrick-Clarke, N., 1985. *The Occult Roots of Nazism*, The Aquarian Press, Wellingborough.

Gregor, A. J., 1969. *The Ideology of Fascism: The Rationale of Totalitarianism*, Free Press, New York.

Gregor, A. J., 1974. *Theories of Fascism*, General Learning Press, Morristown, New Jersey.

Gregor, A. J., 1979. *Italian Fascism and Developmental Dictatorship*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Guerin, D., 1973. *Fascism and Big Business*, Monad Press, New York.

Hagtvet, B. ve Kühnl, R., 1980. "Contemporary approaches to fascism: a survey of paradigms", der.ler S. U. Larsen, B. Hagtvet, J. P. Myklebust, *Who Were the Fascists*, Universitetsforlaget, Oslo.

Hall, S., 1978. "The hinterland of science: ideology and the sociology of knowledge", University of Birmingham, Centre for Cultural Studies, *On Ideology*, Hutchinson, Londra.

Hamilton, M. B., 1987. "The elements of the concept ideology", *Political Studies*, cilt 35, sayı 1.

Hayes, P., 1973. *Fascism*, George Allen & Unwin, Londra.

Hennessy, A., 1979. "Fascism and populism in Latin America", der. W. Laqueur, *Fascism: A Reader's Guide*, The Penguin Press, Harmondsworth.

Herf, J., 1984. *Reactionary Modernism*, Cambridge University Press, Londra.

Huizinga, J., 1956. "Historical conceptionalization", der. F. Stern, *Varieties of History*, World Publishing Company, New York.

Kasza, G. J., 1984. "Fascism from below? A comparative perspective on the Japanese right 1931-1936", *Journal of Contemporary History*, cilt 19, sayı 4.

Kater, M. H., 1988. "Book review", *German History*, cilt 6, sayı 1.

Kershaw, I., 1985. *The Nazi Dictatorship*, Edward Arnold, Londra.

Kertzer, D. I., 1988. *Rituel, Politics and Power*, Yale University Press, New Haven, Connecticut.

Kitchen, M., 1976. *Fascism*, Macmillan, Londra.

Koestler, A., 1967. *The Ghost in the Machine*, Pan Books, Londra.

Kuhn, T. S., 1970. *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press, Chicago.

Laqueur, W. (der.), 1969. *Fascism: A Reader's Guide*, The Penguin Press, Harmondsworth.

Larsen, S. U., Hagtvet, B., Myklebust, J, P. (der.ler), 1980. *Who Were the Fascists: Social Roots of European Fascism*, Universitetforlaget, Oslo.

Levi, P., 1987. *If This is a Man*, Sphere, Londra.

Linz, J. J., 1979. "Some notes towards the comparative study of fascism", der. W. Laqueur, *Fascism: A Reader's Guide*, The Penguin Press, Harmondsworth.

Lipset, S. M., 1960. "'Fascism' - Left, right and center", *Political Man*, William Heinemann, Londra.

Lyttleton, A. (der.), 1973. *Italian Fascisms from Pareto to Gentile*, Jonathan Cape, Londra.

Lyttleton, A., 1979. "Italian fascism", der. W. Laqueur, *Fascism: A Reader's Guide*, The Penguin Press, Harmondsworth.

Mannheim, K., 1960. *Ideology and Utopia* (çevirenler, L. Wirth ve E. Shils), Routledge & Kegan Paul, Londra.

Maritain, J., 1936. *Humanisme intégral*, Montaigne, Paris.

McClelland, J. S., 1970. *The French Right from de Maistre to Maurras*, Jonathan Cape, Londra.

Miller, D. (der.), 1987. *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought*, Basil Blackwell, Oxford.

Milward, A. S., 1979. "Fascism and the economy", der. W. Laqueur, *Fascism: A Reader's Guide*, The Penguin Press, Harmondsworth.

Moore, B., 1966. *The Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Beacon Press, Boston.

Mosse, G. L., 1979. "Towards a general theory of fascism", der. G. L. Mosse, *International Fascism*, Sage Publications, Londra.

Mühlberger, D., 1987. "Germany", der. D. Mühlberger, *The Social Basis of European Fascism*, Croom Helm, Londra.

Nolte, E., 1967. *Theorien über den Faschismus*, Kiepenhauer und Witsch, Köln.

Nolte, E., 1965. *Three Faces of Fascism: Action Française, Italian Fascism, National Socialism*, Weidenfeld & Nicolson, Londra.

Ó Maoláin, C., 1987. *The Radical Right: A World Directory*, Longman, Londra.

O'Sullivan, N. K., 1983. *Fascism*, J. M. Dent & Sons, Londra.

Organski, A. F. K., 1968. "Fascism and Modernization", der. S. Woolf, *The Nature of Fascism*, Weidenfeld & Nicolson, Londra.

Outhwaite, W. ve Bottomore, T. (der.ler), 1992. *The Blackwell Dictionary of Twentieth-Century Social Thought*, Basil Blackwell, Oxford.

Pauwels, L. ve Bergier, J., 1972. *Le matin des magiciens*, Gallimard, Paris.

Payne, S. G., 1961. *Falange. A History of Spanish Fascism*, Stanford University Press, Stanford.

Payne, S. G., 1980. *Fascism: Comparison and Definition*, University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin.

Payne, S. G., 1984. "Fascism, Nazism, Japanism", *The International History Review*, cilt 6, sayı 2.

Pepper, D., 1985. *The Roots of Modern Environmentalism*, Croom Helm, Londra.

Petzold, J., 1983. *Die Demagogie des Hitler-Faschismus*, Röderberg-Verlag, Frankfurt-on-Main.

Pinto, A. C., 1986. "Fascist Ideology revisited: Zeev Sternhell and his critics", *European History Quarterly*, cilt 16.

Plamenatz, J., 1970. *Ideology*, Macmillan, Londra.

Poulantzas, N., 1974. Fascism and Dictatorship, NLB, Londra.

Preston, P., 1985. "Reading history: fascism", *History Today*, cilt 35, Eylül.

Rauschning, H., 1938. *Die Revolution des Nihilismus*, Europa Verlag, Zürich, New York.

Rees, P., 1985. *Fascism and Pre-fascism in Europe 1890-1945. A Bibliography of the Extreme Right*, 2 cilt, Harvester Press, Sussex.

Reich, W., 1946. *The Mass Psychology of Fascism* (çev. Theodor P. Wolfe), Orgone Institute, New York.

Revelli, M., 1981. "Fascismo: teorie interpretazione", der. N. Trafaglia, *Il mondo contemporaneo*, cilt 2, Storia d'Europa, bölüm 4, La Nuova Italia, Florence.

Robinson, R. A. H., 1981. *Fascism in Europe*, The Historical Association, Londra.

Rogger, H. ve Weber, E. (der.ler), 1966. *The European Right*, University of California Press, Berkeley, California.

Rossi-Landi, F., 1990. *Ideology*, Oxford University Press, Oxford.

Schüddekopf, O-E., 1973. *Fascism*, Weidenfeld & Nicolson, Londra.

Scruton, R., 1982. *A Dictionary of Political Thought*, Pan Books, Londra.

Seliger, M., 1976. *Ideology and Politics*, George Allen & Unwin, Londra.

Sewel, W. H., 1985. "Ideologies and social revolutions: reflections on the French case", *Journal of Modern History*, cilt 57, sayı 1.

Shah, I., 1979. *World Tales*, Allen Lane/Kestrel, Londra.

Soucy, R. J., 1986. *French Fascism: The First Wave, 1924-33*, Yale University Press, New Haven ve Londra.

Sternhell, Z., 1972. *Barrès et le nationalisme français*, Armand Colin, Paris.

Sternhell, Z., 1973. "National socialism and antisemitism: the case of Maurice Barrès", *Journal of Contemporary History*, cilt 8, sayı 4.

Sternhell, Z., 1978. *La Droite révolutionnaire, 1885-1914*, Editions du Seuil, Paris.

Sternhell, Z., 1979. "Fascist ideology", W. Lequeur, *Fascism: A Reader's Guide*, The Penguin Press, Harmondsworth.

Sternhell, Z., 1983. *Ni droite ni gauche. L'idéologie fasciste en France*, Editions du Seuil, Paris. İngilizce baskısı, 1986. *Neither Right nor Left: Fascist Ideology in France* (çev. D. Maisel), University of California Press, Berkeley ve Los Angeles.

Sternhell, Z., 1987. "Fascism", der. D. Miller, *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought*, Basil Blackwell, Oxford.

Theweleit, K., 1987. *Male Fantasies*, cilt 1: *Woman, Floods, Bodies, History*, Polty Press, Oxford.

Theweleit, K., 1987. *Male Fantasies*, cilt 2: *Male Bodies: Psychoanalyzing the White Terror*, Polity Press, Oxford.

Thurlow, R., 1987. *Fascism in Britain: A History 1918-85*, Basil Blackwell, Oxford.

Togliatti, P., 1970. *Lezioni sul fascismo*, Editori Riuniti, Roma.

Trevor-Roper, H. R., 1968. "The phenomenon of fascism", der. S. J. Woolf, *European Fascism*, Weidenfeld & Nicolson, Londra.

Turner Jr, H. A., 1975. "Fascism and modernization", der. H. A. Turner Jr., *Reappraisals of Fascism*, Franklin Watts, New York.

Watson, D. R., 1988. "Book review", *History*, cilt 73, sayı 236.

Weber, E., 1964. *Varieties of Fascism*, Van Nostrand, New York.

Weber, M., 1948. *From Max Weber*, Routledge & Kegan Paul, Londra.

Woolf, S. J., 1968. "Introduction", der. S. J. Woolf, *European Fascism*, Weidenfeld & Nicolson, Londra.

Wusten, H. van der, 1987. "The low countries", der., D. Mühlberger, *The Social Basis of European Fascist Movements*, Croom Helm, Londra.

2

Türdeş Faşizm İçin Yeni Bir İdeal Tip

Kısa bir faşizm tanımı

Bu kitap şu ana kadar "faşizm" kavramı üzerinde bir uzlaşı olmadığını vurgulamanın ve belirli metodolojik önermeler oluşturmanın ötesinde bir şey yapmadığına göre, artık kendi becerimizi sergilemenin zamanı geldi demektir. Kısa bir tanımla başlayacağız ve bu tanımın faşizmin doğasını anlamayı hedefleyen temel çıkarımları bölüm boyunca sözlemsel olarak açıklanacak:

> Çeşitli permütasyonlarındaki mitsel nüvesini palingenetik türde popülist ultra-milliyetçiliğin oluşturduğu faşizm, bir siyasal ideoloji türüdür.

Henüz örtük olarak tanımlanan türdeş faşizmin izleyen açıklaması dört bölümde yapılacaktır: (i) "Mitsel nüve"ye sahip bir "siyasal ideoloji" olduğu iddiasının sonuçları; (ii) bu nüvenin kilit tanımsal bileşenlerinin açıklanması: "palingenetik" ve "popülist ultra-milliyetçilik" ve faşizmin siyasal ideoloji olarak yaşayabilmesinde bunların etkisi; (iii) faşizmin geniş bir tanımı; (iv) "faşizmin doğası"na dair sorular bağlamında yeni ideal tipten çıkarılacak sonuçlar.

Faşizmin türdeş ideolojik özellikleri

Bir önceki bölümde ideolojiler için saptadığımız on türdeş nitelik temelinde faşizmin bazı özellikleri öngörülebilir:

(i) Faşizmde vücut bulan değerler ve dünya görüşü sadece kuramsal metinlerde, konuşmalarda, propaganda ve şarkılarda değil, aynı zamanda toplantıların, sembollerin, üniformaların semiyotik dilinde de, kısacası tüm politik tarzında ifadesini bulur.

(ii) Faşizm mevcut düzeni yok ederken ütopyacı devrimci yönünü sergiler, ancak eğer iktidara yerleşirse, bazı idealistler kuramla pratik arasındaki makası daraltarak sürekli onu "reformize etme" arayışında olsalar da, giderek gerici ve baskıcı hale gelir.

(iii) Faşizmin kurmaya çalıştığı ütopya hiçbir zaman pratikte gerçekleşmeyecektir, gerçekleşen sadece gölgesi olacaktır.

(iv) Ardında yatan dünya görüşüne sempati duymayanlara faşist düşünce ne denli propagandacı görünürse görünsün, adanmış eylemcileri ve destekçileri onda idealizm ve özveride bulunabilecekleri bir çıkış görürler.

(v) Tarihsel, kültürel, dinî ya da bilimsel "hakikatler"den medet umarak faşist dünya görüşü ne kadar akılcılaştırılmaya çalışılsa da onun etkin gücü akıldışı güdülerde ve mitsel varsayımlardadır.

(vi) Faşizme bağlılık, farklı duygusal yoğunluk ve aktif katılım dereceleri gösterir ve idealleri farklı incelik ya da basitlik seviyelerinde ifade edilebilir.

(vii) Faşizme samimi (sahte ve taktiksel karşıtı olarak) desteğin kaynağı büyük ölçüde, maddi ve psikolojik çıkarlar temelinde, her bireyin ona yönelik bilinçaltı birleşme eğiliminden kaynaklanır.

(viii) Faşist hareket birbirine bağlı bir ideolojik topluluk olarak görünür ve kendini böyle sunar, ancak daha yakın-

dan bakıldığında ona yönelik desteğin katılım açısından sayısız kişisel dürtüden ve hareket hedeflerinin duruma özel anlamlandırılmasından kaynaklandığı görülecektir.

(ix) Faşist ideoloji ve bir hareketin temeli sıfatıyla yaptığı etki tek bir ideologun ya da liderin kuram ve politikalarına indirgenemez, zira birey-ötesi bir yapı olarak çalışır ve ayrıca ortaya çıkışı ve başarısı ideolojik veya ideolojidışı diğer yapılarla etkileşimine bağlıdır.

(x) Türdeş faşizm, çeşitli permütasyonları için ortak olan değerler ve hedefler kümesi bağlamında, yani ideolojik nüvesi bağlamında ideal tip olarak tanımlanabilir.

Bu yaklaşım farklı faşizm örnekleri arasında ve hatta aynı hareket içinde ideolojik heterojenlik görüleceğini öngörürken, sosyolojik temeli ve destekçilerinin güdüleri göz önüne alındığında, hatırı sayılır bir karmaşıklığa da imkân tanır. Söz konusu bu iki nokta kitabın akışı içinde genişletilecektir. Şu an için, türdeş faşizmin homojen ideolojisi ya da mitsel nüvesi nosyonunu açmak uygun olacaktır.

Siyasal ideolojilerde mitsel nüve

Herhangi bir ideolojinin nüvesi, eylemcilerini ve destekçilerini harekete geçiren temel siyasal mit olarak görülebilir. "Siyasal mit" kavramı bu bağlamda kullanıldığında sadece meşru politikaların başarı hanesine yazılan özgül tarihsel mitleri (yani, Tudor'un açımladığı anlamda, 1972) ifade etmez. Aksine, yüzeysel akılcılığından ya da görünür "sağduyusundan" bağımsız olarak *tüm* ideolojilerin akıldışı ana damarına işaret eder. Namier'in gözlemlediği gibi, "[siyasal] düşünceleri saf aklın ürünü olarak görmek onları Athena kadar mitolojik kılacak bir soy atfetmek olacaktır. Asıl sorun altta yatan duygulardır, müziktir ve burada düşünceler sadece çok düşük nitelikli librettolar oluştururlar" (akt., Soucy, 1979, s. 268).

Bazı kuramcılar ideolojinin köklerini akıldışı güçlerde görürler (örneğin Pareto), ancak burada uygulanan kuramın sem-

bolik atası Georges Sorel'dir, en azından "mit" kavramının özel kullanımı açısından. Sorel, herhangi bir dinî ya da siyasal öğretiye tarihte devrimci dönüşümler telkin etme gücünü verenin onun nüvesel mitleri, yani basit düşsel ilkeleri olduğu sonucuna varır:

> Bir halkın, partinin ya da sınıfın yaşama dair her koşulda hislerine sıkıca sarılmayı hatırlatan, en güçlü eğilimlerini bir araya getirir; ayrıca acil eylem umutlarına kusursuz bir gerçeklik sureti kazandırır ki bunun içinde... insanlar arzularını, tutkularını ve zihinsel faaliyetlerini yenilerler (Sorel, 1961, s. 125).

Örnek olarak, erken döneminde Kiliseyi ayakta tutan İsa'nın pek yakında döneceği inancını, 1789 Fransız devrimcilerine ilham veren "çok sayıda ütopya"yı ve Mazzini'nin *risorgimento*'da [19. yüzyılda İtalya'nın birliğini sağlayan siyasal hareket – ç.n.] hayati bir rol oynayan birleşik İtalyan halkı "çılgın hayali"ni gösterir. Böylesi mitlerle ilişkilendirilen büyük tarihsel altüst oluşların altını çizdiği gerçek, her bir durumda "anı etkilemenin aracı olarak değerlendirmeleri gerektiğidir; geleceğin tarihini oluşturmada nereye kadar gideceğini tartışmak anlamsızdır. Önemli olan bütünselliğiyle mitin kendisidir: Parçaları, temel düşüncenin ortaya çıkışına yaptığı etki oranında ilginçtir." Sosyalist düşünce cephaneliğindeki genel grev silahına Sorel'in yüklediği anlam bu temel üzerindedir. Ütopyacı doğasına rağmen, ya da tam da bu nedenle, bu kavramın anarkosendikalistlere kazandırdığı "*mit* Sosyalizmi bütünüyle kapsıyordu; başka bir deyişle, Sosyalizmin modern topluma karşı sürdürdüğü savaşın farklı tezahürlerine karşılık gelen her tür duyguyu uyandırabilecek imgeler bütününü" sağlıyordu (age. s. 127; aynı zamanda bkz. Roth, 1980).

"Mitsel" kavramını, görünür akılcılığı ya da uygulanabilirliği ne olursa olsun bir ideolojinin ilham verici, devrimci gücüne atfen kullanmayı öneriyoruz (hayalî veya suni anlamına gelen "mitsel" kavramına karşı) ve böylelikle kavram, bazı sosyal bilimcilerin (örneğin Goodwin ve Taylor, 1982; Lasky, 1976; Kumar, 1987) "ütopya"yı kullanma biçimlerine yaklaşacaktır.

Faşizmin etkin itici gücüne "mitsel nüvesi" bağlamında yaklaşıldığında entelektüel tarihçinin ya da siyaset bilimcinin konusu artık sadece ilgili ideolojinin türü değildir. İnanç sistemlerinin ve karşılık gelen ritüellerinin merkezî rolü hakkında ortaya çıkan sosyal antropolojik sorular sadece mevcut toplumların uyum ve istikrarını sağlamakla ("yapısal-işlevselci" yaklaşım) ilgili değil, aynı zamanda, krizde olduğu düşünülen toplumu yıkarak onu yeni bir düzenle ikame etmenin peşinde koşmak da dahil, aşırı şiddete başvuran kısa ömürlü kolektif hareketlerin rasyonelleştirilmesi (Sorelci yaklaşım) ile de ilgilidir. Bu kitabın göstermeye çalıştığı, bazı sosyal bilimcilerin de (örneğin, Reszler, 1981) tümüyle katıldığı, mitin bu sonraki devrimci yüzünün faşizmin dinamikleri açısından çok önemli olduğu ve yapılacak bir tanımın merkezine yerleştirilebileceğidir.

Siyasal ideolojilerin seküler yönelimi

Faşizmin her zaman *siyasal* ideoloji ve *siyasal* mit bağlamında ele alındığını unutmamak gerekir. İçinde yaşadığı toplum ister "geleneksel" ister "modern" olsun, *her* ideolojinin hem muhafazakâr hem de dönüştürücü gücünün mitsel boyutuna bağlı olduğu bir kez kabul gördüğünde, dinsel ve siyasal ideolojiler arasında bir ayrıma gitmek önemli hale gelir. Aksi takdirde, Haçlı Seferleri ve İtalyan *risorgimento* aynı tarihsel olgular kategorisinde yer alacaktır ve bu sınıflandırmanın pek yararlı olmayacağında çoğunluk hemfikir olacaktır. Metafizik olanı dünyevi olanın önüne koymayı savlayan dinsel ideolojilerden farklı olarak siyasal ideoloji meşruiyetini, ister sözlü ister yazılı olsun, vahiy geleneğinden değil, toplumun korunmasını veya dönüştürülmesini tek boyutlu tarihsel zamandaki insan etkinliğine bağlı gören bir kozmolojiden alır. Diğer bir deyişle, insanötesi güçlerin sürekli ya da zaman zaman insani meselelere müdahale etmesi ya da bugünkü tarihin önceden atfedilen bir kutsiyet veya metafizik tasarıya bağlı farklı kuralların geçerli olacağı bir diğerine yol verme ihtimaline olanak tanımaz.

Söz konusu iki ayrı ideoloji tipinin melez varoluşunu, yani

"siyasal din"i öne süren bazı biliminsanları oldu, isim verecek olursak Voegelin (1938, 1952, 1968) ve Sironneau (1982). Uyguladıkları bu ideal tip, binyılcılık dini ve çeşitli devrimci siyasal ideolojilerle paylaşılan bazı ilginç yapısal akrabalık izleri taşısa da doğrudan bir tarihsel ve psikolojik ilişki öne sürmek en hafif deyimiyle spekülatif olacaktır. Büyük ölçüde seküler bir hareketin, dünyevi zamana tarihsel süreç içinde gelecekte gerçekleşecek bir son tahayyül eden dinî ya da metafizik spekülasyonun yansımasıymış gibi ele alınmasının bulgusal değerinden şüphe ederim. Aşkın "gnostisizm" kavramlarının sekülerleşmesini "modernitenin özü" (yani seküler ilerleme mitleri) olarak görmesi noktasında (1952, s. 126) Voegelin'den ayrılıyoruz. Sosyal bilimler burada işlemekte olan sınıflandırma sınırlarını henüz tatminkâr biçimde çizmemiş olabilir, ancak eğer önemli ayrımları görmezden gelmiyorsanız, siyasal kozmolojilerin dinî olanlarla bir tutulması ya da basitçe onların taklidi gibi görülmesi oldukça tartışmalıdır.

Özellikle dinî köktenciliğin giderek önemli bir siyasal güç haline geldiği modern toplumlarda, geleneksel dinî değerleri savunduklarını iddia etseler dahi fiilen seküler siyasal hareketleri, değişmez şerh geleneklerine, ritüellere ve hiyerarşik manevi otoriteye sırtını dayamış örgütlü ve bilinir bir dinin siyasal olarak militanlaşmış biçimleriyle karıştırmamak gerekir. Seküler güçlere karşı, onun tarafından yıpratılan vahye dayalı inancın önceliğinde direttikleri için, bu ikinci tür hareketin (onlar için "siyasal din" kavramı oldukça uygun görünüyor) temel dayatması niyet olarak restorasyonisttir, en azından ahlâken ve manen. Modern dünyanın (yani sivil ve askerî teknolojisinin, iletişim ağlarının ve küresel sosyo-ekonomik sistemlerinin) etkisi, siyasal din tarafından kurulmuş herhangi bir devletin, savunduğunu öne sürdüğü ortodoksluğun ilk ortaya çıktığı duruma kıyasla pratikte çok farklı bir noktaya sıçramasına yol açmak anlamına gelse de bu doğrudur. Muhtelif "siyasal Katoliklik" türleri (bkz. Conway, 1990; Conway ve Buchanan, 1993/4), Amerika'nın "dinsel olarak tutucu Güney bölgesi" ve İslâmın, Hinduizmin, Sihizmin köktenci yorumları te-

melinde giderek çoğalan çağdaş hareketler, partiler, rejimler, bu farklı tür ideolojik gücün örnekleridir. Eğer kurulu bir dinî ya da mistik mezhep kozmolojisiyle örgütlü bir siyasal hareketin tarih felsefesi arasında yapısal bir akrabalık farkediliyorsa, o zaman, siyasal ideolojiyi dinî olanın türevi ya da taklidi olarak görmektense ona insanın mit-yapıcı her iki dünyasını da etkileyen arketip nitelik atfetmek çok daha yararlı olacaktır. İşaret edilmesi gereken diğer bir nokta "dinî" olanı Yahudi-Hıristiyan ile eşitlemek affedilmez biçimde Avrupa ya da Kuzey-merkezcidir, dolayısıyla çok özel çizgisel tarih felsefesini hatırlatan her şey basitçe dinsel kalıntı olarak görülür.

Modern (Batı) tarihinde belirli bir dine inananların ahlâk görüşlerine göre politikalarını belirlemeye çalışarak ve bu noktadan rakiplerine saldırarak meşruiyet arayan siyasal hareketler elbette eksik olmamıştır. Siyonizmde Museviliğin, Ulster Loyalistleri için Anglikanizmin, De Bonald gibi 19. yüzyıl Fransız muhafazakârlarının başvurduğu Katolikliğin rolü ve bunların yanı sıra daha sonra değineceğimiz bazı ultra-sağ hareketler (örneğin *Action Française* [milliyetçi Fransız partisi – ç.n.], *Rex* [20. yüzyılın ilk yarısında Belçika'da faaliyet gösteren faşist parti – ç.n.], Arrow Cross [Macar Nazi partisi – ç.n.], Ustasha [Hırvat faşist hareketi – ç.n.]) ve söylemeye bile gerek yok, Iron Guard [Demir Muhafızlar: Romanya'daki aşırı sağ hareket ve parti – ç.n.] düşüncesinde Ortodoks-Hıristiyan boyutun gücü, bunların hepsi, "dinî siyaset" gibi melez bir kavramın "siyasal ideolojiler" sınıflandırmasında bir alt kategori olarak yararlı olabileceğini gösteriyor. Böyle durumlarda söz konusu dinin liderlerinin resmî onayı olmaksızın dinî ahlâk kurallarına müracaat edilir ve bu öyle bir yapılır ki, vurgu manevi olanda değil siyasal olandadır, metafizik aktörde değil insani aktördedir. Diğer bir deyişle dinî siyasetin ayırıcı özelliği, seküler politika ve taktiklerin ağırlıkla dinî terimlerle, ancak özünde inanca ters hatta mevcut ortodoksluk açısından kâfirce bir ruhla ussallaştırılmasında yatmaktadır. Düşman görülenlerle savaşının ya da devrimci hedefler peşinde koşmasının meşruiyeti, bu nedenle, büyük ölçüde liderliğinin güvenilirliği ve dinamizmi

(karizma) ile izleyicisi olanların dinî ve entelektüel kafa karışıklığında aranmalıdır.

Siyasal din değil, siyasal ideoloji olarak faşizm

Siyasal ve dinî ideolojiler arasında bir ayrım yapma gereği üzerinde durulmasının nedeni, bazı biliminsanlarının faşizmi bir "siyasal din" biçimi gibi görmeye hevesli olmalarıdır. Hem Voegelin hem de Sironneau Nazizmi bu konuda seçkin bir örnek olarak ele alırlar ve bu varsayım birçok monografide yansısını bulur (örneğin Pais, 1986, Nasyonal Sosyalist "doğa dini"nden sözeder). Yaklaşımı yakın zamanda Faşizme uygulayan E. Gentile onu "lay religion" [ruhban sınıfından olmayan, sıradan insanların dini] olarak incelemiştir. Nazizme uygulanan buna yakın kavramlar "binyılcılık", "*chiliasm*" ya da "eskatoloji"dir (örneğin Mannheim, 1960; Billig, 1978, s. 103; Smith, 1979, s. 46; Rhodes, 1980) ve bunun anlamı, öne sürdüğü yeni düzen yaklaşımının, St. John'un İfşaatlar'ında betimlediği *eschaton* [kıyamet] ya da Son Günler'i izleyen Yeni Cennet ve Yeni Dünya yaklaşımıyla doğrudan kıyaslandığıdır. Örneğin Voegelin, genelde modern totalitarizmin özelde de Nazizmin altında yatan tarih yaklaşımını, "*eschaton*'un içkinleştirilmesi" bağlamında ele alıyor (1952, s. 120; kıyaslayın bölüm 4, 5, 6 ve diğer yerler) ve Hitler'in "binyıla dair kehanetinden" sözediyor (age. s. 113). Faşizmi binyılcılığın modern bir türü olarak görenler genellikle onu, bu bakımdan, Marksizm ile aynı parantez alırlar (örneğin, Voegelin, 1952, 1968; Sironneau, 1982). Bu eğilim, Cohn'un yaptığı asıl (yani dinî) binyılcılık öncü araştırmasıyla (1970) popülerlik kazanmıştır. Yine de bu, liberalizm gibi son derece dünyevi ve "akılcı" bir ideolojinin bile devrimci bir dönüşüme ilham kaynağı olduğunda "sözde dinci" bir "binyılcılığa" bürünebilmesinin kolaylığını yok saymak anlamına gelir (bu noktaya "palingenetik" mit konusunu tartışırken tekrar döneceğiz). Bu arada Voegelin, modern totalitarizmi "Gnostik sivil teoloji arayışının sonu" (1952, s. 163) olarak görebilmek için ya da "gnostik kitle hareketleri" kavramı-

nı Marksizm, komünizm, faşizm ve nasyonal sosyalizmin yanı sıra "ilerlemecilik, pozitivizm ve psikanalize" de (1968, s. 83) uygulayabilmek için uydurduğu (sözde mistik) teleolojik tarih mitini unutmuş görünüyor.

"Kutsal zamanlar" ya da Şamanizm gibi karşılaştırmalı mistisizmlerden alınma başka kavramların eleştirel olmayan faşizm değerlendirmelerinde kullanılmaları da dinî kavramların istismar edilmesiyle aynı paraleldedir (örneğin bkz. Rogger ve Weber, 1966, bölüm 1; Mosse, 1980, s. 69, 166). Mircea Eliade'ye atıfla desteklenen bu ikinci çizgi akıl yürütmelere rastlamak pek de nadir bir durum değildir, ancak ironiktir, zira Eliade, karşılaştırmalı din ve mistisizm üzerine akademik çalışmaları uluslararası itibar kazanmadan önce, Romanya faşizmi savunucusuydu (bkz. Jesi, 1979, s. 38-50) ve İtalyan neofaşizmini etkilemeye (karş. Evola, 1972, s. 139-40; Guerra ve Revelli, 1983, s. 428) devam etmenin yanında GRECE'nin* hamisi, önemli bir Fransız neofaşist ekolün danışmanıydı. Bu durum belki de onun savaş sonrası kapsamlı dinsel ve dindışı zamanlar çözümlemelerinde faşizmin mitsel dinamiklerinin derin bir ağırlığı olmasına yol açtı. Ancak o, modern siyasal ideolojilerin "din" olduğu hatta "seküler din" (her ne iseler) olduğu yaklaşımını desteklemez ve her ikisinin, mitsiz ve dolayısıyla anlamsız zamana, "tarihin terörüne" karşı savaşma ihtiyacını karşıladığını savunur (bkz. aşağıda, s. 308-310).

Toplumu değiştirmek için faşist devrimci mücadeleye atfen "siyasal mit" ifadesini kullanmanın bir avantajı, "modern çağda" bir biçimde yeri kalmamış olan erken dönem siyasal faaliyet türüne dönüş ile uğraşılıyormuş izlenimi yaratmadan, onun akıldışı dinamiklerine dikkat çekmesidir. Diğer yandan, Kahverengi ya da Siyah Gömlek giyenleri tartışırken kullandığımız dilin aynısını 16. yüzyıl Münster'inin Anabaptistleri için de kullandığımızda, faşizm, başka bir çağın derinliklerinde uyurken gizemli bir biçimde modern çağda su yüzüne çıkan Kraken [deniz canavarı – ç.n.] gibi, özünde geçmişe ait bir ol-

(*) GRECE: Avrupa Medeniyeti Araştırma ve Çalışma Grubu.

gu haline gelir. Bu özellikle Nazizm için yanlışa yönlendiricidir, çünkü bazı faşizmler "dinsel siyaset" biçiminde tezahür etse de (Romanya, İspanya, Belçika, Brezilya ve Güney Afrika'da olduğu gibi) kurmaya çalıştığımız kesin sınıflandırmaya göre Nazizm asla bunlardan biri değildir. Üçüncü Reich Hıristiyan ritüelinin, sembolizminin ve dilinin süslemelerini kasten kullanmıştır, fakat ideolojik seviyede ana akım Nazizm anti-Hıristiyan'dır. "Germanik" Hıristiyanlığın Nazizmin merkezinde olduğunda ısrar ettiği için partiden ihraç edilen Dinter gibi, savunucuları arasında tekil istisnalar vardır. Aslında rejim, haklı olarak Protestan ve Katolik kiliselerini potansiyel tehdit olarak görmüştür ve (hepsi olmasa da) çoğu resmî tören ve imgeler özellikle Pagan (dolayısıyla anti-Hıristiyan) mitini anımsatır. Bazı yazarların öne sürdüğü gibi (örneğin Mosse, 1980, s. 165; Voegelin, 1952, s. 113; karş., Sandoz, 1981, s. 109-11), "Üçüncü Reich" yaratma hedefinin, 12. yüzyıl mistiği Floralı Joachim'in üçlü tarih şemasının doğrudan devamı olduğunu düşündürecek bir zemin de mevcut değildir. Her ne kadar Joachim ifadenin mitsel yan anlamlarla yüklenmesine katkıda bulunmuş olsa da ve bu durum etkisini 20. yüzyıl Alman radikal sağının siyasal spekülasyonlarında (özellikle Moeller van den Bruck, 1923) sürdürse de ifadenin ana akım Nazi kullanımındaki etkisi çok abartılmıştır. Bu başlığa 7. Bölüm'de faşizmin psiko-tarihsel temelini ele alırken geri döneceğiz.

Türdeş faşizmin mitsel nüvesi

Tanımımızın ilk kısmından çıkan daha derin sonuçlar artık açık olmalı. Faşizmi bir siyasal ideoloji türü olarak tanımlamakla, onu binyılcılığın ya da dinsel uyanış kültünün modern bir biçimi şeklinde görmenin ayartıcılığına direniyoruz ve modern sekülerleşen toplumu kuran siyasal güçler arasına sıkıca yerleştiriyoruz. Zuhur ettiği somut gerçeklikler hesaba katıldığında önemli ölçüde heterojenlik ve karmaşıklık göstereceğini de daha önceden bilebiliriz. Bu çalışmanın amaçları çerçevesinde, özsel homojenlik sadece mitsel nüvesinde ve ideal ti-

pinde mevcuttur. Bu kitabın hareket noktası, türdeş faşizm tanımını bu mitsel nüve ya da Sorel'in deyişiyle "imgesel taban" temelinde yapmanın –ki bu faşizmin "modern topluma karşı savaş"ının tek taraflılığının gerekçesini berraklaştırır– sınıflandırma açısından yararlı olacağıdır. İdeal tip faşizmimizin "asgari ortak paydası" ilk tanımımızın ikinci bölümünde özetlenmiştir: *Popülist ultra-milliyetçiliğin palingenetik bir biçimi*; bu ifadenin kapsamlı bir açıklamaya ihtiyaç gösterdiği açıktır.

"Palingenetik mit" ve "popülist ultra-milliyetçilik"

Palingenetik mit

Acayip demesek de, hiç alışılmadık biçimde adlandırdığımız bu unsurların birincisi, insan deneyiminin belki de en yaygın harçlarından biridir; yani yenilenme ya da yeniden doğuş miti. "Palingenesis" terimi etimolojik olarak palin (yeniden) ve genesis (yaratı, doğuş) köklerinden türemiştir ve bir kriz veya gerileme evresinden sonraki yeni bir başlangıcı ya da yenilenmeyi ifade eder. Hem mistik olanla (örneğin İkinci Doğuş) hem de dünyevi gerçekliklerle (örneğin Yeni Almanya) bağdaşabilir. Bu terim, teoloji ve biyoloji dünyalarına yabancıdır – modern İngilizce'de hükümsüz olduğundan bahsetmiyorum bile (bkz. *Oxford English Dictionary*). Kavramın sosyal bilimlerde fiilî kullanım açısından kendi palingenesis'ini nihayet yaşaması, faşizm araştırmalarında sınıflandırma bakımından bu kitabın değerinin işareti olacaktır. Bu biçimiyle Fransız kuramcı Ballanche'ın *Palingénésie sociale* (1833) çalışmasında geniş ölçüde kullanılmıştır ve benim burada yaptığım gibi, İtalyan akademisyenler faşizm bağlamında bu kavrama zaman zaman başvurmuşlardır (örneğin Gentile, 1975, s. 5; Lazzari, 1984, s. 55). Ben, bunu, yıkım ya da çözülme algısını takip eden radikal bir *yeni* başlangıç vizyonunun karşılığı, türdeş bir kavram olarak kullanıyorum.

Geniş anlamıyla palingenetik mitinin en belirgin kaynağı dindir. Hz. İsa'nın yeniden dirilişi tüm bir inancın merkezi-

ne böyle bir miti yerleştirir (bunun "yaşanan" bir gerçeklik olduğuna inanan okurlara gereken saygıyı göstererek şunu söylemek isterim: Tıpkı ideoloji gibi, bu haliyle mit de ancak bilişsel ve manevi açıdan "dışarıda" olan birisi tarafından saptanabilir). Metaforik (inanalar için metafizik) ölüm ve yeniden doğuş nosyonları; vaftiz, komünyon ve Paskalya törenlerine egemen olurken cismani dünyadaki ölüm sonrası daha yüksek bir varlık düzeyinde yeniden doğuşun gerçekliğini göstermek üzere birçok nesilden mistik Hıristiyan çapraşık sözel, resimsel ve törensel mitolojiler geliştirdiler. Palingenetik, geçmişte Hıristiyanlıktan ilham alan "siyasal dinler" için de merkezîydi, örnek verecek olursak, Cohn'un ayrıntılı bir şekilde üzerinde çalıştığı (1970) ve Sorel'in tarihsel değişimin ajanı olarak mitin gücüne önemli örnek teşkil ettiğini düşündüğü binyılcılıktan sözedebiliriz.

Bu kitapta türdeş faşizmin nasıl ele alındığına dair vurgulanması gereken diğer bir önerme de seküler palingenetik mitin dinsel mitten türemediği ve basitçe, insanın mit yapıcı (mythopoeic) yeteneğinin seküler tarzda bir ilk-örneği olduğudur. Her durumda, ölüm ve yenilenme sembolizminin Hıristiyanlığa hatta "Batı"ya özgü olduğu düşüncesi saçmadır. Bu, kelimenin tam anlamıyla dünyanın her yerinde karşılaşılan dinî, mitsel ve sihirsel düşüncenin asli bir motifidir. Kozmolojik düşüncede, mitsel imgelem ve törensel pratiklerde farklı biçimlerinin ne sıklıkta yer aldığı ayrıntılı olarak belgelenmiştir (örneğin Eliade, 1964, 1971; Jung, 1958; Frazer, 1957, Schnapper, 1965 ve Campbell, 1968, 1990). Özellikle 19. yüzyıl ortalarından itibaren, resmî Batılı ilerleme kültüne sırtını dönenler topluma sıkıntı veren çöküşün kaçınılmaz ama tersine çevrilebilir olduğuna ikna olduklarında, sekülerleşmekte olan toplumlarda da iyi kurgulanmış bir topos [yöntemsel kategori – ç.n.] işlevi görür (bkz. Swart, 1964; Fromm, 1963, Bölüm 6; E. Weber, 1982). Bir örnek, Dostoyevski'nin Rusya'nın Üçüncü Roma haline gelmekte olduğu yorumudur (bkz. Voegelin, 1952, s. 113) ve bu yaklaşım oldukça farklı yan anlamlarla Mazzini tarafından da keşfedilir.

Yenilenme teması, ekonomik projelerin şartlarını (örneğin "New Deal" [Yeni Yapılanma]) ya da mimari planların yönünü (örneğin Çavuşesku'nun megalomanyak projeleri ya da altmışlı yılların şehir plancılarının desteklediği varoş konutları için çok katlı çözümler) belirleyebilir. Yeniden doğuş teması modern sanata da yabancı değildir. Örneğin D. H. Lawrence'ın yeniden doğuş saplantısıyla (bu onun Anka kuşunu kişisel sembol seçmesine yol açmıştır) ve birçok modern yazarın yeni bir zaman algısına (çizgisel olmayan) ulaşma çabasında (örneğin Kermode, 1967) su yüzüne çıkar. Yeniden doğuş arzusu bilinç transformasyonu arayışlarında da kendini gösterir; ister Çiçek Gücü kuşağının ilham verdiği çeşitten olsun (örneğin Reich, 1971) ister modern psikoterapideki gibi (örneğin Jungcu EST veya yeniden doğuş terapisi). Bu, "yeni bir sayfa açma" arzusu ya da duygusal bir yalnızlık dönemi sonrası âşık olmaya eşlik eden sihirli yeniden doğuş hissi gibi son derece sıradan durumlarda da görülür.

Ancak şu anki bağlamımızda bizi ilgilendiren palingenetik mitin siyasal ideoloji alanında ortaya koyacağı güçtür. Palingenesisin en evrensel ve çok değerlikli sembollerinden biri olan Anka kuşunun, Ortaçağ'da hatta klasik çağlarda sıkça kullanılması anlamlıdır. Seküler tarihin tüm dönemlerinde, bir yıkım, "hanedanlığa ait, sosyal ya da siyasal" yenilenmelerden birine filizlendiğinde yine ona atıfta bulunulur (Reinitzer, 1981, s. 82). Modern toplumda da eski bir düzenin topyekûn yıkıma sürüklendiği tarihsel momentler palingenetik mit için hâlâ en uygun iklimi yaratırken (özel olarak Anka kuşu imgesiyle ifade edilmese de) mit çağdaş duruma yansıtılır ve "yeni bir çağın" doğuşuna dair umutları berraklaştırır. Fransız Ulusal Meclisi'ne "liberal" devrimlerinin "dünyanın yeniden doğuşunu" temsil ettiğini (bkz. Skocpol, 1985, s. 88) düşündüren ve İkinci Dünya Savaşı'nın en karanlık günlerinde liberal entelektüellerin yeni bir dünya düzeni anlayışı geliştirmelerini sağlayan (örneğin Buchman, 1941; Wells, 1942; Dawson, 1943; Croce, 1944) budur. AET kısmen pragmatik jeopolitik düşüncelerle kurulmuştur, ancak aynı zamanda ortak ekonomik ve sosyal

hedefleriyle yeniden doğan Avrupa hayalinden de doğmuştur (örneğin Schuman, 1963). *Perestroika*'nın baştaki ülke içi başarısı ve aldığı olumlu dış tepkiler, Rusya'nın liberal ve kapitalist bir demokrasiye dönüşüne ilişkin mitsel bir anlayışı akla getirdiği içindir. (Rus Devrimi'nin kendisi aslında tümüyle palingenetik bir olgudur – bkz. Stites, 1992.)

"Koyu" yeşil politikalar da palingenetik mit için zengin kaynaklardır, küresel felaket senaryoları yapısal değişikliklerin zamanında yapılması ile yeni bir küresel düzen kurularak aşılır (bkz. Capra, 1982). Yakın dönem tarihindeki en olağanüstü palingenetik politika 1989 yılının sonbahar aylarında sergilenmiş, bazı Doğu Bloku ülkelerinin devlet komünizmi rejimleri yerle bir olmuştur. Bir yıl gibi kısa bir süre önce, çağdaş tarihte belli belirsiz yeni bir seküler palingenetik mit George Bush'un "Yeni Dünya Düzeni" (bu düzeni *Pax Americana*'nın [Latince "Amerikan Barışı"] örtük bir ifadesi olarak görenler için kaygı verici bir darbe) rüyasıyla ortaya çıkmıştır. İronik bir biçimde, bu çarpıcı yaklaşım, ufku itibariyle diğer bir Amerika Başkanı Woodrow Wilson'un, (birinci) dünya krizinden kaynaklı Büyük Savaş sonundaki yaklaşımını geride bırakır. Ve ortaya çıkışı, Saddam Hüseyin'in palingenetik mitle yüklü bir siyasal ideolojinin pekiştirdiği bölgesel hırslarıyla ömrünü tükettiği dönemdedir (bu noktaya 6. Bölüm'de döneceğiz). Bu arada, her ne kadar sonunda Saddam Hüseyin kendi kişisel meşruiyetine (İslâmî) "dinsel" politik öğeleri utanmazca karıştırmaya başlamış olsa da bu örneklerin hiçbiri siyasal dinle alakalı değildir.

Bu arka plana karşın "palingenetik mit" ifadesi, liberalizm ve komünizm örneklerinde bile, bir ideolojinin etkin gücünü sağlayan devrimci yeni düzen vizyonunun işaretidir ve nihai hedefi dinamik ancak şiddet ya da savaş yanlısı olmayan bir toplumdur. Bu bir siyasal ideoloji olduğunda insan unsurundan hareket eden bir yeni topluma odaklanacaktır, metafizik ve tarihötesi bir düşüncenin eseri olan binyılcı yeni dünya vizyonuna değil. Palingenetik siyasal mitin kalbinde, çağdaşların tarihsel süreçte ani bir değişimi, doruk ya da dönüm noktasını yaşıyor ya da yaşamak üzere oldukları inancı yatar. Şimdi'de algı-

lanan yozlaşma, anarşi, zulüm, adaletsizlik ya da çöküş, sebatkâr bir cesaret ya da kasvetli bir karamsarlıkla katlanılması gereken değişmez olgular olarak değil, artık zirvesine ulaşmış ve bir dönemin sonu yaklaşırken yeni bir düzenin doğmakta olduğunun işaretleri olarak yorumlanırlar.

Böylesi dönüşüm umutlarının tipik yan miti bir "yeni insan"ın ortaya çıkmakta olduğudur ve bu da "kahramanlık miti" ilk-örneğinin siyasallaşmış biçimidir. Mesela "yeni komünist insan" Marksist-Leninist yeni çağ beklentisinin bildik bir figürüdür (Wajda'nın *Man of Steel* filminde hicvedilmiştir) ve sosyalist yenilenme umutlarının ilham verdiği bazı yeni çalışmalarda da karşımıza çıkar (örneğin, Rossi-Landi, 1990, s. 89; Attwood, 1990). Burada da, mesela Ortaçağ Hıristiyan şiirinin yeni insan ya da *homines noves* (Voegelin, 1952, s. 112) kozmolojik kurgularıyla ilişkilendirilebilecek tam anlamıyla dinsel anolojiler bulabiliriz (örneğin, Silvestris, 1978; Alan of Lille, 1973); ayrıca, (1980'lerin "yeni insan" magazin kültüyle karşılaştırarak) kültürel koşutluklar bulabiliriz; Alman Dışavurumculuğunun "Yeni İnsan" özleminde olduğu gibi "tam anlamıyla" estetik eşdeğerlerini bulabiliriz (bkz. Riedel, 1970; Gordon, 1987). Dolayısıyla kavramın modern ideolojilerde rastlanma sıklığını Voegelin'in "eskatolojik fantezilerin" belirtisi olarak görmesi yanıltıcıdır (Sandoz, 1981, s. 242).

"Palingenetik siyasal mit" etimolojik anlamda geçmişin yenilenmesi (*aynısının* yeniden doğuşu) için "geriye dönük" nostaljiye tekabül edebilir, ancak eğer hiçbir devrimci ilerleme ya da "yeni doğum" düşüncesi taşımayan ultra-muhafazakâr veya gerici hareketlerle ilişkilendirilirse ideolojilerin çözümlenmesine dair bir kavram olarak değer kaybeder. Benzer bir anlam karışıklığının "devrim" kelimesinin doğasında da olduğu aşikârdır. İçerdiği döngüsel tarih projesi, toplumun idealize edilmiş daha erken bir aşamasına dönüşü ifade eder. Ancak çizgisel zaman ve ilerleme kavramlarının egemen olduğu bir çağda artık "devrim" özünde *yeni* bir toplum düzeninin ortaya çıkmasını simgeler, tarihsel emsallerinden veya geçmiş altın çağ mitinden ne kadar ilham almış olursa olsun. Palingenetik siyasal mitte

("dinsel siyaset" karıştığında bile yönelim olarak sekülerdir) yeni düzen seküler ve çizgisel bir zamanda kurulacaktır. Yani zaman oku geriye değil ileriye dönüktür, okçu nereye nişan alacağına karar verirken arkasından ilham alsa da. Bu çalışmada "palingenetik" kavramını, siyasal mite özgü yan anlamlar ve *algılanan bir çöküş süreci sonrasındaki,* kesin olarak restorasyonist olmayan *"yeni doğum"* anlamıyla kullanıyorum. Bu niteliklerle bile, yine de, medikal terimlerle ifade edersek uğraştığımız olgu nonspesifiktir [değişken, kaynağı belirsiz], zira ütopyacı, devrimci evresindeki en nostaljik ideolojilerin belirtisi olabilir. Faşizme has bir şeylere işaret etmeye hizmet edebilmesi için diğer bir siyasal kavramla ilişkilendirilmelidir.

Popülist ultra-milliyetçilik

Modern tarihin şekillendirilmesinde yaygın ideolojik güçlerden biri milliyetçiliktir ve bulaşıcılığı azalmaktan ziyade artışın her tür belirtisini göstermektedir. Önümüzdeki birkaç on yılın tarihi, pasifist ve evrenselci yönelimleriyle merkezden uzaklaşan liberal milliyetçiliklerle, şiddet ve ayrımcılık dürtüleriyle merkeze yaklaşan liberal olmayan milliyetçilikler arasındaki çatışmalarla büyük ölçüde şekillenebilir. Ekosistemi kurtarabilmek için kalıcı bir "yeşil devrimi" gerçekleştirme ihtimali, açıkça, öncekinin zaferine ya da en azından hâkimiyetine bağlıdır.

Ancak sosyal bilimlerde bir sınıflandırma kavramı olarak milliyetçilik, "ideoloji" gibi, kendi başarısının kurbanıdır. Birbiriyle çatışan birçok siyasal sistem ve ideolojide varlığı saptanabilir ve bir alt kategoriler bolluğu yaratır; "kabileci", "panetnik", "hanedan", "dinsel", "liberal", "komünist", "Üçüncü Dünya", "emperyalist", "aydınlanmacı", "romantik", "bütünselci" milliyetçilikler gibi (bkz. Minogue, 1967; Smith, 1979; Alter, 1989). Bu azgın çeşitlenme, dinî, coğrafi, tarihsel, yapısal, kültürel, dilsel, etnik ya da genetik ölçütlerden hangisinin kullanıldığına bağlı olarak, kök kavram "millet"in çok geniş bir yelpazede tanımları olması nedeniyledir. Dahası, aynı öl-

çüt kullanıldığında bile, ele alınan gruba ilişkin özgül tarihsel ve siyasal koşullara göre kavramın yan anlamları mutlaka değişir. Çekirdek oluşum, sırasıyla "İngiliz", "Galli", "Arap", "Afrikalı", "İslâmî", "Aborjin" milliyetçiliklerini ele aldığımızda önemli anlamsal bir kayma geçirir.

Faşizmin incelenmesinde yararlı hale gelebilmesi için kavramı geliştirmek üzere daha amaç odaklı bir alt kategori olan "popülist ultra-milliyetçilik" terimini kullanmayı öneriyorum. "Popülist" kullanımında Eley'i izleyerek (1990, s. 281), belirli bir tarihsel deneyimi (örneğin 19. yüzyıl sonu Amerikan ya da Rus popülizmleri gibi) değil de küçük bir seçkin zümresi ya da kendi kendini atamış öncülerin yönettiği, pratikte veya ilkesel olarak (ve sadece göstermelik olmadan) meşruiyetini "halk gücüne" dayandıran siyasal güçleri ifade ediyorum. "Ultra-milliyetçiliği", siyasal bilimlerde zaten kullanılageldiği gibi, liberal kurumlarla veya onlara payanda olan Aydınlanma hümanizmi geleneğiyle uyumlu her şeyin "ötesine geçen", yani onları reddeden milliyetçilik biçimleri anlamında kullanıyorum. Bu da kabaca, "bütünselci" (Alter, 1989) ya da "radikal" (Eley, 1980) milliyetçilik olarak adlandırılan türe karşılık geliyor.

Tek bir ifadede birleştirildiğinde "popülist ultra-milliyetçilik" kitle siyaseti ve demokratik güçler öncesinin egemen hanedanlıklarını ve emperyal güçlerini (örneğin Habsburglar ya da Firavunlar), ayrıca temsilî bir demokrasi kurmak üzere kolonyal güçleri alaşağı eden popülist (liberal) milliyetçilikleri (örneğin Mazzini'nin İtalyan *risorgimento*'su ve 1989 sonlarındaki birçok Çekoslavak'ınki) dışlar. Diğer bir deyişle, popülist ultra-milliyetçilik hem mutlakıyetçiliğin hem de çoğulcu temsilî yönetimlerin ilkelerini reddeder. Weberyan terimlerle (bkz. M. Weber, 1948) ifade edecek olursak, hareketin uyumunun ve gücünün kaynağı neredeyse tamamıyla liderlerinin sadakat ve eylem telkin etme yeteneğine bağlı olan yaygın "karizmatik" biçimler lehine, hem "geleneksel" hem de "hukuki/akılcı" siyaset biçimlerini reddeder (bkz. Roth, 1963, Sorelci anlamda mitin merkezî bir rol oynadığı popülist devrimci hareketler özünde karizmatiktir). "Daha üstün" ırksal, tarihsel, manevi ya da

organik gerçekliklerle, tüm etiksel topluluk mensuplarını kucaklayan bir milliyetçilik kavramıyla bağlantılıdır. Taraftarları için böyle bir topluluk; liberal bireyciliğin, enternasyonalci sosyalizmin ve "kitlelerin" yükselişi, ahlâki değerlerin aşınması, toplumun "eşitlenmesi", kozmopolitlik, feminizm ve tüketicilik gibi açıkça modern toplumun ortaya sürdüğü bazı "yabancı" güçlerin cesaretlendirdiği anarşist ve milliyetsiz zihniyetin yol açacağı melezleşme ve göçler sonucu bozulabilecek doğal bir düzendir. Bundan böyle, kısa ve öz olma adına, "ultra-milliyetçilik" burada niteleyici yan anlamlarına işaret ettiğimiz "popülist" ile birlikte kullanılacaktır.

Bu kavramlarla ifade edildiğinde, mutlakıyetçi *eski rejimlerin* yıkılmasından ve "kitlelerin yükselişinden" beri farklı biçimlerde birçok ultra-milliyetçiliğin ortaya çıktığı görülebilir: Liberal demokrasilerde var olurken, onun temel dayanağı çoğulculuk ve evrensel insan haklarını tümüyle reddeden ırkçı ve yabancı düşmanı hareketlerde (örneğin Ku Klux Klan, bazı AB ülkelerindeki göç karşıtı topluluklar); ayrılma sonrası temel demokratik kurumları oluşturmayı gerektiren liberal hedeflerden kaçınan ayrımcı milliyetçiliklerde (Sovyetler Birliği'ni bir arada tutan bağların gevşemesinden sonra Azerbaycan'da ortaya çıkanlar gibi); manipülasyon ya da terör aracılığıyla saltanat sürmektense (örneğin Vargas, Peron, Schuschnigg ve Kaddafi rejimleri) gerçek yaygın bir uzlaşmayı azami seviyeye çıkarmaya çalışan birçok milliyetçi otoriter rejimde – bunları, despotizmlerini haklı gösterecek halk uzlaşısı yanılsaması yaratmaya çalışan sözde popülist modern diktatörlüklerden (örneğin Marcos, Pinochet, Pol Pot, Çavuşesku ve Saddam Hüseyin rejimleri) ayırmak gerekir. Gerçek popülist ultra-milliyetçilikler de türdeş faşizmde belirleyici bir rol oynarlar.

"Asgari faşizm": Palingenetik ultra-milliyetçilik

Palingenetik ve ultra-milliyetçilik kelimeleri birleştirildiğinde birbirlerini karşılıklı sınırlarlar; öyle ki, "ulus devlet" ya da "sosyal demokrasi" gibi görece belirgin siyasal bir kavram ha-

line gelirler. Bir teleskoptaki iki lensin birlikte uzak bir nesneyi birdenbire görünür kılması gibi, oluşturdukları iki terimli ifade siyasal faaliyet cinsini tanımlarken her ikisinin ayrı ayrı kapsadığı engin olgular alanında çok daha belirgin sınırlar çizer; *neredeyse onu yavaş yavaş yok olma noktasına getiren çöküş dönemi sonrasında Anka kuşu misali yükselen milli toplum* harekete geçirici vizyonudur. Bu yaklaşım temelinde bir mitsel nüvenin "asgari faşizm" olarak tanımlanması Max Weber'in "idealizasyon soyutlaması" kavramına örnektir, zira her iki unsur, sentetik bir ideal tipte bilinçli olarak bir araya getirilmeden, birbirinden bağımsız olarak geçmiş bilgi zemininde saptanmıştır. Milliyetçilik (biliminsanlarının bu kavramla açıkça ifade ettiği, bizim ultra-milliyetçilik adlandırmamıza tekabül eden, bütünüyle liberal olmayan bir biçimdir), ister Marksistler önermiş olsun (örneğin Frolov, 1985, s. 194) ister Marksizm-dışı yaklaşımlar (örneğin, E. Weber, 1964, s. 17-25; Hayes, 1973, s. 51-62; Linz, 1979, s. 28-9; Mosse, 1980, s. 189; O'Sullivan, 1983, s. 161-7; Sternhell, 1986, s. 148; Payne, 1980, s. 7), faşizmin geçmiş tanımsal niteliklerinin fiilen tek ortak paydasıdır.

"Palingenetik" unsurun merkezîliği konusunun doğrulanması kaçınılmaz biçimde daha derme çatmadır, ancak Payne "ideoloji ve hedefler" başlığı altında, "*yeni* milliyetçi otoriter devleti", "*yeni*... karma ekonomik yapıyı", "modern, bağımsız, seküler kültürün *yeni* bir biçimini" bir araya getirirken bunu ima eder (Payne, 1980, s. 7, vurgular bana ait). Smith'in (1979, s. 54), faşizmin "toplumun eski milliyetçi yozlaşma ve çöküş sorunlarına yeni bir çözüm" sunduğunu kabul edip bunu "yeni faşist insan" temasıyla ilişkilendirdiğinde de kavramın örtük onayını saptayabiliriz. Benzer biçimde Mosse "genel faşizm kuramı"nda (1979, Bölüm 1) "yeni faşist insanın tüm faşist hareketler için bir ilk örnek oluşturduğunu" (age., s. 26) öne sürer ve diğer birçok bilim insanı da yeni insan kavramını merkezî bir faşist mit olarak görür (örneğin, *a.g.e.*, s. 82, 128, 265-7; Cannistraro, 1972, s. 130; De Felice, 1982, s. 214). Mosse, Avrupa tarihinde "ütopyacılık ve gelenekselciliğin" kaynaş-

tığı, devrimci üçüncü güç olma faşist iddiasını da ciddiye aldı (*a.g.e.* de, s. 8). Sternhell daha da ileri gitti. "Çöküşe karşı devrimi" tümüyle kapsayan, "aynı anda manevi ve maddi, ahlâki, toplumsal ve siyasal olan tepki ve yenilenme arzusunun" uyanışını, faşist ideolojinin asli itici gücü olarak gördü (Sternhell, 1979, s. 356-7). Aslında faşist ideoloji üzerine yazdığı, bu görüşü de içeren kapsamlı metnin itici gücü, faşist dünya görüşünde bizim "palingenetik mit" dediğimiz şeyin merkezî öneminin kabulüdür (age., s. 325-406).

Türdeş asgari faşizm, ideal tip anlamında, palingenetik ultramilliyetçi mitsel nüve olarak ele alınınca, ortaya iki temel özellik çıkar ve bu özellikler ortaya çıkan farklı permütasyonun kısa ve uzun vadeli başarısında önemli bir rol oynar.

Faşizmin palingenetik mitsel nüvesinin getirdiği yapısal zayıflık

Mevcut düzeni yıkmak üzere devrimci bir güç davranışı sergilediklerinde bütün ideolojilerin palingenetik bir boyut kazandığını zaten öne sürmüştük. Ancak faşizmi liberalizm, sosyalizm, muhafazakârlık ve çoğu dinî ideolojiden radikal biçimde ayıran, "devrimci" süreci mitsel nüvesinin merkezine yerleştirerek, toplum dinamikleri yatışıp "durağan duruma" geçildiğinde, yani içsel ve dışsal düşmanlar bertaraf edilip yeni kurumlar yaratıldığında, titizlikle düşünülmüş bir "ortodoks" aşamayı dışarıda bırakmasıdır. Diğer bir deyişle, faşist zihniyetin mitsel boyutu, toplum kuramcısı Saint-Simon'un toplumların gelişiminde, er geç yerini tasarlanacak bir "organik" aşamaya bırakacak olan "kritik" aşama diye adlandırdığı aşamanın ötesine geçmez. Birey psikolojisi bağlamında bu durum, bırakın tutkunun yatışmasıyla ortaya çıkabilecek bir evliliği, istikrarlı bir ilişkiyi düşünecek ya da sürdürecek yaradılış özelliklerine sahip olmayan birinin "âşık olmanın" sarhoş edici duygularına hastalıklı bir bağımlılık göstermesine benzetilebilir.

Faşizmin değişmez mitsel nüvesi için palingenetik unsurun merkezî önemde olması, başlangıç söylemini de açıklar. "Uy-

gun" koşullarda (bunların ne olduğunu saptamak son iki bölümün işi), eski sistemin yıkılmasıyla gelişen coşkulu yeni millet faşist yaklaşımı, algısal zihinlerde zifirî çaresizliği manik-iyimserliğe dönüştürecek bir baskı yaratır ve böylelikle bu yaklaşımı destekleyen bir partinin sağlam bir kitle desteği kazanmasını sağlar. Bu tür bulanık hedefleri gerçekleştirmek için önerilen politikaların muğlak ya da çelişkili içeriği çekiciliğini azaltmaz, çünkü önemli olan *mitsel* gücüdür, uygulanabilirliği veya insani kapsamı değil.

Ancak faşist ideolojide ütopyacı boyutun ağır basmasının siyasal bir güç olarak onu ciddi biçimde *sınırlayan* iki önemli pratik sonucu daha vardır. Birincisi, palingenetik ultra-milliyetçilik nüvesel miti, "yüzeydeki" düşünceler ve politikalar açısından çok sayıda yorumsal nüansa Marx öncesi sosyalizmden bile daha açık olduğu için, aynı siyasal kültür içinde dahi yarışan akım ve hiziplerin oluşturduğu geniş bir yelpaze barındırır, ta ki içlerinden biri özellikle etkili liderlik ve taktiklerle onları görece uyumlu bir "hareket" içinde kaynaştırana kadar. Bu hareket, o zaman bile ancak ideal koşullarda güncel siyasal gelişmeler üzerinde etki yapmasını sağlayacak kayda değer bir halk desteğini kazanmayı umabilir. İkincisi, kitleleri ya da halkı bir ölçüde cezbedebilmesi için, muhalif bir ideoloji olarak faşizmin ortamını bulması sadece milliyetçi kriz ikliminin –sosyal, ekonomik, siyasal ve psikolojik faktörlerin bileşiminden meydana gelir– oluşmasıyla mümkündür. Özel yaşam alanının kamusal yaşam alanına yeniden üstünlük kurmasıyla faşizmin mitsel gücü otomatikman yıkılacağından, siyasal istikrar ve görece toplumsal uyum tesis edildiğinde momentumunu ve tutarlılığını koruması ancak sürekli devrim ve süregiden palingenesis vadeder görünen her olguyu daima tetiklemesine bağlıdır.

Bu, muhalif konumundan bir rejime bağımsız olarak geçebilen yegâne iki faşist hareket (bu saptama kurduğumuz ideal tip bağlamındadır), Faşizm ve Nazizm konu edildiğinde, eski "çökmekte olan" düzenin kurumları tamamıyla dağıtılana ve yeni olanın yapısal temelleri atılana kadar sorun olmamıştır.

Ancak ondan sonra manik "sürekli devrim" ikliminin kısmen devam ettirilebilmesi, her iki hareketin de dış düşmanlara karşı emperyalist genişlemeyi kovalaması ve yeni bir dünya savaşıyla sonuçlanacak bir dizi askerî harekat başlatmasıyla mümkün olmuştur. Uzun vadede bu tür bir durum tabii ki katlanılabilir değildir. İç cephede ise radikal yenilikte bir toplum inşa etme vizyonu pratik sınırlarla karşı karşıya gelecek ve tüm toplumu faşistleştirmek için terör ile en iyi niyetli toplum mühendisliği programlarının bileşiminden oluşan en sistematik girişimler bile başarısızlığa uğrayacaktır. Bu arada, sınırsız bölgesel büyüme peşinde koşan bir dış politika izlerse (tüm faşizmler imparatorluk hayali beslemezler), er ya da geç, yeni düşmanlarla sürekli savaşmanın aşılması güç zorluklarıyla karşılaşmanın yanı sıra sonsuz askerî fetih ve işgali sürdürecek kaynak bulmakta da güçlük çekeceklerdir (karş., Kennedy, 1988). Faşizm, Faustçu bir huzursuzluğun grotesk parodisi gibidir, kanaat etmenin rahat minderinde oyalanamaz: Toplumun dengeli "normalliği" baş düşmanıdır ve bu düşmandan duyulan korkunun büyüttüğü pratik politika biçimi olarak ütopyacılık onun yumuşak karnını oluşturur. Şunları yazarken Eugene Weber açıkça bunu hissetmiştir:

> Faşizm, kesin hedefleri olmadan daima ileri doğru hareketlenmelidir; ancak kesin hedefleri olmadığı için hiçbir zaman duramaz ve ulaşılan her hedef, kurmayı taahhüt ettiği daimi gelecek ve gerçekleştirmeyi vaat ettiği milli kader koşusunda bir aşamadır. Faşist dinamizmin maliyeti budur ve derin devrimci özü ve aynı zamanda nihai çöküşünün tohumları da buradan kaynaklıdır. (E. Weber, 1964, s. 78)

Dolayısıyla, iktidarı ele geçirdikten birkaç yıl sonra Faşizmin, hedefini "sürekli devrim" olarak ilan eden yeni bir kuşak hevesli tarafından, yeni bir gerontokrasi meydana getirmekle suçlanacağı aşikârdır (bkz. aşağıda s. 126). Dahası, faşizmin palingenetik mite bağlılığından kaynaklı uzun vadeli sürdürülebilirlik sorunu ultra-milliyetçi boyut ile daha da büyür.

Faşizmin popülist ultra-milliyetçiliğinin getirdiği yapısal zayıflık

Faşizmin ultra-milliyetçi mitinin yeni bir milli toplumun yaratılmasına odaklanması, demokratik herhangi bir dayanağı olduğu anlamına gelmez. Oluşumunun ardındaki itici güç, 1989 sonbaharında bazı Doğu Bloku ülkelerinde devlet komünizmlerini alaşağı eden "halk gücü" ile aynı kulvarda, kendiliğinden bir protest kitle hareketi değildir. Bunun yerine, halkın "gerçek" ihtiyaçlarını öngörebilme yetisini ve devrimci güç olarak eşgüdüm ve büyümesini teminat altına almasını sağlayacak birçok yeni örgütsel yapıyı kurma ve yönetme misyonunu sadece kendilerine mal eden kendinden menkul seçkinlerden kaynaklanır. Faşist, devrimi halka bırakamaz, çünkü büyük nüfus çoğunluğunun içgüdülerinin, çöken güçler tarafından kirletildiğine inanır ve onu sınıfsal bölünmeyle yarılmış ve eşitleyici ideolojilerle zayıflatılmış bir "topluluk" olarak kenara bırakır. Ajitasyon ve propagandayla onu "karşı konulmaz" bir kitle hareketine dönüştürmeye çalışsa da, faşizm son tahlilde, *henüz yaratılmamış olan* milli toplum adına seçkinler tarafından dayatılmalıdır. Söz konusu milli toplumun vücut bulması ise hareket iktidara yerleştiğinde bile eğitim, propaganda ve toplumsal denetimin kitlesel ölçekte hemen (pratik anlamı sonsuza kadar) sağlanmasına bağlıdır. Bu durum epik "tarihsel özne" rolünü üstlenme yetisini kavrayamayan sıradan Ruslardan umudu kesen Lenin'in, kendisini adayacak siyasal teröristlerden bir "öncü güç" oluşturma çözümüne yönelmesine benzer. Devrimi seçkinler yapacak, bunu da sosyalizmin yayılması izleyecektir.

Ancak Leninist sosyalizmden farklı olarak, faşizm (eylemci, devrimci evresinde çoğu ideoloji için geçerli olduğu gibi) sadece iktidarı ele geçirme taktiklerinde değil, temel toplum anlayışında da seçkincidir. Kuşkusuz, organik milli topluluk kavramı sınıfsızlık, dizginsiz toplumsal hareketlilik ve *laissez-faire* kapitalizmin eşitsizliklerinin ilgası anlamına da gelir ve bu sayede bazı ideologlarının "gerçek" demokrasi, eşitlikçilik ve sosyalizm iddialarına olanak tanır. Yine de iktidar, yeniden doğuş

yeni bir düzenle başladıktan (her durumda devam eden bir süreç) sonra bile, aşağıdan yukarıya değil yukarıdan aşağıyadır, zira tüm siyasal, ekonomik ve kültürel millet faaliyetinin yönlendirildiği ve harmanlandığı çeşitli örgütlerin kademelerinde "doğal yollarla" yükselenlerin ellerinde toplanacaktır. Faşist toplumda halkın genel iradesinin temsili, doğrudan demokrasinin mistik bir yorumuyla, yetkenin bir seçkin grubuna ya da (özellikle iki savaş arası türünde olduğu gibi) misyonu ortak milliyet mistik bağıyla bağlı olduklarını iddia ettikleri bireyötesi çıkarların ve halkın kaderinin koruyucusu olan bir lidere devri anlamına gelecektir. Yani faşist ultra-milliyetçiliğin kalbinde bir çelişki yatar. Niyet ve söylem olarak popülist, pratikte seçkincidir. (Tekrar vurgulamakta yarar var, faşizmin seçkinci popülizmini kitle seferberliğine yönelik yukarıdan aşağı toplumsal mühendislik programları dayatan birçok modern diktatörlük rejiminin sözde popülizminden ayırmak gerekir. Bu ayrım 5. Bölüm'de daha fazla açımlanacaktır.)

Faşizmde temsil edilen özellikle demokratik olmayan popülizm tarzı, seçkinci toplum kuramlarının (örneğin Nietzsche, Pareto, Sorel) ideolojisi üzerindeki etkisinde, hücrelerine yayılan ırkçılıkta (çünkü pratikte faşizm, çok kültürlülüğü veya kozmopolitliği tabiatı gereği sağlıksız bulmanın yanında, yeni doğan milletin değersiz görülen bazı halk ve kültürlere göre etnik ya da kültürel anlamda üstün olduğunu ima eder) ve milletin daha yüksek ihtiyaçları için içgüdüsel olarak kendini feda etmeye hazır yeni "faşist insan" (*homo fascistus*) mitinin yinelenmesinde kendini gösterir. Faşistlerin sıradanlığa, zindelik kaybına doğru gidişi tersine çevirerek tarihin istisnai, üstün ve destansı itici gücünü yeniden tesis edecek tarihsel ve kültürel bir savaşın cephesinde kendilerini görmeleri tipiktir. İki savaş arası dönemin iki karakteristik örgütsel yapısında bu seçkincilik görülür: paramiliter seçkinler (örneğin SS, Romen Lejyonerler) ve lider figürü (örneğin Hitler, Codreanu). Lider kültü, ideal tipimize göre, korporatizm gibi, militarizm ve emperyalizm gibi türdeş faşizmin nüvesel bir unsuru olmasa da (6. Bölüm'de göreceğimiz gibi tüm bunlar, neofaşizmin bazı çağ-

daş biçimlerinde bulunmamalarıyla dikkat çekicidir) popülizmin seçkinci bir biçimi üzerinden faşist siyasal dönüşüm arayışının yapısal zayıflığına somut örnek teşkil eder.

Otorite kavramının "geleneksel" ve "hukuki" anlamlarıyla (Weberyan terimlerle) aksiyom olarak reddedilmesiyle ve siyasal iktidarın, bunun yerine, "karşı konulmaz" bir kitle hareketinin başındaki "yaratıcı" seçkine dayandırılmasıyla, faşizmin özünde karizmatik bir siyasal güç türü olduğuna daha önce değinmiştik. Nazi araştırmalarının, kendisine dair "eşgüdümlülük" mitine rağmen Üçüncü Reich siyasal kurumlarının ve politika yapıcı aygıtının özünde dengesiz yapısını ortaya çıkarması bununla tutarlı olacaktır: Aslında konunun uzmanlarından biri bu dengesizliği özellikle kullandığı gücün karizmatik niteliğine atfeder (Kershaw, 1989, 1991). Paralel bir tartışma, Faşist İtalyan yönetimini niteleyen kronik tutarsızlığı açıklamak için yapılabilir. Her ikisinin de karizmatik güce dayandığının en açık belirtisi, tabii ki, her iki rejimde de propaganda ile gerçeklik arasında giderek açılan çatlakları hasıraltı etmekte önemi artan lider kültüdür. İdeal tip tanımımıza göre lider kültü faşizmin tanımlayıcı bir unsuru olmasa da, eğer herhangi bir örgütlenme palingenetik ultra-milliyetçiliğinin dikte ettiği şeyi olacaksa, yani bir hareket haline gelecekse, bu pragmatik bir zorunluluktur. Ancak bireyin bir faşist hareketin karizmatik lideri olma ve devlet erkini ele geçirme başarısı aynı zamanda onun zayıf noktasıdır. Uzun vadede, bir rejimin yenilikçi ya da genişlemeci momentumu için geçerli olan entropi yasası liderin kendisini de etkileyecektir. Bunu acımasızca yapacaktır ve dünyadaki en etkili propaganda aygıtı bile sonsuza kadar onu perdeleyemez: Büyüyecek, zayıflayacak ve ölecektir.

Liberal demokrasinin gücü, bakanların, devlet başkanlarının ve yönetimin bizzat kendisinin şiddete başvurmadan değişim gerçekleştirmesine olanak tanıyan yapısal mekanizmalar yaratmasıdır. "Demokratik merkeziyetçiliğin" en otokrat biçimleri bile, tüm 20. yüzyıl komünist devletlerinin gösterdiği gibi, belli bir oranda toplumsal uyum ve güven sağlamak

için resmî lider kültünün yapay karizmasına ihtiyaç gösterirken ölen liderin yerine yeni birinin çıkmasına alan tanıyan, zamanla gelişmiş yordamlar bakımından Katolik Kilisesi'ne benzer. Faşizm farklıdır. Büyük bir toplumsal mühendislik programıyla faşist hareketin karizması, Weberci terimlerle ifade edecek olursak, iktidarı ele geçirdikten sonra bile bir ölçüye kadar rutinlik kazanabilir. Ancak faşist liderin ihtiyarlaması ve nihayet ölümü, onda cisimleşmiş rejimin çözülmesi anlamına gelir: "Hareket" biter. Mussolini ve Hitler'in fiziksel güçlerinin zayıflaması durumu, faşizmin kendi mitsel nüvesi nedeniyle maruz kaldığı tahripkâr özyıkım sürecinin habercisiydi. Rejimleri dış güçler tarafından yıkıldı ve yaratmayı tasarladıkları yeni dünya tümüyle son buldu. Ancak bunun öncesinde bile yıkılmazlıklarına dair mit oldukça sarsılmış, ölümlülükleri en bağnaz savunucuları için de görülür hale gelmişti (bkz. Mack Smith, 1981; Kershaw, 1989).

Rejim ve hareket olarak faşizmin yapısal yaşayamazlığı

Palingenetik devrimci dönüşüm evresinin sonsuza dek uzatılması gereği ile karizmatik cazibesinin rutinleştirilmesi ve sonsuza dek uzatılması gereğinin bir araya geliş biçimi, faşizmin yeni tip bir toplum projesi olarak yaşayabilirliğini düpedüz yok etmiştir. Bir parodi formundaki yeni düzen, bırakınız bin yılı, birkaç yıldan fazla yaşayamamaya mahkûmdur. Ütopyacı önermelerle gerçeklik arasında giderek açılan çatlaklara dolgu yapmak için faşist rejim çok büyük ölçekte sosyal mühendisliğe başvurmak zorunda kalır. Batı'daki dinsel uzlaşının (hiçbir zaman kendi içinde bütünsel değildi) dağılmasından bu yana ideolojik enerji birden fazla ana akıma, daha çok ağzı olmayan bir deltaya benzeyen sayısız akarsu ve dereye yönelmiştir. Nüfusun çok az bir kısmının yaradılış itibariyle faşizme dönmeye ya da *homo fascistus*'un yeni türü olmaya müsait olması nedeniyle ve ayrıca en revaçta olduğu zaman bile hiçbir modern rejimin tam destek bulması mümkün olmadığı için, milli topluluğun kusursuz ideolojik eşgüdümü "kendi-

liğinden" oluşmaz. Yoğun propaganda ve terör aracılığıyla grotesk bir parodisinin sahnelenmesi gerekir.

Pratikte faşizmin modern toplumun özsel çoğulculuğunu ya da insan psikolojisinin karmaşıklığını hesaba katma aczi, yeni doğan millet ütopyasını gerçekleştirme girişimi için millet adına ayağa kalkmış herhangi bir rejimin *1984*'te hicvedildiği gibi fiziksel ve zihinsel cebir distopyasına [anti-ütopyasına] varmasının kaçınılmazlığına yol açacaktır. Ancak Orwell'in kitabında betimlenen durumun tersine, faşizmin denediği milli hayatın totaliter denetimi (yani, Mussolini yönetimindeki "totaliter devlet" ya da Hitler yönetimindeki *Volksgemeinschaft*), herhangi bir modern toplumun bütünsel dönüşümü ya da denetimi gibi, bir vehim olarak kalmaya mahkûmdur ve bu durum ardında yatan yaklaşımdan bağımsızdır (bu, yaklaşımların içerikleri arasındaki farklılıkların önemsiz olduğu anlamına gelmez, bu nokta Friedrich ve Brzezinski (1967) gibi bazı Soğuk Savaş totalitarizm kuramcıları tarafından bulanıklaştırılmıştır). Dolayısıyla, insanlık tarihinde yukarıya doğru sert tırmanışıyla oluşturduğu kısa parabol ne kadar yıkıcı olursa olsun ve ne kadar karşı konulmaz görünürse görünsün, faşizm doğası nedeniyle (buradaki ideal tip tanımımıza göre), bir rejime temel oluşturan etkisiz ve kısa ömürlü bir siyasal güç olmaya mahkümdur.

Bu yüzyılda Faşizm ve Nazizmin milyonlarca Avrupalının yaşamı üzerindeki etkilerinden hareketle, rejim olarak faşizmin yaşayabilirliği açısından mitsel nüvesinin etkileri üzerinde yoğunlaştık. Ancak eklemek gerekir ki, herhangi bir faşist yeni düzenin yapısal zayıflığını belirleyen, özünde ütopyacı, seçkinci ve karizmatik etkileri olan bu nüve aynı zamanda faşizmin, bırakalım iktidar olmayı, kudretli bir siyasal güç haline gelmesine engeldir. Bunun istisnası 7 ve 8. Bölüm'de açımlanacak oldukça nadir unsurlar konjonktürüdür. Faşizm ve Nazizmin temsil ettiği olağandışı hükmetme örnekleri dışında, liberal veya otoriter olsun, modern toplumların sosyo-politik düzenini şekillendirmede faşizm genellikle büyük ölçüde marjinal bir rol oynayabilmiştir.

Faşizmin doğasına söylemsel bir tanım

Bu bölümde yaptığımız kısa tanımı genişletirken değindiğimiz çeşitli noktalar artık daha söylemsel bir tanımda birleştirilebilir. Faşizm ve Nazizmin nihai yaşayamazlığına yapılan şematik göndermeler, çoğu faşist hareket için kısır bir doğaya sahip olmanın kaçınılmazlığı, faşist mit ve taktiklerin aşırı heterojenliği, faşizmin başarısının özgül tarihsel koşullara dayalı olması; tüm bunlar kitap ilerledikçe ampirik detaylar ve sürdürülen tartışmalar üzerinden ayrıntılarıyla anlatılacak.

Faşizm: Çeşitli permütasyonlarında mitsel nüvesi palingenetik ultra-milliyetçilik olan bir siyasal ideoloji cinsidir. Faşist zihniyet, çağdaş tarihin bir dönüm noktasına yaklaşırken ortaya çıkan yaşam anlayışıyla nitelenir. Bu dönüm noktası, muhafazakârlığın, bireyci liberalizmin ve materyalist sosyalizmin iflas ettiği ya da yozlaştığı söylenen egemenliğinin dirimselci milliyetçiliğin zafer kazanacağı yeni bir çağa yol vermesidir. Söz konusu rakip ideolojilerle ve açıkça barındırdıkları çürümeyle (örneğin geleneksel seçkinlerin asalaklığı, materyalizm, sınıf çelişkisi, askerî zafiyet, ırksal enerjinin kaybedilmesi, ahlâki kargaşa, kozmopolitlik) savaşabilmek için faşist eylemciler örgütlü şiddete başvurmayı zorunlu ve yararlı görürler. Güç kazanmak amacıyla parlamenter demokrasiye ödün verseler de onun dayandığı parti politikaları ve fikirsel çoğulculuk pratikte tüm sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel yaşam alanlarının totaliter denetimini ifade eden milli birlik kavramı açısından lanetlidir.

Faşist devrimin teoride ve pratikte zorunlu addettiği yıkım, kendi eylemcileri tarafından kendi içinde bir son değil ama toplumu çürümeden arındıracak bir yenilenme sürecinin neticesi olarak görülür. Süreç ivme kazandıkça kitleler adım adım yeni bir milli topluma dönüşecektir. Mümkün oldukça, yoz güçler tarafından kirletilemediği varsayılan geleneklerden yararlanırken, uyumlarını sağlayan yeni kurum, örgütlenme ve pratikler yeni siyasal hiyerarşi ve güç değerlerine yaslanır ve modern çağda başarı için mensuplarının sahip olduğu benzer-

siz donanım budur. Faşistlerin, dünya görüşlerini formüle ettikleri çok çeşitli tarihsel durumların ve kültürel geleneklerin sonucu olarak, yeniden hayatiyet kazanan milletlerini ve ifade ettiği şiddet ve yıkım ölçeğini tasavvur etme biçimleri de hayli çeşitlilik gösterir. Bu, bazıları için biyolojik ırksal safiyet kavramlaştırmasıyla ilgiliyken diğerleri için basitçe bir kültürel homojenlik meselesidir. Bazıları saldırgan emperyalist yayılma politikalarının izinden giderken diğerleri için milli yenilenme diğer milletlere boyun eğdirmeyi ya da etnik azınlıklara bilfiil eziyet etmeyi içermez ve umulur ki devlet gücünün hukuki veya şiddet yoluyla ele geçirilmesi ile değil de kültürel hegemonyanın kazanımıyla oluşabilsin.

Faşizm yeniden doğan milleti nasıl tasavvur ederse etsin, onun gerekli kıldığı bulanık ama radikal ahlâki ve sosyal devrim ve ayrıca mevcut tüm siyasal ideolojileri reddi, görece istikrarlı bir çoğulcu demokrasinin ya da otoriter bir rejimin içinde ortaya koyacağı mitsel çağrıyı ciddi biçimde sınırlar. Siyasal kültür içindeki ileri derecede marjinal durumundan sıyrılan faşist hareketlerin bunu yapabilmesinin sebebi, yeterince iyi örgütlenmeleri ve diğer parti ve değerlere geleneksel bağlılığı zayıflatan mevcut liberal kurumların yaşadığı kendine has krizden başarıyla yararlanmaya öncülük etmiş olmalarıdır. 20. yüzyılda ortaya çıkan sayısız faşizmin büyük çoğunluğu, devlet gücüne yönelik inandırıcı bir saldırıya yetecek kadar etkili bir kitle hareketi oluşturamamıştır.

Palingenetik ultra-milliyetçilik temelinde oluşturulan iki rejim, Faşizm ve Nazizm, aynı mitsel nüvenin farklı permütasyonlarından süzülen bölgesel büyüme hırsları ve soykırım potansiyelleri arasındaki derin farklılıkları sergileyecek ve aynı zamanda faşist devrimci projenin imkânsızlığını gösterecek kadar uzun bir süre iktidarı elinde tuttu. Meşruiyeti, yeniden doğuş mitinin ayakta tutulmasına bağlı olan ve devlet tarafından koordine edilmeyen her tür sosyal gücü çöküş emaresi olarak gören bir rejim, sürekli devrim ve yenilenme yanılsamasını sonsuza dek idame ettiremez ve pratikte yozlaşarak baskıcı otoriter bir rejime dönüşür. Mussolini ve Hitler askerî yenilgi-

ler sonucu öldüler ve dolayısıyla lider kültünün yarattıkları rejimlere musallat edeceği aşılması güç haleflik sorunuyla karşılaşmadılar. Faşizm ve Nazizm ile birlikte anılan başarısızlık ve acımasızlığa rağmen, palingenetik ultra-milliyetçiliğin taklitleri ve yeni türleri Avrupa'nın ve Birleşik Devletler'in büyük ölçüde marjinal ama etkin alt kültürlerinden beslenerek varlığını sürdürdü ve Güney Afrika politikalarında aktif rol oynamayı da sürdürüyor. Ancak tarihsel dönüşümün aktif bir unsuru olarak faşizm tükenmiş bir güçtür.

Yeni ideal tip ışığında faşizmin temel özellikleri

1. Bölüm'de faşizm araştırmalarında bir uzlaşı olmaması nedeniyle yanıtsız kalan, Japon faşizminin varlığı ya da faşizm çağının 1945'in ötesine uzanıp uzanmadığı gibi sorular sordum. Yeni ideal tipin uygulanmasıyla böylesi sorulara bulunacak yanıtların, daha fazla yoruma gerek kalmaksızın, bu uygulama sonucunda kendiliğinden ortaya çıkmasını umarım. Ancak, aynı bölümde yeni bir ideal tipin mevcut modellere göre gelişim addedilebilmesi için karşılaması gereken bazı şartlar da saptadık (yukarıda s. 40). Temel olarak kurduğum modeli gerçek faşist hareketlerin ele alınmasına uygulamadan önce, tamamen kuramsal bu düzeyde söz konusu ölçütlerin ne kadarının karşılandığının değerlendirmesini yapmak yararlı olabilir.

Okuyucu palingenetik mit ve popülist ultra-milliyetçiliğin özgül sonuçlarını özümsedikten sonra (ki bu somut olgulara uygulanmaya başlandığı anda daha kolay olacaktır), faşizm tek bir iki terimli ifadeyle tanımlanabilir hale gelir ve böylece "mevcut modellere göre, özlülük açısından bir gelişmeyi" temsil eder. Dahası, bu ifadenin kapsadığı mitsel nüvenin, "yüzey seviyesinde" çok sayıda permütasyonu mümkün kıldığının vurgulanmasıyla (bu da, bir kez daha vurgulamakta yarar var, farklılıkların tarihsel olaylar ve insani sonuçları bağlamında yüzeysel olduğunu söylemek değildir), bu tanım Nazizm, Faşizm ve tüm diğer faşizmler arasında yorumcuların var olduğunda haklı olarak ısrar ettiği radikal karşıtlıklara alan tanır.

7 ve 8. Bölüm'de açık hale geleceğini umuyorum ki bu tanım hem mevcut ampirik bilgi ve hem de özgül hareketlerin dinamiklerine dair kuram ile büyük ölçüde bağdaşıktır.

Yeni ideal tip, "faşizm" kavramının faşizm araştırmalarında sıklıkla kullanılan diğer kavramlarla ilişkisini berraklaştıracak kadar da spesifiktir. "İdeoloji" ve "mit" gibi kavramların faşizm bağlamında kazandığı yan anlamları belirlemeye zaten başlamıştım ve onu hem "siyasal din"den hem de "binyılcılık"tan ayıran derin uçuruma da işaret etmiştim. Böyle yaparak, faşizmin "totaliter" niyetlerinin, farklı bir siyasal mite başvurarak kendini meşrulaştıran (örneğin Stalinizm) rejimlerden onu oldukça farklı kılan yeni milli toplum görüşünden kaynaklandığının altını çizdim. Bu nokta, ayrıca nüvesel görüşün özünde ütopyacı ve gerçekleştirilemez doğası nedeniyle bu tür niyetlerin pratikte başarısızlığa mahkûm olması, "totalitarizm" kavramının sınıflandırıcı değerini de belirler. Ayrıca şu ana kadar ele aldığımız zemin benim henüz özel olarak değinmediğim birçok siyasal olguyla faşizmin ilişkisinin belirlenmesini mümkün kılar.

Faşizm nihilist ya da idealist midir?

Hedeflerinin başka değer sistemlerinin destekçilerine gereksiz derecede yıkıcı görünmesinden ve neferlerinin ne kadarının kinik ya da temel güdülerle harekete geçirildiğinden bağımsız olarak faşist aktivistlerin önemli bir oranının bağlılığı yoğun idealistlikle yüklüdür. Adeta, toplumun mevcut durumunu aşmak ve ona acı veren sözde kötülüklere radikal bir çare bulmak için derin bir dürtüyle hareket eder gibidirler. Faşizmin kültürel önkoşullarından birisi yaygın kültürel pesimizm ya da "umutsuzluk" olabilir (karş., Stern, 1961), fakat bu sadece çağın hastalıkları karşısında hareketlerinin her derde deva olduğuna, kahraman seçkinlerinin önderliğinde tamamıyla yeni bir milli düzenin yaratılmasıyla sağlıklı değerlerdeki çürümenin altında yatan nedenlerle mücadele ettiğine inanmaları yönünde faşistleri cesaretlendirmesi anlamındadır. Dolayısıyla faşizm, eğer yeni düzen gerçekleşmezse pesimizme geri dönmeye hazır, manik

bir kültürel *optimizm* ile yüklüdür. Kökü kazınması gereken çöküşün beşerî somut örnekleri konusunda faşistler, maalesef, yeniden yapılanmanın asli önkoşulu olarak hareketlerinin başvurduğu zincirlerinden boşanmış yıkımı görürler. Bu durum, daha sonra göreceğimiz gibi, faşist şiddeti betimlemede paradoksal "yaratıcı nihilizm" kavramının doğmasına sebep olur.

Faşizm modernlik karşıtı mıdır, yoksa modernleştirici midir?

Bazı faşist mit türleri kent karşıtı, sekülerlik karşıtıdır ve/veya sanayi öncesine ait hamaset, ahlâki erdemler ya da ırksal saflık idillerine duyulan nostaljiyi yansıtan kültürel bir dil kullanırlar. Bu durumda bile reddedilen modern çağın sözde yozlaştırıcı öğeleridir. Faşizmin özünde palingenetik, dolayısıyla muhafazakârlık karşıtı *yeni* tür bir toplum hedefinin anlamı; milli tarihte daha "görkemli" ya da sağlıklı dönemlere, öncekine atfedilen kültürel başarılara yaslanırken kurduğu dilin sadece milli yeniden doğuşun önşartı olan yenilenme ruhunu çağırmak için olduğu, yoksa geçmişin hayal gücü kıt bir restorasyonuyla gerçekleştirilecek kopya sosyo-politik modeller önermediğidir. Yani modernizmin reddinden ziyade alternatif bir modernizmi temsil eder. Dolayısıyla herhangi bir faşizm metni Evola örneğinde (1934) olduğu gibi "Modern Dünya'ya Karşı İsyan" başlığını taşıyorsa kastedilen tümüyle yeni tür bir toplum beklentisiyle modernitenin çöken yönlerine saldırıldığıdır. Faşizm araştırmalarında kullanıldığında "modern karşıtı" ifadesi (örneğin Turner, 1975) her zaman, toplumların takip etmesi gereken ideal modernleşme yolunun ne olması gerektiğine dair değer yargıları setine işaret eder. Yani, kendisine dair teleolojik bir mit üstlenir ve alternatif ideolojilerin incelenmesinde yararlı bir ideal tip oluşturması ciddi biçimde kuşkulu hale gelir. "Gerici modernizm" (Herf, 1984) ya da "modernizm karşıtı modernizm" (Soucy, 1980) gibi ifadeler, yenilenme mitinin merkezî önemini anlayamayan araştırmacılar bazı faşizm akımlarında teknolojinin kutsanması gibi gelenekselci olmadı-

ğı açıkça belli öğelerin varlığını anlamlandırmaya çalışırken çıkan karışıklığı gösterir. (Faşizmin gerici değil devrimci boyutunun vurgulanması, Sternhell'in kullandığı oldukça farklı ideal tiplerinde de merkezî önemdedir, 1979 ve Payne, 1980.)

Faşizm devrimci midir, gerici midir?

Tüm devrimler toplumdaki krizlere "tepki" gösterirler ve önceki çürümüş ve baskıcı olanın yerine ideal bir düzen tesis etmeye çalışırlar. Ancak Marksistler faşizmin gerici olduğunu öne sürerek şu veya bu şekilde onun "karşı devrim" olduğunu ve egemen sınıfların, monarşinin, Kilisenin, toprak sahiplerinin ve burjuvazinin çıkarlarını "gerçek" devrimci güçler tarafından yıkılmasına karşı koruduğunu ifade ederler (örneğin Mayer, 1971). Bunun da bir kez daha gösterdiği, bazı faşizm idealistlerinin modern çağın problemlerine bir formül bulmak için liberalizme, komünizme, muhafazakârlığa ve kapitalizme geçmişte (ve hâlâ) gerçekten alternatif aradıklarını bazı araştırmacıların kabul edemediğidir. Pratikte faşizm geleneksel yönetici seçkinlere göz yumarak güç kazanmaya ya da gücünü korumaya çalışmış, kapitalist yapıların bütünlüğüne el sürmemiştir. Ancak ideolojik niyetler seviyesinde bakıldığında hem Faşizm hem de Nazizm, muhafazakârlar ve kapitalistler de dahil, tüm milletin gücünü tamamıyla yeni tip bir toplumda bütünleştirmeye çalışmıştır. Bu yeni tip toplumun ayırt edici özelliği yeni siyasal, ekonomik ve kültürel yapılar ve yeni bir ruhtur ve bunu gerçekleştirmede epeyce yol katetmişlerdir. Bu aşamaya varmak için aldıkları büyük ölçekli tedbirler, faşizmin kendi içinde devrimci bir güç olduğunun göstergesidir (karş. Kershaw, 1985, Bölüm 7; E. Weber, 1979; Mosse, 1979, s. 5, 36, 118, 132).

Faşizm özünde ırkçı mıdır?

Faşist bir rejimin temel dürtüsü muhalif "anarşik" güçlerden etkilenmeyecek bir milli toplumu korumak üzere güçlü bir devlet yaratmaktır, böylelikle kendine has kültürü bir kez da-

ha filizlenebilecektir. Bu toplumun benzersizliğini ve ortak kaderini öne çıkaran bir anlayış oluşturmaya çalışılması, ister askerî ister ekonomik veya kültürel olsun tüm şovenizm, emperyalizm ve kolonyalizmler gibi faşizmin de özünde ırkçı olduğu anlamına gelir.

Buna önemli bir ek, faşizmin zorunlu olarak saf ırk mitine başvurmadığı ya da onu biyolojik ve genetik terimlerle ifade etmek için muğlak kültürel ve tarihsel milliyet nosyonunun ötesine geçmediğidir. Bu itibarla çeşitli faşizmler, 20. yüzyıl dönümünde, "liberal" olsun ya da olmasın Avrupa toplumlarında yaygın olan ortak ırkçılığın sınırları içinde kalacaktır (bkz. Mosse, 1978), ayrıca belirli grupların (örneğin Yahudiler, Slavlar, Asyalılar) zulmetmek üzere seçilmesi, sistematik soykırıma terkedilmesi faşizmin *içsel* bir unsuru değildir. Faşist ırkçılığın bulaşıcılığı ve muhatabı rastlantısal faktörlere bağlıdır, özellikle de hareketin palingenetik yaklaşımına ayrılmaz bir parça olarak katabileceği ve kitleyi harekete geçirme aracı olarak kullanabileceği yabancı düşmanlığı ve ırkçı zulüm geleneğinin öncelikli varlığına.

Faşizm özünde emperyalist midir?

Bir ultra-milliyetçilik türü olarak faşizm, gözle görülür tüm milli zafiyet belirtileriyle –örneğin, yabancı hâkimiyetinden, işgalden "kurtarılamamış" vatan toprağı, uluslararası siyaset dünyasında demografik gerileme ya da küçük düşürücü durum– savaşacaktır. Ancak, milli toplumun yeniden doğuşunun çok yakın olmasına yapılan vurgu dış işgal aracılığıyla "yaşam uzamını" artırmaya duyulan sözde ihtiyaçla kendini göstermek zorunda değildir ve diğer ülkelerle ilişkileri konusundaki önerileri muhteliftir: (i) Tamamıyla bir iç mesele olarak görülür (*tarafsız*); (ii) milletin tarihsel kaderi diğer milletler üzerindeki nüfuzu ve egemenliği altındaki toprakların genişlemesiyle ölçülür (*emperyalist*); (iii) kendilerini yenilemeye girişen diğer milletlerle ortak nedenlerde buluşulur (*evrenselci*). Yani faşizm özünde ırkçıdır, ama doğası gereği antisemitik ya da soykırımcı değildir; ayrıca milliyetçidir, ama zorunlu olarak emperyalist ya da

enternasyonalizm karşıtı değildir. Aslında, "milletler Avrupası" çağdaş faşizmin en büyük temalarından biridir (bkz. s. 279).

Faşizmin muhafazakârlık ve "sağ" ile ilişkisi nedir?

Söylenen her şeyden çıkan sonuç, faşizmin ilke olarak keskin biçimde muhafazakârlık karşıtı (bkz. Payne, 1980, s. 14-15) olmasının yanı sıra antiliberal ya da Bolşevik karşıtı da olduğudur (ancak "antisosyalizm"i daha az belirgindir: Karş., Sternhell, 1979, s. 371-9). İki nokta bu meselenin pratikte karışık hale gelmesinden sorumludur. Birincisi, faşistler milli geleneğin güçlü, bozulmamış unsurlarına başvurduğunda (örneğin Roma İmparatorluğu, Aryan geçmiş, şövalyelik kültürü) *kelimenin tam anlamıyla* destansı bir altın çağa geri dönmek istedikleri intibaı uyanır, oysa bu unsurların yeni düzene ilham olacak özünde mitsel bir güç olarak kullanılmaları, yeni doğmakta olan milli toplum için taşıdığı "ebedî" hakikatler nedeniyledir. İkincisi, taktiksel ve pragmatik nedenlerle, güç kazanmak ve bunu korumak için faşizm geleneksel muhafazakâr güçlerle ittifak kurmak ve propaganda amaçlı tavizler vermek zorundadır. Dolayısıyla ikisi arasında pratikte mevcut olan ilişki kuramda olduğundan çok daha karmaşık ve iç içe geçmiştir (bkz. Blinkhorn, 1990).

"Sağ" ile olan ilişki söz konusu edildiğinde, elimizdeki oldukça kaygan ve sorunlu bir ideal tiptir (bkz. Eatwell, 1989). Liberal toplumla ister derin uyuşmazlık taşısın (bkz. McClelland, 1970) ister onun içinde barınabilir olsun (bkz. Aughey, 1989), muhafazakârlık genellikle "sağ"da sınıflandırılır, tıpkı palingenetik mitin içerdiği ayrıntılı ideolojik aygıttan yoksun askerî hareket ve rejimler gibi (bkz. Pinkney, 1990). Dolayısıyla, faşizmi konumlandırırken sağın uygun bir alt kümesine başvurulur. Bu her zaman kabul görmez. Örneğin Rogger ve Weber (1966), Rees (1984) ve Ó Maoláin (1987) bu ayrımı yok sayarken Jonathan Cape'in "Sağ'ın Kökleri" serisinde yer alan McClelland (1970) ultra-muhafazakâr de Maistre'den sözeder, Lyttleton (1973) ise Faşizmin muhtelif kollarından bahseder.

Ultra-milliyetçilik, eşitlikçilik karşıtlığı, enternasyonalist sosyalizme düşmanlık, geleneksel sağ kanat ile ya da muhafazakâr güçlerle örtük uzlaşı ve sürekli kökene dair "manevi" değerlere başvurma, hepsi birden faşizmin genişletilmiş sağcı ideolojiler familyasına ait olduğuna işaret eder.

Ancak, antisosyalist neoliberalizm türlerine gönderme yapan Anglosakson bağlamıyla "Yeni Sağ" kavramı (yani "Thatcherizm"), liberal "sağın" liberal olmayan "aşırı-sağdan" ayrılmasının önemli olduğunun altını çizen bir kavram olarak kendi kesinliğini zayıflatır (ikisinin karıştırılması konusunda bkz. Seidel, 1986). Daha uygun bir sınıflandırma önerme gayretinin sonucunda ortaya çıkan karmaşayı Eatwell (1989) iyi bir şekilde örnekler; Billig faşizmi "aşırı sağ" ile eşitlerken bizim ideal tipimize uyan olgular "gerici sağ", "muhafazakâr devrimci sağ" ve "radikal sağ" ile karşılanmıştır. Kitabımızda bunlar faşizm biçimleri olarak kabul edilmiştir.

Faşizmi sağda konumlamak ortaya çıkan yegâne sınıflandırma sorunu değildir ve "sağ ve solun ötesinde" kendine özgü bir kategoriye konumlayarak bu özel Gordion düğümünü tümüyle çözmek için iyi bir zemin bulunabilir. Bununla birlikte, iki savaş arası dönemin radikal Katolikliği ve günümüzün ekolojizmi ve feminizmi gibi o da yeni bir anlayış –tüm geleneksel ideoloji ve partilerden kesin kopuşa öncülük eden bir Üçüncü Yol– için savaştığı iddiasındadır. Değindiğimiz bu nokta Sternhell'in faşizm kavramlaştırmasında merkezî roldedir (Sternhell, 1979 ve 1987). Yine de liberal ve sosyalist düşüncenin içine işlemiş alışkanlıklar, faşizmin sola değil sağa ait olduğunu inkâr etmeyi çoğu siyaset bilimci için mantıkdışı yapar. Pratik amaçlarla onu ultra-sağın alt kategorisi olarak görmek makul görünüyor, ancak kendisine özgü niteliklerle. Sonuçta, bir kez daha özel yani benzersiz bir ideal tipin sergilenmesiyle uğraşıyoruz. Belki de bu kitabın sonunda okur, palingenetik ultra-sağ gibi bir alt kategoriyle daha rahat eder hale gelecektir, ancak bir kez daha "ultra-sağ" kavramına özellikle popülist (sadece psüdo-popülist değil) yan anlamlar atfedilmelidir ki bu kavram "faşizm" ile yan yana gelebilsin.

Proto-faşizm nedir?

Faşizmin sağ ile ilişkisi üzerinde dururken, gereksiz bazı karışıklıklardan kaçınabilmek için, faşist hareketler çözümlememiz boyunca birkaç kez geçecek olan bir kavramın yan anlamlarını açıklamamız gerekir. Bu kavram *proto-faşizm*dir ve uzman araştırmalarında anlamı önemli farklılıklar gösterir. Beşerî bilimlerdeki tüm sınıflandırmalarda olduğu gibi, olgunun açıkça şu ya da bu kategoriye girmediği sınır vakalar kaçınılmazdır. "Sağ" ile ilişkilendirilen olgu bolluğu bunun belirgin bir örneğidir ve kurduğumuz ideal tip, faşizm ile liberal muhafazakâr sağ, liberal olmayan muhafazakâr sağ ve köktenci (dinci) sağ arasında açık ayrımlar yaparken, palingenetik ultra-milliyetçi nüvesi olan ama "faşist" kategorisine uygunluğu tartışmasız olmayan birçok hareket vardır.

Sınıflandırma açısından en sorunlu olanlar, bir yandan milli yeniden doğuş retoriğini kullanıp teoride liberalizmi reddederken diğer yandan bir çekirdek kadronun yönettiği, devlet erkini ele geçirmek için yasallıkla şiddetin bileşimini kullanan bir kitle hareketi yaratmaya soyunan seçkinci ya da ütopyacı olanlardır. Parlamenter demokrasiyle ve geleneksel (restorasyonist) muhafazakârlık ile bağlarını tamamen koparmak için ciddi bir girişimden geri dururlar ve böylelikle yeni seçkinler veya siyasal sınıf önderliğinde (etnik duruşu olduğu düşünülen) tüm insanların milli bir toplum potasında şekilleneceği gerçekten yeni bir düzen yaratırlar. Bu tür hareketlerin, pratikte, popülizmleri geleneksel yönetici seçkinleri yok edecek kadar ve ultra-milliyetçilikleri de mevcut siyasal sistemi yok edecek kadar radikal değildir, bu nedenle de hiçbir zaman öngörülerini devrimci fiillere tercüme edecek bir noktada konumlanmazlar. Bunun tersine "gerçek" faşizm, yönelimlerinde yeterince radikal, taktiklerinde aşırı ve zihniyetinde fiil odaklıdır, en azından iktidarı ele geçirmeye muktedir bir çekirdek kadronun yönetece-ği devrimci kitle gücünü yaratmayı deneyecek kadar. Yine de, paylaşılan palingenetik ultra-milliyetçilik nüvesinin işaret ettiği akrabalık, birincisinin "proto-faşist" olarak adlandırılmasına

olanak sağlar. Bu terim, söz konusu hareketin muhakkak gerçek tür bir faşizmin ortaya çıkışının öncesinde var olduğu anlamına gelmez – genellikle durum bu olsa da.

Özel bir sorun da, mitsel nüvesi açıkça palingenetik ultramilliyetçilik olan yeni bir toplum anlayışı ileri süren ancak düşüncelerini uygulamak için hiçbir zaman eylemci olmayan ideologlardır, oysa mevcut düzeni yıkarak ideolojilerinin gerçekleşeceği bir otoriter rejimi kurmak için, nihai olarak, çekirdek kadroların yöneteceği kitle hareketleri kaçınılmazdır. Bu "edebî faşistler" (örneğin Papini, Drieu la Rochelle, Evola, Alain de Benoist) açık seçkincilikleri ve gelişmeler üzerindeki dolaylı etkileri nedeniyle proto-faşist kabul edilebilir, ancak çalışmaları faşist aktivizmler için dolaylı olarak kullanıldığında (dördü için de bu durum geçerlidir), faşizm olgusunun ayrılmaz bir parçası haline geldikleri açıktır. Nazizm öncesi Almanya'daki çoğu *völkisch* ve "muhafazakâr devrimci" düşünce (örneğin, düşünceleri İtalyan neofaşistler tarafından tekrar diriltilen Moeller van den Bruck ve Ernst Jünger) bu iki uç arasında gezinir.

Soyuttan somuta

Bu kitabın tezinin süregiden türdeş faşizm tartışmasındaki yerini saptadıktan ve konuya yaklaşacağımız ideal tipi kurduktan sonra, artık 1. Bölüm'ün sonunda verilen kitabın içeriğine dair iskelet halindeki şemayı ete büründürecek duruma geldik. İzleyen dört bölüm modern toplumda ideolojik ve siyasal güç olarak yer alan somut faşizm tezahürlerini ele alacak. Açıktır ki bu dört bölümde yapılacak olan, söz konusu meselelerin tarihsel ve akademik karmaşıklığının yüzeyini kazımaktan öteye gidemez. Özellikle konuyu araştırmak üzere kurduğumuz kavramsal çerçevenin ışığında, 20. yüzyıl siyasetinde faşizmin oynadığı rolü değerlendirmek ve ideolojik güç olarak belirgin özelliklerini görünür kılmak için yazıldığından, amacın çözümsel [*analytic*] değil bireşimsel [*synthetic*] olduğu kabul edilmelidir.

Başlangıç Faşizm ile olacak. Bunun nedeni sadece kavramın

en başından beri biliminsanlarının başına bela olan türdeş kavramı miras bırakmış olması değil, aynı zamanda hareketten rejime geçişi de yapmış olmasıdır. Bunu gerçekleştirirken siyasal politikalar ve kurumlara temel olduğu göz önüne alındığında, faşizmi niteleyen birçok özelliğe örnek teşkil eder – kendi yeniden doğan millet ütopyacı şemasını gerçekleştirmedeki keskin başarısızlığı da dahil. Bir sonraki bölüm Almanya'ya, özellikle de Nazizme odaklanarak onu bağdaştırıcı (sinkretik) milli yeniden doğuş anlayışı bağlamında değerlendirecek. Bu bağdaştırıcı anlayış Faşizme hayat verene kıyasla özel kapsamı ve yıkıcı potansiyeli bakımından keskin bir farklılık gösterse de ideal tipimizin merkezinde yer alan aynı yapısal nüveyi paylaşır ve bu durum sınıflandırma açısından türdeş faşizmin bir permütasyonu olarak ele alınmasının gerekçesidir.

5. Bölüm, Avrupa'da 1945 öncesi ortaya çıkan ancak iktidarı ele geçiremeyen türdeş faşist ideoloji permütasyonlarını inceleyerek kapsamı genişletecek ve böylelikle koşulların en uygun olduğu durum dışında devrimci bir güç olarak faşizmin ne kadar aciz olduğunun ve kısa ömürlü Faşizm ve Nazizm "zaferlerinin" ne kadar sıradışı olduğunun altını çizecektir. 6. Bölüm, Avrupa dışı ve savaş sonrası faşizmlere bakarak faşizmin ne kadar doğurgan ve heterojen bir devrimci hareket olduğunu gösterecek, ama aynı zamanda iki savaş arası modellere kıyasla oldukça farklı yeni faşist mit biçimlerinin doğuşuna dikkat çekecektir. Daha sonra, 7 ve 8. Bölümler'de, faşizmin ortaya çıkışının ve başarılarının psikolojik ve sosyo-ekonomik önkoşulları konusunda bazı temkinli spekülasyonlar yapmanın keyfini sürme noktasına varacağız.

KAYNAKÇA

Lille'li Alain, 1973. *Anticlaudius* (çev. James Sheridan), Universal, Toronto.

Alter, P., 1989. *Nationalism*, Edward Arnold, Londra.

Aughey, A., 1989. "The Modern Right: the conservative tradition in America and Britain", yay. haz. R. Eatwell, *The Nature of the Right*, Pinter Publishers, Londra.

Attwood, L., 1990. *The New Soviet Man and Woman. Sex Role Socialization in the USSR*, Macmillan, Londra.

Ballanche, P. S., 1833. *Palingénésie sociale: prolégomènes, Oeuvres complètes* Cilt 4, Bureau de l'encyclopédie des connaissances utiles, Paris.

Billig, M., 1978. *Fascists: A Social-psychological View of the National Front*, Harcourt, Brace, Jovanovich, Londra, New York.

Billig, M., 1989. "The extreme right: continuities in anti-Semitic conspiracy theory in post-war Europe", yay. haz. R. Eatwell, *The Nature of the Right*, Pinter Publishers, Londra.

Blinkhorn, M., 1990. *Fascists and Conservatives*, Unwin Hyman, Londra.

Buchman, F., 1941. *Remaking the World*, William Heinemann, Londra.

Capra, F., 1982. *The Turning Point*, Wildwood House, Londra.

Campbell, J., 1968. *The Hero with a Thousand Faces*, Princeton University Press, Princeton.

Campbell, J., 1990. *The Hero's Journey*, Harper, New York.

Cannistraro, P. V., 1972. "Mussolini's cultural revolution: fascist or nationalist?", *Journal of Contemporary History*, Cilt 7, Sayılar 3-4.

Cohn, N., 1970. *The Pursuit of the Millennium*, Palladin, Londra.

Conway, M., 1990. "Building the Christian city: Catholics and politics in inter-war francophone Belgium", *Past & Present*, Sayı 128.

Conway, M. ve Buchanan, T (yay. haz.), 1993/4. *Political Catholicism in Europe, 1918-1960*, Oxford University Press, Oxford.

Croce, B., 1944. *Per la nuova vita dell'Italia. Scritti e discorsi 1943-44*, Ricciardi, Napoli.

Dawson, C., 1943. *The Renewal of Civilization*, National Peace Council, Londra.

De Felice, R., 1982. "Fascism", yay. haz. P. V. Cannistraro, *A Historical Dictionary of Italian Fascism*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, Londra.

Eatwell, R. (yay. haz.), 1989. *The Nature of the Right*, Pinter Publishers, Londra.

Eley, G., 1980. *Reshaping the German Right. Radical Nationalism and Political Change after Bismarck*, Yale University Press, New Haven.

Eley, G., 1990. *From Unification to Nazism*, Allen & Unwin, Boston.

Eliade, M., 1964. *Shamanism:Archaic Techniques of Ecstasy*, Routledge & Kegan Paul, Londra.

Eliade, M., 1971. The *Myth of the Eternal Return or Cosmos and History*, Princeton University Press, Princeton.

Evola, J., 1934. *Rivolta contro il mondo moderno*, Hoepli, Roma.

Evola, J., 1972. *Il cammino del cinabro*, Scheiwiller, Milano.

Frazer, J. G., 1957. *The Golden Bough*, Macmillan, Londra.

Freeden, M., 1986. *Liberalism Divided*, Oxford University Press, Oxford.

Friedrich, C. J. ve Brzezinski, Z. K., 1967. *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Praeger, New York.

Frolov, I., 1985. *Dictionnaire Philosophique*, Editions du Progrès, Moskova.

Fromm, E., 1963. *The Sane Society*, Routledge & Kegan Paul, Londra.

Gentile, E., 1975. *Le origini dell'ideologia fascista*, Laterza, Bari.

Gentile, E., 1990. "Fascism as political religion", *Journal of Contemporary History*, Cilt 25, Sayılar 2-3.

Goodwin, B. ve Taylor, K., 1982. *The Politics of Utopia*, Huthchinson, Londra.

Gordon, D. E., 1987. *Expressionism*, Yale University Press, New Haven.

Guerra, P. ve Revelli, M., 1983. "Bibliografia essenziale per la conoscenza della nuova destra italiana", yay. haz. P. Bologna ve E. Mana, *Nuova Destra e cultura reazionaria negli anni ottanta*, Istituto storica della Resistenza, Cuneo.

Hayes, P. M., 1973. *Fascism*, George Allen & Unwin, Londra.

Herf, J., 1984. *Reactionary Modernism*, Cambridge University Press, Londra.

Jesi, F., 1979. *Cultura di destra*, Garzanti, Milano.

Jung, C. G., 1958. *The Undiscovered Self*, Routledge & Kegan Paul, Londra.

Kennedy, P., 1988. *The Riseand Fall of Great Powers. Economic Change and Military Conflict 1500-2000*, Unwin Hyman, Londra.

Kermode, J. F., 1967. "The modern apocalypse", *The Sense of an Ending* içinde, Oxford University Press, Oxford.

Kershaw, I., 1985. *The Nazi Dictatorship*, Edward Arnold, Londra.

Kershaw, I., 1987. *The Hitler Myth*, Oxford University Press, Oxford.

Kershaw, I., 1989. *Defining the Nazi State*, *New Left Review*, Sayı 176.

Kershaw, I., 1991. *Hitler*, Longman, Londra.

Kumar, K., 1987. *Utopia & Anti-utopia in Modern Times*, Oxford University Press, Oxford.

Lasky, M. J., 1976. *Utopia and Revolution*, Macmillan, Londra.

Lazzari, G., 1984. "Linguaggio, ideologia, politica culturale del fsacismo", *Movimento Operaio e Socialista*, Cilt 7, Sayı 1.

Ledeen, M., 1972. *Universal Fascism*, Howard Fertig, New York.

Linz, J. J., 1979. "Some notes towards the comparative study of fascism", W. Laqueur, *Fascism: a Reader's Guide*, Penguin Books, Harmondsworth.

Lyttleton, A., 1973. *Italian Fascisms from Pareto to Gentile*, Jonathan Cape, Londra.

Mack Smith, D., 1981. *Mussolini*, Weidenfeld & Nicolson, Londra.

Mannheim, K., 1960. *Ideology and Utopia*, Routledge & Kegan Paul, Londra.

Mayer, A. J., 1971. *Dynamics of Counter-revolution in Europe 1870-1956*, Harper and Row, New York.

McClelland, J. S., 1970. *The French Right (from de Maistre to Maurras)*, Jonathan Cape, Londra.

Minogue, K. R., 1967. *Nationalism*, B. T. Batsford, Londra.

Moeller van den Bruck, A., 1923. *Das Dritte Reich*, Ringverlag, Berlin.

Mosse, G. L., 1978. *Towards the Final Solution*, Dent, Londra.

Mosse, G. L., 1979. *International Fascism. New Thoughts and Approaches*, Sage Publications, Londra.

Mosse, G. L., 1980. *Masses and Man*, Howard Fertig, New York.

Ó Maoláin, C., 1987. *The Radical Right: A World Directory*, Longman, Londra.

O'Sullivan, N. K., 1983. *Fascism*, J. M. Dent & Sons, Londra.

Nolte, E., 1988. "Ein Höhepunkt der Heidegger-Kritik? Victor Farias' Buch *Heidegger et le nazisme*", *Historische Zeitschrift*, Cilt 247.

Payne, S. G., 1980. "The concept of fascism", S. U. Larsen, B. Hagtvet, J. P. Myklebust, 1980, *Who Were the Fascists?*, Universitetsforlaget, Bergen ve Oslo.

Pinkney, R., 1990. *Right-wing Military Government*, Pinter Publishers, Londra.

Pois, R. A., 1986. *National Socialism and the Religion of Nature*, Croom Helm, Londra.

Popper, K., 1966. *The Open Society and It's Enemies* (2 cilt), Routledge & Kegan Paul, Londra.

Rees, P., 1984. *Fascism and Pre-fascism in Europe 1890-1945. A Bibliography of the Extreme Right*, 2 cilt, Harvester Press, Sussex.

Reich, C., 1971. *The Greening of America*, The Penguin Press, Harmondsworth.

Reinitzer, H., 1981. "Vom Vogel Phönix", yay. haz. W. Harms ve H. Reinitzer, *Natura loguax*, Peter D. Lang, Frankfurt-on-Main.

Reszler, A., 1981. *Mythes politiques*, Presses Universitaires de France, Paris.

Rhodes, J. M., 1980. *The Hitler Movement*, Hoover International Press, Stanford.

Reidel, W., 1970. *Der neue Mensch*, Bouvier und co. Verlag, Bonn.

Rogger H. ve Weber, E. (yay. haz.), 1966. *The European Right*, University of California Press, Berkeley.

Rossi-Landi, F., 1990. *Ideology*, Oxford University Press, Oxford.

Roth, J., 1963. "Revolution and morale in modern French thought: Sorel, and the Sorelians", *French Historical Studies*, Cilt 3, Sayı 2.

Roth, J., 1980. *The Cult of Violence. Sorel and the Sorelians*, University of California Press, Berkeley.

Sandoz, E., 1981. *The Vogelinian Revolution*, Louisiana State University, Baton Rouge, Londra.

Schnapper, E. B., 1965. *The Inward Odyssey*, George Allen & Unwin, Londra.

Schuman, R., 1963. *Pour L'Europe*, Nagel, Paris.

Seidel, G., 1986. "Culture, nation and race in the British and French new right", R. Levitas, *The Ideology of the New Right*, Polity Press, Cambridge.

Sewell W. H., 1985. "Ideologies and social revolutions: reflections on the French case", *Journal of Modern History*, Cilt 57, Sayı 1.

Silvestris, B., 1978. *Cosmographia*, yay. haz. P. Dronke, Brill, Leiden.

Sironneau, J-P., 1982. *Sécularisation et religions politiques*, Mouton, Haag.

Skocpol, T., 1985. "Cultural idioms and political ideologies in the revolutionary restructuring of state power: a rejoinder to Sewell", *Journal of Modern History*, Cilt 57, Sayı 1.

Smith, A., 1979. *Nationalism in the Twentieth Century*, Martin Robertson, Oxford.

Sorel, G., 1961. *Reflections on Violence*, Collier-Macmillan, Londra (Fransızca 1. Baskı 1908).

Soucy, R. J., 1979. "The nature of fascism in France", yay. haz. G. L. Mosse, *International Fascism. New Thoughts and Approaches*, Sage Publications, Londra.

Soucy, R. J., 1980, "Drieu la Rochelle and the modernist anti-modernism in French fascism", *Modern Language Notes*, Cilt 95, Sayı 4.

Stern, F., 1961. *The Politics of Cultural Despair*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles.

Sternhell, Z., 1979. "Fascist Ideology", W. Laqueur, *Fascism: A Reader's Guide*, Penguin Books, Harmondsworth.

Sternhell, Z., 1987. "Fascism", yay. haz. David Miller, *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought*, Basil Blackwell, Oxford.

Stites, R., 1992. *Revolutionary Dreams. Utopian Dreams and Experimental Life in the Russian Revolution*, Oxford University Press, Oxford.

Swart, K. W., 1964. *The Sense of Decadence in Nineteenth-century France*, International Archives of the History of Ideas, Haag.

Tudor, H., 1972. *Political Myth*, Pall Mall, Londra.

Turner Jr, H. A., 1975. "Fascism and modernization", yay. haz. H. A. Turner, Jr, *Reappraisals of Fascism*, Franklin Watts, New York.

Voegelin, E., 1938. *Die politischen Religionen*, Bermann-Fischer, Viyana.

Voegelin, E., 1952. *The New Science of Politics*, University of Chicago Press, Chicago ve Londra.

Voegelin, E., 1968. *Science, Politics and Gnosticism*, Gateway Editions, South Bend, Indiana.

Weber, E., 1964. *Varieties of History*, D Van Nostrand, New York.

Weber, E., 1979. "Revolution? Counter-revolution? What revolution?", W. Laqueur, *Fascism: A Reader's Guide*, Penguin Books, Harmondsworth.

Weber, E., 1982. "Decadence on a private income", *Journal of Contemporary History*, Cilt 17, Sayı 1.

Weber, M., 1948. *From Max Weber* (yay. haz. ve tercüme edenler H. H. Gerth ve C Wright Mills), Routledge & Kegan Paul, Londra.

Wells, H. G., 1942. *Phoenix. A Summary of the Inescapable Condition of the World Reorganization*, Secker & Warburg, Londra.

3

İtalyan Faşizmi

İtalya'da proto-faşizm

Eğer basitçe Faşizmin evrimini araştırıyor olsaydık, o zaman Mussolini'nin Mart 1919'da, yani savaşın İtalya'nın liberal kurumlarına verdiği yapısal zarar henüz tümüyle ortaya çıkmadan önce düzenlediği açılış toplantısı *Fasci di combattimento* ile başlamak anlamlı olabilirdi. Ne var ki bizim öncelikli ilgimiz, modern İtalya'nın siyasal kültüründe işlerliği olan güçlerin *türdeş* faşizmin doğasına nasıl bir örnek teşkil ettiğidir. Dolayısıyla birkaç yıl daha öncesine giderek, aşikâr başarısızlıklarına rağmen İtalyan liberalizminin hâlâ dokunulmaz göründüğü bir dönemde, 1914 sonbaharında oluşturulan savaş yanlısı lobiyi dikkate almalıyız. Bu "müdahaleciler"den bazıları demokrattılar ve aralarında Radikaller, sağ kanat Liberaller, reformist Sosyalistler ve kabineden bazı bakanlar ile hükümetin en önemli iki adamı, yani Başbakan Salandra ve Dışişleri Bakanı Sonnino bulunuyordu. Hepsinin umudu, İtalya'nın kazanan tarafta savaşmasıyla sadece toprak kazanımlarını güvence altına alıp uluslararası saygınlığını artırmakla kalmayacağı, aynı zamanda dinamik, otoriter yeni tip bir parlamenter hükümet kuracağıydı ve böylelikle devrimci sosyalizme ve Giolitti sistemi ile özdeşleştirilen zayıflıklara bir dur denecekti.

Ancak burada bizi ilgilendiren, Ağustos 1914 ile İtalya'nın resmen *Entente Cordiale*'ye katıldığı "sıcak Mayıs günleri" arasında sürdürülen yoğun parlamento dışı kampanyadır. Hem tanımlı bir siyasal grup oluşturma derecesi bakımından hem de ideolojilerinin yarattığı ilk intiba bakımından çok farklı olmalarına rağmen, devrimci müdahalecilere katılan farklı unsurların bir ortak paydaları vardı: savaşa katılmanın yeni post-liberal İtalya'nın yolunu açacağına duyulan inanç. Diğer bir deyişle, ittifaklarını mümkün kılan ortak mitsel nüve ultra-milliyetçiliğin palingenetik bir çeşidiydi, yani ideal tipimize göre oluşturdukları baskı grubu faşist İtalya siyasetinin ilk kayda değer tezahürüydü.

Bu en eski unsurun bir örgütsel biçimi yoktu ve aslen siyaset yazarlığına dayalı bir olguydu. Buna rağmen savaş öncesi İtalya'nın siyasal karşı kültüründe önemli bir akımı temsil ediyordu. En önde gelen temsilcilerinden Papini 1904 gibi erken bir tarihte, liberalizmin çöküşü ve sosyalizmin bölücülüğüne saldıran "Milliyetçi Program"ın yazarlarından biriydi. O yıl İtalya'nın bazı şehirlerinde ders olarak sunulan program, sözde aristokratik otorite ve kahramanlık erdemlerini yaygınlaştırıp orta sınıflara canlılık kazandırarak bir "güç tazeleme ortamı" yaratmayı amaçlıyordu. Bu ortamda yaşanacak olan sadece sanatların tekrar gelişimi değildi, aynı zamanda yurtsever ordular ve girişimciler birlikte çalışarak Afrika'da gelişen bir kolonyal imparatorluk yaratacaklardı (bkz. Lyttleton, 1973b, s. 116-9). Palingenetik mit sadece bu erken yıllarda, bazı yazılarının başlıklarını da belirleyerek –"Yeniden Doğan İtalya", "İtalya'nın Zorunlu Yeniden Uyanışı İçin Kampanya" (bkz. Papini, 1963)– Papini'nin siyaset yazarlığının *leitmotif*'i olmadı, otuz yıl sonra yazdığı en ünlü faşist propaganda metni *Italia mia*'nın da ana temasını oluşturdu: "İtalya'nın doğası Anka kuşununki gibidir: Bölünse de kendini yeniden kurar, güçlükle de olsa bir kez ayağa kalkınca eskisinden daha güçlü duracaktır" (age., s. 509). Papini, *Il Leonardo*, *Regno*, *La Voce*, *Lacerba* ve *L'Anima* gibi birçok dergiye önemli katkılarda bulunarak, savaş öncesi İtalya'da antisosyalist, antiliberal ve ultra-milliyetçi düşüncelerin saygınlık kazanmasında rol oynadı.

Dergiler arasında en etkili olan, 1903 yılında Papini ile birlikte *Leonardo*'yu kuran ve ayrıca Milli Program metnini yazan Prezzolini'nin editörlüğünü yaptığı *La Voce* idi. Bu iki adamın makaleleri ve başyazıları, şair Soffici'nin de katkılarıyla, Nietzsche'ye yaklaşan estetik politika ve antimateryalist diğer felsefe akımlarının (Croce idealizmi, Bergsoncu dirimselcilik ve güçlü bir üniter devlete duyulan muhafazakâr özlem) eklektik bir karışımını vaaz ediyordu. Sonuç, İtalyan toplumunun sıradanlığına yönelik sürekli eleştiri ve İtalya'da devrim çağrısıydı. Bu devrim sadece kültürel değil ahlâki ve siyasal da olacak ve ülkeyi yeni ruhani seçkinlerin ellerine teslim edecekti. Prezzolini daha 1904 yılında, çürüyen ve çöken "eski İtalya"nın, gücün ve kahramanlığın "yeni İtalya"sına yol vermesi gerektiğini savunuyordu (Prezzolini, 1904). İtalya'nın yeniden doğuşu vizyonu sadece Floransa'daki *Voce* (1908-1916) çevresinin temel inancı değildi, post-Giolitti olmanın yanı sıra post-liberal de olan bir siyasal düzen içinde *risorgimento*'yu tamamlamaya kendini adamış yeni bir kuşağa mensup olduğunu düşünen kendinden menkul birçok *Vociani*'nin de temel inancı oldu. 1914'te bu üç adam siyaset yazarlığı enerjilerini savaş yanlısı kampanyaya yönelttiler. Prezzolini *La Voce*'yi sert müdahaleci bir dergiye dönüştürürken *Lacerba*'nın sayfalarında Papini ve Soffici avant-garde sanat ile savaş deneyimiyle yenilenecek İtalya vizyonunu kaynaştıran metinler yazıyorlardı (bkz. Gentile, 1972; Adamson, 1989).

Devrimci müdahaleciliğin diğer bir bileşeninin de kökenleri bakımından Papini'nin ve *Voce*'nin "kültürel ultra-milliyetçiliği" ile yakın bağları vardı, ama resmî bir siyasal baskı grubu olarak faaliyet gösterdi. Avusturya'nın 1908'de Bosna'ya girmesiyle yükselen milliyetçi özlemlerin yoğunluğunda ve Libya ile yakın bir kolonyal savaş beklentisi içinde, *Voce* çevresinin bulunduğu Floransa'da 1910 Aralık ayında Milliyetçi Kongre düzenlendi. Bu kongrede –Papini ile birlikte 1904'te *Il Regno*'nun editörlüğünü yapmış olan– Corradini ve onun yakın iş arkadaşı Federzoni *Associazione Nazionale Italiana*'yı kurdular. ANI'nın radikal mensupları nüvesel ideolojilerini dergileri *L'Idea Nazio-*

nale'de adım adım geliştirirken *Voce* kaynaklı "yeni İtalya" mitini de ebedileştiriyorlardı, ancak iki farklı unsura daha yer veriyorlardı. 1908 Latin Amerika dönüşünde Corradini tarafından açımlanan birincisi, Britanya ve Almanya gibi plütokratik "kapitalistlerin" hegemonyasına boyun eğmeyerek haklarını savunan "proleter" bir milletin eylemi olarak İtalyan yayılmacılığının sözde Marksist gerekçelendirilmesi idi. İkincisini, 1913'te ANI tarafından işe alınan resmî kuramcı Rocco öne sürdü. İtalya'da post-liberal yeni düzeni destekleme gayretinin kaynağı olan tarih felsefesi, Fransız Devrimi'nin izinden giden liberal ve sosyalist ilkelerin ("demo-sosyalizm") yayılmasının sonucu olarak devlet otoritesinin gerilemesine odaklanıyordu. Gördüğü çürüme ve sınıf çatışması için önerdiği çare, teknokratik yönelimin hem muhafazakârlık hem de modern emperyalizm ile tuhaf bir harmanlanmasıydı. Monarşi, asker ve Kilisenin otoritesini bünyesinde barındıran güçlü bir devletin himayesindeki nüfuzlu endüstriyel sınıfın ekonominin sektörlerini denetlediği korporatist düzenin, liberal sistemi ikame etmesini öneriyordu. 1914'te *L'Idea Nazionale* kendini müdahaleci tezin en önemli aracı haline getirdi (Roberts, 1979, Bölüm 5; De Grand, 1971, 1978).

Voce'nin ve ANI'nın ultra-milliyetçilikleri belirgin biçimde seçkinciydi ve sağ kanatta yer alıyordu; ayrıca, restorasyonist değil ama devrimci bir yönde de olsa, muhafazakâr gelenekte bir dönüşümü temsil ediyordu. Bu bağlamda, yelpazede yerleştirilebilecekleri yer, antidemokratik müdahaleciliğin üçüncü bir unsurunun yani neosendikalizmin tam zıddındaki uç olabilir. Bu kavramın atıfta bulunduğu sosyalistler, 20. yüzyılın başından itibaren, ana akım "maksimalist" (yani devrimci Marksist) yaklaşımın tersine güçlü bir proletaryanın yaratılmasının ve işçilerin yönettiği sendikalar ağı aracılığıyla sosyalizmin gerçekleştirilmesinin adresi olarak gelişmiş teknolojiye sahip İtalya'yı görmeyi sürdürmüşlerdir. 1912'de *Unione Sindacale Italiana*'nın kurulmasıyla bu siyasal vizyon resmî bir örgütün temeli haline getirilmeye çalışılmış olsa da, bazı sendika aktivistlerince temsil edilen ve bazı kitap (örneğin Labriola, 1910) ve

dergilerde (örneğin *Avanguardia socialista* ve *Il divenire sociale*) neşredilen, özünde dağınık bir devrimci ajitasyon akımı olmaya devam etmiştir.

Açıkça palingenetik olan ve giderek milliyetçileşen neosendikalist düşünce akımının önde gelen kuramcıları, isim verecek olursak Lanzillo, De Ambris, Rossoni, Corridoni ve Panunzio, 1914'te doğal düşmanları olan "sağ kanat" parlamento dışı müdahalecilerin yanı başında kampanyalarını sürdürdüler. İnançlarına göre, "Savaş, geçmişin tüm biçim ve ideolojilerini sonsuza dek gömecek ve tamamen yeni olanın yolunu açacaktır... Her kim pasif kalırsa geride kalacaktır, çünkü tarih hızlanmakta ve İtalya yeni bir çağa girmektedir" (Roberts, 1979, s. 112). Milli savaşın devrimci erdemlerine duydukları inancın barındırdığı tek sosyalizm kalıntısı, ekonomik ve siyasal olarak toplumun bir gün, İtalya'ya bugüne kadar hâkim olan asalak yönetici, toprak sahibi ve endüstriyel sınıflara değil, "üreticilere" ait olacağına dair altta yatan varsayımdır. Corridoni tarafsızlık karşıtı kamusal baskıyı artırmak amacıyla Milano'da düzenlenen kitle gösterilerinin en iyi hatiplerinden biri olduğunu kanıtladığı sırada (bkz. Roberts, 1979, Bölüm 5) hedeflerine ulaşmak için bir baskı grupları ağı, *Fasci di azione rivoluzionaria*'yı (başlangıçta isimlerinde yer alan "*internazionalista*" sıfatı sessizce kaldırıldı) kurdular.

1914'te müdahaleciliği destekleyen dördüncü bir grubun soyağacında ortodoksluk, neosendikalistlere kıyasla daha da azdı. Bu grup Siyasal Fütüristlerdi. 1909'da Paris'te yayımlanan ve modern makine çağının dinamizmini kutsayan bir sanat adına her tür gelenekten (*passatismo* ya da "geçmişçilik") radikal bir kopuşu duyuran Fütürist Manifesto ile liderleri Marinetti uluslararası ün kazandı. Bu anlamda fütürizm de çığ renkçilik (*fauvism*), dışavurumculuk, soyutçuluk, gerçeküstücülük ve oluşturmacılık (*constructivism*) akımlarının ortaya çıkışına zemin hazırlayan çağın ürünüdür (bkz. Hughes,1980, s. 40-3). Bu tür estetik hareketlerden onu ayıran, başlangıcından beri "fütürist" çağın milli yenilenme çağrısıyla ayrılmaz biçimde göbekten bağlı olmasıdır. Fütüristler, İtalya'nın emperyal, dinî ve

kültürel geçmişinden kalan mirasını, onu teknolojik olarak gelişmiş, güçlü orduya sahip bir milli toplum olmaktan alıkoyan bir ölü yük olarak görmüşlerdir. "Geçmişçi" zihniyeti bünyesinde barındıran liberalizm gitmelidir. Bu tür düşüncelerin kalbinde yer alan mitsel nüve şüphe götürmez biçimde palingenetiktir: "Siyasal Fütürizm, eski dünyanın vahşice yıkılmasına ve biçimi henüz tam olarak tanımlanmamış yeni bir toplumun yaratılmasına duyulan akıldışı ve aktivist bağlılıktır. Marinetti de lider ve ideolog rolüne soyunmuştur" (Gentile, 1982, s. 146).

Bu tuhaf estetik politika biçiminden süzülen politikalar benzersiz bir savaşkanlık taşır ("savaş dünyanın yegâne hijyenidir", Marinetti'nin en akılda kalan aforizmasıdır). Dolayısıyla fütürizm düzen karşıtı tutumuna uygun olarak şovenizm ve emperyalizmi, cumhuriyetçilik, eşitlikçilik ve Kilise karşıtı politikalarla birleştirmeyi bilmiştir. Boccioni gibi fütüristler 1909'da Kilise karşıtı ve milli yayılma yanlısı kampanyalar yaparken 1914'te müdahaleci hedefleri desteklemeye isteklidir: Aslında Marinetti en etkili sözcüleri olmuştur. Ek olarak, *avant-garde* estetiği siyasal değişime tercüme etme istekleri, kısa süreli Fütürist dönemlerinde Papini ve Soffici tarafından *Lacerba* dergisinde desteklenmiştir (Joll, 1965; Gentile, 1982, Bölüm 4; Mosse, 1990).

Estetik politikanın diğer bir permütasyonu müdahaleci ittifakın içinde bulunur, ama bu kez resmen kurulu bir siyasal grupta şekillenmemiştir, hatta bir siyasal kültür akımı içinde bile değildir, tek bir vizyoner politikalar ideologunun, D'Annunzio'nun ürünüdür. 1893'te kişisel olarak Nietzsche'yi keşfetmesi, "dekadan" bir duyarlılığın sapkın hazlarından (yani 1891 tarihli *Il piacera*) kendinden menkul bir "Süpermenliğe" kesin bir sıçrayışın başlangıç noktası olmuştur. Aslında en başta, modern kitle toplumunun piyasaya sürdüğü sıradanlık tehdidine direnmeyi kendi rolü olarak benimsemişti (yani 1895 tarihli *Le vergine dele rocce*), ancak 1898'deki yaygın yiyecek grevleri onda güçlü bir etki bıraktı. Bundan sonra kendini, lirik ve dramatik zekasını kitlelerde vatansever bir coşku yaratmak ve güçlü, emperyalist, modern bir millet olarak "İtal-

ya'nın yeniden doğuşuna" vesile olmak (1899 tarihli *La Gloria*; 1900 tarihli *Il Fuoco*) için kullanmak üzere başvurulan bir kâhin olarak gördü. Ancak D'Annunzio milliyetçiliğin saray şairi olmaya gönüllü değildi. Kendinde görmeye başladığı sanatçı ve lider karışımı vasfına uygun olarak durdurulamaz bir biçimde siyasal arenanın girdabına kapıldı. 1897'de aşırı sağ kanat listeden delege seçildikten sonra parlamenter siyasetten bütünüyle uzaklaştı. 1911'de yeni oluşturulan ANI çevresine yaklaştı, fakat hiçbir zaman resmen katılmadı. Müdahalecilik krizini kitleleri milliyetçi amaçlara yöneltmek için ideal bir fırsat olarak karşıladı ve düzenlediği toplantılar ona kısa bir sürede doğuştan demagog sıfatını kazandırdı (bkz. Ledeen, 1977, Bölüm 1).

1914'te Mussolini kendini D'Annunzio'ya benzer bir konumda buldu; sıradışı gazetecilik meziyetleri olan, ancak devrimci "maksimalist" sosyalistlerin tarafsızlığıyla ilişkisini kestiğinden beri hiçbir siyasal hizip ile anılmayan etkileyici bir yabancıydı. Şairin iyi kurgulanmış milliyetçi kimliğinin tersine, Mussolini'nin *Avanti!* editörü ve coşkulu bir tarafsızlık yanlısı olarak ilk başarısı, müdahaleciliği benimsemeyi dramatik bir geriye dönüş olarak yaşaması ve eleştirmenler nezdinde ideolojik omurgası olmayan ilkesiz bir oportünist olduğuna dair giderek kabul gören intibaı pekiştirmekti (örneğin Kirkpatrick, 1964; Hibbert, 1975; Mack Smith, 1981). Ancak bazı biliminsanlarının yaptığı titiz araştırmalar (örneğin Settembrini,1976; Gregor, 1979; De Felice, 1965; Gentile, 1982, Bölüm 3) gösterdi ki daha fazla sayıda insan onun sadece oportünizmiyle değil savaşkan bir şovenizme ani dönüşüyle ilgileniyordu. Birkaç yıl boyunca Marksizm ve devrimci kuramı yoğun biçimde gözden geçirdikten sonra, Papini ve Prezzolini benzerlerinin Nietzscheci bir kurguyla vaaz ettikleri kültürel yenilenme miti onu bir "vahiy" gücüyle çarptı (Gentile, 1982, s. 104). "Yeni bir çağı duyurmaya çağrıldığı hissini" taşıyordu (age., s. 106) ve inanıyordu ki, "Vocecilerin kendilerini yeni bir çağın habercisi ve Üçüncü İtalya'nın büyüklüğünün yol göstericileri olarak görmeleri gibi, seçilmişlik yazgısına sahip biri olarak yeni insanın ve özgür ruhluların yeni örneklerinden biriydi" (age., s.

106). Avrupa savaşı patlak verdiğinde Mussolini'nin Marksistliği neredeyse tamamen yok olmuştu ve enternasyonalistliği ve pasifizmi de iyice törpülenmişti. Milli sendikalistlere (Roberts, 1979, s. 98-9) zaten yakınlık hissediyordu ve daha *Avanti!* editörüyken, sosyalist olmaktan ziyade "Voceci" olan kendi dergisi *Utopia*'yı çıkardı. Karizmatik güçlerine inanmış, güvenilir küçük bir destekçi grubunu da yanına alarak neosendikalist *Fasci* (sol damgalı ultra-milliyetçilikleri kendisininkine çok yakındı, ancak Fütüristlerin dirimselciliği ve radikal düzen karşıtlığı da onu cezbediyordu) ile kader birliği yapması, zorunlu değildi ancak yine de bir adımdı.

Mussolini'nin savaş ve devrim hedeflerine adanmış yeni gazetesi *Il Popolo d'Italia*'yı çıkarması, müdahaleci hareketi başında kendisinin yer alacağı devrimci siyasetin dinamik seçmenlerine dönüştürme girişimiydi. Bunu yaparken takip ettiği örnek, müdahaleci ittifakın içinde yer alan ana gruplardı, zira ANI milliyetçileri, Siyasal Fütüristler ve sendikalistler kendi dergilerinde günün inancı olan İtalya tarihinin dönüm noktasına dair yorumlarını dayattıkları çok sayıda makale üretiyorlardı.

İlk İtalyan faşizmi: Bazı çıkarımlar

İtalya'da tam teşekküllü faşizmin ortaya çıkışına devrimci müdahaleciliğin damgasını vurduğunu iddia etmek abartılı olacaktır. Neosendikalist ve Mussolinici ajitasyonu koordine eden *Fasci di azione rivoluzionaria* dışında devrimci müdahaleciliğin çeşitli unsurları arasındaki ittifak gevşek kaldı ve savaştan doğabilecek post-liberal toplum için birlikte tasarlanan taktiksel uyum girişimi ya da ortak proje üretimi yoktu. Bu nedenle, palingenetik ultra-milliyetçi mitsel nüvesi sayesinde devrimci müdahalecilik ideolojik düzeyde bir faşizm türü olarak sınıflandırılsa da, örgütsel uyum ve taktik köktenciliklerden yoksunluğu, aslında gelmekte olanı haber veren *proto-faşist* bir hareketten öte bir şey olmadığını gösterir. Tüm bunlara rağmen, sahip olunan tecrübe sayesinde bu embriyonik faşizmin bazı nitelikleri özellikle önemlidir, zira olgunun daha gelişkin "ser-

gilenişlerinde" ne tür önemli yönleri olacağına dair önceden fikir verirler.

İlk olarak, somut ultra-milliyetçilik akımlarının kaynaşmasında ve kanatlardan siyasal arenanın merkezine doğru kaymasında siyasal kurumlarda yaşanan nesnel krizin oynadığı rolü vurgulamaktadır. Politikacılar arasında müdahale konusundaki sert bölünmeler ve resmî hükümet politikalarına yönelik kamusal güven krizi olmasaydı devrimci müdahaleciliğin çeşitli hizipleri yalıtılmaya ve etkisizliğe mahkûm olurdu. Bu uzlaşı siyasetinin çökmesi, on yıllık toplumsal çalkantının, devrimci solun ve irredentist iddialar üzerinden harareti yükselen milliyetçiliğin giderek artan tehdidinin, Avusturya yayılmacılığının ve koloni ihtiyaçlarının ardından varılan zirveydi. 1914 Ekim ayında beklenmedik şekilde beliren özel siyasal konjonktür, bir *harekete* dönüşemeyecek kadar birbirinden farklı ve küçük olan ultra-milliyetçi unsurlara geçici olarak yol vermiştir (aslında Milano'da kısa bir dönem hariç hiçbir yerde kitle hareketi olmamıştır). O zaman açıktır ki, faşizmin içinde belirdiği birim hareket değildir, zira birey ideologlar (örneğin, D'Annunzio, Mussolini), kültürel akımlar (örneğin, Vocecilik, Siyasal Fütürizm) ve siyasal gruplar (örneğin, neosendikalistler, Milliyetçiler) arasında ittifaklar kurulmasına uygun nesnel koşullarda ancak böyle bir şey gerçekleşebilecektir.

Faşizmin, bırakınız rejimi, hareket olarak tezahür etmesinin de zorunlu olmadığının kabulü, ikinci çıkarımla ilişkilidir: Ne lider figürleri ne de paramiliter üniformalar nüvesel tanım özellikleri arasındadır. Koza aşamasındaki faşizm, ana akım siyaset kültürünün ve gelişmelerin eteklerinde sürdürülen siyaset yazarlığı ve eylemciliğine (ya da "ajit-prop") dayalı bir olgudur. Pek de okunmayan makale, broşür ve kitaplarda ve genellikle etkisiz siyasal hiziplerin radikalliklerinde, marjinal varoluşa örnek teşkil etmekle itham edilir. Yüksek tirajlı gazete sütunlarına ve yüksek katılımlı kitle toplantılarına doğru bir gelişim faşizmin yayılmasında önemli atılımlardır, ancak millet ölçeğinde kitle gösterilerinden, yaygın paramiliter şiddetten ve iktidarı "ele geçirmekten" hâlâ uzaktır. Bu gözlemde örtük olarak ifa-

de edilen gerçek, asıl faşist eylemcileri her zaman az sayıda (ve kendinden menkul) seçkinin oluşturduğu ve onlara ilham veren ezoterik yeni düzen anlayışının, büyük bir hevesle yeni bir milli topluma dönüştürme hayali kurdukları nüfusun büyük çoğunluğunda kendiliğinden bir tepki uyandırmadığıdır. Tüm müdahaleciler kendilerini, zorunlu addettikleri yeni değerleri yaratacak öncü siyasal güç olarak görmüşlerdir. Bunun temel nedeni hem yönetici sınıfların hem de kitlelerin büyük çoğunluğunda, atalet ve çöküşün üstesinden gelecek birleştirici bir yaklaşımın, epik bir tarihsel bakış açısının yok olduğunu düşünmeleridir. Faşistlerin rüyası, bir biçimde yukarıdan kendilerinin denetledikleri karşı konulmaz bir devrimci "halk gücü" dalgası yaratmaktır. Müdahaleciler, sözcüden ziyade katalizör gibi davranmışlardır ve popülizmleri de halkın "gerçekten" ne istediğini sadece kendilerinin bildiğini iddia eden ideologlar arasında sıkça rastlanan soyut, seçkinci türdendir.

Üçüncüsü, müdahaleci faşizm, kapsamlı bir çözümleme düzeyinde her ikisi de büyük ölçüde farklı tanı ve çözümler barındıran ortak bir amaç ("eski İtalya"nın yıkılması) ve ortak bir ütopik hedef ("yeni İtalya"nın hayata geçirilmesi) çerçevesinde kurulmuş geçici ittifaklarda tipik olan hizipçiliği cisimleştirir. Farkedilebilir iki kutup mevcuttur: geleneksel seçkinlerle birlikte, halkın gücünü yukarıdan koordine etme yeteneğine sahip yeni bir yönetici ve girişimci sınıfın yaratılmasıyla devlet otoritesinin yeniden tesis edilmesine çalışan, ANI içinde şekillenen "sağ" kanat ve nihai olarak ülkedeki üretici güçlerin sahip olduğu ekonomik gücün siyasal güce tercüme edilebileceği yeni kurumlar yaratmayı hedefleyen, neosendikalistlerin temsil ettiği "sol" kanat. D'Annunzio, Mussolini ve Marinetti kendilerine özgü seçkincilik ve popülizm harmanlarını, solcu ve sağcı ultra-milliyetçilikleri üretmişlerdir.

Dördüncüsü, devrimci milliyetçiliğin her bir unsuru, ister muhafazakârlıkla ister sosyalizmle, hangi birleşim içinde olursa olsun, hepsini birden tanımlayan özellik eylemin titizlikle hazırlanan bir programa üstünlüğüdür. Bu nedenle, tüm önde gelen ideologlar siyasal aktivizmleri konusunda ayrıntılı ge-

rekçeler ortaya koysa da öncelikleri demiri tavında dövmek ve 1914 Ekim ayında Giolittici sistemin saplanıp kaldığı krizi sömürmek üzere yoğun propaganda ve *piazza* siyasetini kullanarak ezoterik gelecek yaklaşımlarının basitleştirilmiş propaganda versiyonu için kamusal destek sağlamaktır. Sonuç, "olgun" faşizm için tipik olan vizyoner ütopyacılık ile ihtiyatlı pragmatizmin bir sentezidir. Dahası, kalabalıkların gücünün demagojik kullanımı, savaşın kutsanması, müdahaleci kampanyayı niteleyen fedakârlık ve hamaset, bunların hepsi birden, kitleler çağında doğmuş ve ona göre şekillenmiş "karizmatik" siyaset için geleneksel ve ussal siyasetten vazgeçmek anlamına gelen İtalya'nın proto-faşizmini oluşturur.

Son olarak, antidemokratik müdahalecilerin kampanyasında dikkat çeken ve onun karizmatik doğasının altını çizen şey, momentumunun –en azından kuzeydeki şehirlerin siyasallaşmış halkının hesaba katılması gereken bir kesimi arasında taraftar bulan– milli yenilenme anlayışı için yapılan akıldışı çağrıya doğrudan atfedilebileceğidir. "Sıcak Mayıs günlerinin" savaş ateşi sadece siyasal bir iç krizin çözümüyle ilgili değildi, güçlü bir palingenetik beklenti dalgasının İtalya'daki tezahürüydü ve bu dalga aydınların, siyasal aktivistlerin ve çok sayıda "sıradan insanın" savaşı bir yenilenme ve kurtuluş kaynağı olarak gördüğü bir dönemde tüm Avrupa'yı süpürüyordu (bkz. Stromberg, 1982). Bu durumu besleyen kültür ikliminde, İtalyan toplum kuramcıları Michels, Mosca ve Pareto'nun da önemli katkılar yaptığı sözde "pozitivizme karşı isyan" ile (bkz. Hughes, 1958) Avrupa entelijansiyasının geniş kesimlerinde irrasyonalist ve seçkinci toplum kuramları zemin kazanıyordu. Bizim ideal tipimize göre, siyasal bir güç olarak doğasını belirleyen böylesi mitsel güçlerden kuvvet devşirmek tam da faşizme özgü bir meziyettir.

Savaş sonrası İtalyan faşizmleri

Müdahaleciler 1915'te İtalya'nın tarafsızlık politikasını değiştirmeyi başardılar, fakat gürültücü bir azınlık dışında sava-

şı yaygın bir hedef haline getiremediler. Çelişkili bir biçimde, bu sert retoriğin başarısızlığında Caporetto'daki korkunç yenilgi etkili oldu. Piave'ye geri püskürtülen ordu Avusturyalı işgalcilere karşı İtalyan topraklarını savunmaya başladığında, savaşa duyulan sivil ve askerî ilgi tırmandı. Savaş yanlısı milletvekillerinden oluşan partilerarası lobi "Milli Savunma Parlamenter Grubunu (*Fascio*)" kurarken ülke çapında yerel vatansever komiteleri (*Fasci*) oluşturuldu ve tarafsızlara, özellikle de Giolitticiler ve Sosyalistlere karşı, vatansever olmadıkları için McCarthy benzeri bir nefret kışkırtıldı.

Bu yeni popülist milliyetçilik ikliminin etkisi Vittorio Veneto'da Avusturyalılardan intikam alınmasına yol açtı ve itilaf devletlerinin kesin zaferi, yapılacak nihai barış antlaşmasından İtalyanların önemli toprak kazançları olacağı yönündeki genel beklentiyi artırdı. Bu beklentilerle ilgili hayal kırıklığı ("eksik zafer"), zaten tarafsızlık katranına bulanmış olan ve şimdi de askerî seferberliğin bitmesini izleyen şiddetli sosyal ve ekonomik krizden bihaber olduğu açıkça görülen liberal yönetici sınıfa yönelik tatminsizlik dalgaları yaydı. Hiçbir yerde bu hayal kırıklığı, ülkesi için hayatını tehlikeye atan ve şimdi de ihanete uğrayanlar –*excombattini* ya da savaş gazileri– arasında olduğu kadar yoğun değildi. Caporetto'dan sonra oluşturulan *Arditi*'ye [üstün birliklere] mensup eski subay ve terhis olmuş askerler, siperlerin ruhunun savaştan sonra yeni bir siyasal sisteme temel olabileceği düşüncesinden özellikle etkileniyorlardı. Sendikalist ve müdahaleci Lanzillo onların hislerine şöyle tercüman oluyordu:

> Sonuçları kestirilemeyecek radikal, derin bir dönüşümün bizi beklediğine hepimiz inanıyoruz. Böylesi muazzam bir toplu katliam müthiş yeniliklerin yolunu açmayacak olsa milyonlarca insan ölmezdi diye düşünüyoruz. Bu belirleyici tarihsel dönüm noktasından; farklı kurumları; hedefleri; ekonomik, ahlâki ve siyasal yapısı olan yeni bir toplum doğacaktır. (Lanzillo, 1918, s. 160)

Diğer bir deyişle, savaş sayesinde, bulanık ancak güçlü bir palingenetik ultra-milliyetçilik ruhuna sahip yeni bir siyasal

seçmen, *combattentismo*, oluşmuştur (bu ruh halinin jenerasyona ilişkin boyutu için bkz. Mosse, 1986; Wanrooij, 1987). Bunun sonucu öngörülebilirdir: 1914'te devrimci müdahaleciliği formüle eden farklı ideologlar ve gruplar, milis radikalizmini taktik anlamda liberal sistemi alaşağı edebilecek ve yerine bir "yeni devlet" –palingenetik düşünce izleri taşıyan bir kavram– kurabilecek kadar uyumlu bir harekete dönüştürmeye çalışmaktadırlar (bkz. Gentile, 1982). ANI kendi milis gücü *Sempre Pronti*'yi, Siyasal Fütüristler kendi *Fasci*'lerini oluşturdular ve daha fazla yandaş kazanabilmek için tasarlanmış siyasal programlar formüle ettiler. Bu arada, her zamankinden daha büyük tutkuyla milliyetçiliğe sarılan neosendikalistler siyasal yayın faaliyetlerini yoğunlaştırdılar ve birçoğu savaşa katıldığı için, yeni milis örgütlerinin, özellikle Yüzbaşı Vecchi'nin *Arditi*'sinin doğal üyeleri oldular.

Mussolini'nin yeni devrimci güçlerin tartışılmaz lideri olma girişimi bu arka planla gerçekleşti. Gazetesi *Il Popolo d'Italia*, devrimci müdahaleci ruhun sözcüsü olma konumunu savaş boyunca zaten pekiştirmişti ve o da kendi siyasal örgütlenmesini kurmak için uygun zamanı kolluyordu. Seçtiği isim çok şey ifade ediyordu. *Fascio* bir zamanlar sol ya da sağ bir siyasal grubu ifade eden bir türdeş kavram olmuş, ancak 1914'ten beri birçok savaş yanlısı örgüt tarafından kullanılarak müdahaleci ruhun ayrılmaz bir parçası haline gelmişti. Sonuç olarak, yeni sözcük *fascismo* bu ruhu ifade eden bir geçerlilik kazandı. Bu kullanım, yeni kurulan bazı eski-asker örgütlerinin kendilerine *Fasci* (kavramın Mussolini'nin hareketiyle ve Lictorların otorite sembolüyle özel birleşimine daha ileride değinilecek) dediği bir dönemde pekişti. Böylelikle, *Fasci di combattimento* ismi kendi içinde, müdahaleciliğin antidemokratik ruhunu ve *combattentismo*'nun radikalizmini kutsadı. Aynı zamanda, hastalıklı bir siyasal sistemi idame ettiren boş retorik ve siyasal entrikalara değil, sürdürülebilir devrimci eylem ve mücadeleye (*combattimento*) dayanan hücresel bir hareketi ifade ediyordu.

Yani genel hatlarıyla söylersek, Mussolini'nin *Fasci* ideolojisi, çoğunluğu eski asker olmak üzere neosendikalist ve Fütüristle-

rin de katılımıyla 1919 Mart ayında düzenlenen kuruluş toplantısından daha önce açıkça biliniyordu. 'Savaş yeni İtalya'nın ebesidir' şeklindeki müdahaleci ve savaş gazilerine ait mitin sembolik olarak övüldüğü toplantının kendisi duyurulacak programdan daha önemliydi. *Trincerismo* ile bağları güçlendirmek için ilk toplantının yöneticiliğini Yüzbaşı Vecchi yaparken, o gün yapılan ilk iki konuşma *Fasci*'nin 1914 ruhunu yankılıyordu: İtalyan ordusunun yaptığı fedakârlıkların bölgesel genişleme ve uluslararası siyasette İtalya için yeni bir konum ile karşılık bulacağını taahhüt ediyorlardı ve İtalya'nın yeniden yapılanmasını Fütürist ve neosendikalist kuramlarla büyük ölçüde tutarlı kavramlarla ifade ediyorlardı. Ancak bu "Sansepolcro Faşizm"inin kamusal etkisi sınırlıydı. Milano seçimlerinde mücadele etmek üzere *Arditi*, Fütüristler ve Faşistler bir blok oluşturduklarında bile sadece yüzde 0,5 oy alabildiler.

İtalya'nın savaş sonrası krizinden tam teşekküllü bir faşist hareket yaratmanın mümkün olabileceğini gösteren Mussolini değil D'Annunzio oldu. Milliyetçilerin, üst kademe subayların ve birkaç sanayicinin desteklediği, kendine "lejyonerler" diyen (çoğunluğu asker kaçağı) 2.000 kişilik bir grubun başında Fiume şehrine yürümesi, çoğunluğunu İtalyanların oluşturduğu yerel halkta gözle görülür bir memnuniyet yarattı. Yerleşim sağlandıktan sonra, Faşizm hariç İtalya'daki tüm palingenetik ultra-milliyetçilik akımları onunla birleşmeye yöneldiler: ANI mensupları, neosendikalistler, Siyasal Fütüristler ve savaş gazileri (1921'de Mussolini ile bağlarını resmen koparan Arditi Birliği, D'Annunzio saflarına geçecekti). Devrimci milliyetçilerin ve "Carnaro İtalyan Krallığı" genel kamuoyunun verdiği güvenle *Comandante*, büyük bir şevkle Yeni İtalya'nın mikrokozmosunu oluşturmaya koyuldu. Karizmatik siyaset ve palingenetik mit temelli rejimler için can alıcı önemde olan yoğun duygusal iklimi yaratmak için törensel düzenlemelere ve dönüşüm metaforunu fazlaca kullanan görkemli ve etkili söylevlere başvuruyordu. Toplumsal metamorfoz için gerekli yeni politikalar ve yapılar üzerinde çalışması da aynı derecede önemliydi. Milli sendikalizmin önde gelen kuramcılarından De Ambris'in

katkılarıyla, yeni bir korporatist düzene temel oluşturacak Carnaro Anayasal Bildirgesi taslağını hazırladı. Fiume Birliği'nin oluşumunu da planladı. Bu birlik, milliyetlerinin sömürgecilik altında bunalması nedeniyle kendi *risorgimento*'ları için hazır olan diğer halklarla yeni İtalyanlar arasında dayanışma sağlamak üzere tasarlanan, uluslararası "Ezilen Halklar" ittifakıydı. Her iki projenin de palingenetik hamlesi çok açıktı ve hiçbir şey bu durumu, "henüz bilinmeyen dehaya, Yeni İnsan'ın (*nuovissimo uomo*) doğuşuna, beşerî endüstri ve zamana ithaf edilerek" boş bırakılan Bildirgenin onuncu korporasyonu [bildirgenin diğer dokuz korporasyonu ekonominin farklı sektörlerini temsil ediyordu – ç.n.] kadar iyi gösteremezdi (bkz. De Felice, 1978; Ledeen, 1977; Mosse, 1980).

D'Annunzio'nun pratikte yeni bir faşist düzen kurma deneyimi on beş ay sonra, 25 Aralık 1920'de Giolitti hükümetinin D'Annunzio yandaşlarını sert bir biçimde püskürtmesiyle sona erdi. D'Annunzio yanlısı efsane, bu durumu "Kanlı Noel" olarak adlandıracaktı. D'Annunziocu faşizmin sona erişini belirleyen bu oldu. Liberal hükümete karşı bir darbe için lejyonerlerini yeniden seferber etme planları da boşa çıktı. Bu arada, Kasım 1919 seçimlerinde ölü doğmuş gibi görünen Mussolini faşizmi, hiç beklenmedik bir biçimde sadece bir harekete değil, bir kitle hareketine dönüştü. *Fasci di combattimento* kurulduktan bir ay sonra, Mussolini adına hareket eden Marinetti ve Vecchi'nin yönlendirdiği bir *Arditi* grubu *Avanti!* ofislerini yaktı. Bu mütevazı başlangıcın ardından Faşizmin milis kolu, Milano'dan gelen direktiflerle, bugün terörist addedilecek hücresel bir ağ biçiminde planlı olarak genişletildi. Her *Fascio* kendi "eylem kadrosunu" [*squadrismo*] oluşturma konusunda cesaretlendiriliyordu. Daha sonra 1920 sonbaharında *squadrismo*, özellikle kuzey ve orta İtalya'nın kırsal bölgelerinde, kendiliğinden "harekete geçerek" antikomünist bir asayiş sağlama hareketi işlevi gördü.

Squadristi çok sayıda unsurun bileşimine tepkiydi: Rapallo Antlaşması, İtalya'nın Dalmaçya'daki toprak iddialarını boşa çıkarmasının yanı sıra Fiume işgalinin sona erdiğinin ifadesiydi,

bu arada hükümet, ultra-sağın ve panik halindeki mülk sahiplerinin gözünde, *biennio rosso* [iki kızıl yıl] (1919-21) olarak adlandırılan Bolşevizmin kaygı verici yükselişi ile savaşmakta cesaretsizdi. Mussolini *fascismo*'sunun, ultra-milliyetçiliğin ve Bolşevizm karşıtlığının en etkin biçimlenişi olduğu nitelemesi çarpıcıdır. Bu zamana kadar bir avuç etkin olmayan kentli gruptan ibaret iken artık millet ölçeğinde ve kırsal ağırlıklı (karargâhlar hâlâ kent ve kasabalarda olsa da) bir harekete dönüşüyordu. Aralık 1919'da toplam 870 üyesi olan 31 *Fasci* varken, iki yıl sonra çeyrek milyon üyesi olan 830 hücre mevcuttu. Dahası, artık etkin olarak idareyi elinde tutan Mussolini değil, yerel koşullara uygun gönüllü seçme, propaganda ve Bolşevik karşıtı taktikler geliştirmede özgür olan, çoğunluğu eski subay (Etiyopyalı şefler gibi onlara da *ras* deniyordu), kırsal bölge yöneticileriydi.

Squadristi'nin büyük bir şevkle yerine getirdiği "cezalandırma seferleri", antisosyalist ve muhafazakâr güçlerin çıkarlarına hizmet etti ve "Kanlı Noel"den sonra, D'Annunziocu lejyonerler arasında yer alan "solcu" sendikalistler bu gruplara katıldıkları halde, Faşizmi kesin bir biçimde sağa itti. *Ras*'ın uzlaşmaz karşı çıkışı Mussolini'nin 1921'de sosyalistlerle "barış anlaşması" yapma planlarını boşa çıkardı, cumhuriyetçilik ve Kilise karşıtlığı terkedildi. Bu durum hem Ekim 1922 ile Temmuz 1923 arasında Victor Emmanuel III ile Mussolini'nin siyasal ihtirasları arasındaki gizli uyumun hem de Vatikan'ın yeni rejimle zımni uzlaşısının güvencesi olan 1929 Lateran Antlaşması'nın yolunu açtı. Aynı zamanda Faşizmin Ocak 1923'te, proto-faşizmin son önemli bağımsız kolu (ve popülizmi bakımından en seçkinci olanı) ANI'yı kendisine katmasına olanak sağladı. Faşizmin otoriter sağ ile ittifak oluşturması *squadrismo*'nun yükselişi ile çakışsa da, birimlerin [squads] dinamizmini ve başvurduğu şiddeti sadece ayrıntılı hedeflerden yoksun bir karşı devrimci terör bağlamında açıklamak yanıltıcı olacaktır. Seçilen milislerin en fanatikleri olan alt-orta sınıf gençliği ve mesleki eğitim alan öğrencilerin şiddeti ne denli düşüncesizce olursa olsun, liderlerinin büyük çoğunluğu eski

askerdi ve bu da "müdahaleci" milli yenilenme mitinin sürekliliğini doğrudan teminat altına alıyordu. Hayatta kalan *squadristi* mensuplarına ait günlükler (örneğin Banchelli, 1922; Piazzesi, 1980; Farinacci, 1934), çoğunun kendini, eskisine karşı yeni İtalya'nın devrimine önderlik etmek üzere çağırılmış "trenchokracy" (*trincerocrazia*) [Faşizmin ne idüğü belirsiz demokratların değil siperlerde (trench) ülkesi için kan akıtmışların yönetimi olduğuna inanılıyordu – ç.n.] mensubu olarak gördüğü gerçeğini teyit ediyordu ve bu durum daha savaş bitmeden Mussolini'nin *Il Popolo d'Italia*'da öngördüğü senaryoydu (örneğin 15 Aralık 1917, 14 Şubat 1918: Bkz. Gentile, 1975, bölüm 1).

Faşizmi etkisiz bir grup olmaktan çıkarıp güçlü bir milis hareketine dönüştüren *squadrismo*, aynı zamanda, liberalizme daha fazla ödün vermeyi imkânsız hale getirerek Mussolini'nin elini kuvvetlendirdi. Mussolini için yarattığı sorun ise kurduğu hareketin denetimini tekrar nasıl ele geçireceği ve tek yol olduğuna ikna olduğu Fiume macerasının başarısızlığından sonra iktidara giden daha yasal bir yolu nasıl bulacağıydı. Oldukça gürültülü *ras* muhalefetine ve Faşizmin "parti karşıtı" olduğu yönündeki daha eski iddialara meydan okuyarak 1921'de *Partito Nazionale Fascista*'yı kurdu. Bir sonraki yıl Roma Yürüyüşü olarak bilinen *squadristi* ayaklanmasını düzenledi ve bu kumarın sonucu, Victor Emmanuel III'ün 28 Ekim'de, sürmesi halinde Faşizmin ezilmesine yol açabilecek olan sıkıyönetim yasasını yürürlükten kaldırması ve iki gün sonra da Mussolini'yi koalisyon hükümetine başbakan olarak ataması oldu. Yıllarca süren kuşkulu liberal hükümetin ardından Mussolini, yaratılmasında kendi hareketinin de büyük pay sahibi olduğu anarşi ve şiddet ortamına son vermek için ihtiyaç duyulan genç ve kudretli devlet başkanı imajıyla geniş kabul gördü. Atanmasından kısa süre sonra birimleri dağıtması ve mensuplarını yeni oluşturulan Milislerde (MVSN) toplaması ile bu imaj daha da pekişti. Ancak kararlı Faşistler, "kendi" devrimlerinin hadım edilmesi olarak gördükleri bu durum karşısında teslimiyet göstermediler. Eski *squadristi*'nin anti-Faşistlere yönelik münferit

şiddet eylemlerinin doruğu, Haziran 1924'te reformist sosyalist Matteotti'nin katledilmesiydi.

Acerbo Yasası'na (seçim sisteminde kılıfına uygun değişikliklerle Faşistlere parlamentoda şişirilmiş bir çoğunluk yolu açıyordu) karşı çıkma cesaretini gösteren yegâne vekilin suikasta uğraması Faşizmin süregelen krizini kızıştırarak hukukilik yanlıları ile aşırılık yanlıları, yani parti ile *squadristi* arasındaki çelişkileri belirginleştirdi. Ayrıca, ilk kez Mussolini liderliğinin tartışmasız ve tutarlı olmadığını su yüzüne çıkardı. Ancak Faşizme karşı hukuki muhalefetin Mussolini'yi istifaya zorlamak için eline geçen yegâne fırsattan yararlanamaması, Mussolini'nin krizden çıkmasını sağladı. Matteotti suikastında parmağı olduğu yönünde kanıtlar yayımlanması ve Milis'in darbe tehdidi, onu kendisi ile ilgili bir karar noktasına getirdi ve 3 Ocak 1925'te parlamento huzurunda yaptığı konuşmada, görevde olduğu süre boyunca yandaşlarının tüm eylemlerinin sorumluluğunu aldığını ifade etti. Birkaç gün içinde anti-Faşistlerin ayıklanması ve Faşist diktatörlüğe geçiş süreci başladı (bkz. Lyttleton, 1966; Gentile, 1984).

Mussolini'nin oldukça heterojen faşizm türü, ilk üç yılında, siyasetin kıyısında yer alan küçük gruptan ("doğal" hali) kitle hareketine (ancak olağanüstü devlet krizi koşullarında mümkün olabilecek bir durum) geçişini tamamladı. Her iki hali de kendi palingenetik miti ile uyumluydu. Koalisyon hükümetinin parçası konumunda faaliyet gösteren yasal bir parti (tesadüfi baskıların mümkün kıldığı bir gelişme) olduğu bir sonraki reenkarnasyonu ise palingenetik miti ile derin bir çelişki taşıyordu, çünkü birimlerinin uyuşmazlıkları gürültülü bir biçimde ortaya dökülüyordu. Neredeyse liderinin iradesi dışında ve onun aksi düşüncesine rağmen değişime uğrayarak, popülist devrim namına iktidarı kullanan otoriter bir rejime dönüştü. Bu durum Faşist siyasal mitin devrimci hedeflerini akılcı bir biçimde karşılıyordu, ancak aynı zamanda, "yeni İtalya" düşüncesinin aslında hayalî olan doğası çok açık hale geliyordu; bu açıklığı, istisnai olarak, sadece uzlaşmaz değil aynı zamanda fanatik olan Mussolini yanlıları göremiyordu.

Faşizm: Faşist rejimin ezoterik ideolojisi

Mussolini faşizm temelli bir devletin doğuşunu resmen ilan ettiğinde, kendi kuşağının çok sayıda ajitatör ve siyaset kuramcısı arasında, toplumun yukarıdan aşağıya yeniden inşasını yönetme hedefini gerçekleştirebilen yegâne kişi olarak nihayet yükselişe geçti. Çelişkili bir biçimde, diğerlerinin başarısızlığa uğradığı noktada o başarı gösterdi ve bunun nedeni net biçimde odaklandığı bir ideal toplum şablonuyla bütünleştireceği palingenetik öngörüsü olmamasıydı. Dolayısıyla, ittifak ve politikalarını duruma göre sürekli değiştirebiliyordu; bu, net hedefler koyan aktivistler için başvurulabilir bir esneklik değildi. Ancak her yöne çekilebilir faşizmi de onu bir yere götürmeyebilirdi, eğer dört milli kriz ona sömürebileceği somut durumlar yaratmasaydı: müdahalecilik krizi, savaş sonrasının sosyo-politik çalkantısı, *bienno rosso* ve Matteotti cinayeti. Gazetesi aracılığıyla kendisini müdahaleci ruhun en otoriter sözcüsü haline getirdiği gibi, sonunda *combattentismo* lideri olmayı da başardı. Bu süreçte neosendikalistler, Siyasal Fütüristler, Milliyetçiler ve birçok eski D'Annunziocu, kendi iyi düşünülmüş (ama daha az ütopyacı olmayan) devrimci şemaları için Faşizmi yegâne uygun araç olarak görmüşlerdir, tıpkı D'Annunzio, Papini, Soffici, Prezzolini ve Marinetti gibi daha gönülsüz ve daha bireyci ideologların da yapacağı şekilde.

Faşizmin ne tür politikaları ve yapısal değişiklikleri ifade ettiği konusunda Mussolini düşüncesindeki belirsizliğin doğrudan bir sonucu, Ocak 1925'te Faşist devrime kendisinin de somut bir biçim verebilecek konumda olmamasıdır. Kendilerine ait bakışı yeni devletin resmî tutumuna dönüştürme telaşına düşmüş ateşli siyasal idealistler eksik olmadığından, artık onun hareketinin kolları haline gelmiş proto-faşist akımlar kendilerini göstermeye çalışıyordu. Dolayısıyla, önde gelen neosendikalist, ANI ve *squadrismo* temsilcilerinin hepsi kendilerine Faşist rejimde kilit pozisyonlar buldular ve bu da tüm yasal düzenlemelerde ve yeni kurumlarda izlerini bırakmalarını mümkün kıldı. Bunu görmek için Panunzio, Lanzillo, Rosso-

ni, Rocco, Davanzati, Federzoni, Balbo, Starace ya da Farinacci'nin kariyerlerine bakmak yeterlidir (bkz. Cannistraro, 1982; De Grand, 1978).

Ancak Faşist devrimin ideolojik ön saflarında yer tutanlar sadece proto-faşizmden geriye kalanlar değildi. Onlara, yaşamsal bir yeni dinamizm ve meşruiyet sağlayan devrim kuramcıları, düşünce akımları ve Roma Yürüyüşü sonrası görünür hale gelen gruplar da eşlik ediyordu. Birçokları arasında bir örnek Giovanni Gentile'dir ve 1932'de *Enciclopedia Italiana*'da yaptığı Faşizm tanımı nedeniyle bazı biliminsanları (oldukça hatalı bir biçimde) onu Faşizmin baş ideologu kabul etmişlerdir. Gentile, Faşist devrimle ilgili –"edimselcilik" (actualism) olarak bilinen oldukça bireyselci bir felsefeye dayanan– kendi yorumunu, yeni Hegelci "Tin" kavramlaştırmaları ile sekülerleşme ve bireyselciliğin tetiklediği inanç ve kahramanlığın yok oluşuna odaklanan bir tarih felsefesini harmanlayarak geliştirmiştir. Çözüm, bireylerin otorite ve idealizm ilkelerini içselleştirecek biçimde yetiştirildiği, dolayısıyla da birlikte "etik devleti" oluşturdukları, yeni tür bir post-liberal devletti. Mussolini'nin Roma Yürüyüşü ile başlatmaya çalıştığı devlet türünün tam da böyle olduğuna kendini inandırmıştı ve birkaç hafta içinde entelektüel enerjisini, yeni İtalya'nın ve *risorgimento*'yu tamamlayacak eğitim reformlarının kuramsal temellerini formüle etmek üzere harcamaya başlamıştı.

Gentile gibi, rejime hizmet eden ifade kabiliyeti yüksek çoğu din adamı ve ideolog, zihinlerindeki yeniden doğan İtalya'nın ebesi olabilecekleri yanılsamasını geliştirmişlerdir. Burada çarpıcı olan, formüle edilen Yeni İtalya vizyonunun çeşitliliğidir; Bottai (bkz. Gentile, 1982, s. Bölüm 6), Malaparte (bkz. De Grand, 1972), Evola (bkz. Griffin, 1985), Grandi (örneğin Cannistraro, 1982) gibi. Bu özellik rejimi araştıran birçok tarihçi tarafından gözlenmiştir (örneğin Tannenbaum, 1969; Lyttleton, 1973b; Roberts, 1979, Bölüm 8). Özgül kuramlar düzeyinde Faşist ideolojinin göreceli bütünlüğünü saptama girişimleri (örneğin Gregor, 1969; Sternhell, 1987) "Faşizmin ideolojisini" aşırı derecede homojenleştirmiş ve entelektüelleştir-

miştir, zira Faşizm ideologları arasında ortak paydayı sağlayan, onun detaylarda nasıl ussallaştırıldığı değil, palingenetik ultra-milliyetçi nüvesidir. Rejimin ortaya çıkardığı yeni düşünce akımlarını ele aldığımızda bu kolayca görülecektir. Bu akımlardan biri Mussolini'nin oğlu Vittorio ile ilişkilendirilen ve *Novismo* ("yenilikçilik") adıyla bilineni, 1930'ların başında dergilerde ve toplantılarda sürdürülen ikonoklast bir kampanyadır. "Yenilikçiler", Faşizmin Batı uygarlığı için yeni bir aşamayı başlattığı iddiasını ciddiye alır, ancak tarihin en son aşamasındaki özlemleri o denli radikaldir ki, sadece Gentile "edimselciliğine" değil Fütürizme bile eski nesil bayat ortodoksluklar olarak saldırır (bkz. Ledeen, 1972, s. 38-9). Hierarklarının kendini beğenmişliği veya yozluğu ile ya da muhafazakâr izleyicilerinin –özellikle de Kilisenin– dayattığı kısıtlamalar ile Faşizmin yenilikçi dürtüsünün gölgelenmemesi gerektiği konusunda uyarırlar.

Bu bağlamda Faşizm ile Katoliklik arasındaki ilişkinin aslında karmaşık olduğunu belirtmek gerekir. Faşizmin –özellikle ırkçılığı benimsedikten sonraki– aleni dünyevileştiriciliğine ve Hıristiyanlık karşıtı ruhuna koyu bir düşmanlık beslemeyi sürdüren ruhban sınıfı örnekleri olduğu gibi, Bolşevizm karşıtlığı ve aile hayatını yüceltmesi nedeniyle rejime tam destek verenler de olmuştur (bkz. Tannenbaum, 1972, Bölüm 7). Ancak yine de, kendi dinsel koşulları bağlamında İtalyan yeniden doğuşunu ve hatta Avrupa toplumunun yeniden doğuşunu gerçekleştirme peşinde olan ve bu kez liberalizm ile faşizm arasında kendi Üçüncü Yol'unu yaratan güçlü bir siyasal Katoliklik hareketi mevcuttu (bkz. Pollard, 1986). 1930'da Mussolini'nin yeğenlerinden Vito'nun, Yenilikçilerinkine benzer kaygılarla, Faşist ideolojiyi ayrıntılarıyla ortaya koyacak bir çeşit ideolojik düşünce havuzu işlevi görecek *Scuola di mistica fascista*'nın kuruluşuna destek olması, Faşizmin ortodoks din ile muğlak ilişkisinin altını çizer. Söz konusu "mistisizm" dinsel ya da okültist değildir, Faşist devrimin esin kaynağı olarak görülen dirimsellik ve kahramanlık karşılığı kullanılan bir kod sözcüktür. Bununla birlikte, Kardinal Schuster 1937 Şubat'ında bu

Okulda yaptığı önemli konuşmada, İtalya'nın Roma ve Katoliklik miraslarının sentezi olmasından –ki bu Mussolini'nin en büyük başarısıdır– hareketle Faşizmin Etiyopya işgalini haklı gösterir – her şeyden sonra, *Il Popola d'Italia* okurlarına 27 Şubat 1937'de "İsa Romalıydı" diyerek güvence verecektir (Marchesini, 1976, s. 208).

Faşizmin "Yenilikçi" ve "mistik" kolları, 1930'larda kendiliğinden ortaya çıkan ve Ledeen'in (1972) "Evrensel Faşizm" diye adlandırdığı dağınık "revizyonist" Faşizm hareketinin sadece iki kolunu temsil eder. Savaş sonrası nesilden rejimin palingenetik iddialarına inananların ütopik umutlarını yansıtırlar ve hem bazı ideologların (örneğin Ricci, Carella, Gravelli, Ferri) yazılarında hem de Lozan merkezli Uluslararası Faşist Araştırmaları Merkezi gibi örgütlerin düzenlediği konferanslarda şekillenmişlerdir. En ateşli yabancı evangelistlerden, bir zamanların Britanyalı binbaşısı ve CINEF Genel Sekreteri James Strachey Barnes üzerinde en büyük etkiyi yapan bu "evrenselci" Faşizm (karş., yukarıda s. 49) türüdür (bkz. Barnes, 1928). Etkili dergilerinden biri olan *La Sapienza*, Spinetti tarafından 1933'te kurulmuştur. Spinetti'nin, yeni uygarlık çağının habercisi olan yeni İtalyanlar konusundaki yaklaşımını yansıtan üç kitabı vardır. Sonuncusu, en bağnaz yandaşlarının bile artık partinin geride kaldığını gördüğü bir dönemde yazılmıştı. Palingenetik mitin sadece Farinacci gibi "öncü" bağnaz Faşistlerde değil, eğer bütünleşme eğilimleri yeterince güçlü ise ikinci nesil idealistlerde bile nasıl dar görüşlülüğe yol açtığının açık bir örneğidir.

Faşist sanatçıların rejimle ilişkisi, ideologlarının ilişkisinin aynasıdır: Mussolini'nin Yeni İtalya'yı neyin oluşturacağına dair detaylar konusundaki kayıtsızlığı ile ona yönelik coşkuyu dizginleme yönündeki pragmatik çabası, sonuçta en aykırı estetiğin bile gönülsüzce meşruiyet sağlamaya yönlendirilmesine yol açmıştır (bkz. Tannenbaum, 1972, Bölüm 9 ve 10). Şu ana kadar ele aldığımız bazı bireyler söz konusu olduğunda bu iki faaliyet dünyası tamamıyla örtüşür. Papini, Prezzolini, Soffici, Marinetti, D'Annunzio ve Malaparte yeni İtalya'ya hem ideolog hem de sanatçı olarak hizmet etmiştir.

Papini kültürel milliyetçiliğin Faşistleştirilmiş bir türünü savunduğu kendi dergisi *Frontispizio*'nun editörlüğünü yaparken Marinetti kapsamlı yazılarını sürdürdü ve temellerini attığı hareket ("ikinci Fütürizm") Faşizmin en üretken kabul görmüş artistik stillerinden biri oldu. Her ikisi de devlet tarafından cömertçe onurlandırılıyordu. Bunun tersine Malaparte ve dergisi *Il Selvaggio* üzerinden Soffici, *strapaese* ile özdeşleştirildiler. Bu, modern kentsel değerlerin tehlikelerine karşı çıkarak kırsal olanları kutsayan sosyal ve ahlâki bir mücadele sürdüren ve bunu resmî dünya görüşünün yanı sıra sanatına da yansıtan, Faşist devrimin gerçek doğasının *squadrista* evresinde ifadesini bulduğunu savlayan bir kuramdı.

Rejimin devrimci atılımının en mükemmel ifadesi olduğu iddiasında olan yeni estetik ilkeler de ileri sürülüyordu. Bunlardan biri Bontempelli'nin dergisi *Novecento*'da (20. yüzyıl) savunuluyor, geçmişle geleceğin sentezine başvururken D'Annunziocu neoromantizmin aşırılıklarından, *strapaese*'nin anakronizminden ve Fütürist ikonoklazmdan sakınılıyordu. Bu arada avangard *Kn*'nin sayfalarında Belli, ürettiği soyut sanatın, toplumun her sahasında rejimin sağladığı çarpıcı yenilikleri, Bontempelli'nin veya Marinetti'nin savunduğu figüratif sanata kıyasla daha iyi örneklediğini öne sürüyordu. Böylesi kişilerin rejimle bütünleşme eğilimi bakımından elzem olan kişisel palingenetik mitlerinin, "türdeş faşizm"in gizemlerine ilgi duymayan sanat tarihçilerinin onların yaşamları üzerine yaptıkları araştırmalarda açıkça ortaya çıkması anlamlıdır. Dolayısıyla Bontempelli'nin sanatsal vizyonunun çözümlenmesi, özünde, "Batı kültürünü canlandırmaya yönelik *renovatio* mitini" taşıdığını saptar: Bir "Yeni Çağ" başlatmak için, kendi "estetik palingenesis"ini [orjinalindeki gibi!], naif "döngüsel" ya da "biyolojik" bir tarih felsefesi çerçevesine "kâhince bir bakışla" oturtmak ister (Annitrenta, 1982, s. 202-4: Kıyaslayın Belli, s. 153).

Mimaride de benzeri çatışmalar meydana gelmiştir. Üçüncü Roma'ya uygun görkemli anıtların neoklasik tarzdaki pratikçileri (örneğin Piacenti) ve kuramcıları (örneğin Ojetti) kendi estetik anlayışlarını Faşizmin resmî stili yapmak için, *Novecento*

olarak da bilinen "modern hareketi" model alan rasyonalist tarzın savunucuları ile yarışıyorlardı. *Duce*'nin uzatmalı metresleri-nden Sarfatti-Grassini'nin de ateşli destekçisi olduğu rasyonalist tarzın en ünlü mimarlarından Pagano'nun kendi modern bina anlayışına yeni İtalya'nın somut ifadesi olarak duyduğu derin bağlılık, sonunda onu Faşizmden koparırken trajik kişisel sonuçlara da yol açmıştır (Mauthausen toplama kampında ölmüştür). Mussolini her zaman olduğu gibi bu tür çatışmaların çözümlenmesini hükümran bir yansızlıkla izlemiştir.

Faşizmin eksoterik ideolojisi

Mimariden sözederken, adanmış ideologlarının ve aktivistlerinin temel düşünceleri oluşturduğu ezoterik Faşist ideoloji dünyasını, topyekün ve sürekli devrim mitiyle derin bir bütünleşme eğilimi taşımayan İtalyan çoğunlukla Faşizmin buluştuğu eksoterik dünyadan ayıran ince sınırı aşmış olduk. Onlar için Faşizm, rejimin –kişisel olarak kendi hayatlarını etkileyen– siyasal politikaları, sosyal programları ve kurumsal değişikliklerinde, ama hepsinden önce, iletişim alanlarını elinde tutan ve böylelikle çağdaş tarihî olguların süzülerek algılandığı etkili bir "kültürel filtre" kuran yeni İtalya'nın yaratıcısı olarak rejimi meşrulaştırıcı, sonu gelmeyen söylemsel iddia ve jestlerinde dışadönüktür.

Politikalar ve değişiklikler hayatın her alanını etkileyecek şekilde tasarlanmıştır ve böylelikle rejimin "totaliter" olmasını övgüyle haklılaştırır. Bunun siyasal açıdan anlamı, yönetsel gücün Faşist Büyük Konsey, birçok devlet bakanlığı ve bizzat *duce*'nin ellerinde toplandığı yeni bir otoriter düzenin sistematik olarak liberal düzenin yerini aldığıdır. 1929 itibariyle İtalya kurumsal ve hukuki olarak liberal düzenden, tarihte benzeri olmayan bir gelişmeyle, tek parti düzenine dönüştü. Ekonomi alanında korporatist devlete kurumsal ve hukuki bir temel yaratmak için bir dizi yeni yasa oluşturuldu ve bu, liberal pazar ekonomisinin anarşisi ile Bolşevik planlı ekonomi arasında "Üçüncü Yol" olarak takdim edildi. Yeni ekonomik düzen ile

mümkün olacağı düşünülen dinamik sınai ve tarımsal büyüme, Faşist ekonomi politikasının diğer temel ayağı olan otarşinin öncülüydü. Bunun sonucu; gümrük barajları, tarımsal ürünü artırma çabası ("Tahıl Savaşı"), tarım alanlarının ıslahı için geniş çaplı bir planlama (*bonifica internale*) ve maden kaynaklarının işletilmesi, doğal elyafların işlenmesi, petrokimya endüstrisi verimliliğinin artırılması için devlet tekellerinin yaratılması, hidroelektrik santraller ile petrol ve kömür ithalatına bağımlılığın azaltılması oldu (bkz. Tannenbaum, 1972, Bölüm 4). Faşist propaganda bu tür girişimlerin milli dönüşüm sağlayan devrimci yeni ruhu sembolize ettiğini ileri sürse de bu girişimlerin birçoğu, İtalyan ekonomisinin modernleşmesi konusunda daha savaş öncesinde tarımsal-endüstriyel blok tarafından önerilen ve 1915-1918 arası savaş ekonomisinin ortaya çıkardığı *dirigiste* [mutlak devletçilik] emsallerinin yararlandığı şema ile belirgin benzerlik taşır (bkz. Kelikan, 1986).

İtalyanların çocukluktan yetişkinliğin başlarına kadar olan yaşamını disiplin altına almak üzere kapsamlı düzenlemelerin gerçekleştirildiği toplumsal yaşam dünyasındaki yeniliklere kıyasla böylesi siyasal ve ekonomik dönüşümler çoğu İtalyan için daha az görünürdür (bkz. Tannenbaum, 1972, Bölümler 5, 6, 8). Yeni devlete yetişkinlerin entegrasyonu için de dinlenme zamanlarının planlanması girişimleri üzerinden yoğun çaba harcandı; *Opera Nazionale Dopolovaro*'nun koordinasyonuyla milyonlarca "sıradan İtalyan'a" spor, gezi, bisiklet, piknik, sinema, deniz kenarına seyahat, radyo dinleme gibi "modern" boş zaman faaliyetlerine katılma imkânı tanındı. *Dopolovaro* aynı zamanda tarımsal alanlarda popüler festival ve törenlerin sürdürülmesini de destekledi ve böylelikle de kırsal hayatın saflığına yönelik *strapaese* vurguyu pekiştirdi. Futbol ve bisikletin geniş kitleler tarafından izlenmesi bu arka planda gerçekleşti ve Hollywood'a İtalya'nın karşılığı Cinecittà idi. Tüm bunların katlanan etkisi, popüler kültürün genelde Faşizmden ayrılmaz hale gelmesi oldu. İtalya Kraliyet Akademisi gibi ayrıcalıklı kurumların ve *Enciclopedia Italiana* gibi saygın projelerin yer aldığı yüksek kültürde de buna koşut bir asimilasyon ve

kendine yontma süreci yaşandı. Bunu güvence altına alan, ülkenin birçok yetenekli sanatçısının, akademisyeninin ve bilim insanının örtük işbirliği idi ve böylelikle onların başarıları Faşizmin başarısı haline geliyordu.

Rejimin basın ve aktüalite üzerindeki tekelinin amacı şuydu: hem tek parti devletinin, korporatizmin, millet ölçekli gençlik ve boş zaman organizasyonunun hem de "modern" hayata giderek artan kentsel nüfus katılımının yarattığı küçük ya da büyük sayısız faaliyeti, Faşizmin yeni İtalya'nın yaratıcısı olduğu iddiasının kanıtı gibi kullanmak. Aslında, arazi ıslahı ve hidroelektrik şemaları, yeni otoyollar, FIAT arabaları, Olivetti daktiloları, Balbo'nun transatlantik uçuşları, Berlin Olimpiyatları'nda İtalyan atletlerin gösterdiği başarılar gibi her şey, halkın zihninde doğal olarak, Faşist devrimin çağdaş, güçlü, zinde, gelişmiş bir millet yaratma başarısıyla özdeşleştiriliyordu (karş., Canninstraro, 1972).

Yenilenmiş güçlü millet konusundaki genel inanç, yenilikçi hükümet politikalarıyla yoğun propagandanın iç içe geçtiği iki temel alanda güçleniyordu: nüfus kampanyası ve emperyalizm. Mussolini, milli çöküşün belirtilerinden biri olan doğum oranlarındaki düşüşün temel sebebinin modern kent medeniyeti olduğuna gerçekten inanıyor gibiydi ve bu da *strapaesani* kuramlarıyla ve toprak ıslahı programları ile Tahıl Savaşı'nın çevresinde dönen propagandayla uyumluydu. Duruma uygun olarak, kırsal hayatın dağılmasını engellemek, geniş aileyi teşvik etmek, kadınları geleneksel eş, anne ve çocuklarıyla eşlerinin ailevi, duygusal ve manevi temel direği rolüne bağlamak için çeşitli girişimler başlatıldı (bkz. De Grand, 1976). Çöküşün üstesinden gelme çabası de Faşist dış politikanın merkezinde yer alır. 1932'de yaptığı ansiklopedik Faşizm tanımında Mussolini, "yeni doğan ya da yeniden doğan halklar emperyalisttir" vurgusu yapar. Üç yıl sonra zayıf donanımlı Haile Selassie güçlerinin acımasızca bastırılması, Faşist İtalya'nın bir Afrika İmparatorluğu'na sahip olma konusunda en azından Romalılara öykündüğünü kendinden geçmiş kalabalıklara gösterdiğinin ifadesidir. Mussolini'nin emperyalist İtalya hırsı bunun-

la sınırlı değildir. Britanyalıları ve Fransızları Akdeniz'deki kolonilerinden defetmek gibi uzun vadeli planlar, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi (Nisan 1939), Hırvatistan'ın Nazi Almanyası ile paylaşılmasının yanı sıra Yunanistan'ın istila edilmesi yönündeki talihsiz girişimler, sadece Afrika değil, aynı zamanda Avrupa imparatorluğu yaratma teşebbüsüne işaret eder.

Mussolini hükümetinin sürdürdüğü politikalar ve yapısal değişikliklere yoğun propagandanın eşlik etmesi, doğurduğu pratik sonuçlardan bağımsız olarak, rejimin varlığını sürdürebilmek için muhtaç olduğu iç içe geçmiş karmaşık meşruiyet mitlerine katkıda bulunur. Türdeş faşizmi aydınlatması bakımından bu mitlerin önemi, yüzeysel çelişkilerine rağmen, hepsinin ortak bir palingenetik ultra-milliyetçi nüveye sahip olmalarıdır. Örneğin, yeni İtalya'nın ideal tipi olarak atak, fedakâr cephe askerinin görüldüğü *squadrista* miti, gençlik organizasyonlarının savaşçı ruhunda, Franco birliklerini desteklemeye giden Milis gönüllülerinin ulusun fidanları olarak rağbet görmesinde ve sivil hayatın akışını kesen sayısız askerî geçit töreninde yaşatılıyordu. Aynı zamanda, Etiyopya'nın fethedilmesini ve milyonlarca askerin 1939-1943 yılları arasında Fransa, Kuzey Afrika, Balkanlar, Rusya ve nihayet bizzat İtalya'da harekete geçirilmesini haklı göstermek için de kullanılıyordu.

Squadrista miti, İtalyanların kendilerini Roma ırkının tüm erdemlerinin doğrudan mirasçısı olarak görmesini talep eden *Romanità* miti ile birleştiriliyordu. Bu, aşırı muhafazakâr bir anlam taşımıyordu: İtalyanlar "ölümsüz Roma" ruhuyla aşılanmış yeni bir ırk olmalıydılar, yoksa kastedilen atalarının medeniyetine kelimenin gerçek anlamıyla dönmeleri değildi. Nüfus kampanyası ve emperyalizm ile birlikte düşünüldüğünde *Romanità*, Faşist dünya görüşünün kalbinde derinlere yerleşmiş bir etnosantrizm ve şovenizmin varlığına işaret ediyordu ki bu da Nazizmin propagandasını yaptığı Aryan mit ile körüklenen ırkçılığa kıyasla çok daha az yaygınlaşma eğilimi taşısa da şüphesiz bir nevi ırkçılıktı. Antisemitik Faşizmin en başından beri kendine çektiği küçük grup gözardı edilse bile (örneğin Farinacci), "kültürel" Faşist ırkçılık, 1938'in olağanüstü şartların-

dan çok daha önce Faşizmde içkindi, ancak görünür hale gelmesi resmî politikaların "tarafsızlık" ve "evrenselcilik"ten "emperyalist" tarza dönmesiyle oldu (bkz. De Felice, 1961; Michaelis, 1978; Gregor, 1969, Bölüm 6; Robertson, 1988). Sonuç olarak, Etiyopya'nın fethi Roma İmparatorluğu'nun yeniden canlandırılması biçiminde haklılaştırılıyordu ve Arnavutlar ve Yunanlılar ile birlikte Akdeniz'in bir "Roma Gölü"ne dönüştürülmesi tasarısı, rejimin yaptırdığı uzun metrajlı bir propaganda filminin, *Scipione l'Africano*'nun dayanağıydı. "Romalılık", Piacenti mimari kampının tercih ettiği klasik tarzı gerekçelendirmek için de kullanılıyordu ve rejimin desteklediği klasik arkeolojik araştırmalarda bir rönesansa yol açtı. Rejimin imajını başka yollardan da etkiledi: Lictorların değnek demetlerinin Faşizmin sembolü olarak yaygınlaştırılması, klasik mirasın gereği olarak atletizme ve spora verilen önem, "Roma selamının" ve nihayet "Roma adımının" (bu, Nazi kaz adımıdır) kullanılması (bkz. Cofrancesco, 1980).

Açıkça palingenetik yan anlamları olan diğer yaygın mitler de vardı: Faşist İtalya'nın, çökmekte olan Giolittici sistemin olağanüstü koşullarının ürünü olan Mazzinici *risorgimento* geleneğinin hayata geçirilmesi olduğu (bkz. Woolf, 1965); savaşın, ulusun yaşamında içsel bir yenilenme gücü oluşturduğu (karş. Gentile, 1975, Bölüm 1 ve 2); rejimin bir "Gençlik" devrimi olduğu (karş. Ledeen, 1971, Wanrooji, 1987); Faşizm yönetiminde milli karakterin bir dönüşüm geçireceği ve demoliberalizmin yol açtığı kişilik bozukluklarından arınmış "yeni insan" ya da "Faşist insan" (*uomo fascista*) tarafından temsil edileceği (bkz. Cannistraro, 1972, s. 129-34); tüm yurttaşların güçlü, insanötesi bir gerçekliğin parçası olarak insani potansiyellerini nihayet gerçekleştirebilecekleri yeni tür bir devlete İtalya'nın öncülük edeceği (bkz. Cannistraro, 1972 ve özellikle Gentile, 1982, Bölüm 7); 20. yüzyılın gerçek anlamıyla Faşizmde cisimleşeceği ve bunun yeni bir medeniyetin doğuşuna işaret ettiği (bkz. Lyttleton, 1973b, s. 50-7; Tannenbaum, 1969, s. 1, 200; Sarti, 1970). Bir çöküş dönemi sonrasındaki tarihsel dönüm noktası anlayışı, yeni takvimin 0 yılı olarak 1922'nin

belirlenmesinin de altında yatan anlayıştı (bkz. Cannistraro, 1972, s. 132) – burada, Faşizm "ölümsüz ilkeler" ortaya koyarak Fransız Devrimi'ni taklit ediyordu.

Rejimin propagandasında kullanılan dil bile bu çözümlemeyi doğrular: Marksist bir bilim insanı Faşizmin en karakteristik *mecazi* ifadelerinin yeniden doğuşu akla getiren kelimeler olduğunu öne sürer: Faşizm "millete yeni bir değer atfeder (revalue), yeniler (renovate), iyileştirir, canlandırır (renew), yeniden fetheder (reconquer), yeniden biçimlendirir (remould), yenileştirir (restore), yani millet hayata döner (resurrect), canlılık kazanır (regenerate)", kısacası "Atayurdun *palingenesis*"ini gerçekleştirir (Lazzari, 1984, s. 53, 55). Mussolini'nin kendi konuşmalarındaki hâkim temanın da "yeni insan" ve "yeni aristokrasi" nosyonları ile birlikte İtalya'nın "bir medeniyetten diğerine geçtiği" ve "Batı'nın gerilemesi sürecinde üstünlük" kazandığı nosyonunu da içerdiği gösterilmiştir (Simonini, 1978, s. 99-101, 113-5).

Lider kültü ya da *ducismo* tüm bu milli yenilenme mitlerini içerir. Mussolini *en üstün* olan, modern Sezar, Roma çağını iade edendi, Mazzini ve Garibaldi bileşiminin mirasçısı, yeni bir çağın başlatıcısıydı. Mussolini üzerine yazılan ilk hagiografilerden biri Roma Yürüyüşü'nün ardından Beltramelli'nin Faşizmin zaferini kutlamak üzere yazdığı *L'uomo nuovo* (1926) başlıklı çalışmadır ve burada "yeni insan" tabii ki liberal gerontokrasi karşısında gençliğin zaferinin cisimleştiği *duce*'nin kendisidir (karş. Cannistraro, 1972, s. 136). Onu *uome universale* olarak sunan dikkatle hazırlanmış –Rönesans döneminde bile benzeri olmayan– kişi kültü, 1938'e kadar, rejime meşruiyet kazandırmaya hizmet eden en başarılı popülist mitlerden bir tanesiydi. Kısacası, Faşist rejimin hangi yönünü ele alsak altta yatan mit, milli yeniden doğuş, "eski" İtalya'nın çöküşünden "yeni" olanın zaferine çarpıcı dönüştür.

Bu çözümlemeyi destekleyen bağımsız bir çalışma Zunino'nun Faşist ideoloji araştırmasıdır ve rejimin ilk beş yılında yayımlanan çok fazla sayıda kitap ve dergiye dayanır. Zunino konuyu birkaç alt başlıkta ele alır: yeni rejimde bireysel öz-

gürlük, demokrasi, toplum ve milletin nasıl tasarlandığı, nüfus politikası, dış ilişkiler, ekonomi, kurumlar, eğitim ve *duce*. Benimsenen konumların doğurduğu oldukça ayrıntılı tabloya rağmen Zunino, hepsinin altında yatan önermeyi şöyle tespit eder: Faşizmden önceki dönem, liberal sistemin ve milliyetçi ilke karşısında sosyalizm tehdidinin beslediği bireyselci anarşiden kaynaklanan, "giderek hızlanan bir çöküşün, gerilemenin ve çürümenin" çağıdır. Bu görüş kültürel pesimizme ya da tepkisiz bir üzüntüye değil, 1927'de *Critica Fascista*'nın ortaya koyduğu gibi (1 Mart, s. 82), Faşizmin "özünü önceden hiç kimsenin bilemeyeceği yeni bir çağa" geçişi simgelediği görüşüne yol açar. Yani Mussolini rejimi Faşistler için, tarihte "yeni bir döngünün başlangıcını", "yeni bir çağın doğuşunu" simgeler (Zunino, 1985, s. 133-5). Faşist ideologlar, bir tür idealizm ve pragmatizm karışımıyla, benzeri görülmemiş bir "yeni düzen", küresel ölçekli nesnel tarihî kriz karşısında güçlü bir tepki başlattıklarına inanıyorlardı.

Palingenetik mitin Faşizmin merkezinde yer aldığının diğer bir teyidi de Mussolini rejimi ile İtalya Sosyal Cumhuriyeti (RSI) arasındaki devamlılığı sağlayan az sayıdaki unsurlardan birini teşkil etmesidir. Aralarında Gentile, Marinetti, Ricci, Preziosi, Starace, Farinacci, Graziani, Pavolini gibi iki savaş arası Faşizmine ışık tutanların da yer aldığı, ateşkes sonrası inançlı Faşistlerin birleşme noktası ve sığınağı olmasıdır. Yeni rejimin ideolojisi, hem Mussolini'nin 1921'de terk ettiği Sansepolcro Faşizminin bazı "solcu" ilkelerine (yani Kilise karşıtlığı, monarşi karşıtlığı, antikapitalizm ve proleter sendikalizm) geri dönüşü hem de aynı zamanda SS'i örnek alan Faşizmin *squadrista* damarının keskinleşmesini (dolayısıyla, anti-partizan operasyonlar için *Brigate Nere*'nin [Kara Bereliler] kurulmasını, terör kullanımını, Yahudilere yönelik etkin zulmü) temsil ediyordu. Bunun aksine RSI yenilenme miti, bir yönüyle, Mussolinici dünya görüşünün, erken dönem Faşizminin dar bakış açısı ile anlamlı kopuşunu yansıtıyordu, her ne kadar Spinetti gibi "evrenselci" Faşistlerin var ettiği bazı küresel kültürel yenilenme senaryoları ile uyum gösterse de. Ayrıca, hem D'Annun-

zio'nun Ezilen Milletler Birliği planı ile hem de ANI'nın daha Birinci Dünya Savaşı öncesinde Corradini'den aldığı "proleter" ve "plütokratik" milletler kavramlaştırmaları ile uzaktan akraba sayılabilir. Bu senaryoya göre İtalya da Fransa, Britanya ve Amerika gibi çökmekte olan ülkelere karşı savaşa kilitlenmiş (Almanya, Japonya ve hatta Rusya gibi) bir avuç genç milletten biriydi. Faşist rejim gençleştirme misyonunda başarısız oldu, çünkü *fiancheggiatori* ya da yoldaşlarına (yani monarşi, sanayiciler, burjuva ruhu, eski yönetici sınıf) çok fazla ayrıcalık tanımıştı, ancak yeni tavizsiz tarzıyla, doğal müttefiki Nazizm ile birlikte artık Avrupa medeniyetini yaşatmak için savaşıyordu (bkz. De Fellice, 1982, s. 216. Karş. aşağıda s. 279).

Müttefiklerin ilerlemesi karşısında Cumhuriyet küçülürken propagandasının tonu da vahiysel bir biçim aldı ve Askerî Birliklerin barbarlığı daha da şiddetlendi. İki gün sonra partizanların elinde kaderine kavuşacak olan Mussolini 25 Nisan 1945'de Milano'dan kaçtığı sırada, cumhuriyetçi Faşizmin rejim ya da örgütlü bir hareket (hiçbir zaman kitle hareketi olmamıştı) olarak varlığı zaten son bulmuştu. Faşizmin sonu yeni bir başlangıç oldu. Artık, az sayıda inatçı devrimci milliyetçinin zihninde taşıdığı yeni düzene duyulan umutsuz bağlılıktan biraz daha fazlasını ifade ediyordu ve aradaki fark yeni bir gün doğumu yerine onları çevreleyen dünyanın parçalandığını hissetmeleriydi. Faşizmi ve Nazi müttefiklerini yarımadanın dışına süren, Ateşkes sonrası doğan güçlü partizan hareketinin, Mussolini yeni İtalyası'nın hiçbir zaman canlandıramadığı kendiliğinden bir popülizmin, cesaretin ve devrimci idealizmin sürdürülebilir bir ifadesi olması, acı bir ironidir.

Faşist imaj ve gerçeklik arasındaki uçurum

Fiilen, bırakınız 1943 veya 1945'i, Faşizm 1939'dan çok daha önce başarısız olmuştu. Faşist ekonomik planlamanın iki önemli ayağı olan korporatizm ve otarşi ile vardığı sonuç, propaganda düzeyindeki iddiaların sıkıcı birer parodisi oldu (bkz. Tannenbaum, 1972, Bölüm 8). Birincisi, yapısal olarak verim-

siz ve kaynak israf eden durgun bir imalat sektörü yaratmış ve işçileri üretim ve karar verme süreçlerine katmak yerine toplu pazarlık haklarını ortadan kaldırmış ve suni olarak ücretlerini düşürmüştü. İkincisi, az sayıda sektörde filizlenen İtalya'nın teknolojik devrimini geri bırakmış ve pratikte tarım sektörünü, özellikle de Güney'de Bourbon döneminden beri hatta savaş patlak verdiğinde bile çok az değişiklik göstermiş olan köylü toprak paylarını yenilemek için hiçbir şey yapmamıştı (karş. Levi, 1959). Ne nüfus kampanyası doğum oranlarında anlamlı bir artış sağlamış ne de kırsallaşma dürtüsü köylü çoğunluğunun yaşadığı şiddetli yoksunluğu azaltma konusunda bir sonuç vermişti. Savaşın ilk iki yılında İtalyan ordularının uğradığı yıkıcı yenilgiler, İtalya'nın dünyadaki en iyi eğitimli ve donanımlı silahlı kuvvetlerine sahip olduğu imajının yanlışlığını gösteriyordu. "İtalyan Doğu Afrika"nın kolonizasyonu öylesine kötü planlanmış ve az kaynak ayrılmıştı ki İtalyan köylülerinin etkin bir yerleşimi söz konusu olamamıştı: Tüm işgal, İtalyan kuvvetlerinin Etiyopyalılara ya da ilkel silahlara sahip asker ve savunmasız sivillere boyun eğdirmeye çalışırken karşılaştıkları beklenmedik zorluklara değinmekten dikkatle kaçınan bir propaganda darbesinin ötesine geçememişti (Steer, 1936; Robertson, 1988). Toplam ölü sayısı 200.000'den fazlaydı (Sbacchi, 1989, s. 33).

Faşizmin en aşikâr başarısızlığı sınıf ayrımlarını yok etmek ve tüm İtalyanları dinamik bir yeni düzende bütünleştirmek yönündeki totaliter teşebbüsünde yaşandı. Korporatizm, sınıf bölünmelerini düzeltmek yerine daha da keskinleştirirken otarşi ve kırsallaştırma köylülüğü devletle bütünleştirme konusunda liberalizmin yaptığının ötesine geçemedi. Gentile'nin okul reformları, geleneksel olarak klasik araştırmaların yararlandığı saygınlığı pekiştirirken, eğitim seviyesine dayalı sosyal bariyerleri daha da yükseltti. Rejim; monarşinin, soyluların, geleneksel toprak sahibi aristokrasinin, ordunun, sanayicilerin ya da Kilisenin sahip olduğu ayrıcalıkları ya da saygınlığı bertaraf etmek için hiçbir şey yapmadığı gibi, halk kültürü ile yüksek kültür arasındaki keskin bölünmeyi aşmak için ya da

sınıf ayrımları, eğitim ve refah seviyesi ile özdeşleştirilen snopluğu yok etmek için herhangi bir çaba göstermedi. Dahası, eğitim görmüş kentli kadınların 1922 öncesi geleneksel rollerinden kendilerini kurtarma yönünde elde etmeye başladığı kazanımları da etkin bir biçimde tersine çevirdi (De Grand, 1976).

Rejimin kitle örgütlerinin ve propagandasının ana hedefleri kentli işçi sınıfı, alt-orta sınıflar ve gençlikti. Etiyopya'nın fethi ile savaşın patlak vermesi arası süreçte rejimin kitle desteğini hızla kaybetmesi ve ateşkes sonrası az sayıda kararlı fanatik dışında tüm kurtarılmış bölgelerde yükselen güçlü anti-Faşist uzlaşı, rejimin başardığı planlı uzlaşı üretiminin kentli kitlelerin Faşistleştirilmesi değil de –Mosse'nin terimleriyle ifade edersek– "millileştirilmesi" olduğunu düşündürmektedir. Eğer ulus devlet İtalyanların çoğu için birliğin tesisinden sonra ilk kez Faşizm yönetiminde hayata geçtiyse, bu, gelişen milli gurur ve yurttaşlık gururu sayesindedir, yoksa bireyötesi yeni düzenin ezoterik bakışından kaynaklanmaz. Benzer biçimde, çarpıcı sayısal güçlerine rağmen gençlik örgütleri gençlerin yaşamlarını düzenlemede başarılı oldu, ancak rejime derin bir bağlılık duygusu yaratmada ya da yeni Faşist seçkinler yetiştirmede başarısızdı. Aslında, hesabın şaştığı nokta Faşizme gerçek bir bağlılıkla büyüyen yeni nesil değildi; Faşizm kuramsal seviyede gerontokrasiyi yok etmeye kararlıydı, ancak otuzlu yıllara gelindiğinde, savaş dönemi neslinden insanların egemen olduğu bürokratik ve yönetsel hiyerarşiler geliştirmişti, rejimin abartılı gençlik ve dinamizm iddialarına rağmen. Sonuç, ivme kaybı ve geniş görüşlülük yokluğu nedeniyle giderek artan hayal kırıklığı oldu (bkz. Ledeen, 1972).

D'Annunzio ve De Ambris hazırladıkları Carnaro Anayasal Bildirgesi'nde onuncu korporasyonu *uomo nuovissimo* tarafından doldurulmak üzere boş bırakmıştı. İktidarda geçen yaklaşık iki on yılın ardından Faşizm bu boşluğu doldurmakta başarısız oldu: Zihinlerini ve bedenlerini yeni İtalya için harcamaya hazır cesur İtalyanlar yetişmedi. Dahası, *ducismo*'nun esas etkisi, Faşizmin bir siyasal sistem olarak uyum ve itibarında giderek açılan çatlakları gizlemek oldu (Melograni, 1976). İtal-

ya dış ve iç politikalarının Nazizm tarafından yönlendirildiği ve kaçınılmaz biçimde ikinci bir dünya savaşına sürüklendiği sıradan insanlar tarafından bile anlaşıldığında, "her zaman haklı" lider olarak Mussolini miti hızla kayboldu. Müttefiklerin saldırısı sonucunu doğuran birkaç felaket askerî harekatın ardından, bu durumu göremeyenler sadece rejime kör bir bağlılık gösterenlerdi ve birkaç havalanma denemesinin ardından İtalya'nın Anka kuşu yeniden küllerine gömüldü. Bazı "erk sahiplerinin", ordunun ve monarşinin zımni mutabakatıyla, 1943 Temmuz ayında Mussolini kendi Faşist Büyük Konseyi tarafından resmen iktidardan uzaklaştırıldı. Karizması, kitle desteği yok oldu ve en fanatik yakın adamları haricinde herkes onu terk etti.

Faşizmin çöküşünün yapısal nedenleri

Faşizmin hangi boyutunu ele alırsak alalım ortaya çıkan tablo değişmez: temel politikalar açısından çelişkilerin çözümsüzlüğü ve resmî kuram ile pratik, propagandist ifadeler ve gerçeklik arasındaki bariz çatlak. Faşist politikanın her bir alanında neler olduğuna dair kapsamlı yeni kurgular üzerinden bu çelişki ve aykırılıkların nedenlerine bakmak mümkün olabilir, ancak son altmış yılda böylesi bir araştırmaya hasredilmiş çok fazla sayıda bilimsel çalışma zaten var. Dolayısıyla mevcut bağlamda; kurumlarında, halk desteğinde ve politika üretiminde faşizmi temel alan rejimin kendisine yarattığı dört yapısal zayıflık alanını ele almak daha yararlı olacak.

Birincisi faşizmin doğasından gelen ideolojik uyumsuzluk ve hizipçilik eğilimi ile ilgili. Popülizm ve korporatizmin sağcı ve solcu versiyonlarının, milliyetçiliğin evrenselci ve emperyalist permütasyonlarının, ırkçılığın farklı tezahürlerinin, yeni düzende teknolojinin ve kırsal değerlerin oynayacağı role dair birbirine taban tabana zıt değerlendirmelerin, yeni rejimin ideolojik önderliği rolü için nasıl birbirleriyle çekiştiklerini gördük. Faşizmin nihai olarak bağdaşmaz faşizmler çoğulluğundan oluşmasının bir ölçüde Mussolini'nin palingenetik mitinin

bulanıklığından kaynaklandığı şüphesizdir. Mussolini'nin net bir Yeni İtalya tasarımı yoktur ve kitle hareketi olarak biçimlenme evresinde İtalyan faşizminin lideri olabilmesinin kesin nedeni budur. Yine de, farklı faşizm akımları arasındaki, kararlı ve etkin politikalar formüle edilmesine engel teşkil eden çelişkiler, ütopyacı bir yenilenme miti olan faşizmin doğasında vardır ve bu nedenle, özellikle de kurulu siyasal kültürde yaşanan kriz alternatif bir ideoloji olarak onun yükselişine destek olduğunda, kendi rakip versiyonlarını oluşturma eğilimindedir. Savunucularının etkin bir *blok* oluşturması, üstün bir liderlik ile birleşen koşulların, ortak hedeflerini farklılıklarından daha önemli kılmasıyla mümkün olur.

İkinci unsur, başarılı olabilmek için faşizmin muhafazakâr güçlerle zımni işbirliği yapmaya mecbur olmasıdır. Her ne kadar muhtelif İtalyan faşizmleri 1922'ye gelindiğinde güçlü bir parlamento dışı muhalif harekette birleşse de tüm muhafazakâr güçler ekseninin –monarşi, büyük toprak sahipleri ve sanayiciler, ordunun büyük bir bölümü ve Kilise, orta sınıfların en gayretli gerici ve antisosyalist kesimleri ve hatta başlangıçta zayıf hükümete son verme arayışında olan Croce gibi sağ kanat liberaller– pasif rızası ya da aktif desteği olmadan Mussolini devlet gücünü ele geçiremezdi. Faşizme destekleri ideolojik mutabakattan değil kişisel çıkarlardan kaynaklanıyordu: Farklı yollardan giderek, Mussolini'nin takipçilerinin zorbalığı ile kendisine›bahşedilen siyasal gücü sosyo-politik istikrarı sağlamak için kullanacağını ve böylelikle pozisyonlarını zayıflatmak yerine güçlendireceğini umut ediyorlardı. Rejimin faaliyetleriyle çıkarlarının tehdit edildiğini gördüklerinde aralarındaki zımni anlaşma bozuldu ve geride sadece kendilerini çöküş karşısında direnen son kale olarak gören küçük bir fanatik azınlık kaldı.

Artık Faşizm sadece heterojen faşist güçler arasında değil, onlar ile farklı muhafazakâr güçler arasında, özünde çok merkezli ve istikrarsız bir ittifaktı. Ancak burada da durumu basitçe Mussolini'nin kararsızlığına ya da siyasete bukalemunca yaklaşımına bağlamak naif olacaktır. Tanımı gereği muhafazakârlar, restorasyoncu bir program (anarşiyi bitirmek, dinî

ya da ailevi değerleri savunmak vb.) uygulandığı sürece faşizme yol arkadaşlığı yapacaktır. Yine de faşizm devleti ele geçirebilmek için muhafazakârlıkla ittifak yapmak zorundadır, zira "halk gücüyle" bunu yapabilecek bir kitle hareketi gücüne kendiliğinden hiçbir zaman erişemez. Bunun nedeni, en uygun propaganda koşullarında bile, palingenetik ultra-milliyetçi mit sadece, kendilerini geçmişi restore ederek değil de yeni bir düzen kurarak ulusu dağılmaktan kurtarmaya yazgılı doğal seçkinler olarak gören küçük bir azınlığa çekici gelecektir. Katartik yıkım beklentisiyle kendine çekmek yerine öfkeyle geri püskürtülenler (örneğin kadınların büyük çoğunluğu, geniş orta ve üst sınıf kesimleri), nüfusun daha "apolitik" ve "pasif" kesimleri (örneğin yaşlılar, cahil köylüler, çocuklar) ya da başka siyasal ve dinî değerlere derin bağlılık gösterenler (örneğin ateşli hümanistler, liberaller, sosyalistler, Marksistler, Hıristiyanlar) arasında kendiliğinden bir seçmen kitlesi yaratamaz.

Bu durum, Mussolini rejimi ile de teyit edilen, faşizmin üçüncü yapısal zayıflığına yol açar: Sosyal denetim teknikleri ne kadar gelişkin ve iyi düzenlenmiş olursa olsun, halk kitlelerinin gönülden faşistleşmelerinin önünde ciddi sınırlar olacaktır. Farinacci, Gentile ya da Bottai'nin geliştirdikleri kahraman milli toplum ezoterik vizyonları İtalyanların büyük çoğunluğu için yabancıydı, çünkü bunlar kendinden menkul ve hiçbir temsil gücü olmayan seçkinlerin çağdaş tarihe yansıttıkları mitlerdi. Atipik toplumsal köken ve psikolojik yapıya sahip olmaları itibariyle çoğu ideologun ideal toplum mitinde insanların hayatına anlam katan duygusal olgulara ya da "yeni düzen" yaratmanın pratik siyasal ve ekonomik sonuçlarına değinmiyor olması kaçınılmazdı. Faşizmin arkasında bir ölçüde kitle uzlaşısını mümkün kılan, kuramcılarının ütopik yaklaşımları değil, halka verdiği, içinde hayatlarını planlayabilecekleri istikrarlı bir sistemin yanı sıra modern kent uygarlığıyla özdeşleştirilen bir yaşam tarzına (örneğin sinema, spor, seyahat) ulaşabilecekleri sözüydü ve yaratılan her iki beklenti de vatanseverlikle harmanlanmıştı. Faşizme destek sağlayan halk şovenizmi ile *duce* kültünü birbirine bağlayan, ideologlarının tasarladığı dev-

rimci politikalara duyulan güçlü bağlılık değil, istikrar ve konformizm anlayışıydı. Etiyopya harekatı geçici bir propaganda başarısıydı, çünkü ülke içinde az sayıda yaşamı olumsuz etkilerken milli gururu besliyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile ortaya çıkan yıkım görüntülerinin milyonlarca insan üzerindeki etkisi, onları duygusal anlamda rejime bağlayan ince bağların çatırdayarak kopmasıydı.

Çoğu yaşam alanına devletin aşırı müdahalesi, açık ve örtük propagandanın yaygın kullanımı, farklı düşünenlerin başını ezmek üzere kurulan özel mahkemelerin ve gizli polisin (OVRA) kurulması, Faşist İtalya'nın oluşumuna herhangi bir anlamda katkı yapamazdı. Sadece, kamuoyunun yalanlarla beslendiği, değerlerinin manipüle edildiği ve vardıkları uzlaşının planlı bir biçimde şekillendirildiği, ancak bunların rejime karşı derin bir anlayış ya da koşulsuz itaat sağlamadığı acımasız (ve Fellini'nin *Amarcord* filminin işaret ettiği gibi bazen de komik) bir parodi ortaya çıktı. *Autarchico*'nun bolluğun değil kanaatkârlığın sözcülüğünü yapması gibi, *totalitario*'nun da pratikte kazandığı anlam, tüm yurttaşların yeni İtalyan yaşamında dinamik birlikteliği ve kaynaşması değil ama bireyselliğin, özgürlüklerin ve gerçekliğin boğulmasıydı. Devletin bu zorlayıcı yönü bile hiçbir zaman "bütünüyle kapsayıcı" olamaz, zira herhangi bir rejimin, yurttaşlarının yaşamlarını *her* yönüyle denetleme yeteneğinin içsel sınırları vardır.

Faşizmin başarısızlığındaki dördüncü etmen, herhangi bir faşizmin rejime temel olma sürecinde er ya da geç yönetsel devrimci dinamizmini kaybetmesidir. Faşist bakanlıklara, örgütlere ve kurumlara yayılan verimsizliği, ataleti ve çürümeyi Mussolini'nin kişisel liderlik tarzı da mutlaka artırmıştır. İktidarı devretme konusundaki gönülsüzlüğü, en ateşli yandaşlarına karşı vefa duygusu taşımaması, politikaları budamaya ve değiştirmeye her an hazır olması, doğal yetenekleri olan insanlar karşısında sıradanlığı ve dalkavukluğu tercih etmesi ve her şeyden önemlisi, millete dair kendi retoriğine giderek artan inancı, yeni devletin hiçbir zaman meritokrasi [yönetim erkinin liyakate dayanması – ç.n.] olamayacağının garantisiydi (bkz. Mack

Smith, 1981). Faşist projenin yöneticisi olarak Mussolini ne kadar etkili olursa olsun er ya da geç bir momentum kaybı kaçınılmazdı. Bir rejimi kurmak ve sürdürmek, hareketin iktidarı ele geçirmesini mümkün kılan devrimci güdülerden arındırılmış, kariyerist ya da tutucu zihniyete sahip yeni bir memur, bürokrat, asker ve yönetici sınıfının ortaya çıkışına ihtiyaç gösterir. Radikalizm entropisinin siyasal sistemin itibarını zedelememesi için kurucu asli ideolojisinin süreklilik ve istikrarı yönetebilmesi gerekir, muhafazakârlık, sosyalizm ve liberalizmin farklı yöntemleriyle yaptıkları gibi. Ancak Faşizm, yeni düzenin varoluş nedeni olarak sürekli devrimi kutsar. 1925 sonrası İtalya'da iktidar sahibi parti üyelerinin ve memurların büyük çoğunluğu oportünisttir. Bu itibarla, Faşizmin ezoterik yenilenmeci misyonu karşısında ilgisizdirler ve devletin yere göğe koyamadığı gençlik kültü ve *squadrista* erdemleri ile dalga geçerler. Dolayısıyla Faşizmin zayıf noktası, milyonların gözünde ülkenin sosyalistlerin insafına kaldığı ve yakın bir gelecekte yıkılacağı görüşünün hâkim olduğu kuruluş yıllarındaki gücünün kaynağı olan şeydir: yeni bir düzenin belirsiz vaatlerini oluşturma yeteneği. Bir önceki bölümde (s. 85-86) savunduğumuz gibi, sürekli devrim ve yeniden doğan millet miti üzerinde temellenen bir rejim "karizmatik" güce ihtiyaç duyar ve dolayısıyla otomatik olarak normalleşme üzerinden entropi ya da savaş üzerinden kendisini yok etme arasında sıkışıp kalır. Mussolini'nin benzeri olmayan bir sosyo-politik sistem yaratma girişimi, Etiyopya harekatıyla itibarını geçici olarak geri kazandığı otuzlu yılların başlarına kadar, normalleşmenin sığ sularında debeleniyordu. Daha sonra, müttefikler tarafından tüm cephelerde kontrol edilene kadar Hitler'in genişleme ve Adriyatik ve Balkanlar'da yeni emperyalist politikalar peşinde koşması sonucu içine düştüğü karmaşada kendini yok etme yoluna girdi ve bu arada kitle hareketi olarak zaten içeriden çökmüştü.

Pratikteki rastlantısal sonuçlardan bağımsız olarak, yüksek bir uçurumdan düşen birinin ölümcül yaralar alması kaçınılmazdır. Faşizmin başarısızlığa uğrama *biçiminin* de rastlantısal olduğu aşikârdır ve bunun kapsamlı olarak tespiti tarihçilerin

meselesidir, ancak bu başarısızlığın nihai kaçınılmazlığı, siyaset kuramından *apriori* olarak çıkarsanabilir (en azından önerdiğimiz ideal tipin duruma uyarlanmasıyla). Bu durumdaki Yeni İtalya'nın anayasal ve yasal aygıtının yürürlükte kalma olasılığı azdı ve baskıcı karşı devrimci bir rejime dönüşerek İtalyanların devletle bütünleşmesini frenledi, köylülerin ve kadınların özgürleşmesini engelledi, muhafazakâr kurum ve eğilimleri pekiştirdi, girişimciliği bastırdı, bireyselleşmenin önünü kesti, belli parametreler dışında siyasal tartışmayı ortadan kaldırdı, işçi kazanımlarını tersine çevirdi, akıldışı bir şovenizm, militarizm ve kişilik kültü anlayışıyla küçük burjuva değerler karışımını dayattı, ekonomide sanayileşmeyi yavaşlatırken milyonlarca insan için yarattığı gündelik hayat konformist ve sıradandı. 1935'ten sonra, İtalyan askerî mitini ortaya çıkaran ve hem İtalya silahlı kuvvetleri hem de kurbanları için tarifsiz insani acılara yol açan, ardı ardına askerî harekatlar başladı (Etiyopya, İspanya, Balkanlar, Kuzey Afrika). Bunun sonucu, müttefiklerin saldırısı, Naziler tarafından İtalya'nın işgali ve Salò Cumhuriyeti'nin kuruluşu oldu. Bu süreçte binlerce eski asker Nazi Çalışma Kamplarına gönderilirken, milyonlarca İtalya vatandaşı açlık, korku ve rastgele şiddete maruz kaldı. Antifaşist kitle tabanını oluşturan partizanlara katılanları, eğer düşman eline düşerlerse daha da kötü bir kader bekliyordu.

Faşist rejim ahlâki açıdan iğrenç olmaktan ziyade acınası bir durumâ düşse de bunun nedeni ideolojiden yoksun olması değildi. Tersine, başlangıçtaki hareketin herhangi bir şeye zemin hazırladığı söylenecekse bu savunucusu olduğu ideolojinin çok sayıda birbirine rakip versiyonuydu ve hepsinin paylaştığı ortak nüve, pratik politikalara tercüme edildiğinde yeniden doğan milletin grotesk bir parodisinden başka bir şey üretmiyordu. Nihilist değil ütopyacıydı, palingenetik ve dolayısıyla çelişkili ve gerçekleştirilemez anlamıyla modern karşıtı değil modernleştiriciydi. Ölümcül kusurları olan liberal sistemin can düşmanı değildi, zira iktidar yürüyüşünün her safhasında yüksek oranda durumsallık barındırıyordu. Croce'nin sıklıkla başvurulan önermesindeki gibi İtalya tarihinde basit bir "pa-

rantez" de değildi, çünkü tam tersine, ülkenin liberal kurumlarının derin yapısal krizinden doğmuştu ve savaş öncesinin ultra-sağ siyasal kültüründe köklenmişti. Ancak Faşizmin, dünya uygarlığı bir yana, İtalyan uygarlığında yeni bir çağ başlatma iddiası başarısızlığa mahkümdu. Türdeş faşizmin bir permütasyonu olarak, Mussolinili ya da Mussolinisiz, modern tarihin gelişiminde bir parantez olmanın ötesine geçemezdi.

KAYNAKÇA

İtalyan Faşizminin gelişimine yabancı olanlar için yararlı değerlendirmeler: Cassels (1969) ve Seton Watson (1967) ilgili bölümler, Mack Smith (1981), Clark (1984). Daha kapsamlı araştırmalar: Lyttleton (1973a) ve Tannenbaum (1972).

Adamson, W. L., 1989. "Fascism and culture: avant-gardes and secular religion in the Italian Case", *Journal of Contemporary History*, Cilt 24.

Annitrenta, 1982., Nuove Edizioni Gabriele Mazzotta, Milano.

Banchelli, F., 1922. *Memorie di un fascista*, Edizioni della VAM, Floransa.

Barnes, J. S., 1928. *The Universal Aspects of Fascism*, Williams and Norgate, Londra.

Cannistraro, P. V., 1972. "Mussolini's cultural revolution: fascist or nationalist?", *Journal of Contemporary History*, Cilt 7, sayı 3-4.

Cannistraro, P. V. (der.), 1982. *A Historical Dictionary of Fascism*, Greenwood Press, Westport, Connecticut.

Cassels, A., 1969. *Fascist Italy*, Routledge & Kegan Paul, Londra.

Clark, M., 1984. *Modern Italy 1871-1982*, Longman, Londra ve New York.

Cofrancesco, D., 1980. "Appunti per un'analsi del mito romano nell'ideologia fascista", *Storia Contemporanea*, Cilt 11, Sayı 3.

De Felice, R., 1961. *Storia delgi ebrei italiani sotto il fascismo*, Einaudi, Turin.

De Felice, R., 1965. *Mussolini. Il rivoluzionario*, Einaudi, Turin.

De Felice, R., 1978. *D'Annunzio politico 1918-1938*, Laterza, Bari.

De Felice, R., 1982. "Fascism", Der. P. V. Cannistraro, *A Historical Dictionary of Fascism*, Greenwood Press, Westport, Connecticut.

De Grand, A., 1976. "Women under fascism", *The Historical Journal*, Cilt 19, Sayı 4.

De Grand, A. J., 1971. "The Italian Nationalist Association in the period of Italian neutrality. August 1914-May 1915", *Journal of Modern History*, Cilt 33, Sayı 3.

De Grand, A. J., 1972. "Curzio Malaparte: The Illusion of the Fascist revolution", *Journal of the Contemporary History*, Cilt 7, Sayı 1-2.

De Grand, A. J., 1978. *The Italian Nationalist Association and the Rise of Fascism in Italy*, University of Nebraska Press, Londra.

Farinacci, R., 1934. *Squadrismo*, Edizioni Ardita, Roma.

Farinacci, R., 1937. *Storia della rivoluzione fascista*, Cremona Nuova, Cremona.

Gentile, E., 1972. *La Voce e l'età giolittiana*, Einaudi, Milano.

Gentile, E., 1975. *Le origini dell'ideologia fascista*, Laterza, Bari.

Gentile, E., 1982. *Il mito dello stato nuovo*, Laterza, Bari.

Gentile, E., 1984. "The problem of the party in Italian Fascism", *Journal of Contemporary History*, Cilt 19, Sayı 2.

Gregor, A. J., 1969. *The Ideology of Fascism: The Rationale of Totalitarianism*, Free Press, New York.

Gregor, A. J., 1979. *The Young Mussolini and the Intellectual Origins of Fascism*, University of California Press, Berkeley.

Griffin, R. D., 1985. "Revolts against the modern world: the blend of literary and historical fantasy in the Italian New Right", *Literature and History*, Cilt 11, Sayı 1.

Hibbert, C., 1975. *Benito Mussolini*, Penguin, Londra.

Hughes, H. S., 1958. *Consciousness and Society*. MacGibbon & Kee Ltd., Londra.

Hughes, R., 1980. *The Shock of the New*, BBC Books, Londra.

Joll, J., 1965. "F. T. Marinetti: futurism and fascism", *Three Intellectuals in Politics*, Pantheon Books, New York.

Kelikan, A. A., 1986. *Town and Country under Fascism*, Oxford University Press, Oxford.

Kirkpatrick, I., 1964. *Mussolini: Study of a Demagogue*, Odhams, Londra.

Labriola, A., 1910. *Storia di dieci anni: 1899-1909*, Casa Editrice *Il viandante*, Milano.

Lanzillo, A., 1918. *La disfatta del socialismo: Critica della guerra e del socialismo*, Libreria della Vocce, Florence.

Lazzari, G., 1984. "Linguaggio, ideologia, politica culturale del fascismo", *Movimento Operaio e Socialista*, Cilt 7, Sayı 1.

Ledeen, M. A., 1971. "Fascism and the generation gap", *European Studies Rewiev Quarterly*, Cilt 1, Sayı 3.

Ledeen, M. A., 1972. *Universal Fascism*, Howard Fertig, New York.

Ledeen, M. A., 1977. *The First Duce: D'Annunzio at Fiume*, John Hopkins University Press, Baltimore.

Levi, C., 1959. *Christ Stopped at Eboli*, çev. Frances Frenaye, Landsborough Publications, Londra.

Lyttleton, A., 1966. "Fascism in Italy: the second wave", *Journal of Contemporary History*, Cilt 1, Sayı 1.

Lyttleton, A., 1973a. *The Seizure of Power: Fascism in Italy 1919-1929*, Charles Scribner's Sons, New York.

Lyttleton, A. (der.), 1973b. *Italian Fascisms from Pareto to Gentile*, Jonathan Cape, Londra.

Mack Smith, D., 1968. *The Making of Italy. 1796-1870*, Macmillan, Londra.

Mack Smith, D., 1981. *Mussolini*, Weidenfeld & Nicolson, Londra.

Marchesini, D., 1976. *La scuola dei gerarchi*, Feltrinelli, Milano.

Melograni, P., 1976. "The cult of the Duce in Mussolini's Italy", *Journal of Contemporary History*, Cilt 11, Sayı 4.

Michaelis, M.,1978. *Mussolini and the Jews*, Clarendon Press, Oxford.

Mosse, G. L., 1980. "The poet and the exercise of political power: Gabriele D'Annunzio", der. G. L. Mosse, *Masses and Man*, Howard Fertig, New York.

Mosse, G. L., 1986. "Two world wars and the myth of the war experience", *Journal of Contemporary History*, Cilt 21, Sayı 4.

Mosse, G. L., 1990. "The political culture of Italian futurism: a general perspective", *Journal of Contemporary History*, Cilt 25, Sayı 2-3.

Ó Maoláin, C., 1987. *The Radical Right: A World Directory*, Longman, Londra.

Papini, G., 1963. *Politica e civiltà, Tutte le operei*'nin 8. Cildi, Arnaldo Mondadori, Milano.

Piazzesi, M., 1980. *Diario di uno squadrista toscano 1919-22* (yay. haz. M. Toscana), Bonnaci, Roma.

Pollard, J., 1986. *The Vatican and Italian Fascism, 1929-32*, Cambridge University Press, Cambridge.

Prezzolini, G., 1904. "Le due Italie", *Il Regno*, 22 Mayıs.

Roberts, D. D., 1979. *The Syndicalist Tradition in Italian Fascism*, Manchester University Press, Manchester.

Robertson, E. M., 1988. "Race as a factor in Mussolini's policy in Africa and Europe", *Journal of Contemporary History*, Cilt 23, Sayı 1.

Sarti, R., 1970. "Fascist Modernization in Italy: traditional or revolutionary?", *American Historical Review*, Cilt 75, Sayı 4.

Sbacchi, A., 1989. *Ethiopia Under Mussolini*, Zed Books, New York ve Londra.

Seton Watson, C. I. W., 1967. *Italy from Liberalism to Fascism*, Methuen, Londra.

Settembrini, D., 1976. "Mussolini and the legacy of revolutionary socialism", *Journal of Contemporary History*, Cilt 11, Sayı 4.

Simonini, A., 1978. *Il linguaggio di Mussolini*, Bompiani, Milano.

Steer, G. L., 1936. *Caesar in Abyssinia*, Hodder & Stoughton, Londra.

Sternhell, Z., 1987. "Fascism", der. D. Miller, *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought*, Basil Blackwell, Oxford.

Stromberg, R. N., 1982. *Redemption by War*, The Regents Press of Kansas, Lawrence.

Tannenbaum, E. R., 1969. "The goals of Italian Fascism", *The American Historical Review*, Cilt 74, Sayı 4.

Tannenbaum, E. R., 1972. *The Fascist Experience: Italian Society and Culture 1922-1945*, Basic Books, New York.

Valeri, N., 1963. *D'annunzio davanti al fascismo*, Le Monnier, Floransa.

Wanrooji, B., 1987. "The rise and fall of Italian Fascism as generational revolt", *Journal of Contemporary History*, Cilt 22, Sayı 3.

Woolf, S. J., 1965. "Risorgimento e fascismo: il senso della continuità nella storiografia italiana", *Belfagor*, Cilt 20.

Zunino, P. G., 1985. *L'ideologia del fascismo*, Il Mulino, Bologna.

4

Alman Faşizmi

Almanya'da proto-faşizm

Eğer İtalyan proto-faşizmini, müdahaleci kriz sayesinde bir arada akmaları mümkün hale gelen ultra-milliyetçi fikir dereciklerı ya da damlaları olarak tasvir edersek, Almanya'dakini, Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde kendisine hâlâ bir kanal arayan dolambaçlı nehirler ağı olarak tanımlamamız gerekir. Her iki ülkenin de *risorgimento* ya da "ulusal uyanış"ı için katalizör işlevi gören Napolyon Savaşları oldu, ancak müdahaleci kriz öncesi ANI tarafından savunulan post-liberal İtalya'nın yeniden canlandırılması düşüncesi İtalyan toplumunun geneline yabancıyken, bu "bütünselci" (Alter, 1989) ya da "radikal" (Eley, 1980) milliyetçiliğin Alman eşdeğeri yüzyıl boyunca güçlenmiş ve ülkenin entelektüel ve siyasal kültüründe derin izler bırakmıştı. Almanya'nın "daha sonra" *Staatnation* haline gelmeden çok daha önce *Kulturnation* olarak var olmasına yol açan karmaşık etmenlerin yardımıyla, birçok ideolog, Almanların kendilerini anayasal ulus devletin yurttaşı olmaktan ya da liberal kuramcıların ufkunu oluşturan akdî "sivil toplum"un ortakları olmaktan çok daha önemli görmeye ikna etmenin arayışı içindeydiler. Asıl yazgıları, organik, mil-

li/ırksal toplumun (*Volksgemeinschaft*) –ki burada, söz konusu toplumun kendisine dayanak sağlayan güçlerin zayıflamasından önceki hali kast edilir– mensubu sıfatıyla kendilerini yeniden oluşturmaktı.

19. yüzyıl sonlarında İkinci Reich'ın içinde veya dışında eğitimli birçok Alman, belirli bir geçmişin mirasçısı ve yerleşik Batı uluslarının (özellikle Fransa, Britanya, Amerika) yüzeysel "uygarlıklarından" onları ayıran homojen bir kültüre yazgılı oldukları düşüncesine aşinaydılar. Bu tür varsayımların yayılması, yurtseverlik tarihi, milli kahramanlık ve güçlü liderlik yüceltmelerini artırarak devletçilik, militarizm, emperyalizm ve yabancı düşmanlığının çeşitli türleri için uygun zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla "*Volk*" kavramı, özellikle de sıfat hali *völkisch*, ırksal dayanışma ve kolektif göreve dair tercüme edilemez yan anlamlar kazanır. Dahası, radikal biçimleriyle *völkisch* düşünce, sosyalizmin, materyalizmin, kozmopolitanizmin, enternasyonalizmin –bazıları için bunların hepsi Yahudilerde temsil edilir– "yoz" güçleri tarafından baltalanabilecek gizemli bir öze sahiptir (bkz. Mosse, 1966, Bölüm 1; Bracher, 1970, Bölüm 1; Smith, 1979, Bölüm 2).

Geçmişte bazen savunulduğu gibi (örneğin Vermeil, 1938; Shirer, 1964), *völkisch* milliyetçiliğin, doğal zirvesini Nazizmde bulan Almanya'ya yabancı patolojik bir kültürel geleneğin ürünü olduğunu varsaymak yanlış olacaktır. Bütünselci ve ırkçı milliyetçiliğin yerel türleri, yüzyılın sonuna doğru çoğu Avrupa ülkesinde kendilerini gösterdiler ve her biri "pozitivizme karşı başkaldırı" olarak bilinen akıldışılığa birer örnektiler (bkz. Hughes, 1958). Daha ziyade yoz bir Nietzscheciliğe yaklaşan dirimselcilik permütasyonları, Darwinizmin saptırılmasına dayanan doğal eşitsizlik kuramları ve yüzyıl sonu Avrupası'nı peşine takan antropoloji Almanya'da özellikle yaygın olmuş ve yerel bir tür olarak ultra-sağ seçkinciliğin gelişebileceği sera ortamını yaratmış olabilir (bkz. Struve, 1973). Yine de, Hitler'in önderliğinde birkaçının uyumlu devrimci bir harekete kanalize olmalarını sağlayan, özel –ama asla "kaçınılmaz" olmayan– güçler konjonktürüdür.

Diğer bazı olgular da *völkisch* milliyetçiliği Nazizmin doğrudan habercisi olarak görmeye karşı uyarıcıdır. Birincisi, *völkisch* milliyetçilik bırakın savaş sonrası *Fascisti*'yi, İtalyan Fütüristler gibi bir siyasal grubun bile ideolojik, yapısal ya da taktiksel uyumuna sahip değildir ve daha çok reformist sosyalizm ya da siyasal antisemitizm anlayışında bir "hareket"tir: çok merkezli örgüt ve yayınlar topluluğundan oluşan dağınık bir akım. Dolayısıyla, bu hareketle Hitler'in Nasyonal Sosyalistleri gibi görece iyi koordine olan bir siyasal hareket arasında doğrudan devamlılık ilişkisi olamaz. İkincisi, *völkisch* milliyetçilik yaygın bir siyasal alt kültür olarak bile İkinci *Reich*'ta egemen bir güç haline gelememiştir. 1890'lı yıllarda liberalizm, aşırı yurtseverlik ve seçkincilik katkısı ile farklılaşmış olsa da, Alman *Mittelsand*'ı ("orta sınıf", ancak özgül yan anlamları ile) içinde radikal milliyetçiliğe karşı iyi yapılanmış bir rakipti. Bunun dışında, muhafazakârlık ve sosyal demokrasi, sırasıyla, üst sınıflarda ve işçi sınıflarında kendi güçlü siyasal çevrelerini oluşturmuştu (Eley, 1980). Ek olarak, yayılmacı ve emperyalist politikaları başarıyla yürüten bir *Reich* hükümetinde, liberal ve sosyalist konulardan çok muhafazakâr ve milliyetçi olanların hâkim olmasının anlamı, tıpkı Marksistler tarafından "ütopyacı" addedilen çoğu sosyalist gibi, *völkisch* milliyetçilik ideologlarının da kamuoyunu harekete geçirecek stratejiler geliştirmeye, iktidarı ele geçirmeye ya da yeni tip bir devlet kurmaya çok az ilgi gösteriyor olmasıydı ve eğer vizyonları çizim odasındaki çizim masasının dışına taşacaksa, tüm bunlar gerekliydi. Kurgularının merkezinde duran yenilenmiş *Volk*, bulanık bir soyutlamanın ötesine geçmiyordu.

Dolayısıyla *völkisch* düşünceye tarihsel anlam kazandıran, tutarlı bir siyasal güç olması değildir, birçok permütasyonu için ortak paydanın post-liberal yeni bir düzende yeniden doğan Alman milleti miti olmasıdır. Yani, savaş siyasal durumu tanımlanamaz bir noktaya taşıyarak değiştirdiğinde Nazizmin tam teşekküllü faşizme dönüştüreceği proto-faşist siyasal mit için bolca rezerv yaratır. 1918 öncesi yarattığı alt kültürün çarpıcı özelliği ne kadar üretken ve değişken olduğuydu; her bir

permütasyonu açıkça aynı tip ideolojik giysiye bürünüyor, fakat benzersiz desenleri olan bir palingenetik mit sergiliyordu. Mesela Richard Wagner'in yenilenmiş Alman toplumu görüşü Nietzscheci sanat kuramı ile Romantizmi, Alman Paganizmini, antisemitizmi ve Aryan mitini harmanlıyordu ve hem o hem de çevresi, geleceğin Alman *Volksgemeinschaft*'ı için Bayreuth'u ruhani doğum yeri ve güç merkezine dönüştürmeye çalışıyorlardı. Sanat tarihi ve teosofik bir etiketle benzer bir eklektisizm, Langbehn'in çok satan *Rembrandt als Erzieher* (1890; bkz. Stern, 1961) kitabında vaaz edilen yeniden doğan millet inancına gerekçe oluşturur. Stefan George etrafında oluşan sanatçılar çevresi (*Georgekreis*) aynı temanın farklı bir permütasyonunu sunarlar, ancak bu kez, Almanya'nın geçmişindeki öncü toplumlar geleneğine atfettikleri değer, düşüncelerine benzersiz bir renk kazandırır. Kendilerini, milletin güçlü pagan geçmişini şekillendiren kadim güçlerle donanmış ve dolayısıyla yaratıcı yeteneklerini tarihte yeni bir çağ başlatmak üzere kullanmaları istenmiş kâhin-şairlerin tümüyle erkeksi düzeninin çekirdeği olarak görürler.

Georgekreis'in ezoterik eğilimi göz önüne alındığında, onlardan biri olan Schuler'in *völkisch* düşüncenin farklı bir sahasında, Aryan tarihi hakkındaki psüdo-antropolojik yorumlarıyla Avusturya-Alman okültist ırkçılığını besleyerek, önemli bir rol oynaması tesadüf değildir. En kalıcı başarılarından biri, Aryan güneş sembolü Gamalı Haç'ın *Volk*'un yeniden doğuşunun işareti olarak yerleşmesine yaptığı katkıdır (bkz. Pulzer, 1988). Ancak, bu anlaşılması güç ultra-milliyetçilikle anılan en önemli kişiler, düşsel görünüşler [fantazmagorik] temelinde teosofik, ırksal, tarihsel ve antropolojik yorumlara dayalı karmakarışık "alternatif" dünya görüşleri geliştiren Avusturyalı Guido von List ve Lanz von Liebenfels'dir. Liebensfels'in önemli çalışmasının başlığı, *Theo-Zoology or the Lore of the Sodom-Apelings and the Electron of the Gods*, açıkladığı tezlerin tuhaflığına dair çok şey söyler, ancak ana teması hakkında pek ipucu barındırmaz: Bu ana tema; feministlerin, sosyalistlerin, eşcinsellerin ve Yahudilerin, kelimenin tam anlamıyla, insanca olmayan etkile-

rini bertaraf ettikten sonra, Alman halkının uhrevi güçler aracılığıyla yenilenmesidir (bkz. Goodrick-Clarke, 1985).

Yeniden doğan millete dair estetik ve okültist kuramlar *völkisch* söylemin sadece iki biçimini oluşturur. Dinter'in (bkz. Hartung, 1990), Diedrichs ve Lagarde'ın (bkz. Stern, 1961) oldukça (çarpıtılarak düzenlenmiş) bir Hıristiyanlık görüşüne "Germanik bir din" canlandırabilmek üzere radikal milliyetçilik aşılama planlarını; bir pagan Rönesansı'nı kamçılamaya yönelik geniş çaplı girişimleri (örneğin Dahn, Burte, Blunck; bkz. Mosse, 1966, Bölüm 4); ayrıca Aryan atalarının en saf mirasçıları olarak Almanların özel görevleri hakkında giderek artan kültürel, antropolojik ya da biyolojik yorumları içerirler (bkz. Poliakov, 1974). Bu düşünce ekolünü vulgarize edenler Houston Chamberlain, Woltmann ve Schemann gibi kendinden menkul ırkçılık uzmanlarıdır (bkz. Pulzer, 1988) ve sadece Almanların doğuştan gelen üstünlüğünü değil, aynı zamanda Yahudilerin "anti-ırk" olarak resmedilmesini de ussallaştıracak ayrıntılı yöntemler bulmuşlardır. Wilhelm dönemi Almanyası'nda bütünselci milliyetçiliğe diğer önemli katkılar ekonomi (örneğin Sombart), jeopolitik (örneğin Haushofer) ve eğitim reformu (örneğin Lietz) alanlarındaki akademisyenlerden gelir. Önemli tarihçi ve eski liberal Treitschke bile, antisemitizmi de dahil bütünsel milliyetçiliğin birçok temasını destekleyen bir modern Almanya tarihi ortaya koyar.

Bu ideologlar arasında detaylarda bir uzlaşma olmadığını vurgulamak gerekir. Dünya görüşleri, mistisizm ve okültizmden sekülerizm ve bilimselciliğe, tam anlamıyla bir kırsalcılıktan ırksal temelde yeniden oluşturulacak Alman kentleri ve endüstriyel ekonomisine kadar her çeşidi kapsar, tıpkı üretken bir antisemitizm kaynağı olan Fritsch'in bir yandan da Bahçe Şehir çalışmalarıyla Avrupa'daki ütopyacı şehir plancılığı akımlarına katkı yapması gibi. "Yahudi sorunu" konusunda da bir uzlaşı yoktur. Hangi çerçevede ele alındığına bağlı olarak, üretilen çözümler Yahudilerin aşamalı asimilasyonundan ticari ve kültürel etkilerinin sistematik olarak yok edilmesine kadar –ancak bu bırakınız soykırımsal ifadeleri biyolojik terimler-

le bile nadiren yapılır– geniş bir eksene yayılır. Hepsinin ortak paydası milli yeniden doğuş miti, ya da konunun önde gelen bir uzmanının ifade ettiği gibi, "Alman *Volk*'unun gerçekten filizlenmesini sağlayacak içsel manevi uyanışa duyulan" inançtır (Mosse, 1966, s. 7). Bu filizlenme sadece idealize edilmiş pagan ya da Ortaçağ'a özgü Altın Çağ'ın yeniden kurulması değildir, aynı zamanda Alman birliğinin tamamlanmasıdır. Bu bağlamda, Mosse'un Diedrichs hakkında söylediği tüm harekete uyarlanabilir: Modern toplumun neoromantik reddi "bir köylü ütopyası olan geçmişe dönüş anlamı taşımaz", zira "her bir birey Alman'ın benimseyeceği akıldışı, duygusal ve mistik dünya görüşünün otomatik olarak... *yeni* bir düşünce topluluğu üreteceğini" varsaymıştır (Mosse, 1966, s. 55; vurgu bana ait).

Volkisch alt kültür tümüyle yazıya dayalı bir olgu değildir. Fritsch ve Häckel gibi ırk kuramcılarının kurduğu ütopyacı topluluk planlarının, ülke çapına yayılmış *Verein Deutscher Studenten-Kyffhäuser Bund* (1881) gibi öğrenci birliklerinin temelinde *völkisch* alt kültürün varsayımları vardır ve aynı zamanda 1901'de kurulan son derece başarılı *Wandervogel* gençlik hareketine de sızmıştır (Laqueur, 1962). Açıkça ultra-milliyetçi bir ruh taşıyan *völkisch* düşüncenin kaynağı bazı sosyal ve siyasal birliklerdi ve bunların 1870 sonrası yaygınlaşması (kısa bir süre sonra sayıları on binlere, üye sayıları milyonlara ulaştı), Bismarckçı devletin kamuoyu oluşturmak üzere açtığı resmî kanalların bazı sosyal ve siyasal gerilimleri çözemediğinin göstergesiydi. Tarım Birliği, Meslek Çalışanları Milli Birliği, Okul Cemiyeti, Kolonyal Topluluk, Dil Cemiyeti, Doğu Yürüyüşü Topluluğu ve Denizcilik Birliği; bunların tümü, devlete değil etnik kökene dayalı bir millet mitini destekleyen radikal hizipler barındırıyorlardı (bkz. Eley, 1980).

Yine de, *völkisch* ya da diğer ultra-sağ teşekküllerin oluşturduğu siyasal alt kültür, Reich'a karşı uyumlu bir muhalif güç birliği sağlamak yerine fazlasıyla parçalanmış ve merkezsizdi. Tarım Birliği, Merkezî Alman Sanayicileri Topluluğu ve Emperyal Alman Orta Sınıfı Birliği'nin ortak çıkarlarını savunmak için 1913'de kurulan "Üretken Sektörler Karteli", parlamento

dışı radikal sağın etkili bir blok oluşturmaya en çok yaklaştığı birlikti, fakat bu kurum için kitle desteğini harekete geçirmek, siyasal ve kültürel düşmanlara karşı fiziksel şiddete başvurmak ya da Bismarck'ın vasiyeti olan monarşizm ve parlamenterizmin *uyumsuz evliliğine* açıkça savaş ilan etmek düşünceleri lanetliydi. Aynı tablo çağdaş siyasal antisemitizm oluşumları için de geçerlidir. Politikalarının Hıristiyan, pagan, monarşist, sosyalist, seçkinci ve popülist yönelimlerine göre farklı hiziplere bölünüyordu ve devrimci kitle hareketi olmak bir yana, birleşik bir parlamento dışı muhalefetin çekirdeğini oluşturmaya dönük taktik ve liderlikten de yoksundu. 1912'ye gelindiğinde, en yılmaz mücadelecilerinden biri olan Fritsch bile, ana akım siyasette bir çığır açacağından umudunu kesmişti (Pulzer, 1988, s. 283).

Ortaya çıkan genel tablo, savaş öncesi Almanya'da "protofaşizm"in karşı konulamaz bir güç olmaktan uzak, fazlasıyla parçalanmış sağ bir siyasal alt kültürün en radikal unsuru olduğuydu ve devletin istikrarını tehdit etmek yerine sadece İkinci Reich'ta muhafazakârların hegemonyasını pekiştiriyordu. Bu durumu gösteren bir vaka örneğini, 1905'te 20.000'den fazla üyesi ve Avusturya-Macaristan'da kardeş örgütü bulunan *Alldeutscher Verband* ya da Pan-Alman Birliği sunuyordu. Kapsamlı araştırmalar, 1902'de Boer Savaşı'ndan hemen sonra üye sayısının düştüğünü ve *Alldeutscher Verband*'ın asli sembolü olan milliyetçiliğinin yönünün Bismarck ve imparatordan Alman halkına döndüğünü gösteriyordu (Chickering, 1984, Bölüm 11). Bu yön değişiminin işareti, önemli siyasal çözümlemesi *If I Were the Kaiser* (1912) ile *völkisch* siyasal kurama olan borcunu açıkça ortaya koyan Class'ın birliğin liderliğine gelmesiydi. Class, eğer sosyalistlerin, Yahudilerin, liberallerin ve yabancıların biçimlendirdiği dağılma süreci kontrol edilmezse Almanya'nın da Roma İmparatorluğu ile aynı kaderi yaşayacağını savunuyordu. Kurtuluş, yaratıcı bir liderin önderliğinde gerçek bir *Volksgemeinschaft* oluşturulmasındaydı, ancak bunun için Class yüzünü yeni seçkinlere ya da kitle seferberliğine değil, "eğitim ve erdemin hak ettiği ağırlığa sahip olduğu bir

parlamento"ya çeviriyordu. Yani, Class her ne kadar aklındaki "reformların" sürdürülebilmesi için bir hükümet darbesi öngörse de bunu gerçekleştirecek olanın en az yurtsever birlikler kadar kâğıttan kaplan olan Kartel'in sağ kanat ittifakı olacağını düşünüyordu (bkz. Chickering, 1984, s. 286-7).

1917'de, içinde Muhafazakârlar, bütünselci milliyetçiler ve bazı Milli Liberallerin yer aldığı, Reichstag'da barış müzakereleri için bastıran sol kanat hizbe muhalefet için oluşturulan *Vaterlandspartei*'ın (Atayurt Partisi) bir parçası haline geldiklerinde de Pan-Almanlar devrimci milliyetçiliğin öncülüğü konumuna yaklaşamadılar. Savaş çabalarını sabote etmek için solun gerçekleştirdiği kışkırtıcı girişimler karşısında tüm Alman halkını uykusundan uyandırma çabasındaki "milli muhalefet" içinde radikallerin dili ne kadar coşkulu olursa olsun, pratikte demagojik popülizmin şiddet yanlısı bir "sistem dışı" hareketi olarak değil, mevcut sistem içinde faaliyet gösteren radikal sağ orta sınıf düşüncesinin bir lobisi gibi hareket ediyorlardı (bkz. Eley, 1990). Ancak varlıkları, Wilhelm dönemi Almanyası'nın siyasal kurumlarını sarsmasa da, meşru iktidarın belirli kurumlarda değil de yenilenmiş *Volk*'da olması gerektiğini savlayan bir siyasal söylemin savaş öncesi Almanyası'nda yaygınlaşmasını sağlamıştır. 1914'ten sonra bu inanç, yaşlı ve yabancı bir *Uygarlık* karşısında güçlü *Kültür*'ün başarısını "yaklaşan" Alman zaferi olarak gören zamansız coşkuya karışır (Stromberg, 1982). 1918'deki olaylar *völkisch* milliyetçiliğe her zamankinden daha fazla radikal çağrışımlar yükler.

1918 sonrası: Proto-faşizmin yaygınlaşması

Temmuz 1918'de Alman Başkomutanlığına savaş hâlâ kazanılabilirmiş gibi görünüyorduysa da birkaç yıl içinde bir dizi büyük değişiklik sonucunda ülkenin sadece kurumsal değil ideolojik yapıları da derin bir dönüşüm geçirdi. General Ludendorff barış arayışlarına başladığı sırada patlak veren denizcilerin isyanı ile bir yıl önce Rusya'da yaşanan kaygı verici olayları hatırlatan Berlin ve Münih devrimci başkaldırıları, Kayser II..Wil-

liam'ın *de facto* çekilmesine ve bununla birlikte İkinci Reich'ın sona ermesine yol açtı. İktidar, sosyalistlerin içinde yer aldığı bir çoğunluk ittifakının başındaki sosyal demokrat Ebert'in eline geçti. İki gün sonra geçici hükümet şartsız teslim talep eden barış antlaşmasını imzaladı ve böylelikle Almanya'nın savaşı meydanda değil barış taciri vatan hainleri nedeniyle kaybettiği yönündeki milliyetçi mit doğdu. Ne var ki, otoriteye karşı tehdidin sağdan değil soldan geldiği düşünülüyordu. Devrimci sosyalistler yeni kurulan Komünist Parti'nin (KPD), Bolşevik Devrimi'nin tüm Avrupa'ya yayılacağı kehanetini gerçekleştirmek üzere harekete geçtiler. Sonuç, Ocak 1919'da Berlin'de başlayan bir dizi Spartakist gösteri dalgasının Nisan ayında Münih'te kurulan Sovyet tipi hükümetle (*Rätere-publik*) doruğa ulaşması oldu. Sosyalistlerin öncülüğündeki koalisyon hükümeti, parlamenter düzeni yeniden tesis edebilmek için, muhafazakâr güçlerin, devlet memurlarının, yargıçların ve Ordu'nun yanında Weimar Devleti muhaliflerinin, yani Cumhuriyet'i değil *milleti* savunmak için *Freikorps* adıyla örgütlenen paramiliter birliklerin desteğini de gerekli görüyordu.

Hükümetin bir sonraki büyük hamlesi, yani Versailles Antlaşması'nın imzalanması ile bu etkili antisosyalist güçlerin yeni devletten hoşnutsuzlukları daha da şiddetlendi. Bu antlaşmanın şartlarıyla Almanya uluslararası siyasette büyük güç olma niyetini tam anlamıyla terkediyordu. Sadece savaşı başlatma suçunu zımnen kabul etmiyor, aynı zamanda askerî gücüne getirilen ağır kısıtlamaları, denizaşırı kolonilerin kaybını, Alsace-Lorraine'in Fransa'ya iadesini ve zaten bitmiş bir ekonominin belini on yıllarca bükecek biçimde hesaplanmış tazminat ödemelerini de kabulleniyordu. Barış, İtalya'yı yaraladıysa, Almanya'yı yoğun bakımlık etmişti. Sonuç olarak, 31 Temmuz 1919'da Cumhuriyet'in hayli ileri demokratik anayasası kabul edildiğinde, toplumun önemli bir kesiminin gözünde yeni devlet, herhangi bir demokrasinin işleyebilmesi için gerekli önkoşulu, yani milli çıkarın sözcüsü olarak saygınlığını zaten gözden çıkarmıştı.

Dolayısıyla yeni Weimar Cumhuriyeti daha başlangıcından sadece derin ekonomik ve sosyal sorunlarla değil, aynı zaman-

da daha da derin bir meşruiyet kriziyle yüz yüzeydi. Marksist-Leninist sol tarafından, can çekişen kapitalist sistemin kucağında kurulmuş bir burjuva devleti olarak reddediliyordu. Aşırı sağ tarafından, sol kanat devrimle, haince teslimiyetle (*Dolchtoss* ya da "kalleşlikle"), milli aşağılanmaya sebep olmakla özdeşleştiriyordu ve Alman tarihine yabancı bir anayasa biçimi olduğu için reddediliyordu. Muhafazakârların, *Vaterlandpartei*'nin eski unsurlarından Pan-Alman Birliği ve Tarım Birliği'nin yanı sıra savaş öncesinin iki antisemitik partisi olan Hıristiyan-Sosyaller ve *Deutschvölkische Partei* ile de güç birliğine yönelmesi durumu açıklıyordu. Sonuç *Deutschnationale Volkspartei* (DNVP) oldu ve bu, İkinci Reich'ın ana dayanaklarından olan "Elbe'nin Doğusu"na ait muhafazakârlığın Alman siyasetindeki varlığının sona ermesi ve eşzamanlı olarak Alman siyasetinin merkezinde bir bütünselci milliyetçiler bloğunun kurulmasıydı, tam da Class'ın 1914 öncesi için hayal ettiği gibi (bkz. Mosse, 1966, Bölüm 13).

Ancak DNVP yeni Cumhuriyet'te *völkisch* siyasetin yegâne sözcüsü değildi. Onu ortaya çıkaran koşullar, çok çeşitli siyaset dışı tezahürlerinin de hızla gelişmesine yol açtı. Kırsal ütopyalar yaratılmasında yeni tecrübeler ortaya çıktı (Mosse, 1966, Bölüm 6), gençlik hareketi yeni bir canlılık kazandı (Laqueur, 1962) ve öğrenci dernekleri ile sağ kanat Alman Milli Ticari Sektör Çalışanları Birliği (DHV) gibi savaş öncesinin vatansever grupları yeni bir üye akınına uğradılar. Her durumda, *völkisch* ırkçılık ve Weimar'a duyulan nefret doğrudan kabul görüyordu. Fritsch'in Alman Yenilenme Topluluğu gibi yeni oluşmaya başlayan birçok *völkisch* grup aynı önermeleri benimsiyordu. Tüm bu gelişmelere destek olan Lehmann'ın *Deutschlands Erneuerung* (Yenilenen Almanya), Wulle'nin *Deutsches Tagblatt* ve Eckhart'ın *Auf gut Deutsch*'u gibi çok çeşitli *völkisch* yayın vardı ve hepsi kendi pagan, Hıristiyan ya da soyarıtımı çizgisinde yenilenen millet görüşünü savunuyordu. Ancak yayınsal bir olgu olarak bu tür ultra-milliyetçilik hâlâ o denli çeşitliydi ki, (Fransız yeni sağının da önde gelen figürlerinden) önemli taksonomist Mohler (1972), *Los-von-Weimar* (Wei-

mar'a Karşı!) hissiyatı besleyen yüz civarında yazarı sınıflandırabilmek için yirminin üstünde alt kategori geliştirmiştir.

Savaş tarafından yenilense de artık bütünselci milliyetçilik tekeli *völkisch* ideologların elinde değildi. Bundan böyle, farklı olarak "Yeni Sağ" (Schulz, 1975), "Yeni Milliyetçilik" (Sontheimer, 1968) ya da "Muhafazakâr Devrim" (Mohler, 1972) diye anılan ultra-sağ kuramlar demetinin bir öğesiydiler. Yeni ultra-milliyetçilik akımları ilham kaynağı olarak ilk Almanlara değil daha yakına bakacaktı. Bir grup yazar Almanya'nın hastalığının çaresini monarşinin yenilenmesinden ziyade cumhuriyetin yerine geçecek, milli güç ile yüklü dinamik ve otoriter yeni tür bir *Reich*'ın kurulmasında görüyordu. En etkili yazarlarından Moeller van den Bruck (bkz. Stern, 1961, Bölüm 3), milli duruma belirleyici bir tanı koymak üzere 1923'de yazdığı kitabın başlığı yaparak "Üçüncü Reich" ifadesini dolaşıma sokmaya çalıştı. Kitapta Almanya'nın fiilî sorunlarını; materyalizm, Marksizm ve liberalizmin "kurtarılamayacak kadar aşağılık", "çürümüş bir dünyaya" çevirdiği Avrupa'nın tümünü etkileyen rahatsızlığın belirtileri olarak resmediyordu (Moeller, 1923, s. 245). Tek çare Almanya'nın kendisini, "ileriye yönelik yeni bir bağlılıkla" iyileştirmesiydi (age., s. 163) ve burada ebedî değerler *yeni* bir düzende kutsanacaktı. Edgar Jung ve Spengler (*Decline of the West* adlı eseri Almanya dışında sert milliyetçi bir optimizmden ziyade marazi bir pesimizm ile özdeşleştirilmiştir) kendi "Muhafazakâr Devrim" görüşlerini sunarken milli yeniden uyanışın anahtarı olarak birincisi Alman "Hıristiyanlığına" ikincisi ise Sezarcı (yani Prusya) "sosyalizme" başvurur. Her üçü de "kültürel çaresizlikten" ilham almaktan ziyade yeni bir milli düzene inanırlar ve bu düzende materyalizme, enternasyonalizme ve çöküşe saplanıp kalmış uygarlığa yeni bir doğuş imkânını, disiplin, erdem, cesaret ve (ırka yabancı olsa da) sosyalizm karışımı yaratacaktır.

Savaş öncesi ultra-milliyetçilikten daha da radikal bir kopuş "Milli Bolşevizm"dir. Bu çelişkili etiketle özdeşleştirilen Niekisch gibi yazarlara ve kışkırtıcılara göre çare enternasyonalist tahripkâr bir hareket kaynağında değil, kendini çarpıcı biçim-

de yenilemiş milli bir kültür olarak gördükleri devrimci Rusya ile *uzlaşma* içinde, "Alman halkının" sadece "siyasal değil, aynı zamanda dinî, manevi ve ahlâki yenilenmesinde" idi (Schüddekopf, 1960, s. 397). Weimar Cumhuriyeti'ne diğer bir saldırı odağının esin kaynağı ise kadim *Volk*, ölümsüz hakikatler ya da Rusya'nın yeniden doğuşu değil, savaştı. Milli Devrimciler olarak bilinen farklı ideologların ana teması, çağdaş İtalya'daki *squadristi*'nin "siperci inancına" kuvvetle benzeyen terimlerle, 1918'deki "çöküşün" (*Zusammenbruch*) Alman devriminde 1914'te başlayan bir evre olduğu ve yeni tür bir milletin yaratılmasına yol açtığıydı. Weimar Cumhuriyeti nasıl liberal parlamentarizmin acizliğini açığa çıkardıysa savaş da İkinci Reich'ın iflasına ışık tutuyordu. Ancak cephedeki deneyim, *Fronterlebnis*, "yeni değerlere yelken açma yeteneğine ve her şeyin yeniden düzenlenmesi inancına sahip" yeni bir kuşak doğuruyordu (Sontheimer, 1968, s. 99; karş., Hüppauf, 1990).

Bu miti yansıtan geniş edebî tür, zaman zaman "askerce milliyetçilik" olarak da ifade edilen bir tarzda, savaşma coşkusunun düşsel çağrışımlarını ihtiva ediyordu (bkz. Prumm, 1974). Önde gelen savunucuları Schauwecker, Ernst von Salomon ve hepsinden önce Ernst Jünger idi. Jünger'in Yeni İnsan prototipi cephe askeri, 1930'lardaki yeni ideal tipi "İşçi"de yer alıyordu ve ilk kez Birinci Dünya Savaşı'nda görülen modern topyekûn seferberlik güçleri bu "İşçi" kimliğinde yeni teknokratik aristokrasiyi yaratıyordu. Bu yaklaşım tamamen Junger'e ait bir palingenetik betimleme ile ifade ediliyordu (bkz. Herf, 1984). "Şahit olduğumuz bu uygarlığın çöküş gösterisi ancak jeolojik bir felaketle kıyaslanabilir... Ama kitleler ve makineler çağı, imparatorluğun 'yükselmekte olan' devasa fabrikasını simgeler" (alın. Mohler, 1972, s. 82). Junger'in tasavvur ettiği imparatorluğun, Prusya geleneğindeki özbeöz *Alman* olduğunu eklemeye gerek bile yok.

Bu tür tarih yorumları bugün ne kadar hayalci ve "metapolitik" görünse de iki savaş arası entelijensiyasının geniş kesimlerinin ruh halini ele geçiren Weimar sisteminin bütünüyle reddini mümkün kılan ayrıntılı akıl yürütmeler sunuyordu. Mo-

eller etrafında toplanan *Juniklub*, Niekisch çevresindeki *Widerstandbewegung* (Direniş Hareketi) ve "Bolşevik" eğilimli diğer bir milli devrimci Zehrer çevresindeki *Tatkreis* (bkz. Struve, 1973) gibi odaklar kendi düşüncelerini yaymak üzere ortaya çıkarken, Jung'un, 1932'de şansölye olduktan sonra demokratik ilkeleri açıkça hor gören von Papen üzerinde doğrudan etkisi vardı. Ayrıca, *Landvolkbewegung* olarak bilinen 1928 köylü ayaklanmaları dalgası liderlerinin formüle ettiği radikal talepler üzerinde milli devrimci şovenizm duygu ve düşüncelerinin de etkisi vardı (bkz. Mohler, 1972) ve bunlar, Cumhuriyetin ilk yıllarında siperlerin ruhunu ve 1919 yılındaki sol kanat ayaklanmanın ezilmesinde etkili olan *Freikorps*'un militan antikomünizmini yaşatmak üzere mantar gibi biten eski muhariplerin oluşturduğu birlikler ve huzur sağlamak üzere yasadışı örgütlenmiş paramiliter birlikler (*Kampfbünde*) tarafından da benimsenmişti. Mütarekeden sonra türeyen birliklerin sayısı tüm Almanya'da yetmişin üzerindeydi ve bunlardan en büyük ve en uzun sürelisi *Stahlhelm* oldu. *Wiking*, *Werwolf ve Jungdeutscher Orden* gibi oluşumların çıkardıkları sayısız gazete ve broşür Weimar Cumhuriyeti'ne karşı düşmanlık vaaz ederken bunu tamamen palingenetik terimlerle ifade ediyordu. Örneğin *Der Stahlhelm*'de bir lider, okuru temin ediyordu ki birlik, "Alman *Volk*"u ve dolayısıyla da Alman ırkı için savaşıyordu; Alman özbilincini güçlendirerek, millet üzerindeki yabancı ırk etkilerini yok etmek için savaşıyordu" (alın. Mosse, 1966, s. 255).

Bu anlamda, Almanya'nın çöküş ve gerilemesi, heterojen "yeni milliyetçilik" akımlarına ortak payda sağlayan yeniden doğuş ve yenilenme çağına yol vermekteydi. Bunu tespit eden Sontheimer'e göre, "Liberal ulus devlet çağına son veren ve yeni değerleri, yeni insanları, yeni kurumları olan yeni bir siyaset tarzına sahip, yeni bir çağa yol açacak olan tarihî bir dönüm noktası" söz konusuydu (Sontheimer, 1968, s. 199). Mohler de "Muhafazakâr Devrim"in palingenetik boyutu üzerinde duruyor, temel dürtüsünü ise "daha önce başarılmış her şeyi sorgulama ve yeniden doğuşun olabilirliğini yok oluşta arama eğilimi" olarak saptıyordu. Bu eğilimi onaylıyor ve "Alman nihiliz-

mi" diye tanımlıyordu (Mohler, 1972, s. 38). Birinci Dünya Savaşı'nın etkisinin, bütünselci milliyetçilerin zihnine "dönüm noktası kavramını: bir çağın diğerinin yerini aldığını" sokmak olduğunu (age., s. 35) ve böylelikle de "yıkımın diğer yüzünde yeniden doğuş [*Neugebort* ya da harfiyen söylersek "yeni doğum", Almancada palingenesis'in tam karşılığı] umudunu" yoğunlaştırdığını öne sürüyordu (age., s. 95).

Yine de, ifade tarzlarının öngörülü tonuna rağmen, ele aldığımız tüm "yeni milliyetçilik" biçimleri ya tümüyle yazma faaliyetiydi ya da öğrenciler, ticari sektör çalışanları, eski askerler veya köylüler gibi toplumun belli bir kesimi adına faaliyet yürüten grupların ilgisini çekiyordu. Köklü bir ütopyacılık ve yerleşik bir seçkincilik, sürekli deklare etmelerine rağmen, onları Weimar'a karşı savaşmaktan alıkoydu. Weimar'a karşı millet ölçeğinde topyekün bir öfke yaratmaya çalışan en önemli örgütün, 1922 yazında yasadışı ilan edilmeden önce 160.000 üyesi ile böbürlenen Alman *Völkisch* Savunma ve Saldırı Birliği'nin (DVSuTB) bile nihai aczini açıklayan budur (bkz. Lohalm, 1970). Eley'e göre, retorik olarak yenilenen *Volksgemeinschaft* görüşüne sadık kalan DVSuTB'nin popülist devrimci hareket kavramlaştırması "katılımcıdan ziyade otoriter"dir ve bu nedenle "[kitleleri] doğrudan ajite etmek yerine, yüksek mevkileri etkilemeye ve kitleleri tek hamlede harekete geçirmeye dayalı birleşik bir stratejiyi tercih ederler" (Eley, 1990, s. 63). İki savaş arası bütünselci sağının neredeyse tüm oluşumları için bu gözlem geçerlidir. Tek bir istisna bu kuralın kanıtı olmakla kalmayacak, aynı zamanda bütün kuralları da değiştirecektir.

Alman faşizminin yükselişi

Şubat 1920'de, ırkçı, milliyetçi ve antikapitalist belirsiz hedefler peşinde koşan tuhaf bir örgüt, "Alman İşçi Partisi" (DAP), Münih'in Hofbräuhaus birahanesinde bir toplantı düzenledi. Hıncahınç dolu salondaki dinleyiciler, partiye yeni katılmış olan baş konuşmacı Adolf Hitler'den partinin resmî adına "Nasyonal Sosyalist" ibaresinin eklendiğini ve bundan böyle

NSDAP'ın yirmi beş maddelik bir programa bağlı kalacağını öğrendiler. Bu yeni başlangıç iyi sahnelenmişti, fakat partinin hedeflerini o dönemde Almanya'da faal olan diğer birçok şovenist ve *völkisch* gruptan ayıran fazlaca bir şey yoktu ve bu nokta, o günün DVSuTB'si içindeki bazı unsurların gözünden kaçmadı. Düşman yabancı güçlerin ve "Kasım Hainlerinin" (sosyalistler ve Yahudiler) üzerlerine yüklediği utanca son verebilmek için Almanların askerî, güçlü *Volksgemeinschaft* ihtiyacı, 1918 yıkımına [*Zusammenbruch*] kadar tüm bütünselci milliyetçilerin ortak zeminini büyük ölçüde özetliyordu ve "Alman sosyalizmi" adı altında tefeciliğe ve kapitalizme yönelen saldırılar bile, bazı savaş öncesi radikal milliyetçilerin fikriydi. DAP'ın önde gelen üyelerinden Harrer, Feder ve Eckhart'ın ezoterik ırkçı bir topluluk olan Thule Topluluğu (*Thulegesellschaft*) ile işbirliği yaptıkları bilgisi, o akşamın abartılı iddia ve taahhütlerine rağmen, NSDAP'ın da Almanya'da mantar gibi biten diğer –"delice" demesek de– uç sağ oluşumlar kadar etkisizliğe mahkûm olacağı beklentisini artırıyordu. Bu partiyi farklı kılan, yükselen yıldızı Hitler'in temenni ile gerçekliği ayıran derin yarık konusunda bir yanılsaması olmamasıydı. İki yıl sonra bir iç yazışmada belirttiği gibi, "temenni eyleme dönüşmeyip sonsuza dek temenni olarak kaldığı sürece düşüncenin bir değeri yoktur" (alın. Broszat, 1960, s. 43): Onu yönlendiren tutku, NSDAP'ı kullanarak, *völkisch* ütopyacılığı "siyasal güce" dönüştürmekti. Hitler'i yaradılış itibariyle proto-faşist değil de faşist yapan ve yaratacağı hareket ve rejimin de kendi suretinde olmasını sağlayan, bu kararlılıktı.

Ağustos 1921 itibariyle Hitler parti başkanı olunca politika ve taktikler üzerindeki denetimi ele geçirdi. Odaklanma noktası seçimleri kazanmak değil, sağlam içsel yapısı, propaganda aygıtı ve milis kanadıyla NSDAP'ı kadro partisine dönüştürerek iktidara doğru "darbeci" bir yol izlemekti. Pratikte bunun anlamı partinin hiyerarşik komuta yapısını güçlendirmek, imkânlar ölçüsünde Alman Sosyalistleri gibi diğer radikal sağ grupları bünyesine katmak, Avusturya Milli Sosyalistleri üzerinde Hitler'in denetimini artırmak, eski Thule Topluluğu ga-

zetesi *Völkischer Beobachter*'i etkin bir parti yayınına dönüştürmek ve partinin paramiliter kanadı *Sturmabteilung*'u (SA) güçlendirmek için Marksizm karşıtı eski askerlerden ve gönüllülerden yararlanmaktı. Anlaşılır bir biçimde, her ne kadar Mussolini'nin bir yıl önce Roma'ya yürümesi başarısından etkilenmiş olsa da henüz kendini *Führer* olarak değil, Ruhr krizinin ve 1923 yüksek enflasyonunun ortaya bıraktığı sosyo-politik gerilim nedeniyle yakın görünen "milli devrim"in "habercisi" olarak görüyordu. 9 Kasım'daki askerî darbe girişiminin korkunç başarısızlığına, kendisinin tutuklanarak Landsberg kalesine hapsedilmesine ve partisinin Güney Almanya'da yasadışı ilan edilmesine (diğer yerlerde bir yıl önce yasaklanmıştı), bundan dolayı da parti üyelerinin birçok küçük parti ve fraksiyona dağılmasına sebep olan bu darbeci strateji Hitler'in büyük bir hesap hatasıydı. Partinin uğradığı bozgunun boyutları, yeni kurulan Büyük Alman Halkı Topluluğu'nun (GDVP) Rosenberg/Gregor Strasser kanadının, rakip parti olan ve Wulle ve von Grafe'nin yönettiği Alman *Völkisch* Özgürlük Partisi'nin (DVFP) bazı unsurları ile Mayıs 1924 Reichstag seçimleri için *Völkisch*-Toplumsal-Blok'u (VSB) oluşturmak üzere taktik ittifaka girmesinden de anlaşılabilir. Hitler'in olağanüstü örgütsel ve demagojik yetenekleri olsun ya da olmasın, ultra-sağ hızla marjinalleşiyordu. Ebert'in, başkanlığın acil durum güçlerini liberal kurumları yıkmak yerine korumak üzere demokratik tarzda devreye sokması, Seeckt komutasındaki ordunun milli muhalefeti desteklemeyi reddetmesi ile birleşince Cumhuriyet'in mevcut krizi atlatması ve ultra-milliyetçiliğin bir kitle hareketi olarak sarsamayacağı ekonomik ve siyasal görece istikrarlı bir dönemin başlaması mümkün oldu. Seçimlerde Blok sadece yüzde 6,6 oy aldı, ama bu, ittifaktan doğan diğer bir parti olan *Völkisch* Toplumsal Özgürlük Partisi'nin yedi ay sonra alacağı oyun iki misliydi. Ancak bu fırtına öncesi sessizlikti.

1925'te *Mein Kampf*'ın ilk cildinin yayımlanması sadece Hitler'in Landsberg hapishanesinde yaşadığı ayrıcalıkları göstermiyordu, genel stratejisini gözden geçirme ihtiyacının da işaretiydi. Artık, tarihte benzeri olmayan bir muhalefet gücünün

tartışmasız lideri olmaya soyunuyordu. Bu güç tümleşik üç unsurdan oluşuyordu: "iktidara el koymak" ve bir kez kurulduktan sonra düzeni korumak üzere disiplinli ancak açıkça terörist bir özel ordu; Cumhuriyet yıkılınca hükümetin görevlerini derhâl üstlenecek bir "gölge devlet"; sadece hükümete yönelik yasal saldırıyı gerçekleştirecek seçim gücünü sağlamak için değil, aynı zamanda, bir kez oluşturulduktan sonra yeni düzen üzerinde sağlam bir kamusal uzlaşı için siyasal ve sosyal bir kitle hareketi (Bracher, 1970, s. 169-83). NSDAP'ı, mümkün olduğunca fazla sosyal katmanda ve millet ölçeği temelinde, paramiliter ve "devlet benzeri" (*para-state*) öncü parti olarak kurarken Hitler'in hayali, seçim başarısı, titiz şiddet kullanımı ve siyasal manevra bileşimini iktidara el koymak (*Machtergreifung*) üzere yönetebilmek için kendisini emsalsiz bir konuma getirmekti.

Hapishaneden çıktıktan sonra Hitler büyük bir enerji ve kararlılıkla planını uygulamaya koyuldu. Yasadışı ilan edildiğinden beri hareketini parçalamış olan iç çekişmeleri ve liderlik mücadelelerini, eski parti yöneticileri üzerinde kendi mutlak otoritesini tesis ederek başarıyla çözdü (Orlow, 1967) ve Şubat 1925'te NSDAP'ı gerektiği gibi yeniden kurdu. Mizaç olarak metodolojik planlama yeteneğine sahip olmadığından bir sonraki aşamada, yani partiyi millet ölçeğinde bir kitle hareketine dönüştürürken büyük ölçüde Gregor Strasser'e dayandı. Yavaş yavaş ortaya çıkan, merkezî, hiyerarşik ve hücresel bir yapıydı ve bu yapı üzerinde Hitler kişisel olarak pozisyonunu tehdit edebilecek rakip hiziplerin doğuşunu engellemek için katı iç disiplin uyguluyordu. 1920'lerin sonunda "yeni" NSDAP embriyonik bir "devlet içinde devlet" olmaya başlarken, önemli toplumsal ve siyasal konularda Nasyonal Sosyalist politikalar geliştiren özel bölümleri ayrıca toplumun belirli kesimlerini (örneğin öğrenciler, öğretmenler, hukukçular, doktorlar, kadınlar) –bunların çoğu *völkisch* düşünce ile zaten Nazizme karşı yumuşatılmıştı– temsil eden yapılanmaların partiye bağlanması ile oluşturulmuş "devlet benzeri" birçok örgütü vardı. Bu arada SA, sıkı biçimde Hitler'e bağlı ve diğer paramiliter grup-

lardan bağımsız, iyi eğitilmiş silahlı kanat olarak yapılandırıldı. *Mein Kampf*'da yer alan kitleyi harekete geçirmeyle ilgili yöntem harfiyen uygulanıyordu ve bu, kitabın en özgün bölümü olmanın yanı sıra popülist siyaset kavramının ne denli seçkinci olduğunu da gerçek faşist bir zihniyetle ortaya koyuyordu. 1928'de NSDAP üyelerine halka hitap etmeyi öğretmek üzere Bavyera'da bir okul açıldı ve 1930'da Joseph Goebbels'in propagandanın başına getirilmesiyle propaganda aygıtı çok güçlü yeni bir itici güç kazandı. Parti, bundan bile daha önce, gerçek seçmen gücünden bağımsız olarak yüksek kamusal profil edinmek üzere tasarlanmış belirgin bir "stil" oluşturmuştu. İyi koordine edilmiş poster ve kitapçık kampanyaları, siyasal ritüellerin keşfi ve kitle gösterileri titizlikle kullanılırken amaç sadece genel kamuoyu üzerinde Nazi sloganlarını etkili kılmak değildi, Alman tarihinde yeni bir çağın habercisi olan büyük bir hareketin gelmekte olduğu genel düşüncesini yaratmaktı.

Hareketine millet ölçeğinde taban kazandırmak için Hitler, Gregor Strasser'i kuzeyde parti üye sayısını artırmakla görevlendirirken kendisi güneye yoğunlaştı. Bu iki adamın yönettiği enerjik üye kazanma kampanyası kısa sürede meyvesini verdi ve 1925'teki üye sayısı dörde katlanarak, üç yılda 100.000'e ulaştı. Yine de bu durum partinin siyasal gücündeki gerilemeyi durdurmayacaktı, yeni istikrar koşullarında tüm aşırı partiler için bu kader kaçınılmazdı. Mayıs 1928 seçimlerinde oyların sadece yüzde 2,6'sını alabildi. Dünya krizinin Alman toplumunun üzerine saldığı yapısal kriz nedeniyle 1932'de işsiz sayısının ortalama 5.600.000'e yükselmesi, Nazizmin gerçek bir kitle hareketine dönüşmesi için gerekli koşuldu. Tarım sektöründe büyük bir krizi tetiklemekle kalmamış, liberalizmin sosyokültürel bir güç olarak sağlıklı kökler salamadığı bir toplumda gerçekleştiği için, hemen merkezcil siyasal güçler meydana çıkmıştı ve bu tam da başkanlık yetkililerinin ultra-muhafazakâr duygularla, sorunları çözmek için demokratik süreci askıya almaya meylettikleri zamana rastlamıştı. Ekonomik ve yapısal kriz derinleştikçe, sistemden hoşnutsuz ve on yıldan fazla bir süredir sistem karşıtı propagandayla ultra-milliyetçi görüşlere

meyletmiş oldukça fazla sayıda Alman'ın yaygın anarşi ve Bolşevik egemenliği korkusu giderek artmıştı. *Los-von-Weimer* hareketinin hazırladığı uygun zeminde NSDAP'ın büyümesi olağanüstü olmuş, 1932'de oyların yüzde 37,3'üne ulaşmıştı. Ancak iktidarı kazandıracak olan seçim başarısı, paramiliter "*Machtergreifung*" ya da tam "halk iktidarı" değildi. 1930-1933 yılları arasında Brüning, Hugensberg, von Papen, von Schleicher ve Hindenburg'un aldığı bir dizi kişisel kritik karar ile parlamenter hükûmetin yerini hızla başkanlık diktatörlüğü almış ve böylelikle Hitler'in grubunun devlet iktidarının kalesine "yasal olarak" girmesi için köprü alçaltılarak davetiye çıkarılmıştır. Bu adamların hepsinin, Hitler'in de "ehlileştirilebileceği" yanılsamasına sarıldıkları açıktır ve Marksist devrim ile yaygın anarşi ikili tehdidinden kurtulmak için birçok kararlı muhafazakâr Nazizm ile taktik bir ittifakın cazibesine kapılmıştır (bkz. Noakes, 1990). Tam da Nazizme köklü desteğin azalmaya yüz tuttuğunun işaretleri belirmeye başladığı sırada Hitler'in girişine izin verilmesi, tarihî ironilere trajik bir örnek oluşturur. Ancak, eğer partisi hem radikal bir değişim odağı hem de bunu gerçekleştirebilecek tek aygıt olmakla sıkı bir biçimde özdeşleştirilmeseydi Hitler hiçbir zaman şansölyelik talep edecek konumda olamazdı.

Mein Kampf'da (yazarı Alman Şansölyesi olmadan önce 300.000 satış rakamına ulaşmıştı) abartılı biçimde ve daha sonra büyük küçük binlerce Nazi yazı ve konuşmasında örtük olarak ifade edilen mesaj, savaştan beri radikal sağ çevrelerde gündemde olan iç içe geçmiş temalar demetinden oluşuyordu: 1918 yıkımı [*Zusammenbruch*] hain sosyalistlerin ve özellikle de Yahudilerin 1918'den çok daha önce başlattıkları bir milli çöküş süreciydi; biyolojik, manevi ve siyasal yenilenme şarttı ve bu sayede Almanya, Versailles Antlaşması'nın koşullarını kaldıracak, millete yönelen Yahudi-Bolşevik saldırısı bertaraf edilecek, yeniden silahlanılacak, tüm etnik Almanlar tek bir anavatanda toplanarak Büyük Almanya yaratılacak ve Doğu'da hayati önemde topraklar fethedilecekti. NSDAP'ın görevi Weimar Cumhuriyeti yerine, ilk ikisinden farklı olarak hem

liderlik ilkesi hem de *Volk*'un, diğer bir deyişle *Volksgemeinschaft*'ın önceliği temelinde Üçüncü Reich'ı kurmaktı. Bütünselci milliyetçi inançlar konusunda adeta bir Roschach testi gibi, bu program tüm ultra-sağ eğilimleri, kendi yaklaşım ve niyetlerini "Hitler hareketine" yansıtmaya davet ediyordu. Bu arada bazı farklı ultra-milliyetçilik akımlarının önde gelen sözcüleri uzak dursa da (örneğin Jünger, Jung, Fritsch, Spengler) çok daha fazlası 1933'ten bile önce boyun eğdi. Onlar için, pratik sonuçlar ya da özgül politikaların uyumu; Almanya'nın küllerinden doğduğu, milli bir yeniden doğuşun gerçekleşmekte olduğu yönündeki baskın düşünce karşısında önemsizdi. Sontheimer'ın dediği gibi:

> Bu yeni gerçeklik ve somut uygulanışı için hissettikleri beklenti yoğunluğu kalplerini dağladığı için, kendi vicdanlarıyla mücadele ederken, nihai olarak Yeni Almanya'ya giden yegâne yolu onun sunduğunu farkettikleri andan itibaren, birçoğu Nasyonal Sosyalist kitle hareketinin yanında yer alarak şeytana uymuştu (1968, s. 288).

Dolayısıyla *völkisch* ırkçılıkla aşılanmış sayısız siyaset yazarı ve örgüt, güçlü antisemitizmin ve altında yatan ırkçı tarih felsefesinin tadını çıkarıyordu. Muhafazakâr Devrimciler, otorite ve hiyerarşinin yeni bir düzende tekrar galebe çalacağı Üçüncü Reich ihtimali ile canlanacaktı. Milli Devrimciler, yeni türeyen insanın, "cephe askerinin" öncülük ettiği milli dirilişin başlangıcı olarak savaş düşüncesini benimseyecekti. Milli Bolşevikler, yabancı, yani Yahudi bir güç olduğu için kapitalist dünya görüşüne saldırabilir, Alman sosyalizmi gerekliliğine sarılabilirdi. 1928'den sonra, *Landvolkbewegung* militan çiftçilerinden meydana gelen yeni seçmen grubuna hitap edebilmesi için program bilinçli olarak değiştirildi. Yiyecek üreticilerinin topraklarını [*Nährstand*] yeni Almanya'nın temel dayanağı ve köylülüğü de yeni "kan ve toprak" aristokrasisinin çekirdeği yapacak olan Nazi politikalarını ayrıntılandırmak için parti, iki yıl içinde, kent karşıtlığı ve yeniden kırsallaşmanın önemli ideologu Walter Darre'yi bünyesine kattı. Dolayısıyla, Almanya'nın yakın ge-

lecekte yeniden doğuşu için hazırlanan çerçeve programla Nazizm kendisini, dağınık ve parçalanmış *Los-von-Weimar* hareketinin ekümenik hareketi olarak konumlandırdı.

1925 sonrası NSDAP'ın diğer tüm ultra-sağ oluşumları gölgede bırakmasının nedeni, politikalarıyla sadece ultra-sağ eylemci ve entelektüellere yaptığı ideolojik çağrı değildi, zira onlar toplumun çok az bir yüzdesini temsil ediyorlardı. Uzun vadede çok daha önemli olan, giderek artan sayıda "sıradan" Alman'ın, Nazizmin gerçekten *farklı* olduğuna, Weimar Cumhuriyeti'nin kabuğunu kırabileceğine, hor görülen Reichstag'da kaç sandalyesi olursa olsun NSDAP'ın gelmekte olan milli devrimin çekirdeği olduğuna ikna olmasını sağlamasıydı. Etkisi altına girenler için Hitler hareketi toplumun fiilî düzenindeki genel umutsuzluğu adeta simyasal olarak dönüştürdü, kendi ülkesinde yabancı olma duygusu, yerini gelecek umuduna, ait olma duygusuna bıraktı. 1928 öncesinde partinin ve SA'nın seçim sandığındaki acınası durumuna rağmen sağlam gelişiminin nedeni, antisemitizm ya da orta sınıf tepkisinden ziyade budur. Paramiliter disiplin ve hiyerarşi inancı, SA'nın her yerde görülmesi, konuşmacıların demagojik teknikleri, Hitler'in sahnede göründüğü zirve anına kadar dikkatle hesaplanan duygusal tırmanış, ışık oyunu ve pankartlarla yaratılan teatral etki, görkemli bir biçimde düzenlenen kitle gösterilerini, eylemleri ve kongreleri, Almanya'nın yeniden doğuşuna özlem duyanlar için bir ayine dönüştürdü.

Kriz Alman toplumunu derinden etkilemeye başlayınca, NSDAP için, sayısız bütünselci milliyetçilik yazar ve eylemcisinin 19. yüzyıldan beri örmekte olduğu mitsel enerji ağının zengin ürünlerini hasat etme zamanı gelmişti. Muhafazakâr Devrimciliğin gurularından Edgar Jung'un kederli gözlemine göre, "Alman devriminin manevi önkoşulları Nasyonal Sosyalizmin *dışında* yaratılmıştı" ve kendisi gibi düşünürler, her bir Nazi adayına oy sağlayacak "titiz ön çalışmayı" yürütmüştü (alın. Sontheimer, 1968, s. 288). İnançlı Katolikler, sosyalistler ve Komünistler genelde, Yahudiler ise evrensel olarak Nazizmin vaat ettiği cesur yeni dünyanın faşistleştirilmesine karşı olsalar da, bo-

yun eğenler sadece eski DNVP seçmenlerinden ya da korkutulmuş burjuvalardan oluşmuyor, toplumsal yelpazenin çok geniş sosyal çevrelerinden ve meslek gruplarından geliyorlardı. Bu, 1929 sonrası partinin "hareketlenmesinden" sonraki sosyal tabanının fazla heterojen yapısını da açıklıyordu (Mühlberger, 1987; 1991). 1935 yılı *Partai Statistik*'te NSDAP'ın 850.000 üyesinin yaklaşık üçte birinin işçi olarak sınıflandırılmış olması, birçok kuşaktan Marksist akademisyenin kurgulamaya çalıştığı gibi, kitle hareketi (*Massenbewegung*) imajı kazanmış olan bir orta sınıf hareketi (*Mittelstandsbewegung*) iradesini yansıtmaz, sınıfötesi ve kuşakötesi hakiki bir çekim yaratıldığı gerçeğini gösterir.

Liberal demokraside ekonomik çöküşün neden olduğu uzun süreli güven krizi arka planına bağlı olarak, yeni saf değiştirmeleri kışkırtan, Nazizmin demagojik, paramiliter ve terörist kampanyalarının biriken etkisiydi. 1929 sonrasında eski sistemden umudunu kesen ve komünist seçeneği de reddeden milyonlarca insanda oluşan güçlü öznel izlenim, gözlerinin önünde Almanların yoz anarşik bir kitleden görkemli biçimde örgütlenmiş yeni bir millete dönüşüyor olduğuydu. Partinin icat ettiği sayısız seremoni ve özel günlerin alt algısal mesajı buydu ve bu yolla başarısız bir ayaklanmaya tekabül eden 9 Kasım 1923 tarihi bile kutsal Nazi gününe dönüştü (bkz. Vondung, 1971, 1979). Parti miting ve kongreleri üzerinden dikkatle planlanan histeri ikliminde, "Almanya uyan" sloganlarının, mistik yenilenme yan anlamlarıyla Gamalı Haç'ın her yerde görünmesinin, yeni bir düzeni varlığında cisimleştiren Hitler'in ortaya çıkışının simgeleyebileceği umut ve güveni Weimar devleti artık sağlayamazdı.

Ancak Nazizmin palingenetik mesajı ile duygudaşlık kuran sadece halk değildi. 1933 öncesi NSDAP liderliği üzerine yapılan bir incelemenin açıkça gösterdiği, Nazizmin tamamen farklı proto-faşist akımları faşizmde kaynaştırma gücünün, alt düzey kuramcılarını olduğu kadar en üstteki "hiyerarklarını" da cezbetmede önemli olduğuydu. *Völkisch* kuramları temsil edenler arasında şunlar vardı: hukuk (örneğin Frank), Al-

man Hıristiyanlığı (rakip bir Nazizm türünü yaymaya çalıştığı için devrildiği 1927'ye kadar, Dinter), radikal tarımcılık (Darré), emperyalist jeopolitik (Hess), Milli Bolşevizm (Feder, Strasser kardeşler), savaş gazilerinin "milli devrimci" coşkusu (Röhm, von Salomon, Goering ve 1925'e kadar Ludendorff), ayrıca ırksal tarih ve antisemitizmin çeşitli lehçeleri: kültürel (Rosenberg), komplocu (Streicher), genetik (Günther), okültist (Himmler). Bazılarının, daha Hitler'in yükselişinden önce kendi kişisel ultra-milliyetçilik permütasyonlarını geliştirdikleri gösterilebilir (örneğin, Darre ve kırsalcı *völkisch* düşünce kutbu için bkz. Bramwell, 1985; Günther üzerine ve "nordik düşünce" olarak adlandırılan *völkisch* akım konusunda bkz. Lutzhöft, 1971; Gregor Strasser ve Nazizmin antikapitalist kolu için bkz. Stachura, 1983) ve bir kez güçlerini Nazi amaçları doğrultusunda seferber ettiklerinde artık bu özel palingenetik görüşlerini Nazi ideolojik söylemine tercüme etmekte hiç tereddüt etmeyeceklerdi.

Bu yapıda bir vaka çalışmasının konusu da Goebbels'dir. Propagandanın başında harekete ve rejime yaptığı çok önemli hizmetler ne kadar oportünistçe olursa olsun, NSDAP'a katılmadan önce yazdığı *Michael. A German Destiny* (ilk baskı 1929) romanının ele alınması, daha Hitler sahneye çıkmadan önce kendisinin geliştirdiği milli yeniden doğuş konusundaki imkânsız beklentiler ile daha ileri bir tarihte Reich'a Toplumsal Aydınlanma ve Propaganda Bakanı olduktan sonra yaptığı konuşmalar arasındaki devamlılığa işaret ediyordu. Goebbels'in *alter ego*'su Michael, Münih'te yaşayan ve her yerde karşılaştığı sosyal patoloji belirtilerinin saldırısı altında kaldığını düşünen, ilgisiz bir öğrencidir. Sert eleştirilerinin hedefleri arasında basın, enternasyonalizm, para, kozmopolitlik, görececilik, Marksizm, bohem yaşantısı, parlamento ve pasifizm vardır ve bunların hepsi Yahudilikte vücut bulur: "Hepimiz hastayız! Aslında bizi sadece bu kokuşmaya karşı bir savaş kurtarabilir" (Goebbels, 1931, s. 76). Yine de bu, "kültürel kötümserlik" değil, "Alman nihilizmi"ne prelüddür. Michael kendisinin, ölmekte olan burjuvazinin son yaratıcı hamlesiyle ortaya çıkan ye-

ni bir (Alman) işçi sınıfının dirimselliğini simgelediğini düşünme noktasına gelir. Görevleri mevcut çürümüş düzene karşı isyan etmektir, zira "her şey yenilenecekse önce yok etmek gerekir" (age., s. 69). 1933'te yeni kurulan Reich Toplumsal Aydınlanma ve Propaganda Bakanlığı'na, geçmişin bozuk ruhunu (*ungeist*) alevlere atmayı ve "Kasım Cumhuriyetinin düşünsel temelini" yerle bir etmeyi simgeleyen bir eylem olarak "Alman olmayan edebiyatı" yakmayı armağan etmesi rastlantı değildi. Acımasız bir yok ediş olmanın çok ötesinde bu, Alman yenilenmesinin prelüdü idi, zira "yıkıntıların arasından yeni bir ruhun Anka kuşu doğacaktı" (Wulf, 1963, s. 46; Goebbels'in 1934 konuşmalarını içeren *Signs of the New Age* derlemesinde de palingenetik motifler tekrar tekrar karşımıza çıkar).

Hitler'in yaratmak için çok çaba gösterdiği hareketle psikolojik "birleşme eğiliminin", bu yapıya uyduğunu gösteren her tür emare mevcuttur. Weimar Cumhuriyeti'nin liberal temellerini darmadağın ederken, giderek şiddetlenen antisemitik bir savaşı planlarken ya da Uzun Bıçaklar Gecesi'nde rakiplerini yok ederken başvurduğu acımasızlık olayın sadece bir yönüdür. Diğer yönü ise milli birliğe, yeniden yapılanmaya ve başarısız 1923 darbesinden sonra sadece kendisinin gerçekleştirebileceğine inandığı yayılmayı içeren bir programa duyduğu tutkulu bağlılıktır. Aslında bu, altta yatan palingenetik bir tarih mitinin ifadesidir ve kendisi de buna içtenlikle inanıyor görünmektedir. Birçok biyografi yazarından biri olan Fest, Hitler'in yaşam alanı ihtiyacı ve ırksal saflık saplantısının altında yatanın ne olduğuna değinirken bunu düşünür: "Bir kez daha dünya tarihinde büyük bir dönüm noktası kavramı. Yeni bir çağ başlangıcı; tarih yeniden güçlü bir çarkı harekete geçiriyor ve payları yeniden dağıtıyor" (Fest, 1974, s. 215).

Böyle bir kavramlaştırma, çöküş ve yeniden doğuş diyalektiğinin *Mein Kampf*'a sahip olduğu uyum ve yapıyı kazandırmasını sağlamıştır ve birçok konuşmanın da ana eksenini oluşturur. Aynı zamanda, Rauschning'in Hitler'e atfettiği ve Nazi devriminin yerleşik "nihilizm"ine örnek olarak gösterdiği konuşmalara ışık tutar. Hitler'in sözlerinin stenografik bir kaydı ol-

duğu için güvenilir olmasa da, aşağıdaki gibi bir pasaj kulağa mantıklı gelmekte ve Rauschning'in kendisinin de bihaber göründüğü palingenetik bir saplantıya işaret etmektedir:

> Dünya tarihinde bir dönüm noktasına geldik – değişmez teması buydu... Kendisinin insanüstü bir görev için ve insanın yeni bir biçimde yeniden doğuşunun elçisi olarak seçildiğini düşünmektedir. İnsanlığın büyük bir dönüşümün sancılarını çekmekte olduğunu öne sürmektedir... Gelmekte olan çağ kendisini yeni tür büyük insanlarda belli etmektedir... "Nasyonal Sosyalizm"in siyasal hareketten öte bir şey olmadığını düşünenler bu konuda bilgi sahibi değildir. O, dinden bile ileridedir: İnsanoğlunu yeniden yaratma iradesidir." (Rauschning, 1939, s. 240-2).

Diğer bir deyişle, Hitler'in dizginlenemez iktidar arzusu, ırksal ilkeler temelinde kurbanlarının fethedilmesine, esir alınmasına ve yok edilmesine dayalı olarak Avrupa'da Büyük Alman Reich'ı tesis etme nihai hedefine gönülden bağlılığı ile ayrılmaz bir bütündür. Bu, İkinci Reich'da geliştirilen Alman emperyalizmi *Lebensraum* [yaşam alanı] kolunun özellikle kötücül *völkisch* bir türüdür (bkz. Smith, 1986). Bu imparatorluğun yaratılması, "dünyanın geri kalanının Alman aryan seçkinlerinin acımasız egemenliği altına gireceği yeni ırksal milenyumu" başlatacaktı (Hauner, 1978, s. 25; karş. Bracher, 1970, s. 504-5). Yani Hitler kendisini ciddi olarak, Alman halkının ırkçı-milliyetçi yeniden doğuşu temelinde, insan uygarlığında yeni bir evreyi muştulayan kişi olarak görmektedir.

Faşist rejim olarak Üçüncü Reich

Mussolini'ye kıyasla, çok daha süratle karar alma ve orta vadeli stratejiler geliştirmeye uygun bir radikal palingenetik mit donanımı sayesinde Hitler, *duce*'nin liderlik tarzını simgeleyen duraksama ve hedefsizlik durumunu pek fazla yaşamadı. Sonuç olarak Faşizm, yaşadığı sürece önemli ölçüde ideolojik belirsizlik ve çelişki sergileyen, faşist, proto-faşist ve muhafazakâr

hiziplerin gevşek bir ittifakı olarak kalırken, Nazizm, hep birlikte ortak bir hedefe yönelen, tavizsiz bir tutum sergiledi.

Hitler 30 Ocak 1933'te şansölye olarak görevlendirildikten sonra, 1930 sonrası Weimar'ın kurumsal krizini kendi lehine çevirmek için ustaca kullandığı sahte yasallık, baskı ve şiddetten oluşan fırsatçı bileşimi kullanarak derhâl liberalizmi yok etmeye ve çoğulculuğu törpülemeye girişti. Siyasal alanda üstü kapalı olarak *Gleischaltung* (eşgüdüm) olarak nitelenen süreç öyle bir yürütüldü ki birçok potansiyel muhalefet kaynağı "gönüllü olarak" kendilerini feshettiler ve hatta Nazi örgütleri içinde erimeyi kabullendiler. Teknik anlamda bir dizi geçici yasa ve 23 Mart 1933 tarihli Enabling Act [Hitler'in olağanüstü güçler kullanmasına imkân veren yasa – ç.n.] ile (bu yasanın anlamı, cumhuriyet anayasasının hiçbir zaman resmen yürürlükten kaldırılmadığıdır) tüm sivil haklar ve anayasal haklar süresiz olarak askıya alındı ve *Länder*'in bölgesel özerkliği bir dizi darbe ve kapitülasyonla yok edildi. Komünist ve Sosyal Demokrat Partiler kapatıldı (sırasıyla Mart ve Haziran 1933) ve birkaç ay içinde tüm diğer partiler birer birer sahneden çekildi. 1934 Ağustos'unda Hindenburg öldüğünde, başkanlık makamının el değiştirmesine izin verildi ve liderlik ilkesi konusundaki karmaşık hukuk kuramları ve zaman zaman başvurulan halk oylamalarıyla makul kılınan başkanlığa dayalı diktatörlük gözle görülür biçimde otokratikleşti. Sonrasında, her ne kadar Weimar Devlet Hizmeti yapısının büyük bölümüne teknik olarak dokunulmamışsa da, pratikte devlet politikasının önemli alanları "devlet benzeri" özerk Nazi örgütlerine, kurum ve dairelerine, birey olarak Nazi liderlerinin ya da Hitler'in sorumluluğuna geçti. Böylelikle, Dışişleri Bakanlığı bir süre parti makamıyla birlikte var oldu ve Ribbentrop'un yürüttüğü dış politikayı formüle etti. Bu arada, polis ve yargı sistemi de işlevlerini sürdürdüler, ancak bir süre sonra kendilerini, giderek genişleyen Gestapo (Gizli Devlet Polisi) ağının ve toplama kamplarının kurumsallaştırdığı terör sistemini birlikte yürüten Himmler'in SS'i ve "Halk Mahkemeleri"nin emrinde buldular.

Aynı yıkım, etkisizleştirme ya da kendi içinde eritme mode-

li "parlamento dışı" güçlere de uygulandı. Bir zamanlar milyonlarca üyesi olan ve 1933'e kadar gücünü istikrarlı bir biçimde koruyan SPD'nin başlıca dayanağı olan sosyalist Özgür Sendika Hareketi dağıtıldı ve üyeleri de (fazla asilik göstermeyen) Hıristiyan ve "sarı" (yani işverenlerin kurduğu) sendikacılarla birlikte Alman Emek Cephesi'ne (DAF) katılmaya zorlandı. Büyük girişimciler, artık varoluşlarının doğrudan bağlı olduğu rejimle kendi barışlarını yapmaya terkedildiler. Birkaç istisna dışında, Almanya'nın dev bir savaş makinesine dönüşmesinden kazanacağı çok şey olan IG Farben ve Krupp gibi sınai kartel sahiplerinin ve yöneticilerinin işbirlikçilikleri son derece ateşliydi ve sonuna kadar öyle kaldı (bkz. Hayes, 1987). *Wehrmacht*'ın [Alman Ordusu] kaderi de benzer bir çizgideydi ve kısa yoldan NSDAP'ın denetimine alınmak yerine, gizlice içlerine sızıldı. İçsel yapılarına ilişilmedi, ancak 2 Ağustos 1934'ten sonra her bir asker Hitler'e kişisel olarak sadakat yemini ediyordu ve komuta kademesinin özerkliği SS tarafından giderek gasp edildi. Bu arada rakip bütünselci milliyetçilik akımlarına mensup yüz binlerce Alman için seçim, faaliyetlerinden vazgeçmek ya da rejimin izin verdiği veya kendi yarattığı kurumlara atanmak arasındaydı. Nitekim 1933'te Pan-Almanlar dağıtıldı ve daha sonra, Haziran 1934 Uzun Bıçaklar Gecesi'nde bağımsız bir güç olduğu için yok edilecek olan *Stahlhelm* SA'nın bünyesine katıldı. Benzer bir biçimde tüm gençlik hareketleri tasfiye edilip *Hitlerjugend* bünyesine katılırken, Katolik gençlik hareketi, 1933'te devletle yapılan anlaşmanın korumasında 1936'ya kadar varlığını sürdürdü.

Bu anlaşma, Nazi liderliğinin 1933 sonrası hem Protestan hem de Katolik kiliselerinden gelebilecek olası muhalefeti etkisizleştirmek için uygulamak zorunda kaldığı karmaşık stratejilerin sadece bir boyutuydu. Ancak kiliseler, ince bir ırkçılıkla perdelenmiş "Milli Kilise" kurma girişimlerine direnmekte ve her iki Almanya'nın savaş sonrası siyasetinde temel bir güç olmak üzere Hıristiyan ibadet geleneğini yeterince sağlam tutmada başarılı oldular. Yine de, liberal olmayan milliyetçilik ve Bolşevizm karşıtlığı, Protestan ve Katolik ruhban sınıfında yeterin-

ce yaygınlaşarak, rejimin hayati önem taşıyan erken yıllarında örtük işbirliğini ya da pasif kalınmasını mümkün kıldı. Böylelikle, birçok Katolik ve Protestan papaz büyük kişisel sonuçlarına rağmen rejimin barbarlığına bireysel olarak karşı dururken Katolik Kilisesi insanlık dışı politikaların resmî politika olmasını engellemek üzere etkin baskı uygulama potansiyelini sadece ötenazi konusu için kullandı.

Bunun tersine, diğer bir muhalefet kaynağı olan okullar ve üniversiteler inanılmaz bir hızla Nazileştirildiler. Bu süreci böylesine kolaylaştıran, *völkisch* düşüncenin 1933 öncesi akademik çevrelere doğru açtığı sağlam yollardı. Kısa bir süre sonra müfredat, ders kitapları, öğrenci ödevleri ve derslerde, müzikten fiziğe tüm disiplinler için, Aryan ilkeler uyarlanırken, ırksal kuram ve soyarıtımı alanlarında kürsüler oluşturuldu. Geleceğin SS'inin ve parti kadrolarının eğitimi mevcut kurumlara bırakılamazdı, bu nedenle de onları Alman devriminin ön saflarındaki görevlerine hazırlamak üzere özel okullar kuruldu (bu da Nazi popülizmi seçkinciliğinin diğer bir belirtisidir). Basının Weimar yılları boyunca Nazi karşıtı propaganda için güçlü bir kaynak teşkil eden bölümleri üzerinde acımasız tedbirler uygulandı ve satın almayla, sansürle, üstü kapalı tehditle ve personelin cebren Nazileştirilmesiyle yola getirildiler. Bundan böyle sergiledikleri propagandacı işlev, resmî Nazi gazeteleri ve yayınları ile tamamlandı, ancak bu, partinin kitle iletişimi alanında uyguladığı tekelin meyvelerinden sadece biriydi. Bu tekel öylesine sert uygulandı ve öylesine iyi kullanıldı ki, Faşistlerin benzer çabaları buna kıyasla son derece baştan savma kalıyordu. Reich Kültür Dairesi'nin kurulması çoğu potansiyel Nazi karşıtı sanatçıyı sürgüne ya da iç göçe zorlarken sayısız yazar, ressam, yayıncı ve film yapımcısının hevesli katılımını ya da en azından taktik işbirliğini sağladı.

Üçüncü Reich'da totaliter tedbirler ile toplumda eşgüdüm sağlamak Faşist rejimin ilk on yılında (tam ifade edersek, 1935'te Etiyopya harekatının başladığı ana kadar) zannedildiği gibi kendi içinde bir hedef değil, yeni devlet tarafından yürürlüğe konulan bir dizi kesintisiz dinamik olgunun başlangıcı idi

ve bu durum, nihai olarak kendi bindiği dalı kesmek ve sürdürülemez olmak yan anlamları ile birlikte, "sürekli devrim" kavramına bütünüyle uyuyordu. 1923'teki başarısız darbe girişiminden hemen sonra Hitler'in aklına düşen (maksatçı ekol) ya da iç örgütlenmesindeki kaosa rağmen veya tam da bu nedenle Üçüncü Reich'ın hızla dönüştüğü militarist ve ultra-milliyetçi otoriter devlet biçiminden "yapısal" olarak türeyen bireysel mutlak güç tasarımının acımasızlık zirvesini oluşturanın, giderek ivme kazanan emperyal genişleme programı mı yoksa Nihai Çözüm mü olduğu konusunda tarihçiler arasında ciddi bir tartışma mevcuttur. Bu tartışmada çok ince ayrıntılara göre alınmış pozisyonlar vardır ve çoğunu destekleyecek somut veri ya da ikna edici kuram eksikliği de çekilmez (bkz. Kershaw, 1985, bölüm 6). Hal böyleyken, Nazi politika yapım dinamiklerinin karmaşıklığına ve bazı sonuçlarının rastlantısallığına rağmen, potansiyel muhalefet kaynaklarını "temizlemek", "yenmek" ya da "parçalamak" için harekete geçtiği andan itibaren Üçüncü Reich derhâl bir devlet terör aygıtı ve bir askerî örgüt kurmaya girişti. Hitler iktidarda kaldığı sürece giderek genişleyecek olan işkence ve saldırı çemberine bunlar öncülük edecekti. Son derece yıkıcı sosyal ve ekonomik krizden görkemli bir kurtuluşun işaretleri karşısında ve ayrıca uzun bir milli utanç döneminin sonunu getiren bir dizi dışişleri başarısı sonucunda halkın samimi coşkusunun verdiği güçle Nazi devleti kendi kendine işleyen devrimci bir momentum geliştirdi. Bu sürecin durması için, Yeni Düzen olma iddiasını kendiliğinden terk etmesi ve dolayısıyla Franco ve Salazar'ın başına geldiği gibi, milli toplum yaratma konusunda samimi vaadi olmayan, durağan bir yeni-muhafazakâr rejime dönüşmesi gerekirdi. Böylesi bir uysal teslimiyet Hitler'e, çevresindeki komuta kademesine ve aynı zamanda paramiliter birliklerine ve onları destekleyen sadık partiye yabancıydı. Dolayısıyla Hitler'in özel bir askerî harekat emrini şahsen yazılı olarak verip vermediği ya da Nihai Çözüm'ü başlatıp başlatmadığını inatla tartışmak, eğer kötü niyetli değilse fazla detaycıdır. Yaygın olarak işkenceye, köle işgücüne ve özellikle Çingenelere ve Yahudi ırkı-

na yönelik soykırım girişimlerine başvurulması gibi saldırı, zulüm, işgal ve kitlesel infazların hepsi, uygulandıkları somut koşulların rastlantısallığından bağımsız olarak, bu yaklaşımın genel dürtüsüyle uyumludur.

Hitler'in Avrupa'da benzeri olmayan yeni bir Reich yaratma iddiasının korkunç insani sonuçları, bazı gözlemcileri, Rauschning'in savladığı gibi, Nazizmde nihilizmin dışavurumunu görmeye yöneltmiştir (bkz. yukarıda s.6). Nazi barbarlığını hümanistler için keyfilikten dolayısıyla da patolojik şiddetten daha rahatsız edici hale getiren belki de Mohler'in kan donduran, yeni olanın başlangıcı olarak yıkım ifadesinin, "*Alman nihilizmi*"nin ruhunda tasarlanmış olduğu gerçeğidir. Bu açıdan balkıdığında Auschwitz bile aslında "Ütopyanın zehirli meyvesi" olarak görülebilir (Geoghegan, 1987, s. 4). Rejim kendi çıkarı doğrultusunda tabii ki sadizmin zevkini çıkaran birçok suçlu ve psikopatı kullanmıştır ve Üçüncü Reich kelimenin tam anlamıyla milyonlarca insanlık dışı fiile yol açmıştır. Bunları, derli toplu açıklayıcı bir model olmaksızın makul kılmak anlamsızdır. Örneğin, Treblinka imha kampı boyunca SS muhafızları için yetiştirilen ve gübre olarak yakılmış insan cesetlerinin kullanıldığı çilek ağaçlarının bol mahsulünü palingenetik sembolizm üzerinden anlamlandırmak iğrenç olacaktır. Hal böyleyken, Nazi ideolojisi ve politika yapımı düzeyinde, inançlı Nazilerce toplumun arıtılması diye nitelenen şeyin yıkıcı yönü olarak, Yahudilerin ve Nazilerin "alt insan" olarak gördüğü diğer sosyal kategorilerin imha edilmesini görmenin temelleri mevcuttur. Bunun "pozitif" doğal sonucu, savaşın incelikle işlediği, "Yeni İnsan"da cisimleştirilen güçlü bir ethos ve atletik meziyetleri yaratmak üzere Almanları ruhen ve fiziksel olarak "Aryanlaştırma" ve "yeniden Nordikleştirme" girişimleridir. Besi hayvanı üretme ilkelerini uyarlayarak üstün ırk yaratmak için tasarlanan kısa ömürlü *Lebensborn* deneyi, soyarıtımı "uzmanı" Günther'in *Aufnordung* –Almanları, Nordik kök ve kalıtımın katışıksız niteliklerine geri döndürme projesi– diye adlandırdığı şeyin "hayalci" yönünü hayata geçirme girişimindeki grotesk hadiselerden sadece bir tanesidir.

Yıkım ve yaratım diyalektiği Nazi politikasının her alanında yürürlüktedir. Örneğin, "halka yabancı" addedilen kitapların yakılması ve yoz sanatın yasaklanması, Nazi-dışı standartlara göre gerçek yaratıcılık açısından ne denli boş görünürse görünsün, basitçe propaganda olarak reddedilemeyecek kadar bol miktarda edebiyat ve resim üretimi ile birlikte vuku buluyordu (bkz. Hinz, 1979). Anarşik bireyciliğin ve özel alanın, kamusal alan karşısında ikinci plana gerilediğini öne süren (Yahudi) spekülasyonlarının sonunun geldiğinin nişanesi olarak, tıpkı devasa anıtsal kamu binalarının planlanması gibi, bunlar da sadece yeni bir güçlü ethos oluşturabilmek için başvurulan girişimlerdi (Taylor, 1974). Bireysel özgürlükler ve mahremiyetin bütününe yönelik saldırının sonuçları, sağlıklı komünal yaşam adı altında boş zamanlara yönelik sistematik kitlesel müdahale oldu. Bunu faaliyetlerinin merkezine koyan örgütler arasında Hitler Gençliği, Alman Kızlar Birliği ve Faşist İtalya'daki son derece başarılı *dopolavoro*'nun Nazi eşdeğeri olan *Kraft durch Freude* (Eğlenerek Güçlenmek) vardı (bkz. Grunberger, 1974).

Ortaya çıkan paradoksal bir tersliktir; Nazi şiddetinin milyonlarca kurbanı için Gamalı Haç barbarca yan anlamlar ifade ederken, mistik gücüyle büyülenenler için ölümü değil yeniden doğuşu, sürü benzeri uyurgezerliği değil milli yeniden uyanışı simgeler. Bunu en açıkça belgeleyen, Weimar liberalizminin Naziler tarafından yok edilişinin yeşerttiği umutlara dair çok sayıda yazılı tanıklıktır. Palingenetik mit parti liderlerinin yazdığı kitapların her sayfasına sinmiş hatta başlıklarına da yansımıştır: *Blood and Honour: A Fight for German Rebirth* [Kan ve Onur: Alman Yeniden Doğuş Mücadelesi] (Rosenberg, 1934) veya *The Rebirth of Europa as the History of our Times* [Günümüzün Tarihinde Avrupa'nın Yeniden Doğuşu] (Rosenberg, 1939) veya *On the Rebirth of the Peasantry* [Köylülüğün Yeniden Doğuşu Üzerine] (Darré, 1934). Bu, ırksal temizlik konusunda itibarlı "bilimsel" uzman Günther'in öne sürdüğü yenilenen Aryan ırkı fantezilerinde (örneğin, 1933), dışavurumcu Benn'in esrik yeni rejim övgülerinde (örneğin, 1933), hukuk kuramcısı Schmitt'in ortaya koyduğu hukuksallık kanıtlama çabalarında (örneğin, 1934),

devrimci misyonu ile ilgili felsefeci Heidegger'in yaptığı ontolojik savunuda (örneğin, 1933; bkz. Brown, 1990) ya da Schröter gibi mühendislerin Nazi teknolojik devrimi kehanetlerinde de (1934; bkz. Herf, 1984) eşit derecede önemlidir.

Milli yeniden doğuş mitinin önemi, kolay anlaşılır ve eklemlenmiş bulanık "içgüdüsel" duygular seti biçiminde işleyebilmesindedir. Nazizm ile aktif işbirliğine ayartılmış milyonlarca yurttaş için bu birleşme eğilimlerinin temeli, çürümüş bir "sistemin" nihayet yıkıldığına dair bulanık duygu ve "kendini güvende ve itibarlı hissedeceği, yani tüm sürtüşme ve huzursuzluk kaynaklarından arınmış gerçek 'milli toplum'" arayan herkese yeni düzenin yaşattığı beklentiden ibarettir (Peukert, 1987, s. 41). Dolayısıyla Nazizmin mitsel gücünü özetleyen, ortak ırksal miras (*Volksgemeinschaft*) ve kaderin (*Schicksalsgemeinschaft*) bir arada tuttuğu toplum imgesidir. Fakirlere vermek üzere "Kış Yardımı" kampanyalarının (Aryanlar), köylülüğü kutlamak üzere düzenlenen Bückeberg Onur Günü Bayramının (1935'te bir milyon kişi katıldı), Alman Emek Cephesi'nin bir yan kuruluşu tarafından fabrika koşullarını modernleştirmek için yapılan "İş Alanlarının Güzelleştirilmesi" çalışmalarının (Rabinbach, 1976) ve *Thingspiel* ya da 9 Kasım 1923'teki başarısız darbe girişiminin yıldönümünde *Blutfahne*'ye (kanlı bayrak) bağlılık yemini gibi gelenek, tören ve seremonilerin gizli ajandaları bu mitsel varoluşun itici gücüyle oluşuyordu. İlk Volkswagen'ın üretimi ya da bir otoyol açılışı (bkz. Shand, 1984) gibi her bir toplumsal olay, "kardeşlik kültü" (Benz, 1990) ve "büyülenmiş bilinç" (Vondung, 1971; 1979) oluşturmada, doğmakta olan yeni çağda dünya tarihinin dönüşümüne öncülük kolektif duygusunu yaratmada sahne olarak kullanılıyordu. Bu ütopyacı arzuların en kalıcı odağı tabii ki Hitler'in kendisiydi. Onun dâhi ve yanılmaz olduğu mitini ayakta tutmak için tasarlanmış ayrıntılı ritüel, propaganda kampanyaları ve akademik kuramların ürünü olmanın ötesine geçen bir kültün öznesi oldu (Kershaw, 1987). "Halkın içinden yeni bir insan çıktı. Kapıya yeni tezler astı ve yanında yeni bilgiler getirdi. Yeni bir halk yarattı" (Loewy, 1966, s. 270) diyen

bir Nazi şiirleri koleksiyonu editörünün ifadesinde de görüldüğü gibi, palingenetik nüvesi, yayıncılık açısından 1933 sonrası sergilenen dalkavukça bağlılık ile açıkça su yüzüne çıkar. İktidarın ele geçirilmesini kutlayan bir yazar kitabına şu dizelerle giriş yapmayı seçmişti (Kershaw, 1987, s. 53):

> Şimdi artık Tanrı bir kurtarıcı gönderdi,
> Sıkıntılar geçmişte solar.
> Toprak sevince ve neşeye yol verdi:
> Nihayet geldi artık bahar.

Nazizmin faşist doğası

Herhangi bir faşist hareketin kitle tabanı oluşturabilmesi için ağır bir sosyo-ekonomik krize muhtaç olduğunu ve iktidarı ele geçirebilmesinin çok özel bir ardışıklık izleyen olgulara ve rastlantılara bağlı olduğunu, tıpkı Faşizm gibi Nazizm de gösterdi. Ancak Üçüncü Reich, bir kez bu koşullar yerine geldiğinde, ideoloji olarak faşizmin taşıdığı olağanüstü devrimci potansiyeli Üçüncü Roma'ya kıyasla çok daha tahripkâr bir biçimde sergiledi. Weimar Cumhuriyeti'nin yasal, siyasal ve ideolojik yapılarının, Nazi değer sistemine engel teşkil ettiği noktada sistematik olarak saptırılmasının ya da yok edilmesinin yanı sıra, totaliter bir iç politika ve dizginlenemez tutku ve saldırganlıkta bir genişlemeci dış politika yürütebilmek üzere özel olarak yaratılmış tümüyle yeni yapılar kuruldu: SS ve imha kampları bunların en kötü namlılarıdır.

Bunun sonucu olan sistematik ve topluca üretilmiş vahşetin boyutunda Hitler başta olmak üzere liderliğinin taşıdığı fanatikliğin ve peşinde koştukları palingenetik görüşün radikalliğinin rolü küçümsenemez. Saf Alman ırkı imparatorluğu görüşlerinin işaret ettiği yıkım, Mussolini'nin nihai hayali olan İtalyan Akdeniz'ine kıyasla çok daha büyüktü ve gerçekleştirilebilmesi için yürütülen program unsurlarının alışılmadık uygulanma tarzı, teslim olmaya zorlandıkları zamana kadar, "gerçek" faşizmi muhafazakârlığın en dinamiğinden bile ayıran uçuru-

mun altını çiziyordu (bkz. Noakes, 1990). Nazi devriminin öncelikle gerçekleştiği yer "öznel bilinç" olabilir (bkz. Kershaw, 1985, s. 141; karş., Vondung, 1979) ve son derece çelişkili uzun dönemli etkisi de Almanya'nın, liberal demokratik anlamda "modernleşmesini" kolaylaştırmak olabilir (Dahrendorf, 1969). Unutulmamalıdır ki bunun, kurban durumundaki milyonlarca insan açısından yol açtığı korkunç pratik sonuçlardan büyük ölçüde bağımsız olarak, kendi zaman ve koşullarında toplumun tüm düzeylerinde yıkıcı *nesnel* sonuçları olmuştur.

Ancak Nazizm "başarılarının" değerlendirilmesi, bir hareket olarak faşizmin vaat ettikleri ile sunduğu gerçeklik arasında her zaman oluşacak derin yarığa özellikle kasıtlı bir ışık tutacaktır. Rusya'ya karşı sürdürülen *Blitzkrieg* başarısız olduktan sonra –ki bu başarısızlık, topyekûn askerî yenilgiyle durdurulabilecek bir momentuma yol açmıştır– sistematik bir soykırım boyutu kazanan Nazi antisemitizmi istisna kabul edilirse (bkz. Mayer, 1990), Hitler'in yeni düzeninin herhangi bir düzeyde hedeflerini yerine getirebileceğine dair bir işaret yoktur. Pratikte, Nazi ideologlarının (örneğin Forsthoff, 1933) hayalini kurduğu "kapsayıcı Devlet"i yaratmak için gerekli tam *Gleichschaltung* hiçbir zaman gerçekleşmedi ve gerçekleştirilebilir değildi. Üçüncü Reich; siyasal erkin Hitler, yükselen ve düşen Nazi liderleri, parti, devlet, eski Weimar ve yeni Nazi kurumları, merkezî, bölgesel ve yerel yetkililer, polis, SS ve ordu arasında eşitsiz dağıldığı, indirgenemez bir polikratik yapı olarak kaldı.

Ortaya çıkan karar verme/politika üretme sistemi, yasal, yönetsel ve bürokratik sistem öylesine Bizanslıydı ki bazı yorumcular "kurumsal anarşi"den (Kershaw, 1985, bölüm 4) ya da "rakip hiyerarşiler tımarhanesi"nden (Williamson, 1982, s. 20) sözedecek kadar ileri gittiler. Bu abartma olsa dahi rejimin siyasal aygıtı hem fazlasıyla üst üste binen ve çok katmanlı bir otorite hem de yozlaşma ve verimsizlikle niteleniyordu (Bracher, 1970, s. 289-97; Kershaw, 1985, bölüm 4), bunun yanı sıra acımasız bir sansürle ve aralıksız propagandayla üzeri örtüldüğü için daha da derinleşen yapısal çatlaklar barındırıyordu. Hitler'in iktidarı bizzat kendi yarattığı sistemle öylesine zorlanı-

yordu ki bazı "yapısalcı" uzmanlar onun aslında bu sistem içinde bir "zayıf diktatör" olduğunu iddia ediyorlardı (bkz. Kershaw, 1985, bölüm 4). Yani gerçek Nazi devleti, peşinde koştuğu ve geçmişte düşmanlarının ve eleştirmenlerinin bile kabul ettiği "imajın" parçası haline gelen mükemmel verimliliğin, eşgüdümün ve totalitarizmin gerisinde kalıyordu. Üçüncü Reich dönemi edebiyat ve şiirinin kaderi tüm rejimin mikrokozmosu olarak düşünülebilir: Hakikatler, estetik konulara uyarlanan bağdaşık politikaların tek tipleştirilmesini ya da Nazi değerlerine hizmet edecek uysal propagandacılar olmaya zorlanmış tüm yazarların tek tipleştirilmesini desteklemez (Travers, 1990).

Üçüncü Reich mitini gerçekliğe tercüme etme zorluğunun bir belirtisi yeni ekonomik düzene dair çelişen Nazi kuramlarının uyumlu politikalar kümesine ve yapısal yeniliklere dönüştürülmesinde görülür. Merkezî ekonomik planlama ve sınai üretim ilkesi Ley'in Emek Cephesi'nde, Göring'in Dört-Yıllık-Plan dairesinde, Hermann Göring çelik işletmelerinde, Todt kurumunda [*Organisation Todt*, OT], Silah ve Mühimmat Bakanlığında, Reich Ekonomik Meclisi'nde ve Reich'ın merkezî kurumlarında ifadesini bulur. Ancak bu "korporatist" strateji, büyük işletme ve ağır sanayi sektörlerine asgari müdahale politikasıyla bir arada var olur. Sonuç, planlı ve plansız, eşgüdümlü ve bağımsız, özel ve *dirigiste* [devlet tarafından planlanan – ç.n.] alanlardan oluşan karmaşık bir yığındır. Nihai olarak angarya ve köle emeği kullanımı ile takviye edilmiş Nazi sanayii, baskın parti kuramının uydurması olarak kalan İtalyan emsaline kıyasla, modern bir savaş makinesi sıfatıyla çok daha verimli çalışabilirdi, ancak gerçeklik hâlâ *Vorsprung durch Technik* [Teknikte İlerleme – ç.n.] sloganı etrafında dönen mükemmel teknokratik eşgüdüm mitine ulaşamıyordu. Dahası, savaş yaklaşırken gerçekleşen sınai üretimdeki olağanüstü artış ve teknolojik gelişim, tarım sektörünün yeniden canlandırılması ve rejimin ilk günlerinde Milli Köylü Lideri, Yiyecek ve Tarım Bakanı Darré'nin geliştirdiği "saf soy" çiftçilerinin Doğu imparatorluğu yapılanması yönündeki ütopyacı tasarıların tümüyle terkedildiği –"kan ve toprak" söylemi sürse de– anlamına ge-

liyordu. "Değiştirilemez" NSDAP programında çerçevesi çizilen "sosyalist" tedbirlere gelince, sadece Yahudi mülklerine sistematik olarak devlet tarafından el konulması ya da özel kişilerin eline geçmesi anlamında uygulanıyordu. Pratikte Nazizmin yegâne başarısı, silahlı ve işgalci güçlerin gereksinimlerine göre düzenlenmiş "behemoth benzeri" [dev gibi – ç.n.] bir savaş ekonomisi yaratmak oldu ve bu kapsamda, iç kıtlık fethedilen toprakların topyekün yağmalanması ile desteklenebilecekken, angarya ve köle emeği için sınırsız ölçekte "insan materyali" ulaşılabilir hale geldi. Bir dünya savaşının yarattığı istisnai koşullar, otarşik politikaların ağır yapısal açmazlarını perdeliyordu ve savaş badiresini atlatmayı sağlayacak sürdürülebilir ekonomik düzen yönündeki ilerlemenin cılızlığını gizliyordu (karş., Bracher, 1970, s. 411-22; Kershaw, 1985, Bölüm 3).

Askerî ve ırksal dış politikanın ekonomik politikadan daha tutarlı olması büyük ölçüde Hitler'in Doğu'ya doğru büyük genişleme fanatik saplantısının ve Yahudilerle ölümüne savaş düşüncesinin, kendi yarattığı yönetsel hiyerarşik yapıların tüm kademelerinde kabul görmesi nedeniyleydi. Burada da, bir kez daha, Nazi emperyalizminin çatlaklarının ve başarısızlıklarının örtülmesini sağlayacak olan yoğun propagandaydı. Darré, Rosenberg ve Himmler gibi muktedirler, işgal edilen topraklara savaş-sonrası yerleşime ilişkin muhalif görüşler peşinde koşmayı sürdürdüler ve 1943'e kadar ekonomistler ve çağdaş tarihçiler yeni Avrupa için planlar hazırlıyordu, ancak çoğu, Hitler'in bir çeşit ultra-milliyetçi AET öngördüğü tasarısıyla ters düşüyordu (bkz. Herzstein, 1982). Bu arada, Hitler'in kısa dönemli stratejileri ve kişisel kararları, karmaşık ve hızlı değişen uluslararası şartlar karşısındaki sezgisel ve fırsatçı tepkileriyle şekilleniyordu. Bu şartları belirleyen sadece onun devriminin etkileri değil, aynı zamanda İspanya İç Savaşı, İtalya ve Japonya'nın emperyal genişlemeleri gibi, diğer ülkelerdeki bağımsız gelişmelerdi (bkz. Kershaw, 1985, Bölüm 4). 1940 yazında Fransa'nın istila edilmesine kadar, fikir babası olduğu ve zaman zaman da kurmay başkanlarına dayattığı Alman saldırganlığının giderek şiddetlenmesi, bir ölçüde amacına ulaştı. Daha son-

ra, hem *Blitzkrieg* harekatı hem de konvansiyonel kara, deniz ve hava harekatları uzun bir zamana yayılırken toplamda feci yenilgilerle son buldu. Britanya ve Rusya fethedilemedi, Amerika'nın savaşa girmesinden ve İtalya'nın teslim olmasından sonra ise ordu komutanlarının korktuğu başına geldi ve Almanya tam bir kuşatma savaşıyla karşı karşıya kaldı.

Askerî bir bakış açısıyla, yaklaşmakta olan Müttefik Kuvvetleri durdurmak için gösterilen çabanın doğurduğu lojistik sorunları hafifletmek için daha iyi konuşlandırılabilecek olan maddi kaynakları ve insan kaynaklarını tükettiği halde, Yahudileri yok etmeye yönelik antisemitik program politikasının sonuna kadar sürdürülmesi ile Nazi dış politikasının çözümsüz gerilimleri grotesk bir biçimde görünür hale geldi. Aslında, Britanya ve Rusya yenilgiye uğratılsaydı ve Japonya Amerika'yı savaşa girmek zorunda bırakmasaydı, yine de sonuç devasa, çok uluslu bir Avrupa İmparatorluğu olabilirdi; öylesine büyük ki, er ya da geç büyük güçlerin gerilemesi yönündeki "Kennedy yasası" geçerlilik kazanacaktı (Kennedy, 1988). Nazi devriminin beyin ölümünün gerçekleştiği sinyalini, ölmeden önce Hitler vermişti. Bu arada, sadece New York'a güvenli bir biçimde yerleştirilen Yahudiler bile Yahudi ırkının varlığını sürdürmesini garanti altına alıyordu. Bu şehre, yakın bir işbirliği içinde çalışsalar bile emperyal Japonya ve Almanya'nın pençeleri yetişemezdi. Yeni ve Bütünüyle Aryan, Yahudisiz bir dünya düzeni tıpkı Bin Yıllık Reich gibi, sadece hayaldi.

Diğer bir alanda, Nazizmin ütopyacı miti gerçeklik suretine tercüme etmedeki başarısızlığı bazı açılardan daha da dramatikti. "Üçüncü İmparatorluk" kendi içinde bir amaç değildi, tıpkı Mussolini'nin Afrika İmparatorluğu gibi, yenilenmiş *Volksgemeinschaft*'ın çıkış alametiydi. Tabii ki, Alman ekonomisinin ve askerî gücünün yeniden tesisi, Büyük Almanya'nın yaratılması ve ilk *Blitzkrieg* harekatının başarısı, ekonomik kaosa ve siyasal istikrarsızlığa son verilmesi arzularını güdüsel antisemitik ve antikomünist duygularla birleştiren milyonların gözünde, Nazizme somut bir popülerlik temeli kazandırdı. Buna rağmen, nüfusun küçük bir bölümü dışında rejime fanatik

bağlılık duygusu yaygınlaşmadı ve iki savaş arası döneme kadar Alman toplumunun en belirgin özelliği olan çoğulculuk ve polikrasi, propaganda ve korku salarak Yeni Düzen üzerinde kitlesel uzlaşı sağlamak üzere tasarlanan yoğun toplumsal mühendislik tedbirlerine karşı inatçı bir direnç gösterdi. Sosyalistler, Hıristiyanlar, muhafazakârlar ve gençlik yeni Almanya'da direnç adacıkları örgütlemeye devam ederken "milli toplum" bir hayal olarak kaldı (Bracher, 1985, Bölüm 7; Peukert, 1989; karş., Baldwin, 1990, s. 22). Rejim çevresindeki uzlaşının en direngen çekirdeği, Almanya'nın saygın devlet adamı, savaş beyi ve kurtarıcısı olarak Hitler'e duyulan bağlılığa dayanıyordu, ayrıca partiye ve parti hiyerarşisine duyulana kıyasla bu bağlılık hem daha ağır basıyordu hem de daha uzun süreliydi. Savaş gözle görülür biçimde Almanya aleyhine dönmeye başlayınca Hitler'in yanılmazlığı miti de hızla yok olmaya yüz tuttu ve sivil halk muzaffer değil kurban olmaya başladı (Kershaw, 1987).

Nazizmin yükseliş ve düşüşünün kesin güzergâhını saptamak tarihçilerin işi olsa da, milli yeniden doğuş nüvesel miti temelinde, er ya da geç düşeceğinin *apriori* kestirilmesi mümkündür. Ağır bir sosyo-ekonomik kriz döneminde, karizmatik bir lider tarafından kaostan çıkarılan yenilenmiş ırksal toplum olan Almanlar özdeşleşmesiyle kısa vadede kitle desteğini (hiçbir zaman umumi bir nitelik kazanmamıştır) harekete geçirme başarısı göstermiştir, ancak sonunda kendisini yoz, çürüyen, lidersiz bir imparatorluk olarak yitip gitmeye ya da kaçınılmaz biçimde yarattığı düşmanlar tarafından yıkıcı bir yenilgiye uğratılmaya mahkûm etmiştir. İçeriden çökmeden önce dışarıdan diz çöktürülmesi ile zulüm ve soykırım programlarının sona ermesi, Yahudi ya da değil, birçok insanın Holocaust'tan kurtulmasını sağlamıştır.

Nazizmin benzersizliği

Faşizmin diğer permütasyonları gibi Nazizm de zorunlu olarak benzersizdir, zira her bir ulus kendi *Sonderweg*'ini, kendine has yol ve gelişimini izler ve böyle yaparak benzersiz bir kültü-

rel gelenek oluşturur ki ultra-milliyetçiler de bundan yararlanır. Nazizmin istisnai radikalliğinin onu türsel olarak Faşizmden ayırdığı (Weber, 1964) ya da biyolojik ırkçılığıyla kendini farklı kıldığı (Sternhell, 1979) iddiaları sadece kafa karışıklığına yol açacaktır (Kershow, 1985, s. 35-41. Açıkça söylersek, eğer hedefimiz Nazizm tarihini kendi hususiyeti temelinde (ideografik olarak) yeniden kurmak ise, o zaman diğer hareketlerle paylaştığı "asgari faşizm" konumuzun dışındadır. Ancak eğer beşerî bilimlerin Nazizmin dinamiklerini ve kaderini bilinir kılma girişimleri, onu tarihsel olgular arasında daha geniş akrabalık sistemlerine yerleştirmeyi de içeriyorsa, o zaman bir faşizm türü olarak türdeş özellikleri merkezî bir önem taşır.

İnsani bir bakış açısıyla, yeni ideal tipin ışığında Üçüncü Reich'ın faşist doğasını keşfederken ortaya çıkan karışıklık, totaliter bir devlet aygıtının mükemmelleştirilmesi için yürürlüğe konulan kinik ya da yersiz bir deneyim değil, çöküşe karşı geniş cepheli bir mücadele olmasıyla ilişkiliydi. Görünür hedefi, toplumu her yönüyle yenilemekti, bunun başarılması ancak eski sistemi kısmen yıkmakla ve yeni olanın korkunç kötü örneklerini üretmekle mümkün olacağı halde. Palingenesis ve yıkım sinerjisi (ikincisi birincisine egemen olur) pratikte birçok modern ideolojinin özelliğidir –Jakobenizm, Stalinizm ya da Pol Pot, Çavuşesku ve Saddam Hüseyin rejimlerini düşünmek yeterlidir– ancak yıkma gereğini, Nazi düşüncesinde olduğu gibi, bir siyasal sistemin kendine meşruiyet sağlamak üzere kuramın merkezine yerleştirilmesi nadirdir, bahse konu ideolog ister Hitler, Rosenberg, Darré ister *Nationalsozialistische*'de yazan isimsiz bir parti görevlisi olsun. Dolayısıyla, Nazizmin radikal yıkıcılığının ardındaki itici güç (bkz. Kershaw, 1991) kapitalizmin son çırpınışı ya da orta sınıflar (Kershaw'un Marksist yaklaşımlar araştırması, 1985, s. 23-30), nihilizm (Rauschning, 1938) ya da kültürel umutsuzluk (Stern, 1961) değildir, aksine tehlikeli emperyalizm türleri ve biyolojik ırkçılığın yanında, kırsalcılık ve okültizmden teknokratik ve bilimsel fantezilere kadar çok geniş unsurlar yelpazesini de kucaklayan, çılgınca iyimser bir ultra-milliyetçilik biçimidir.

Yeni faşizm ideal tipi Nazizme uygulandığında, Nazizmin etkin itici gücünde "doğa dini"nin (Pois, 1986) ya da "binyılcılığın" (Rhodes, 1980) pek rolü olmadığı –her ne kadar destek olarak dayandığı psikolojik mekanizmaların her ikisiyle akrabalığı olsa da– açıkça görülür. Nazizmi ele alırken "initiatik", "dönmek", "tarikat", "ritüel" gibi dinsel yan anlamlarla yüklü kavramların kullanımı (benimki de istisna değil), *karizmatik* ve dolayısıyla da doğası gereği sürdürülemez bir siyaset tarzıyla uğraştığımızı gösterir ve bu siyaset tarzında karmaşık psikolojik süreçler militan yandaşların fanatik bağlılıklarını ve saldırgan fiillerini belirler (bkz. Kershaw, 1991). Bunu yapış biçimleri, eğer ideolojinin dinamikleri konusundaki ussal varsayımlar bir kenara bırakılmaz ise, akademik çevrelerin güvenli mesafesinden bakılınca, kabaca da olsa bir model teşkilini imkânsız kılar, ancak bu durum Nazizmi modern siyasal bir olgu, *bizim* çağımızın ürünü olarak görmemize engel değildir. Her ne kadar, bu büyük ölçekli girişime meşruiyet sağlayan tarihsel yazgı hissiyatı, tarihsel ve ırksal geçmişine ait mitsel imgeleri sıkça kullansa da, palingenetik nüvesi, gerici değil ama devrimci olmasının, modern karşıtı olmayıp yeni tip bir modernlik yaratma önerisi barındırmasının teminatıdır. Ayrıca, Nazizmin bu imgelerin çoğunu savaş öncesinin *völkisch* milliyetçiliğinden doğrudan almış olması, özünde Marksizm karşıtı olduğu ve hedef ve taktiklerinde Stalinizm ile simbiyotik ilişkisi olduğu yönünde Nolte'nin (Nolte, 1988) ileri sürdüğü basit "revizyonist" düşüncelerin aksini gösterir.

Modelimizin ışık tuttuğu diğer bir nokta, eğer ölümcül olgular konjonktürü olmasaydı Nazilerin ütopyacı hayallerinin de tüm diğer faşist ütopyaların mahkûm edildiği fazlasıyla marjinal bir varoluşa sürgün edileceğiydi (bu konuya döneceğiz). Bunun yerine, sadece bir hareketin değil, on iki yıl boyunca sistematik olarak bulanık hedeflerini politikalara ve somut tarihsel hakikatlere dönüştürmeye koyulan bir rejimin ideolojik temeli haline geldiler. Geleneksel, dinî değil ama modern siyasal bir mit olması nedeniyle Nazizm sadece ölüm tarlaları değil ölüm fabrikaları da yaratarak sistematikleştirilebilir, ussallaştı-

rılabilir ve sanayi toplumunun bürokratik, teknolojik ve üretim verimliliği ile yürütülebilirdi. Üçüncü Reich'ın nihai çöküşü sadece Nazi lider kadrolarının yaygın olarak soğukkanlılıklarını yitirmeleri nedeniyle değildir. Silahlı kuvvetlerinin, Amerikalılar, İngilizler ve Rusların bir araya getirdiği savaş makinesinin devasa boyut ve kaynakları karşısında ezilmesi nedeniyledir. Berlin'in yakılıp yıkılması bile Nazi inancının en azından bir hedefine bağlılığı sarsamamıştır. Adolf Hitler 30 Nisan 1945'te intihar etmeden birkaç saat önce yazdırdığı siyasi vasiyetinde şu umudunu kayda geçer:

> Askerlerimizin fedakârlığından ve benim onlarla ölümüne kişisel dayanışmamdan, Alman tarihinde kaçınılmaz olarak bir tohum yeşererek Nasyonal Sosyalist Hareketin ve dolayısıyla gerçek milli toplumun olağanüstü yeniden doğuşuna yol açacaktır (Benz, 1990, s. 288).

Palingenetik mit, bir kez daha, ölümün yeni bir hayata *rite de passage* olarak görülmesi ile gücünü gösteriyordu ve bir kez daha bu simyanın ürettiği umutlar boş çıkıyordu. 9 Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nda açılan gediğin liberal demokratik anlamda Alman milli toplumunun ortaya çıkışının müjdecisi olup olmadığı hâlâ belirsizliğini koruyor. Kesin olan ise, Hitler'in kastettiği ultra-milliyetçi anlamda böyle bir toplumun hiçbir zaman ortaya çıkmayacağıdır. Nazizmin birçok yeni tohumu atılmaya devam ediyor, ancak ırkçı nefret ve emperyal saldırganlığa dayalı yeni bir kitle hareketi ile filizlenmeden çok önce solmaya mahkûmlar. Bu öngörülerin böylesine güvenle yapılabilmesi faşizmin doğasında ya da daha kesin söylersek başarısının özel koşullara bağımlılığında yatıyor ve bu koşullar, Nazizmin yenilgisinden sonra, en azından Avrupa'da, sonsuza dek yok oldu. Ancak bu koşulları 7 ve 8. Bölümler'de ele almadan önce faşizmin başka ülkelerde filizlenmiş ama bodur kalmış ya da tümüyle yok olmuş, böylelikle de Faşistlerin ve Nazilerin devlet iktidarını ele geçirmelerinin ne kadar istisnai olduğunu iyice belirgin hale getirmiş, tohumlarını değerlendirelim.

KAYNAKÇA

Nazizmin yükseliş ve düşüşünü meydana getiren karmaşık olayların harika değerlendirmeleri olarak özellikle bakılması gereken kaynaklar: Bracher (1970), Hildebrand (1984). Nazizmin çevresinde dönen tartışmaların eşsiz bir değerlendirmesi için bkz. Kershaw (1985).

Alter, P., 1989. *Nationalism*, Edward Arnold, Londra.

Baldwin, P., 1990. "Social interpretations of Nazism: renewing a tradition", *Journal of Contemporary History*, Cilt 25, Sayı 1.

Benn, G., 1933. *Der neue Staat und die Intellektuellen*, Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart.

Benz, W., 1990. "The rituel and stage management of National Socialism", der. J. Milfull, *The Attractions of Fascism*, Berg, New York.

Bracher, K. D., 1970. *The German Dictatorship*, Penguin, Harmondsworth.

Bramwell, A., 1985. *Blood and Soil: Walther Darré and Hitler's Green Party*, The Kensal Press, Bourne End, Buckinghampshire.

Broszat, M., 1960. *German National Socialism, 1919-45*, Clio, Santa Barbara, California.

Brown, K., 1990. "Language, modernity and fascism", der. J. Milfull, *The Attractions of Fascism*, Berg, New York.

Chickering, R., 1984. *We Men who Feel Most German*, George Allen and Unwin, Boston.

Dahrendorf, R., 1969. *Society and Democracy in Germany*, Doubleday, Anchor Books, New York.

Darré, W., 1934. *Zur Wiedergeburt der Bauerntums*, Lehmann, Münih.

Eley, G., 1980. *Reshaping the German Right*, Yale University Press, New Haven ve Londra.

Eley, G., 1990. "Conservative and radical nationalists in Germany: the production of fascist potentials", der. M. Blinkhorn, *Fascists and Conservatives*, Unwin Hyman, Londra.

Fest, J., 1974. *Hitler*, Weidenfeld & Nicolson, Londra.

Forsthoff, E., 1933. *Der totale Staat*, Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg.

Geoghegan, V., 1987. *Utopianism and Marxism*, Methuen, Londra.

Goebbels, J., 1931. *Michael. Ein deutsches Schicksal*, Eher, Münih.

Goebbels, J., 1934. *Signale der neuen Zeit*, Eher, Münih.

Goodricke-Clarke, N., 1985. *The Occult Roots of Nazism*, The Aquarian Press, Wellingborough.

Grunberger, R., 1974. *A Social History of the Third Reich*, Penguin, Harmondsworth.

Günther, H. F. K., 1933. *Kleine Rassenkunde des deutschen Volkes*, Lehmann, Münih.

Hartung, G., 1990. "Artur Dinter: a successful fascist author in pre-fascist Germany", der. J. Milfull, *The Attractions of Fascism*, Berg, New York.

Hauner, M., 1978. "Did Hitler want a world dominion?", *Journal of Contemporary History*, Cilt 13, Sayı 1.

Hayes, P., 1987. *Industry and Ideology. IG Farben in the Nazi Era*, Cambridge University Press, Londra.

Heidegger, M., 1933. *Die Selbstbehauptung der deutschen Universität*, Korn, Breslau.

Herf, J., 1984. *Reactionary Modernism*, Cambridge University Press, Londra.

Herzstein, R. E., 1982. *When Nazi Dreams Come True*, Abacus, Londra.

Hildebrand, K., 1984. *The Third Reich*, Allen & Unwin, Londra.

Hinz, B., 1979. *Art in the Third Reich*, Blackwell, Oxford.

Hüppauf, B., 1990. "The birth of fascist man from the spirit of the front: from Langemarck to Verdun", der. J. Milfull, *The Attraction of Fascism*, Berg, New York.

Hughes, H. S., 1958. *Consciousness and Society*, MacGibbon & Kee Ltd., Londra.

Kennedy, P., 1988. *The Rise and Fall of Great Powers: Economic Change and Military Conflict, 1500-2000*, Unwin Hyman, Londra.

Kershaw, I., 1985. *The Nazi Dictatorship*, Edward Arnold, Londra.

Kershaw, I., 1987. *The Hitler Myth*, OUP, Oxford.

Kershaw, I., 1991. *Hitler*, Longman, Londra.

Laqueur, W., 1962. *Young Germany: A History of the German Youth Movement*, Transaction Books, New Brunswick.

Loewy, E., 1966. *Literatur unterm Hakenkreuz*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt-on Main.

Lohalm, U., 1970. *Völkischer Radikalismus. Die Geschichte des Deutschvölkischen Schutz - und Trutzbundes 1919-1923*, Leibniz-Verlag, Hamburg.

Lutzhöft, H-J., 1971. *Der Nordischer Gedanke in Deutschland 1920-1940*, Ernst Klett, Stuttgart.

Mayer, A. J., 1990. *Why Did the Heavens not Darken?*, Verso, Londra.

Moeller van den Bruck, A., 1923. *Das Dritte Reich*, Hanseatische Verlagsantalt, Hamburg.

Mohler, A., 1972. *Die Konservative Revolution in Deutschland*, Wissenschaftlich Buchgesellschaft, Darmstad.

Mosse, G. L., 1966. *The Crisis of German Ideology*, Weidenfeld and Nicolson, Londra.

Mühlberger, D., 1987. "Germany", der. D. Mühlberger, *The Social Basis of European Fascist Movements*, Croom Helm, Londra.

Mühlberger, D., 1991. *Hitler's Followers. Studies in the Sociology of the Nazi Movement*, Routledge, Londra.

Noakes, J., 1990. "German Conservatives and the Third Reich: an ambiguous relationship", der. M. Blinkhorn, *Fascists and Conservatives*, Unwin Hyman, Londra.

Nolte, E., 1988. *Der europäische Bürgerkreig. Nationalsozialismus und Bolschewismus*, Propyläen, Berlin.

Orlow, D., 1967. "The conversion of myths into political power: the case of the Nazi Party 1925-26", *The American Historical Review*, Cilt 72, Sayı 3.

Peukert, D. J. K., 1987. *Inside Nazi Germany. Conformity, opposition and racism in everyday life*, Penguin, Harmondsworth.

Poliakov, L., 1974. *The Aryan Myth*, Chatto & Windus, Londra.

Pois, R. A., 1986. *National Socialism and the Religion of Nature*, Croom Helm, Londra.

Prumm, K., 1974. *Die Literatur des Soldatischen Nationalismus der 20er Jahre*, Scriptor, Krönberg.

Pulzer, P., 1988. *The Rise of Political Anti-Semitism in Germany and Austria*, Peter Halban, Londra.

Rabinbach, A., 1976. "The aesthetics of production in the Third Reich", *Journal of Contemporary History*, Cilt 11, Sayı 4.

Rauschning, H., 1938. *Die Revolution des Nihilismus*, Europa Verlag, New York.

Rauschning, H, 1939. *Hitler Speaks*, Thornton Butterworth, Londra.

Rhodes, J. M., 1980. *The Hitler Movement*, Hoover International Press, Stanford.

Rogger, H. ve Weber, E.(der.ler), 1966. *The European Right*, University of California Press, Berkeley.

Rosenberg, A., 1934. *Krisis und Neubau Europas*, Junker und Dünnhaupt, Berlin.

Rosenberg, A., 1938. *Blut und Ehre. Ein Kampf für Deutsche Wiedergeburt. Reden und Aufsätze von 1919-33*, Eher, Münih.

Schmitt, C., 1934. *Bewegung, Staat, Volk*, Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg.

Schröter, M., 1934. *Die Philosophie der Technik*, Oldenbourg, Münih.

Schüddekopf, O-E., 1960. *Linke Leute von Rechts*, Kohlhammer, Stuttgart.

Schulz, G., 1975. *Der Aufstieg des Nationalsozialismus*, Propylāen Verlag, Berlin.

Shand, J. D., 1984. The *Reichsautobahn*: symbol for the new Reich, *Journal of Contemporary History*, Cilt 19, Sayı 2.

Shirer, W. L., 1964. *The Rise and Fall of the Third Reich*, Pan Books, Harmondsworth.

Smith, A. D., 1979. *Nationalism in the Twenteeth Century*, Martin Robertson, Oxford.

Smith, W. D., 1986. *The Ideological Origins of Nazi Emperialism*, Oxford University Press, Oxford.

Sontheimer, K., 1968. *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik*, Nymphenburger Verlaghandlung, Münih.

Stachura, P. D., 1983. *Gregor Strasser and the Rise of Nazism*, George Allen & Unwin, Londra.

Stern, F., 1961. *The Politics of Cultural Despair*, University of California Press, Berkeley.

Sternhell, Z., 1979. *Fascist Ideology*, der. W. Laqueur, Fascism: A Reader's Guide, The Penguin Press, Harmondsworth.

Stromberg, R. N., 1982. *Redemption by War*, The Regents Press of Kansas, Lawrence.

Struve, W., 1973. *Elites Against Democracy*, Princeton University Press, Princeton.

Taylor, R., 1974. *The Word in Stone*, University of California Press, Berkeley.

Travers, M., 1990. "Politics and canonicity: constructing 'Literature in the Third Reich,"' der. J. Milfull, *The Attractions of Fascism*, Berg, New York.

Tyrell, A., 1975. *Vom Trommler zum Führer: der Wandel von Hitlers Selbstverständnis zwischen 1919 und 1924 und die Entwicklungsgeschichte der NSDAP*, Fink, Münih.

Vermeil, E., 1938. *Doctrinaires de la révolution allemande*, Sorlot, Paris.

Vondung, K., 1971. *Magie und Manipulation: ideologischer Kult und politische Religion des Nationalsozialismus*, Vandenhoeck and Ruprecht, Göttingen.

Vondung, K., 1979. "Spiritual revolution and magic: speculation and political action in National Socialism", *Modern Age*, Cilt 23, Sayı 4.

Williamson, D. G., 1982. *The Third Reich*, Longmann, Harlow.

Weber, E., 1964. *Varieties of Fascism*, D. Van Nostrand, New York.

Wulf, J., 1963. *Literatur und Dichtung im Dritten Reich*, Gütersloh, Hamburg.

5

İki Savaş Arası Avrupa'da Başarısız Faşist Hareketler

Bir rejimin ideolojik temeli olarak faşizmin doğası ancak Faşizm ve Nazizm tarihleri incelenerek ortaya çıkarılabilir. Fakat sadece onlara yoğunlaşmak, faşizmin bir harekete temel teşkil etmesindeki iki önemli niteliğini gözden kaçırmamıza yol açar; bunlar, (i) iki savaş arası İtalya ve Almanya hariç, liberal olmayan veya liberal devletlerde faşizmin iktidarı ele geçirme konusunda yaşadığı sistematik başarısızlık, (ii) palingenetik milliyetçilik mitsel nüvesinin, günümüze kadar kesintisiz süren yeni ideolojik permütasyonlar ve örgütsel biçimler selinde su yüzeyinde kalmasını sağlayan, değişken niteliktir. İkinci nitelik, Avrupa dışı ve savaş sonrası faşizmleri ele alacağımız bir sonraki bölümde özellikle ön plana çıkarılacaktır. Bu bölümün sonuna doğru da iki savaş arası Avrupa'da ortaya çıkan çok çeşitli faşist hareketlerin yapısal homojenliği vurgulanacaktır, ancak asıl odak noktası, otoriter ya da liberal bir rejimden iktidarı bağımsız olarak devralmak konusunda, Faşizmin ya da Nazizmin başarılarını yineleyememeleri olacaktır. Bu iki bölümde konu edilen faşizmin başarısız tezahürleri bütünü söz konusu olduğunda, devrimci tutkularının radikalliği ve ütopyacı mitinden kaynaklanan savları ile bu savların fiilî güç kazanması veya sonuca ulaşması bakımından yaşanan ye-

tersizlik arasında ters bir ilişki ve ironik bir gerilim olduğu sonucuna varmak ayartıcıdır.

İki savaş arası Avrupa'da faşizmi başarısızlığa götüren izlekler

Herhangi bir faşist hareketin, dile getirdiği devleti ele geçirme ve toplumu topyekûn dönüştürme hedefinde başarısız olmasının birçok biçimi vardır. Kendilerini harekete geçiren yeni düzen hayalleri ne olursa olsun, hakikatte kaderleri şunlardan biri olacaktır:

(i) ilerleme kaydedilememesi nedeniyle doğan umutsuzluk sonucunda kendiliğinden çözülme;
(ii) daha dinamik –ama uzun vadede daha başarılı olmayan– bir oluşumla birleşmek;
(iii) marjinalleşme ve kayda değer bir halk desteğinden yoksun kalma;
(iv) kayda değer halk desteği olan devrimci bir harekete dönüşse dahi, iktidar mücadelesinde devlet tarafından engellenmek ya da yenilgiye uğratılmak;
(v) ister otoriter olsun ister liberal, rejim tarafından yasaklanmak veya bastırılmak.

İki savaş arası Avrupa'da –bu ifadeyi tarihin verdiği yetkiyle 1918-1945 dönemini kapsamak üzere kullanıyoruz– bir faşist hareketin başına, devrimci etkinliğini yok edecek daha az dramatik ama aynı derecede kesin iki şey daha gelebilirdi:

(i) para-faşist bir rejimin (yani, faşist izler de taşıyan radikal sağ bir rejim) bünyesine katması ile etkisizleştirilmek;
(ii) Nazizm tarafından yutularak Üçüncü Reich'ın güdümü altına girmek ve böylelikle tümüyle işbirlikçi bir role itilmek.

Bu yedi mukadderatın her biri benzersiz tarihsel olgular olarak yaşanmıştır, ancak burada yürütülen panoramik araştırma tarzıyla bu olguların karmaşıklıkları ve dokuları yok ola-

caktır. Her zaman olduğu gibi, türdeş faşizmin incelenmesinde esas çaba ihtiva ettiği olguların tekillikleri değil, altta yatan örüntülerdir. Şimdi, faşizmin somut başarısızlık örneklerini ele almadan önce, "hakiki" faşizm ile burada kurduğumuzdan daha denkleştirici ya da daha az fark gözeten ideal tipler kullanılması nedeniyle bazen onunla birleştirilen diğer hareket ve rejimler arasında ayrım yaparak, inceleme konusu olguların alanını sınırlamalıyız.

Faşist olmayan radikal sağ

Bizim ideal tipimiz, şüphesiz antiliberal ve antikomünist olan ama var olan siyasal, ekonomik, ideolojik ve sosyal yapıların radikal biçimde elden geçirilmesi ile yeni milli toplum yaratılmasına yönelmede, ilkesel düzeyde bile olsa, yeterince palingenetik ve ultra-milliyetçi olmayan hedefler peşinde koşan tüm hareketler ile faşizm arasında ayrım yapar. Diğer bir deyişle, tanımladığımız biçimiyle faşizm sadece anti-parlamenter ve antikomünist değildir, aynı zamanda muhafazakârlık karşıtı olan, sadece geleneksel yönetici seçkinleri değil tüm halkı harekete geçirmeyi hedefleyen bir yenilenen millet vizyonu geliştirir. Yahudilerin ve komünistlerin birlikte oluşturdukları tehdit karşısında harekete geçmek ya da ayrımcı bir anavatan yaratmak gibi tek konu üzerine odaklanmaz, statükonun tümüyle dönüştürülmesinin peşindedir.

Bu ölçütler, Edward İngilteresi'nin Denizciler Birliği ya da Yuvarlak Masa grubu gibi şovenist baskı gruplarının yanında, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce hayat bulan ve açıkça devrimci hedefler içermeyen, liberal olmayan milliyetçilik biçimlerini destekleyen siyasal oluşumları da dışarıda bırakır (bu durum, proto-faşizm ve faşizme hayat veren sosyal iklime yaptıkları önemli katkının reddi anlamına gelmez). Bunlardan bazıları, Déroulède'nin *Ligues des Patriotes*'i, Drumont'un *Jeunesse Antisémite*'si ve *Ligue de la Patrie Française* gibi, popülist eğilimleri olan "yeni sağ" tezahürlerdir; bazıları da, İspanya'daki "yenilenmeci" hareket, Rus Halkı Birliği ya da Schönerer'in önderli-

ğindeki Avusturyalı Pan-Almanlar gibi muhafazakârlığın dinamik biçimleridir (yeni muhafazakârlık). Diğerleri, bir biçimde Barres'in öncülüğünü yaptığı, milliyetçiliğin açıkça popülist bir biçimi ile Marksist olmayan sosyalizmi birleştiren oluşumlardır, örneğin Lueger'in Hıristiyan Toplum Partisi, Fransa'daki Sarılar Milli Federasyonu, Çek Milli Sosyalist Partisi ve Bohemya Alman İşçi Partisi gibi.

Maurras'ın *Action Française*'i (AF) içindeki unsurlar konusunda şartlı bir istisna yapılabilir. Maurras'ın kendisi merkeziyetçi değil federalistti ve "bütünselci milliyetçiliğinin" köşe taşı muhafazakâr olmayan bir kralcılık ve Katoliklik harmanıydı ki bu da kitle hareketine dayanarak iktidara gelme düşüncesini dışlıyordu. AF'nin paramiliter kanadı *Camelots du Roi* de, Röhm'in SA'sının ya da Mussolini'nin *squadristi*'sinin doğrudan selefi sayılamaz. Yine de 1911 sonrasında AF ideologları, mesela Valois, Maurrascı seçkincilik ile anarko-sendikalist ve Sorelci gerçek palingenetik mitleri yeterince harmanlayarak proto-faşist vasfını kazandı (Mazgaj, 1979). Eğer Maurras'ın düşünceleri başka bir yerde konumlanacaksa, bunun faşist değil yeni muhafazakâr ruh olması gerekir. Örneğin *Action Française*, *Integralismo Lusitano* hareketi üzerindeki temel etkilerden biridir. Bu hareket, Birinci Dünya Savaşı arifesinde Portekiz'de ortaya çıkmıştır ve Kilise karşıtı liberalizm ve sosyalizmin tehdidine savuşturmak için "bütünselci" Katolik değerlerden bir kalkan yaratmak amacındadır, ancak popülist bir devrim öne sürmez. Bu anlamda bizim sınıflandırmamız, *Action Française*'i "faşizmin üç yüzü"nden birisi olarak gören Nolte'den (1965) farklıdır.

Action Française'in Fransa dışındaki, temelde faşizm dışı etkisine diğer bir örnek, İspanya Cumhuriyeti'ndeki, *Acción Española* gazetesini çıkaran Alfonsine neomonarşistleridir. Bu, iki savaş arası İspanya'da doğan ve siyasal zeminleri, her ne kadar siyasal söylem ve ajitasyonun "modern" biçimlerine başvursalar da, son kertede gerici olan (antiliberal, antikomünist ancak gerici bir Katolik ya da monarşist öze sahip) birçok radikal sağ hareketten sadece biridir. Bazıları 1923-1930 yılları arası Gene-

ral Miguel diktatörlüğü döneminde sivrilmiştir (örneğin *Unión Patriótica* ya da Carlist *Communión Tradicionalista*). Diğerleri ise otuzların başında ortaya çıkmış ve İspanya Bağımsız Sağ Gruplar Konfederasyonu (CEDA) ya da daha radikal *Renovación Española* ve Milli Blok gibi yenilenmiş Katolik ve milli gelenekler adına İspanya Cumhuriyetçi soluna karşı savaşmışlardır. Bu yeni muhafazakâr sağın önde gelen ideologu, yenilerini yaratmak yerine geleneksel seçkinleri ve yapıları yeniden canlandırmaya çalışan Calvo Sotelo'dur. Marksist kamp dışında, bunların hiçbirinin gerçek anlamıyla faşist olmadığı konusunda geniş bir uzlaşı olması hiç şaşırtıcı değildir (örneğin Payne, 1980, s. 153; Blinkhorn, 1990, s. 134-5).

Kullandığımız ölçüt, iki savaş arasının genellikle faşizmle özdeşleştirilen, ancak kendilerini net biçimde liberalizmin ortadan kaldırılmasına adamayan ve pratikte sağ kanat baskı grubu gibi davranan bazı muhafazakârlık karşıtı sağ kanat hareketlerini dışarıda bırakır. Belçika'dan Cephe Partisi, İsveç'ten Milli Birlik ve Norveç'ten Vatansever Birlik, ayrıca mütareke sonrası su yüzüne çıkan birçok veteran, gençlik ve paramiliter birlikleri (örneğin Belçika'da *Action Nationale* ve Fransa'da *Union Nationale des Combattants, Jeunesses Patriotes, Solidarité Française*) bunlara örnek şovenist gruplardır. Aynı ölçütün uygulanmasıyla, ne paramiliter *Croix de Feu* ne de ondan türeyen parti, *Parti Social Français* gerçek anlamda faşisttir. Bu tespiti Austin (1990) destekler, ancak farklı ideal tipler kullanan Plumyène ve Lasierra (1963) ya da Soucy (1986) desteklemez. Sınıflandırmamızın faşizmin içine değil sınırlarına konumlandırdığı diğer gruplar, Fransa'nın gizli antikomünist *Cagoule*'si ve Polonya'nın Katolik ve antisemitik *Falanga*'sı gibi terörist gruplardır. Oldukça farklı bir bağlamda, İrlanda Ordu Yoldaşları Birliği ya da daha bilinen adıyla Mavi Gömlekliler, vatansever ve radikal ölçüde antikomünist olabilir, ancak militarist yönleri ve korporatist kurama yakınlıkları nedeniyle, liderleri O'Duffy, Mussolini'ye ve Salazar'a açıkça hayranlık gösterse de, gerçek anlamıyla demagojik ve darbeci alanın çok dışında kalıyordu. O'Duffy'nin tam teşekküllü bir faşist güç, Milli Birleşik Par-

ti'yi kurma girişiminden ise hiçbir sonuç çıkmadı (bkz. Manning, 1980).

Bu bağlamda daha karmaşık bir vaka ise, Büyük Buhran'ın patlak vermesiyle ülkenin daha emekleme evresinde olan liberal kurumlarını vuran krize tepki olarak 1929'da Estonya'da kurulan *Vabadussõjalaste Liit* ya da Bağımsızlık Savaşı Gazileri Merkez Birliği'dir. Nazi SA ya da Finlilerin Lapua hareketi gibi çağdaş rol modelleri ile dış etkilere maruz kalan (bilinen kısaltma adıyla) Vaps kısa sürede parlamento dışı bir örgüte dönüşürken, Estonya halkının çıkarlarını savunduğunu iddia eder. Ancak Vaps'ın yeni post-liberal düzen için kapsamlı bir programı yoktur ve tam teşekküllü türe değil proto-faşizm diye adlandırdığımıza daha yakındır. Başlangıçta, güç kullanarak iktidarı ele geçirmeye çalışmak yerine, kitlesel halk desteğini kullanarak hükümetle restleşmeye girmeyi seçer ve devlet başkanının yürütme yetkisini artıracak bir anayasa değişikliği planını devreye sokmaya çalışır. Ekim 1933 referandumunda oyların yüzde yetmiş üçünü alır, fakat Başbakan Tõnisson acil durum yetkilerini kullanarak kampanya toplantılarını yasaklamıştır (Temmuz 1933). Onun halefi Pâts, Bonapartist çizgide bir iktidar mücadelesinin uzantısı olarak örgütü dağıtır (Mart 1934). Bu durum 1935 Aralık ayında örgüt üyelerinin silahlı darbe girişimlerine engel olamamıştır; ancak polis bu girişimi durdurur. Pâts'ın, demokratik kurumları, faşistleştirici unsurlar da ihtiva edecek biçimde yeniden tesis etmesi ancak dört yıl sonra mümkün olmuştur (bkz. Parming, 1975).

İkincil kaynaklarda faşizm ile özdeşleştirilen ancak bizim kıstasımızı karşılamayan diğer bir grup iki savaş arası hareket, dar etnik ırkçılık ya da ayrımcı milliyetçilik temeline dayananlardır. Örnekleri ise, Macaristan'da Gömbös'ün Irkçı Müdafaa Partisi, Polonya'da Milli Demokrat Parti, Çek Milli Sosyalist Partisi, Romanya'da Milli Hıristiyan Parti ve Milli Hıristiyan Müdafaa Birliği'dir: Bunların hiçbiri kendilerine bir kitle tabanı oluşturmak ya da ultra-milliyetçi temelde radikal bir yeni düzen inşa etmek için ciddi bir girişimde bulunmamıştır. Aynı durum, iki savaş arası Yugoslavya'da kurulan birleş-

tirici veya ayrımcı milliyetçi parti, örgüt ve hareketler için de geçerlidir, ancak bunların bazıları, mesela Makedonya'dan radikal milliyetçi IMRO, Sırp ayrımcı hareketi SRONAO ve Hırvat emsali HRANAO Faşist ve Nazi ölüm timlerini andıran taktik ve örgütlenme modelleri kullanmışlardır. 1935'te kurulan bir diğer faşist kuvvet namzedi, Ljotic'in radikal üniter (federalizm karşıtı) *Zbor*'u, birçok faşizan özelliği uygulaması (lider kültü, korporatist kuram, antisemitizm, antikomünizm) ve Hıristiyanlık ile ultra-milliyetçiliği harmanlaması bakımından Polonya'dan *Falanga*'yı andırır, ancak ideolojisinin mitsel nüvesi, yeni tür bir post-liberal düzen içinde gelişecek Yugoslav milli toplumu üzerinde yeterince odaklanmaz ve dolayısıyla protofaşist olmanın ötesine geçemez (bkz. Sugar, 1971).

Benzer bir sınıflandırıcı hüküm de faşist kimlikli aşırı saldırgan Hırvat ayrımcı hareketi UHRO, yaygın olarak bilinen adıyla Ustasha (ayaklanma) için verilmelidir. Onların *poglavnik*'i (lideri) Pavelic Nisan 1941'de Naziler tarafından bağımsız Hırvat devletinin başına getirildiğinde derhâl korporatist bir devlet oluşturmaya ilişkin yasaları ilan etti. Bu devlet işçi ve köylüye dayanacaktı ve "Hırvat halkının Aryan kan ve onurunu" koruyacaktı. Bu hükümler, Hırvat olmayan azınlıkların acımasızca infazına açık çek veriyordu ve bir milyon Sırp, 35.000 Yahudi ve binlerce Çingene acımasız Ustasha milisleri tarafından katledildi. Dahası, hareketin ideolojik kökleri, 16. yüzyılda Hırvat köylülerinin destansı isyanını ateşleyen Tomislav'ın Ortaçağ'da yönettiği Büyük Hırvatistan'ı meydana getiren milli faaliyetlere –bu, *völkisch* düşüncenin yerli eşdeğeridir– uzanır. Ancak, uğruna mücadele ettiği azgın antisemitik ve Sırp karşıtı duygular Ustasha devletinin, Nazi ırkçı politikalarının itaatkâr aracı haline geldiğini açıkça gösterir. Pavelic'in nasyonal sosyalizmi Sırpların ve Yahudilerin kitlesel mülksüzleştirilmesinden öte bir anlam ifade etmez. Katolik ruhban sınıfının Ustasha içinde oynadığı merkezî rol, Hırvat halkını harekete geçirmeye yönelik ya da palingenesis'in yıkıcı yabancı düşmanlığı evresinin tamamlanmasını izlemesi gereken toplumsal yeniden yapılanma ile ilgili ciddi bir bakış açısının yokluğu; tüm bunlar bize fa-

şizm değil proto-faşizm ile karşı karşıya olduğumuzu gösterir (Hory ve Broszat, 1964; Meneghello-Dinsic, 1969).

Ustasha devleti de, iki savaş arası Avrupası'nda mantar gibi biten birçok otoriter rejimin faşizm üzerinde çalışan araştırmacılara çıkardığı sınıflandırma problemini çıkarır (Bkz. Huntington ve Moore, 1970). Açık bir istisna teşkil eden Stalin Rusyası dışında hepsi sadece ultra-milliyetçi duygulara hitap etmekle kalmamış, birçoğu kendilerine özgü tarzlarında ve kurumlarında Faşizmin ya da Nazizmin belirgin izlerini taşımışlardır. Bu nedenle, türdeş faşizmin ele alınışında özel bir ilgiyi hak ederler.

Para-faşizm

Faşist İtalya ve Nazi Almanyası 1918 sonrası Avrupa'da kurulan diğer otoriter rejimlerle kıyaslandığında karşımıza hemen çok önemli bir fark çıkar: Hiçbiri, yeni milli düzen yaratma kararlılığı taşıyan popülist nasyonalist sistem dışı bir devrimci hareket ile iktidarın ele geçirilmesi sürecinin doğrudan ürünü değildir. Şu veya bu şekilde hepsinin iktidara gelişi, yönetici seçkinlerin alt gruplarının ya da onların askerî temsilcilerinin çabalarıyla olmuştur ve hedefleri var olan sınıf yapısının ya da geleneksel değerlerin temellerine zarar vermeden istikrarı ve güçlü yönetimi tesis etmektir. Yani, dinamikleri özünde gerici ve muhafazakârdır. Bu fark, önce Faşist İtalya daha sonra 1935-1939 Mihver Devletleri ile işbirliği yapan, emeklemekte olan Yugoslav parlamenter sistemi Başbakanı Stojadinovic örneğinde açıkça görülür. O, Yeşil Gömlekliler gençlik örgütünü kurdu ve kalabalıkları "Duce! Duce!"nin Sırp-Hırvat eşdeğerini söylemeye özendirdi, ancak hiçbir zaman iktidarı ele geçirmek için elzem olan gerçek anlamda demagojik ya da paramiliter gücün peşine düşmedi ve milli politikayı faşistleştirme girişimi yüzeysel kaldı (bkz. Sugar, 1971, s. 136). Aynı durum, gerçekten otoriter olan ve Polonya'da Pilsudski'nin (1926-1935) ya da Bulgaristan'da Kral Boris'in (1935-1943 arası) liderlik ettiği rejimler için de geçerlidir ve bunların da hiçbiri ne siyasal li-

beralizmi sonlandırmayı ussallaştırmışlar ne de kendi diktatörce güçlerini genel iradenin vücut bulması olarak sunmuşlardır.

Kendisini devrimci olarak sunan (yani faşizm yanlısı) bazı karşı devrimci rejimler (yani sadece antikomünist değil aynı zamanda antifaşist) söz konusu olduğunda ise durum daha da karışıktır. Artık son *ancien régime* yıkıldığına göre meşruiyetçi ideolojiler veya yenilenmeci muhafazakârlık iflas etmiştir ve artık kitle siyaseti tüm Avrupa'yı sardığına göre çoğu otoriter lider bir popüler meşruiyet vitrinine ihtiyaç duyacaktır. Devrimci milliyetçiliği, komünizm ile liberalizmin arasına "üçüncü yol" olarak yerleştirmekte önce Faşizmin sonra da Nazizmim gösterdiği başarı öylesine etkileyicidir ki, hegemonya kurabilmek için sahte bir görünüme bürünmek isteyen ve gerçek popülist güçleri uyandırmak değil yönlendirmek isteyen muhafazakâr ve militarist rejimlerce taklit edilmeleri kaçınılmazdır. Sonucu betimlemek için "faşistleştirilmiş", "faşizan", "sözde faşist", "proto-faşist", "yarı faşist" gibi kavramlar kullanıldı. Bunların yerine benim tercihim "para-faşist" kavramını kullanmak ve burada "para-" öneki, tanımladığımız "gerçek" faşizmin "başkalaşması, saptırılması, benzeşmesi" (*Oxford English Dictionary*) anlamına gelir. Pilsudski'nin yerine geçen albayların bir resmî devlet partisi olan Milli Birlik Kanadı'nı (OZN) kurmaları, ayrıca 1923-1930 arasında İspanya askerî diktatörü olan Miguel de Rivera'nın –bir uzmanın "yukarıdan aşağı faşizm" tartışmalı ifadesini kullanmasına da yol açarak– faşist çizgide bir lider kültü ve korporatizm uygulama yönündeki jestleri, bu otokratik ve antifaşist ruhta aranmalıdır (Shillony, 1983). Halk desteği kazanmak amacıyla benzer bir faşizmi taklit girişimi, 1926-1939 yılları arasında Litvanya diktatörü olan Smetona tarafından denenmiştir. O da, 1934 Montreaux Uluslararası Faşist Kongre'de temsil edilen resmî siyasal cephe *Tautinakai*'yi (Litvanya Milli Birliği) ve gençlik hareketi Genç Litvanya'yı kurmuştur.

Para-faşist bir rejim, siyaset tarzında ritualistik, lider kültü açısından iyi örgütlenmiş, söylemi bakımından palingenetik, terör aygıtı olarak acımasız, resmî paramiliter bütünlüğüy-

le korku verici, gençlik örgütleriyle dinamik ya da devlet partisi monolitik olabilir, ancak gerçek faşizmi bir tehdit olarak görecektir, ayrıca halk desteği sağlamak için ya da ortak düşmanı (devrimci sosyalizm) defetmek için faşist hareket ile işbirliğine mecbur kalabilir, ama böyle bir rejim ilk fırsatta onu etkisiz hale getirecektir. Bu şablon net bir biçimde Letonya örneğinde görülür. Daha emekleme evresinde olan demokrasisi, 1929 Buhranı'nın ülkeyi sürüklediği kriz döneminde baş gösteren birçok sorunu aşmış görünmektedir. Ultra-milliyetçi hedefleri kovalamak üzere kurulmuş gruplar (örneğin Milli Devrimci İşçiler ve Letonya Milli Sosyalist Partisi) arasında en önemlisi *Ugunkrust*'tur (ateşten haç) ve daha sonra *Perkonkrust* [Gök Gürültüsü Haç'ı; gamalı haça Letonya'da verilen isim – ç.n.] adını almıştır. *Perkonkrust*, ülkeyi azınlıkların (Polonyalılar, Ruslar, Almanlar, Yahudiler, Litvanyalılar) etkisinden kurtarmayı ve yenilenmiş bir Letonya milli toplumu kurmayı görev kabul etmiştir. Kendi *völkisch* mitini vaaz etmek için gazetesi *Latvis*'i kullanarak 6.000 (çoğu öğrenci) üye ve geniş bir halk desteği kazanmıştır. Ancak, Köylü Birliği lideri Ulmanis bir saray darbesinin ardından söylem, kurumsallaşma ve lider kültü açısından tamamıyla Faşist İtalya'yı model alan otoriter bir rejim yaratmaya girişince, dramatik bir biçimde durdurulur. Para-faşist rejimin *Perkonkrust*'u ezmek için 1935 ve 1937'de ortaya koyduğu güçlü girişimlere rağmen, bu gerçek faşizm yeterince direngenlik göstererek 1941 yazında yeniden ortaya çıkmış ve Baltık devletlerinin Naziler tarafından işgalinde suç ortaklığı yapmıştır (bkz. Hehn, 1957).

Eski Genelkurmay Başkanı Metaxas (1936-1941), Yunanlıları bir "kan bağına" sahip olduklarına, uzun süren çöküşün ardından yeni devletin himayesinde "Üçüncü Helen Uygarlığı"nın doğmakta olduğuna inandırmak için yoğun bir kampanya uyguladığında, Kral II. George'un yönetimindeki Yunanistan "yukarıdan aşağı faşizm"i daha da büyük bir ölçekte yaşadı. Onun "4 Ağustos Rejimi", 1940 itibariyle 600.000 üye sayısına ulaşacak olan Milli Gençlik Örgütü'nü (EON) yarattı, devlet korporatizmi yaptırımlarını uygularken, Özel Gü-

venlik Servisi'ni barbarca devreye soktu. Yine de, rejimin kendiliğinden bir kitle hareketine dayandığına dair niyet ya da herhangi bir tür toplumsal devrim tahayyülü yoktu. İlan ettikleri "yeni Yunanlı" yaratma hedefleri, bu nedenle para-faşist imparatorluğun boş söylemi olarak kaldı (Andricopoulos, 1980; Dambassina-Kamara, 1983).

Faşistleştirmenin daha da kapsamlısı çağdaş Portekiz'de yaşandı. 1926'da cumhuriyetin yerine geçen Carmona liderliğindeki geçici askerî diktatörlük, kitle hareketi örgütlenmeleri ve mitleri üzerinden meşruiyet kazanmakla İspanya'nın Primo de Rîvera diktatörlüğünden daha az ilgilenmişti. Ancak, Portekiz'de ekonomi profesörü Salazar'ın maliye bakanlığından fiilî diktatörlüğe yürüyüşüne, modernleştirici ve yenilenmeci bir inancın yaratılmasına gösterilen özen eşlik etti. Bunun sonucu, ekonominin devlet korporatizmi çizgisinde yeniden yapılandırılması ve palingenetik *Estado Novo* [yeni devlet] nitelemesiyle Portekiz'in resmî yeni bir başlangıç yapması oldu. Çok geçmeden bu "Yeni Devlet", paramiliter bir örgütle (*Legião Portuguesa*), bir gençlik örgütüyle (*Mocidade Portuguesa*) ve özel mahkemelerle desteklenen bir gizli polisle (PIDE) takviye edildi. İtalyan Faşizmi dış görünüşünün diğer zorunlu unsurlarını (devlet propagandası, sansür, sürekli siyasal ritüeller, liderlik kültü), "tam bütünleşme" olarak ilan ettikleri girişim için özenle uyarladılar (Martins, 1968). Gerçek anlamda yeni tür popülist ve korporatist bir düzen için 1935'te rejim karşıtı darbe yapan Preto'nun Milli Sendikalistlerinin başına gelenler, Salazar'ın "Yeni Devlet"inin para-faşist özünü teşhir eder. İsyanın ezilmesi, Salazar'ın temel ideolojik esin kaynağının Faşizm veya Nazizm değil ama toplumsal Katoliklik ile Maurrasçı bütünselci milliyetçilik öğelerinin harmanı olduğunu gösterir. Salazar'ın, tıpkı rejimini faşistleştirdiği gibi (Preto'nun darbe girişiminden sonra buna özellikle hevesliydi) savaşın acımasızca Mihver Devletleri'nin aleyhine döndüğünü gördüğünde kendisini sanki rejimini faşizmden uzaklaştırmaya niyetliymiş gibi göstermesi de şaşırtıcı değildi (bkz. Gallagher, 1990).

Novo Estado yerel faşizmi ezmiştir, iki savaş arası İspanya ör-

neği de para-faşizm ile gerçek olanı arasındaki temel çelişkinin çözülmesinin diğer bir yoluna işaret eder. *Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista* 1931'de, Faşizmin korporatist damarından fazlasıyla etkilenmiş olarak yola koyuldu. Üç yıl sonra ulusal siyaset üzerindeki etkisi hâlâ öylesine zayıftı ki, başarısız faşist hareketlerin önünde açık olan seçeneklerden birini kullanarak, kendisi gibi etkisiz *Falange Española* ile birleşerek *Falange Española de Las JONS*'u kurdular. Yeni parti kitle gücünün yönlendirilebileceğine inanıyordu ve ülkenin yenilenmesi ancak eski diktatör ve FE liderinin oğlu José Antonio Primo de Rivera liderliğinde, geleneksel Katolik değerler ile sendikalist devlet anlayışının sentezi üzerinden, sağ ve solun ötesine geçen bir devrimle mümkün olabilirdi. Ancak sürdürdüğü saldırgan kampanyaya ve radikal monarşist *Renovación Española*'nın desteğine rağmen, sağ ve sol tarafından yok sayılarak, 1936 seçimlerinde sadece yüzde 0,7 oy alabildi. *Falange*'ın önemli bir paramiliter ve siyasal güce dönüşmesini sağlayan, 1936 Temmuz ayında patlak veren İç Savaş oldu. Bu süreçte, militan bir Hıristiyan gençlik örgütü olarak faaliyete geçse de sonradan popülist tarzda palingenetik ultra-milliyetçiliği temsil eder hale gelen Halkçı Aksiyon Gençliği'ni (JAP) bile tümüyle kendine kattı. Modern çağ ile İspanyol milletinin özsel niteliklerinin (*Hispanidad*) füzyonu aracılığıyla milli yenilenme yaklaşımları kendilerine yeterince popülist ve devrimci gelmiş olmalı ki post-liberal İspanya'nın mimarları olarak siyasal Katolikliğin ortodoks biçimlerinden bir beklentileri kalmadı (bkz. Preston, 1978).

Yine de *Falange*'ın üye sayısında ve paramiliter katılımlarda yaşanan patlama, Nisan 1937'de, Cumhuriyet karşıtı güçler tarafından artık "İspanya Devletinin Başı" olarak görülen General Franco'nun bir devlet partisi olan *Falange Española Tradicionalista y de las JONS*'u –adından da anlaşılacağı gibi, Falanjistlerle geleneksel (yani faşist olmayan) radikal sağ arasındaki zoraki evliliği dayatıyordu– kurmasıyla oldu. Bu tasarlanmış hibrid gücün oluşumuyla, İspanya faşizmine, temelde gerici ve otoriter politikalar yürütecek olan bir askerî diktatörlüğe aldatıcı bir devrimci dinamizm çehresi sağlamak üzere res-

men yukarıdan el konuldu. Dolayısıyla, rejimin bu yönüyle ya da başka açılardan (lider kültü, totaliter toplumsal kontrol mekanizmaları, korporatist ekonominin sınırlı kabulü) "Franquizm" büyük ölçüde faşistleştirildi, fakat para-faşizmin ötesine geçmedi. Faşizmin devrimci gücünü onaylayarak etkisizleştirmede gösterdiği başarı, Franco rejimini gerçek faşizm addeden birçok tarihçiyi yanıltmış hatta Hitler ve Mussolini'nin kendi hareketleriyle aslında hiçbir pozitif anlamda var olmayan bir akrabalık varsayarak kendilerini kandırmalarına yol açmıştır (Payne, 1961; Blinkhorn, 1990). Bahse konu rejimler arasında Salazar ve Franco'nun rejimleri, gerçek bir faşist hareketin meydan okumasıyla karşı karşıya kaldığında para-faşist rejimlerin başvurabileceği iki yöntemi sergilerler: Ya zorla bastırırlar ya da kendi çıkarları doğrultusunda popülist yönünü sömürerek gerçek gücünden yoksun bırakırlar. Diğer üç para-faşist rejim altında faşizmin kaderi, bu modelin dışına çıkan önemli değişiklikler gösterir.

Avusturya, Romanya ve Macaristan para-faşizmleri altında faşizmin kaderi

Avusturya'nın yeni filizlenmekte olan demokrasisine sağdan gelen ilk ciddi tehdit, Schönerer'in *völkisch* Pan-Almanları ya da Lueqer'in Katolik yanlısı Hıristiyan-Sosyalleri gibi 1914 öncesi gelişen popülist ultra-sağ hareketlerden değil, paramiliter *Heimwehren*'den geldi. *Squadristi* ve *Freikorps* gibi, ister dış (güneyde sınır ihlali yapan Yugoslavlar) ister iç (mesela Komünist ve Sosyal Demokratlar) olsun milli düşman addedilenlere karşı savaşmaya istekli savaş gazilerinden seçilen bölgesel Milli Muhafız birimlerinin hepsine birden *Heimwehr* deniliyordu.

Heimwehr ilk on yılında faşist bir güç teşkil edecek örgütsel ve ideolojik uyumdan yoksundu ve tek nüvesel ilkesi nefret yüklü bir vatanseverlik ve Marksizm karşıtlığıydı. Yok sayılabilecek paramiliter bir hareket olma yolundaki kademeli gerileyişini tersine çeviren, Sosyal Demokratların paramiliter kolu *Schutzbund* tarafından desteklenen 1927 Viyana işçi ayak-

lanması oldu. Gönüllü Milli Muhafızların hükümetin "kanun ve düzen"i yeniden tesis etmesinde oynadığı enerjik rol onları devlet politikasının önemli bir unsuru haline getirdi. Ayrıca, sürüklendiği büyük ve ani değişimden daha bütünleşmiş ve radikal bir hareket olarak çıkarken, hem Mussolini'nin hem de Macar Başbakanı Bethlen'in –ülkeleri arasında köprü olabilecekleri düşüncesiyle– maddi desteklerini kazandı. Politikasının açıkça proto-faşist yöneliminin meşruiyet kazanması ise, 1930 Mayıs ayında liderlerinin, net olmayan terimlerine rağmen, Korneuburg Oath'ı [Avusturya'nın Korneuburg şehrinde 18 Mayıs 1930'da yapılan toplantıyla belirlenen Heimwehr politikaları ve ilkeleri – ç.n.] benimsemeleri ve hareketi parlamenter demokrasi yerine Katolik, Alman ve korporatist bir devlet kurmaya yöneltmeleriyle oldu.

1931'de Pfrimer önderliğindeki Styria *Heimwehr* birimleri devrimci söylemi bir darbeyle pratiğe geçirme girişiminde bulundular, ancak ortaya çıkan açıklı sonuç, giderek büyüyen siyasal ve ekonomik krize rağmen Avusturya liberalizminin faşizme karşı hâlâ geçirmezliğini koruduğunu gösteriyordu. Bütün olarak *Heimwehr*'ın tam faşizme varamadığı açıktı, ancak bunun nedeni Pfrimer birimlerinin bunu yalnız denemeleri değil, Eylül 1933'te Dollfuss'un krizi çözmek için liberal devleti Hıristiyan korporatist bir devletle ikame etme kararı karşısındaki tepkilerdi. Milli lider Starhemberg, kurmayı taahhüt ettiği yeni düzenin tahrif edilmiş bir taklidi olarak yeni rejimi reddedeceğine başkan yardımcılığını ve muhafazakâr, Hıristiyan ve milliyetçi grupların meydana getirdiği geniş ölçekli bir sahte-popülist şemsiye örgüt olan Vatansever Cephe'nin liderliğini kabul etti. Hareketin çoğu mensubu uysalca aynı yolu izledi. Dollfuss'un halefi Schuschnigg Nisan 1936'da Starhemberg'i her iki mevkiden birden uzaklaştırdığında ve hareketini yasaklayarak üyelerini Vatansever Cephe'nin yeni paramiliter kolu *Front-Miliz*'e kaydırdığında, *Heimwehr*'in etkisizleştirilmesindeki son evre sahnelenmiş oldu. Para-faşizm, proto-faşizmi başarıyla yutmuştu (karş., Rath ve Schum, 1980 ve bunun tam tersi bir sınıflandırma, Lewis, 1990).

Heimwehr, yeni muhafazakâr rejime ciddi bir tehdit oluşturmayan, milli siyasetteki proto-faşist güç iken, onunla birlikte varlığını sürdüren Avusturya Milli Sosyalizmi hareketi faşist kimliğinden asla vazgeçmedi. Çek karşıtı tutumu asli kuruluş gerekçesi olan Alman İşçileri hareketinden ve aynı zamanda 1880 sonlarının Marksizm karşıtı ve antisemitik (ancak reformist) sendikalizminden doğdu. 1918'de partileri DAP (1904), DNSAP adını alarak, yeni sınırlara göre Bohemya ve Avusturya kısımlarına bölündü. Bunu izleyen Avusturya Nazi tarihi, Büyük Almanya içinde Avusturya'nın bağımsızlık derecesi ve hareketin kendisinden genç ama daha güçlü Alman eşdeğerinin ne ölçüde uzantısı olacağı konularında sağcı ve solcu yorumlar üzerinden çekişme ve liderlik kavgalarıyla yüklüydü. Partiyi (ki 1920'lerin ortasında ikiye bölünmüştü) birleştirecek karizmatik bir liderin yokluğu nedeniyle Hitler'in hareket üzerinde egemenlik sağlaması kaçınılmazdı ve 1926'ya gelindiğinde Alman hareketiyle aynı çizgiye gelmek üzere adını NSDAP olarak değiştirmesi manidardı. Hal böyleyken, birçok Avusturyalı Nazi Münih'ten bir ölçüde bağımsızlık kazanmanın mücadelesini veriyordu ve Seyss-Inquart önderliğindeki bir hizip Nazizmin Katolikleştirilmiş bir biçimini geliştirerek, Almanya'da benzeri olmayan bir dinsel politikaya dönüştürdü (Kitchen, 1980).

1930'a kadar, parlamenter sistem Nazileri başarıyla marjinalize etti. Daha sonra, Hitler'in Almanya'daki başarısı, Büyük Buhran'ın etkileri ve özellikle de 1932-1934 uzun devlet krizi, Alman kan kardeşleri ölçeğinde bir kitle hareketine dönüşemese de NSDAP'ın gerçek bir popülist güç olmasını sağladı. *Heimwehr*'in büyük çoğunluğu Dollfuss'a katılırken Naziler palingenetik görüşlerinin radikalliğine sadık kaldılar. Temmuz 1934'te yasaklansalar da uzun süre beklenen Avusturya'nın ilhakını (*Anschluss*) dayatmak üzere bir darbe düzenlediler, ancak Alman desteğine rağmen on bir yıl önceki Münih darbesinden daha iyisini yapamadılar ve ortaya çıkan en önemli sonuç Dollfuss'un barbarca öldürülmesi oldu. Para-faşizm, faşizm karşısında sağlam duruyordu. Yine de Avusturya NSDAP'ı ülke çapında örgütlenmeye ve üye kazanmaya inatla devam etti

ve hareketlerinin gücünü yitirmesiyle inancını yitiren, giderek artan sayıdaki *Heimwehr* mensuplarına doğal bir sığınak olmayı sürdürdü. Böylelikle kendilerini, Hitler tarafından dikkatle sahnelenen ve 1938'de Schuschnigg'in alaşağı edilmesi ve *Anschluss* ile sonuçlanacak olaylar silsilesinde hayati bir rol oynarken buldular. Nazi görevlileri ve birçok radikal *Heimwehr* mensubu otomatik olarak Nazi devletine katılırken bazıları yüksek mevkiler elde etti, ancak Avusturya faşizminin kendine özgülüğü ve bağımsızlığı sonsuza dek feda edildi. Para-faşizmin nihayet alt edilmesi bağımsız bir biçimde değil, Avusturya'yı Büyük Almanya'nın bir eyaleti yapmaya kararlı Nazi rejiminin Beşinci Kol'u olarak gerçekleştirildi. Ancak eğer bu dış unsur olmasaydı, para-faşizmi alt etme konusunda tüm diğer faşist hareketler gibi etkisiz kalınacaktı (Pauley, 1981).

1938-1942 yılları arasında Romanya, faşizm ile hem liberal hem de otoriter devlet gücü arasındaki ilişkiler bakımından daha da karmaşık permütasyon setleri sergiledi. Archangel Michael Lejyonu, daha sonra kitlesel bir destek kazanacak olan Demir Muhafızlar (1930'da kuruldu) partisinden önce, kendi yenilenmiş Romanya ezoterik görüşüne bağlı ultra-milliyetçi bir terörist örgüt olarak yola çıktı. 1933'te liberal sistem (aslında alışılmadık bir biçimde sağ kanatta yer alıyorlardı) tarafından bastırıldılar, ancak 1934'te Her Şey Vatan İçin adıyla yeniden kuruldular. Aktivistlerinin fanatizmine ve destekçilerinin sadakatine rağmen 1937'de zirvesine ulaşan oy oranı yüzde 15,5 idi ve hiçbir zaman kurumsal güç tehdidi oluşturamadı. Kral Carol'un darbesiyle şansları döndü, fakat sonuç çok kötü oldu. Onları doğrudan kendisine tehdit olarak gören kral tarafından, kitlesel tutuklamalar ve infazlarla acımasızca yok edilmeleri Ocak 1940'a kadar sürdü ve bu tarihte kral, tuhaf bir geri dönüşle, Nazilere yaranabilmek ve yüzeysel faşistleştirme programını tamamlayabilmek için desteklerini kazanma çabasına girdi. Bu kapsamda resmî bir devlet partisi olan Milli Diriliş Partisi ile bir gençlik hareketi olan *Strajeri*'yi (Nöbetçi) kurdu ve iki savaş arası dönemin liberal olmayan rejimlerinin tercih ettiği tarzdaki kendi muğlak korporatist ekonomik planlama görü-

şünü ilan etti. Avusturya Nazileri gibi ama *Heimwehr*'den farklı olarak Lejyonerler, gerçek bir faşist devletin beceriksizce taklidini destekleme yönündeki bu tür çağrıları ellerinin tersiyle ittiler ve Almanya Besarabya'yı (o sırada hâlâ müttefik olan) Sovyetler Birliği'ne bırakması ve ayrıca Bulgaristan'a ve Macaristan'a toprak vermesi için Romanya'yı zorladığında oluşan monarşi karşıtlığı dalgasını darbe için fırsat bildiler. Bu zorlama sonucu Kral Carol, general ve siyasi aktivist Antonescu'dan yardım istedi, ancak o da kralın, kendi oğlu Mihai lehine taht-tan çekilmesini talep etti.

Dizginleri ele geçiren general, 1938-9 baskı döneminde Carol'un emriyle, Codreanu infaz edildikten sonra Demir Muhafızlar'ın lideri olan Horia Sima ile ittifak yaptı. Eylül 1940'ta ülke resmen, yegâne partisi Demir Muhafızlar olan, Milli Lejyoner Devlet'e dönüştü. Antonesco'nun amacı kanun ve düzeni sağlamakken, ikinci kuşak mensuplarının çoğu kinik oportünistlerden oluşan Lejyon kanlı bir kıyım ve kan davası sürdürdü ve asıl hedeflerinin General'e karşı bir komplo olduğu söylentileri yayıldı. Hitler, Doğu Avrupa'da Nazi siyasal ve ekonomik hegemonyasına uyum göstermeyeceklerini düşündüğü için onlara destek vermeyerek kaderlerini çizmiş oldu. Aksine, tasfiye edilmeleri için Antonescu'ya yol verildi, o da bunu büyük bir zevkle yerine getirdi. Yüzlerce Demir Muhafızlar mensubu öldürüldü, binlercesi hapsedildi ve yine binlercesi gizlenmeye zorlandı. İronik bir biçimde çoğu Almanya'ya kaçarak orada tutuklandılar. Yine liberalizm tarafından önce marjinalize edilen sonra baskılanan ve ardından tekrar marjinalize edilen bir faşist hareket, iki para-faşist rejim tarafından –ki bir tanesi Üçüncü Reich'ın tam desteğine sahipti– ardı ardına ezildi, desteğine başvuruldu ve tasfiye edildi (Weber, 1965; Nagy-Talavera, 1970).

Hem faşist hem de proto-faşist hareketlerin para-faşist bir rejim karşısında gelişme göstermedeki yetersizliği konusunda Macaristan daha fazla örnek sergiler, ancak aynı zamanda Nazi desteğiyle atılım yapan faşizmin otomatik olarak bağımsızlığını feda ettiğini de gösterir. Kasım 1919'da Béla Kun'un Bolşe-

vik rejimi ordu önderliğinde bir karşı devrimle alaşağı edildikten sonra komünistlere ve Yahudilere karşı vahşi kıyımlar yapıldı. Ancak, Amiral Horthy zaferini pekiştirmek için yarı çoğulcu çizgide, istikrarlı yeni muhafazakâr bir yönetim kurmaya koyulduğu sırada Macaristan'da daha radikal ultra-sağ bir kültür ortaya çıkıyordu. Milli gerileme ve pek yakında vuku bulacak yeniden doğuş mitini işleyen, Macar Uyanışı ya da ezoterik Etelköz Birliği (EKSZ) gibi bir dizi vatansever topluluk türedi. Bu örgütlerin milliyetçi bazı mensupları 1923'te Hitler ile müzakerelerde bulunarak, Münih'te kurmayı planladığı rejim ile işbirliği içinde, Horthy rejimini yıkmak üzere Macaristan'da bir darbe yapmayı planladılar, Irksal Müdafaa Partisi'nin kurulmasında yer aldılar ve en etkili sözcüleri Gömbös'ün 1932'den öldüğü 1936 yılına kadar sürdürdüğü hükümet başkanlığına atanmasında etkili oldular.

Gömbös'ün Macaristan'ı Mihver Devletlere uydurma girişimi, Horthy'nin yeni muhafazakâr sistemine belirgin faşistleştirilmiş bir görünüm kazandırdı, fakat başbakanlığı döneminde çok az yapısal değişiklik oldu. Sistem dışı faşizm benzer biçimde marjinalleştirildi. Meskó'nun 1932'de kurduğu, yeşil gömlek giyen ve oklu haç [*arrow cross*] sembolü kullanan Macar Hitlerci Hareketi ya da Kont Festetics'in Macar Milli Sosyalist Partisi, Nazi Aryan mitinin Macarlaştırılmış kaba bir türünden ötesini sunmuyorlardı, iktidarı ele geçirmek için bir planları yoktu ve bu nedenle de proto-faşist olarak kaldılar. Bunun tersine 1931'de kurulan Böszörményi'nin Scythe Cross'u [Tırpanlı Haç] bir süreliğine de olsa bir köylü desteğini harekete geçirirken kullandığı bulanık toprak reformu ve sosyal adalet sloganlarına; Macar ırkının yenilenmesine engel teşkil ettiğini düşündükleri liberallere, Bolşeviklere, Habsburg'a, kozmopolitliğe ve tabii ki Yahudilere yönelik bir saldırı eşlik ediyordu. Tüm palingenetik hayallerin ilk engelle karşılaşmasında olduğu gibi. 20.000 üyesine ve paramiliter bir kol oluşturmasına rağmen Scythe Cross'un çökmüş Budapeşte'ye karşı 1936'da sahnelediği köylü ayaklanması fiyasko ile sonuçlandı.

Savaşın patlak vermesiyle türeyen çok sayıda küçük par-

ti, Scythe Cross ve Arrow Cross faşizmlerinin farklı bileşimleri arasında geziniyorlardı, ancak devlet iktidarını ele geçirmeye dönük ciddi tek faşist hamleyi Szálasi gerçekleştirdi. Milli İrade Partisi'ni 1935'te kurmuştu ve 1937'de Arrow Cross Partisi-Macaristan Hareketi olarak adı değiştirildi. Nazi formlarının desteğiyle güçlenerek büyüyünce, Horthy'i hükümdarlığına yönelik bir darbe korkusu sardı. Bu nedenle de Szálasi 1938'de tutuklandı, ancak bu durum partinin bir sonraki seçimde yüzde 30'un üzerinde oy almasına engel olmadı. 1940'da serbest bırakıldıktan sonra gerçekleştirdiği parti örgütlenmesi ve propaganda öylesine başarılı oldu ki üye sayısı yarım milyona yükseldi. Macaristan'ın faşistleştirilmesinin yüzeysel olmasını teminat altına alan Horthy döneminde güç elde etme girişimlerinde hayal kırıklığına uğrayan Szálasi Almanlarla müzakerelere başladı. Hükümdarlığın Rusya'ya teslim olma planlarından haberdar olan Almanların Ekim 1944'de Macaristan'ı işgal etmesiyle ona gün doğdu.

Horthy'nin görevden alınarak hapsedilmesi sonrası Szálasi parlamento tarafından resmen başbakan ve "milli lider" ilan edildi. Macarcılığın Nazizm ile uyumlu olduğu yönündeki yanıltıcı düşünce ile gözü kararan Szálasi, kısa sürede Arrow Cross hükümetini Nazilerin en itaatkâr kukla devletine dönüştürdü. Şubat 1945'te Budapeşte'nin kurtuluşuna kadar, köle emeği olarak kullanmak ve imha etmek amacıyla Eichmann'ın binlerce Yahudi'yi toplamasına her tür desteği vermenin yanı sıra Nazilerin savaşı sürdürebilmek için ihtiyaç duyduğu her tür malzemenin Almanya'ya nakledilmesine de yardım etti. Szálasi'nin kendi faşist yaklaşımını uygulama girişimleri, Orta ve Doğu Avrupa için planladığı savaş sonrası yeni düzenin abartılı biçimde duyurulmasının ötesine geçemedi. Macaristan'da, çok çeşitli yerel faşizmlerin sistematik olarak marjinalize edildiği para-faşist bir rejimden, Macar subaylarının devletin temel direği haline geldiği ancak pratikte değişim açısından sadece söylemsel güç olarak kalan işbirlikçi bir rejime geçmesi için Nazi müdahalesi gerekti (Déak, 1965; Nagy-Talavera, 1970; Szollosi-Janze, 1989).

İki savaş arası Avrupa'da otoriter rejime direnen ve Nazi işgalinden korunan sadece beş liberal demokrasi mevcuttu. Bu devletler, yerel faşizmlerini ele geçirmeye, kendine katmaya ya da fiziksel varlığına son vermeye çalışmadılar, zira yarattıkları tehdit o kadar küçüktü ki yasaklamak bile aşırı tepki olurdu. İrlanda'da Duffy'nin küçük faşist hareketini yasadışı ilan etmeye bile değmezdi. İzlanda'da, gamalı haç kullanan ve hararetle soyarıtımı kuramları ortaya atan İzlanda Milliyetçi Partisi (1934), 1924'te yüzde 0,7 ile tavan yapan oy oranını 1937'de yüzde 0,2'ye düşürmüştü (Gudmundson, 1980). İlk bakışta İsveç'in sunduğu ortam faşizm için daha uygun görülebilir, zira korporatizm, kan ve toprak kırsalcılığı, antisemitizm, antikapitalizm ve Faşizm ya da Nazizmin muhtelif karışımlarına dayalı yeni bir İsveç görüşünü ileri süren, parti temelli siyasal ve yayınsal kampanyalar aracılığıyla kitle desteği arayan en az beş faşist hareket vardı. Yine de, içlerinden iki tanesi, o zamanki adlarıyla Milli Sosyalist İşçi Partisi ve İsveç Milli Sosyalist Partisi 1936'da güç birliğine gittikleri halde oyların yüzde 0,7'sini geçemediler. NSAP'ın Nazilikten arındırılmış daha İsveçlileşmiş hali ise 1944'te yüzde 0,14'e ulaşabildi (Hagtvet, 1980). 1930'da kurulan parlamento dışı "Yeni İsveç" hareketinin etkisi de yok sayılabilecek düzeydeydi.

İsviçre'de durum biraz farklıydı. 1937 itibariyle her bir dilsel bölgenin kendi faşist partisi vardı; Nazi-sever Milli Cephe (Almanca), *Unione Nationale* (Fransızca), Faşist-sever *Lega Nazionale Ticinese* (LNT) (İtalyanca: Bkz. Cerutti, 1986) – Romanşça konuşan kantonlarda son iki tanesi çekişiyordu. Hiçbiri İsviçre demokrasisine ciddi bir tehdit oluşturamadı. Örneğin, bir yandan Nazi ideolojisinin esaslarını uyarlarken diğer yandan uluslararası faşist düzenin parçası olabilmek için savaş sonrası İsviçresi'nin peşine düşen Milli Cephe, Schaffhausen yerel seçimlerinde göreceli olarak iyiyken (1933'te yüzde 27) diğer yerlerde hiçbir zaman yüzde 6,2'yi geçemedi. Parti 1940'ta kendisini feshetti, ancak 1943'te yasaklanana kadar birçok para-siyasal

örgütte tekrar su yüzüne çıktı (Glaus, 1980). İsviçre'nin Uluslararası Faşist Araştırmalar Merkezi (CINEF) ve Roma Evrenselliği İçin Eylem Komitesi'nin (CAUR) 1934 kongresi gibi, faşizmin daha hırslı uluslararası girişimlerine ev sahipliği yapıyor olması, İsviçre devletinin demokrasi ve çoğulculuğa kurumsal bağlılığını sarsmadı – her ne kadar, ülkenin dış ve ekonomik politikası, savaş sırasında yüksek mevkilerde bulunan Nazi-severlerinin varlığından önemli ölçüde etkilenmiş olsa da.

İlk bakışta Britanya faşizminin demokrasi için daha büyük bir tehdit olduğu düşünülebilir. Sadece önemsiz ölçüde destek kazanabilen Faşist ve Nazi taklidi partiler doğurmakla kalmamış, aynı zamanda döneminde kötü bir ün kazanmış olan yerel İngiliz Faşistleri Birliği'ni de (BUF) ortaya çıkarmıştır. Bu bir ölçüde, lideri Mosley'in İşçi Partisi'nden ayrılmadan önce siyasetçi olarak kazandığı ünden kaynaklansa da esas olarak, Haziran 1934 Olympia toplantısından sonra (ağırlıkla antifaşistlere yönelen) şiddetten BUF'un sorumlu tutulması ve bunun sonucu olarak da 1.900 göstericiyi 100.000 antifaşistin durdurduğu Cable Street Çatışması ile ilgilidir. Yine de, BUF'un yüksek kamusal profili, ülke ölçeğinde kitle desteği kazanma konusundaki açık başarısızlığını maskeler. "Daha Büyük Britanya" programlarına gösterilen rağbet Kasım 1937 seçimlerinde altmış altı metropol ve taşra şehrinde sınanır ve partinin kalesi East End hariç her yerde BUF adayları başarısız olur. East End'de bile, önceki baharda Londra İl Konseyi seçimlerinde olduğu gibi, İşçi ve Muhafazakârlar tarafından kolaylıkla alt edilirler. Bu arada, ilk başlarda hızla 50.000'e çıkan üye sayısı, kamu düzeni ihlalleriyle birlikte 5.000'e düşer. 1940'ta yasadışı ilan edildiklerindeki üye sayıları 25.000'dir ve bu rakam Hitler şansölyeliğe geldiği sırada NSDAP'ın sahip olduğu üye sayısının otuzda birinden azdır. Bu kısmi artış, katı ırkçıları ve Nazi sempatizanlarını çekebilmek için paramiliter ve antisemitik bir dünya görüşünün incelikle işlenmesi (bu, daha önceki dönem propagandasında mevcut değildir) sayesinde olur. BUF'un yasaklanması kararı, Britanya demokrasisine ciddi bir tehdit oluşturması korkusuyla değil, düşman muhbirliğine potansi-

yel bir kaynak görülmesi nedeniyledir (Thurlow, 1987; Stevenson, 1990).

Bu ülkeler grubunda yerel faşist hareketin demokratik kurumların gücünü ciddi olarak test ettiği tek ülke, 1917 Rus Devrimi'nin arifesinde önemli bir ulus devlet olarak kurulan (her ne kadar öncesinde bağımsız olsa da) ve hemen milliyetçiler ve komünistler arasındaki şiddetli iç savaşla yara alan Finlandiya'dır. Güçlü ultra-milliyetçi kurgulardan yararlanan Lapua Hareketi, komünizmin ve sosyal demokrasinin yasaklanması için kampanyalar yürüten bir baskı grubu olarak 1929'da yola koyuldu (komünistler 1930-1934 arasında bilfiil yasadışı ilan edildiler). 1930'da düşmanlarına yönelttikleri terörist kampanya ve devlete karşı düzenledikleri darbe girişimi ile açıkça faşist bir hareket oldular, ancak devlet krizden çıkmasını bilerek Lapua'nın faaliyetlerini yasakladı. İki yıl sonra hükümetin izni ile kurulan Vatansever Halk Hareketi (IKL), kısa süre sonra Vihtori Kosola'nın liderliğinde faşist bir çizgide radikalleşirken kendi askerî ve gençlik hareketlerini oluşturdu ve yeni bir düzenin yaratılması için devrimci programını ilan etti. 1944'e kadar Finlandiya siyasetinin faal parlamento dışı bir unsuru olarak varlığını sürdürmesine ve 1938'deki yasaklama girişimine başarıyla direnmesine rağmen, ne başarılı bir darbeci strateji oluşturabildi ne de "karşı konulmaz" bir seçmen sayısı yakalayabildi. En iyi olduğu 1936'da oy oranı sadece yüzde 8,3'de kaldı. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile birlikte yeni Fin düzeni arayışları daha da zayıfladı ve mitsel cazibesini yitirdi (Rintala, 1965; Karvonen, 1988).

Nazi işgaline uğrayan demokrasilerde faşizm

Para-faşist rejimlerde, yerel faşizmlerin Üçüncü Reich himayesinde faşizmin kaderini çizmeyi başarabileceklerini düşünmenin ne kadar yanıltıcı olduğunu görmüştük. Para-faşistlerin pekâlâ isteyebileceği diğer faşizmleri kendi bünyesine katmayı, gerçek bir faşizm türü olarak Nazizm yapamazdı. Bağımsız devlet iktidarlarına da izin veremezdi, zira Nazi beyin takı-

mı içinde "evrenselci" küçük bir topluluğun dışındaki Üçüncü Reich'ın tüm savaş beyleri savaş sonrası Avrupa'da (bkz. Herzstein, 1982) fethettikleri ulusların palingenetik ultra-milliyetçiliğin yerel türleriyle yönetilmesi gibi bir niyet taşımıyorlardı: Eğer Arrow Cross gibi işbirlikçi bir rejimin yürütücüsü haline getirilemeyeceklerse basitçe marjinalize edileceklerdi.

Kendileriyle aynı çizgide olan Avusturya Nazileri gibi, Südet Alman Partisi de özel bir vakaydı. 1933'te kurulan bu hareketin kökleri 1890'lardaki yerel Çek karşıtı "milli sosyalizm"e kadar uzanıyordu, fakat antisemitik Aryan miti de dahil olmak üzere "Hitler Hareketi"ni körü körüne örnek aldılar. Eylül 1938 Münih Antlaşması'ndan sonra, Südet Almanları çoğunluğunun dileği yerine getirilerek, faşizmleri ile birlikte Üçüncü Reich'a katıldılar. Görünüşte Slovakya faşizminin de diğer bir istisna oluşturduğu sanılabilir. Hlinka'nın Slovak Katolik Halk Partisi savaş sonrasında ayrımcı milliyetçi bir hareket olarak yola koyuldu ve 1920'lerde Slovak oylarının yüzde 40'ına kadar ulaştı. Ancak 1930'lar boyunca kitle tabanını kaybetti, zira Üçüncü Reich'ı örnek alarak bağımsız Slovakya yaratmayı hedefleyen aşırılar giderek daha fazla partiye sızıyordu. 1938'de Slovak Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle rüyaları gerçekleşmiş gibi oldu. Hlinka'nın halefi Tiso hem devlet başkanı hem de partinin, Hlinka Muhafızları'nın ve Hlinka Gençliği'nin lideri oldu. Çok geçmeden korporatist doktrinler uyarlandı, totaliter ve antisemitik ırkçı politika aygıtları gayretle devreye sokuldu. Ancak Tiso'nun Nazizm ve Katolikliğin karışımından oluşan "Slovak Milli Sosyalizmi" ile birlikte tek parti devleti Slovak gelenek ve değerlerine yabancıydı, dolayısıyla da kitle desteği kazanması imkânsızdı. Marjinal bir faşist partiden işbirlikçi ve temelde para-faşist bir rejime dönüştü.

Çek faşizmi daha da tavizkâr bir güçtü. Ülkenin parçalanmasından sonra geriye kalan Çek topraklarını, eski Kırsalcıların lideri Beran'ın başkanlığındaki Nazi-sever faşistler ve muhafazakârlar koalisyonu yönetiyordu. Mart 1939'da Protektora'nın kurulmasıyla bu geçiş hükümeti "Milli Konfederasyon" olarak anılmaya başladı, ancak aldığı bu isme rağmen yeni hükümet

Nazilere bütünüyle boyun eğdi ve Çekleri temsil etmedi. Aslında ilk icraatlarından biri ülkenin tek bağımsız faşist oluşumunu, Gajda'nın Milli Faşist Cemiyeti'ni yasaklamak oldu. Bu cemiyet, adından da anlaşılacağı gibi, Nazizm örneğini reddediyordu. Bu nedenle, Otantik Çek ve Slovak faşizmlerinin Hitler'in "koruması" altında doğdukları söylenemez, ancak bu korumanın yokluğunda Çekoslovak liberal sisteminin her ikisini de marjinalize etmeye devam edeceğine inanmak için çok neden vardır. 1926'da Nazi değil Faşist modele göre kurulan Gajda'nın partisine yönelen destek, 1935 seçimlerinde oyların yüzde 8'ine kadar yükselmişti (Havráek, 1971; Zacek, 1971).

Nazileştirilmiş olsun olmasın, Kuzey Avrupa yerel faşist hareketleri de Üçüncü Reich altında bağımsız bir güç kazanamadılar. Partisi *Nasjonal Samling*'i (Milli Birlik Partisi) 1933'te kuran Quisling'in, üç yıllık kampanyaya rağmen, korporatizm, otarşi, Hıristiyanlık ve geleneksel Norveç erdemlerine dayalı milli yeniden doğuş programı seçmenlerin sadece yüzde 1,8'ini ikna edebildi. Quisling, Nisan 1940'da Alman kuvvetlerinin ülkeyi işgal etmeleriyle oluşan kargaşayı, NS hükümetini kurmak için fırsat bildi, fakat sadece bir hafta sonra Norveç, *Reichkommissar* Terboven'in denetimine verildi. Tek yasal parti ilan edilmesiyle üye sayısı 35.000'e yükselen NS'in zamanı gelmiş görünüyordu. Yine de, Şubat 1942'de Quisling'in devlet başkanı olarak atanması, Norveç faşizminin üstün geldiği anlamını taşımıyordu. Berlin açısından NS, Norveç'in faşistleştirilmesinde sadece bir araçtı. Quisling'in partisini Yeni Alman Avrupası'nda milli egemenlik hedefi doğrultusunda geliştirme niyeti hem kendi vatandaşlarının ateşli muhalefetiyle hem de ülkenin tabi devlet olarak kalmasını kafasına koymuş olan Berlin'deki Hitler tarafından her adımda engellendi (Hayes, 1971; Hoidal, 1989). Danimarka faşizminin şansı daha da azdı, zira istisnai bir biçimde, anayasal monarşinin "normal" işlemesine izin verilmişti. Sonuç olarak, küçük Nazi partisi DNSAP'ın (Danimarka Milliyetçi Sosyalist İşçi Partisi) başkanı Frits Clausen iktidara Alman işgali öncesinden daha yakın değildi. Partisi 1943 seçimlerinde yüzde 2,1 oy almıştı ve bu, işgal öncesi en yüksek

oy oranından sadece yüzde 0,3 daha iyiydi (Poulsen ve Djursaa, 1980; Djursaa, 1981).

Savaş öncesi Hollanda birbirine rakip iki küçük faşizm akımına ev sahipliği yapıyordu: fazlaca bölünmüş İtalyan hayranı akım ve ortak cephe kurmak için çeşitli girişimlerde bulunan (örneğin 1932 Genel Hollanda Faşist Birliği, 1935 Siyah Cephe) Katolik yanlısı akım ile 1931'de kurulan ve Mussert'in coşkuyla önderlik ettiği daha seküler Milli Sosyalist Hareket (NSB). NSB'nin kendini Nazizm ile özdeşleştirmeye başlaması ve programına antisemitik ırkçılığı katması, üye sayısının 47.000'e ulaştığı 1935 sonrasıdır (bu tarihten sonra üye sayısının düzenli bir gerileme göstermesi bu durumu kısmen açıklar). Hollanda faşistlerinin oy desteği çok düşükken (1937'de yüzde 0,2) Mussert'in partisi 1935'de yüzde 7,9'a yükseldi ve iki yıl sonra düşerek yüzde 4,2 oldu. Naziler Hollanda'yı işgal ettiğinde her iki akım da demokrasinin askıya alınmasından yararlanmak istedi, ancak NSB üye sayısını 75.000'e çıkardığı halde ve van Tonningen'in kurduğu aşırı Nazi-sever hizbe rağmen, Berlin yerel işbirlikçilere otorite devrini reddetti ve ülkeyi eski Avusturya Nazisi Seyss-Inquart yönetti. Propaganda açısından önemi bir yana bırakılırsa Hollanda faşizmi bütünüyle yok olmaya terkedildi (Hansen, 1981).

İki savaş arası Belçika da, bazı paramiliter örgütlerin doğuşuna şahit oldu ve bunlar 1930'larda açıkça Faşist ya da Nazi öğelere yer vermeye başladılar, ancak hiçbir zaman bir kitle hareketine önderlik ederek iktidarı ele geçirmek için ciddi girişimde bulunmadılar. Bu proto-faşizmlerin en önemlileri De Clerq'in Flaman Milli Federasyonu (VNV), Van Severen'in *Verdinaso*'su (Hollanda Milli-Dayanışma Birliği) –ki bunların her ikisi de Flaman ayrımcılığını savunuyordu– ve Belçika'nın Maurrasçı çizgide korporatist ve monarşist bir devlet olmasını isteyen Hoornaert'in *Légion Nationale*'i idi (Stengers, 1965; Schepens, 1980). Belçika'daki antiliberal popülizm en çarpıcı alametlerini *Rex* ile sergiliyordu. Degrelle'nin inisiyatifinde 1936'da kurulan bu hareketin gelişimi, *Christus Rex* dergisinde Degrelle'nin militan Katoliklik propaganda yazıları ile

oldu. Rexçi program (büyük ölçüde Maurrasçı düşüncelerden kaynaklı bulanık ifadelerle), liberalizm, kapitalizm ve Bolşevizmin yarattığı çöküşe karşı mücadeleye ve ekonominin korporatist yeniden yapılandırılmasına ana hatları ile yer vermenin yanı sıra kırsal ve aile değerlerinin yeniden kazanılmasına yönelik tedbirlere ve ayrıca parlamentonun ortadan kaldırılması değil radikal biçimde *ıslah* edilmesine (yani otoritesinin azaltılmasına) değinir. 1936 seçimlerinde Belçika genelinde yüzde 11,5, Valon eyaletlerinde daha da fazla oy oranı başarısının ardından Degrelle'nin kampanyaları tonlaması ve tarzıyla daha da faşistleşti, ancak yine de anayasal demokrasiyi yıkmaya yönelmedi, bunun yerine umutlarını seçim sandıklarından çıkacak karşı konulmaz kitle desteğinin rüzgârıyla iktidara yürümeye bıraktı.

Öyleyse bu aşamada *Rex* "teknik" olarak bile proto-faşist bir hareket addedilemez, ancak karizmatik liderlik altında fazlaca kendine özgü bir demokratik hareket olarak görülebilir. Nisan 1937'de yapılan ara seçimde, geleceğin başbakanı van Zeeland karşısında oyların sadece yüzde 19,9'unu alarak uğradığı çarpıcı kişisel yenilginin ardından hareketini Nazileştirmeye yönelir. Parti gazetesi *Le Pays Réel*'de antisemitik ve anti-parlamenter söylemin benimsenmesi ile paramiliter bir ruhla düzenlenen kitle gösterileri bu Nazileştirmenin bir parçasıdır. Bu durum *Rex*'in proto-faşist bir güce dönüşümüne işaret etmekle birlikte popülist bir hareket olarak çöküşünün de göstergesidir, zira 1939 seçimlerinde sadece yüzde 4,4 oy alır (Étienne, 1968; Stengers, 1965; Schepens, 1980). Degrelle'nin fazlasıyla kişisel liberalizm karşıtı mücadelesi başarısız olurken, Belçika'nın Naziler tarafından işgali, *Rex*'in işbirlikçi ve aynı zamanda tümüyle faşist bir harekete tedrici dönüşümünün nedeni oldu. Ancak, milletlerine yeniden hayat vermek için Degrelle ve kararlı yandaşlarının ayak oyunları hiçbir işe yaramadı. Tarihsel açıdan ifade edersek, tüm diğer Nazi işbirlikçileri gibi yanlış ata oynadılar ve Nazi hiyerarşisinin öngördüğü yeni Avrupa düzeni, her halükârda, ortaklara boyun eğdirmeye dayanıyordu. Nazi-sever Flaman ayrımcılar Daha Büyük Hollanda haya-

linin ve bazı Valon emsalleri de yeniden doğan Burgonya hayalinin peşinden koşarken, onların yegâne pratik etkileri, ülkelerindeki Nazi askerî düzeninin itaatkâr maşası olmak ya da Alman ordusunun parçası olarak Rusya harekatı ile yaşanan acıların uzamasına sebebiyet vermekti. Savaş sonrası neo-Nazizmin önemli bir adamı olabilmek için Degrelle her iki rolde de faşizme önemli hizmetler vermeyi sürdürdü (Conway, 1986).

Fransa'da faşizmler

Zeev Sternhell'in doğru bir biçimde tespit ettiği gibi Fransa faşizmin araştırılması açısından "son derece uygun imkânlar sunar" (1983, s. 15). Fransa, daha önce gördüğümüz gibi kendi çok farklı ideal tipimizi kullandığımızda bile, faşizmi 1870 sonrası çıkan yeni radikal sağ oluşumlardan –iki savaş arası Fransa'ya özgü, antisemitik birlik, Boulanger ve Barrès ile özdeşleştirilen milli sosyalizm proto-tipleri, ana akım *Action Française* ya da *Croix de Feu* gibi veteran antisosyalist birlikler– ayıran genellikle örtük farklılıkların incelenmesi açısından önemli bir örnektir. Ancak Fransa, ister liberal ister para-faşist ya da Nazi rejimi altında varlığını sürdürüyor olsun, iki savaş arası faşizmlerin devrimci misyonlarında başarısız kalmalarının çeşitli biçimlerini örneklemesi bakımından da faşizm araştırmaları açısından önemlidir.

Valois, *Le Faisceau*'yu Kasım 1925'te oluşturmuştur ve hem verdiği isimle hem de paramiliter, gençlik, sivil ve üreticiler olarak kısımlara ayırmasıyla, 1923'te onu huzuruna kabul eden Mussolini'yi nasıl rol modeli kabul ettiğini gösterir. Ancak ideolojik açıdan bakarsak, Maurrasçı bütünselci milliyetçilik ile *Action Française*'den kopan solcu bir hizbin hemen savaş öncesi Proudhon çevresinde keşfettiği anarko-sendikalizmin bileşimine dayanıyordu – ki böylesi radikalleştirmeler doğaları gereği Maurras'ın kendisine terstir. Valois sendikal devlet kavramını öylesine ciddiye aldı ki, 1928 itibariyle, bazı İtalyan milli sendikalistleri Faşizmin devrimlerinin taşıyıcısı olacağı düşüncesiyle hâlâ kendilerini kandırırlarken o da Mussolini'nin tep-

ki olarak sosyalizmi terkediş yöntemini kınıyordu. Fransa'nın yenilenmesiyle ilgili öne sürdüğü tasarının daha da ilginç özellikleri, İspanya ve İtalya ile birlikte Latin faşist bloğu oluşturulması ve Yahudilerin "Yeni Çağ"a (parti gazetesinin uygun palingenetik adı) katkı yapmak üzere yaratıcılıklarını kullanmaya bilhassa davet edilmeleriydi. Ancak, *Le Faisceau* hiçbir zaman 60.000 üyeyi aşamadı ve 1927'ye gelindiğinde Valois faşizmin Fransa'da ilerleme kaydedemeyeceğini düşünmeye başladı. Bir yıl sonra, partiyi yeniden örgütlemek üzere önce beyhude bir çaba gösterdi ve sonra da feshetti (Soucy, 1986, bölüm 4-5).

Bucard'ın *Francisme*'si Hitler'in iktidarı ele geçirmesinden hemen sonra kurulmuştu, fakat rol modeli Nazizm değil Faşizm, özellikle de Mussolini'ydi. Bucard antisemitizmi tanımamakla kalmadı, İtalya'nın idealist "Evrensel Faşistler"ini teşvik etmek üzere düzenlenen 1934 tarihli uluslararası faşist kongreye Fransa'yı temsilen katıldı. Bolşevizme ve parlamentarizme, plütokrasi ve demokrasiye, sola ve sağa saldırıyordu, fakat programının pozitif yönü zayıftı. 1934'te kendi içlerinden ve kendi yayın organları *La Libre Parole* aracılığıyla antisemitik bir hizip filizlendi, fakat bu hizipleşme akademikti, zira *Francisme* hiçbir zaman 10.000'den fazla kişiyi saflarına geçiremedi. Liberalizm tarafından sorunsuz biçimde marjinalize edildiler (Plumyène ve Lasierra, 1963, s. 57-63).

Parti Populaire Français (PPF) ise, bunun aksine, bir dönem ciddiye alınacak bir güç izlenimi yarattı. 1936'da Halk Cephesi koalisyon hükümetinin oluşumuna tepki olarak Doriot tarafından kuruldu. Muhafazakâr işadamları ve toprak sahiplerinin finansal desteğiyle kısa sürede, çoğunluğu işçi olan, 130.000 takipçi kazandı. 1935 öncesi önde gelen komünist bir aktivist olan Doriot, diğer sağ kanat oluşumlardan da aktivistler çekmeyi başardı. PPF ideolojisi, Bolşevizm, sınıf savaşı, liberalizm ve kapitalizmin radikal eleştirisinden oluşuyordu ve 1938 baharında "kültürel" antisemitik öğelere de yer vermeye başladılar. Ultra-milliyetçiliği (*Joan of Arc*'da sembolize edilen) üretkenlik ve teknoloji kutsamasıyla birleştirdi ve belirli bir dönemde düzenli olarak günde 200.000 satan gazetesi *L'Émanci-*

pation nationale, Fransa'nın en açık sözlü faşist ideologlarının yazıları için çekim merkezi oldu. 1937'de hükümet Doriot'un St. Dennis Belediye Başkanlığı görevine son verdi ve ardından da toplantılarını yasakladı, ancak PPF büyümeye devam ederek 1938'de 300.000 üye sayısına ulaştı. Hitler ya da Mussolini'nin taktik yeteneklerine sahip olmayan Doriot, seçimlerde yarışarak iktidara yasal yoldan yürümeyi ya da darbe yapmak için gerekli paramiliter bir güç oluşturmayı reddetti. 1937'lerin ortasında 600.000 üye sayısına ulaşan *Parti Social Français* gibi diğer sağ kanat güçlerle ittifak kurmaya da itibar etmedi. Böylelikle, milletin sosyal, ekonomik ve ahlâki yenilenme programı, parlamento dışı güçsüz bir hareketin ütopyacı miti olarak kaldı (Wolf, 1969). Fransız liberal sistemi, birçok yapısal zayıflığına rağmen, faşist meydan okumaya karşı direndi.

1940'da ülkenin uğradığı yenilgiyi, belki de tüm para-faşist rejimlerin en eksiksizi olan Vichy'nin ortaya çıkışı izledi. Nazilerle yapılan gizli anlaşmayla, Mareşal Pétain tarafından Fransız "Serbest Bölge"sinde kuruldu ve 1942'de bölge işgal edildikten sonra tamamıyla işbirlikçi bir hükümet olarak iktidarını sürdürdü. Burada söz konusu olan, Mussolini İtalyası'nın ya da Hitler Almanyası'nın kölece bir taklidi değildi. Her iki ülkede gerçekleştirilen toplumun yeniden yapılandırılmasıyla akrabalıklar taşısa da ülke içinde üretilen, "içeriden" doktrinler, politikalar ve yapılar kuran bir yeni muhafazakârlıktı. Pétain hükümetinin uygulamak üzere yola çıktığı "milli devrim"e meşruiyet kazandırmak için cumhuriyetçiliğin ve özellikle de Üçüncü Cumhuriyet'in çürümüşlüğüne başvuruldu ve iddialarına göre, ultra-sağın yoz bulduğu tüm güçlere karşı (materyalizm, sosyalizm, vb.) tavizkâr davranarak ulusal ahlâki yapının çökmesine sebep olan ve böylelikle 1940'ta Nazilere karşı yaşanan yenilgiyi kaçınılmaz hale getiren de Üçüncü Cumhuriyet'ti. Ekonomik ve siyasal işbirlikleri açısından Berlin'in giderek artan talepleri bağımsız politika oluşturma alanlarını ciddi olarak daraltsa da, hükümet ettiği dört yıl boyunca Vichy, ahlâki devrimi, tarımın canlandırılmasını, sanayinin modernleştirilmesini ve yenilenmiş milli aidiyet ve dayanışma duygusu-

nu temel alan bir yeni düzen yaratma yönünde, kendi iradesiyle büyük adımlar attı.

Tahmin edilebileceği gibi Nazi denetiminde bu iddialı programı gerçekleştirebilmek için Vichy'nin sadece medya ve eğitim sistemini dev bir propaganda makinesine dönüştürmesi yeterli olmayacaktı, aynı zamanda hem birçok para-faşist sosyal denetim kurumu yaratmak hem de bir gençlik örgütü (*Compagnons de France*), kitlesel halk hareketi yaratacak bir taban örgütü (*Légion des Anciens Combattants*), seçkin paramiliter bir yapı (*Milice*) ve gelişkin bir gizli servis (*Service du Contrôle Technique*) planlamak zorundaydı. Ayrıca soyarıtımı tedbirlerini duyurdu ve biyolojik ilkelere dayanmasa da pratikte, ırkçı ve soykırımcı Nazi politikalarıyla geniş ve aktif bir işbirliğini teminat altına alacak etkin bir antisemitik kampanya sürdürdü.

Yine de, Üçüncü Reich ile ne kadar yakın işbirliği içinde görünürse görünsün Vichy düşünceleri bakımından faşist olmaktan uzaktı. İktidara popülist devrimle değil askerî bir yenilginin sonucu getirilmişlerdi, fakat ortak noktaları Üçüncü Cumhuriyet'in liberal zayıflığına ve sosyalist gücüne duydukları düşmanlık olan üst düzey yetkilileri, geniş bir sağcı güçler yelpazesini temsil ediyordu. Silahlı kuvvetlerden ve paramiliter birlikten, kamu hizmetlerinden ve polisten, Kilise hiyerarşisinden ve siyasal Katoliklik yandaşlarından, kralcılardan, Bonapartistlerden ve Salazar Portekizi'ne hayranlık duyanlardan, antiliberal teknokratlardan ve yeniden-kırsalcılık yandaşlarından, federalistlerden ve merkezcilerden unsurları bir araya getirdi. Bu liberal olmayan milliyetçilikler Babili'nin [farklı diller konuşan, birbirinin dilinden anlamayan insanlar kastediliyor – ç.n.] ortak noktasını ise istikrar, kanun ve düzen, vatanseverlik, Katoliklik, aileye saygı gibi –yaşlanmakta olan bir Birinci Dünya Savaşı kahramanı olarak Hitler'den ziyade Hindenburg'u çağrıştıran– Petain'in kendisinde cisimleşen bulanık nosyonlar oluşturuyordu (Paxton, 1972).

Sağlam temellere oturmuş bu para-faşist rejim altında gerçek faşizmin kaderi tahmin edilebilir. Son derece üretken yayıncılıklarına ve işbirlikçilik heveslerine rağmen ideologları, etki ya-

ratma açısından, Vichy tarafından marjinalize edildi ve Kasım 1942'de Serbest Bölge Naziler tarafından işgal edilene ve rejimin Fransa'nın saygın liberal-hümanist geleneğiyle radikal kopuşu keskinleşene kadar da öyle kaldı. Vichy'e, Nazilerle anlaşmayı kolaylaştıracak ancak politika yapımı süreçlerine fazlaca etki etmeyecek bir ideolojik radikallik makyajı sağlama rolüne indirildiler. Nazilerce işgal edilen bölgede ise işbirlikçilik ve propaganda açısından kıymetli bir kaynak oluşturuyorlardı, ancak savaş sonrası Avrupa'da oluşacak faşist devletler federasyonunda yer alacak bağımsız Fransa'nın çekirdeği olma hayalleri, tıpkı Üçüncü Reich işgali altındaki milletlerin Nazi hayranları için de geçerli olduğu üzere, yanılgıydı. İster (Vichy üzerinden) dolaylı ister dolaysız olsun, Fransız faşizminin bazı lehçeleri böylelikle seçildi, içselleştirildi ve etkisizleştirildi.

Burada iki örnek göze çarpar. Doriot, PPF'de gerçekleştirmek istediği proleter sosyalizm ve milliyetçiliğin üst sentezinin Nazizm olduğuna kendisini ikna edebilmek ve faşist Fransa'nın yeni Nazi Avrupası'na tam üyeliğe uygun olacağı inancına varabilmek için bir dizi önemli ideolojik dönüş yaşadı. Nazilerin Avrupa'yı fethine yardım eden, her şeyi göze almış faşistler arasında yaygın olan bu kavramsal uyumsuzluk durumu onu *Légion des Volontaires Français* saflarında Doğu cephesinde savaşmaya itti, ancak bunun sonucunda Naziler üzerinde yapmak istediği etki, SS'in Wallon birliklerinin başında savaşma isteğinin Degrelle'ye katkısından farklı değildi. Yeni Fransa üzerinde sol-faşist etki konusunda Doriot'un önemli rakibi Déat bir ölçüde daha başarılıydı. O da savaş öncesi geliştirdiği ve "neososyalizm" olarak bilinen bağdaştırıcı siyasal miti Nazilere yansıttı. 1934'te Hitler'in Strasserci "sosyalist" hizbi ortadan kaldırışını ve Üçüncü Reich'ın politikalarını giderek daha fazla belirleyen nefret yüklü antisemitizmi ve saldırgan emperyalizmi görmezden gelerek Nazi işgalinin Fransa için neososyalist ilkelerle "ikinci Fransız Devrimi" gerçekleştirme fırsatı yarattığına ve bunun yeni Avrupa düzeninde Fransa'yı Almanya'nın eşdeğeri yapacağına kendisini ikna etti. Böylece kendini kandırmasının sonucu, ikinci Fransız Devrimi'nin çekirdeği olacağını

düşündüğü *Le Rassemblement National Populaire*'i 1941'de kurması oldu. RNP kısa süre sonra yarım milyon üye sayısına ulaşmakla övünüyordu, fakat Quisling, Szálasi ve Degrelle'nin savaş dönemi hareketleri gibi, alçak bir işbirlikçi güç olmaktan kaçınamadı. Vichy hükümetinde gecikmeli olarak yüksek bir görev kabul etmesi, bir "komünistin", eğer idealizminin duygusal nüvesi sosyalist merhamet değil de soyut yeniden doğan insanlık vizyonu ise, ne tür tuzaklara düşebileceğini örnekliyordu (Plumyène ve Lasierra, 1963, s. 150-8; Baker, 1976).

İki savaş arası faşizmin çeşitliliği ve homojenliği

İtalya ve Almanya dışındaki iki savaş arası faşizmlerin devrimci girişimlerindeki başarısızlıklarının ortak bir kader olduğu üzerinde yoğunlaşmanın, hareket türleri olarak olağanüstü heterojenliklerinin gözden kaçırılmasına yol açması tehlikesi vardır. Bazıları siyasal partidir, bazıları paramiliter kadro partisidir, bazıları da her ikisi birdendir, bazılarının kitle desteği varken diğerlerinin yoktur. Liderlik tarzı, dinin rolü, ırkçılık türü, sosyalist içerik, toplumsal taban ve tabii ki ultra-milliyetçi mitlerinin özgül kapsamları bakımından gösterdikleri çeşitlilik, Faşizm ve Nazizmin tarihini oluşturan tüm akım, yaklaşım ve evreler söz konusu edildiğinde karşılaşılan tablonun değişkenliğiyle son derece uyumludur.

Öyleyse, bu rengârenk hareketler yığınının ortak noktası nedir? Herhangi bir türdeş faşizm ideal tipinin varoluş nedeni tabii ki tam da bu yaşamsal soruya yanıt bulmaktır. Bizimkinin cevabı artık açıkça öngörülebilir. Burada, en ateşli faşizm ideologlarının, milletlerinin yakın bir gelecekte yeniden şekillendirilebileceği imkânını görmelerine ve aktivizmlerini ussallaştırmalarına olanak sağlayan çeşitli ve karmaşık tarih felsefeleri hakkında ipuçlarına yer vermek gerekir.

Taklitçi Faşist ya da Nazi hareketlerin önde gelen ideologlarının yaptığı, kendi rol modelleri ile bağdaştırılan milli yeniden doğuş temasını baştan ele alarak kendi ulusal koşullarına uygun hale getirmektir, ama bu durumda bile kişiye öz-

gü ideolojik güçler ortaya çıkar. Örneğin Quisling, hayal ettiği özgün Norveç yenilenme tasarısında Aryan soyarıtımına başvurmaz, bunun yerine ülkenin Nordik mirası ve Lutherci geleneği ile denizcilerinin ve çiftçilerinin yapacağı hayati katkıları ön planda tutan milli bir sosyalizm türüne bel bağlar. Onu 1931'de Nordik Milletlerin Uyanışı'nı kurmaya yönelten ve savaş sonunda bilgeliğinin ürünü olarak ileriye taşımak istediği "evrenselci" siyaset kuramında yeniden boy gösteren bu yaklaşımdı. 1937'de *British Union Quarterly* sayfalarında hâlâ Anglosaksonları "Nordik Dünya Hareketi'nde birleşerek dünyadaki tüm Nordik halklar arasında barış ve işbirliği oluşturmaya" davet ediyor, böylelikle "köhnemiş dünyaya son vererek yeni bir dünya yaratma... görevlerini" yerine getirmeye çağırıyordu (Weber, 1964, s. 156). Bu, Üçüncü Reich'ın Avrupacı ideologlarının hemen tümü için anlaşılmaz bir görüştü (karş., Herzstein, 1982). Ancak 1941'de NSDAP tarafından Alman okulları için yayımlanan "Milli Çöküş ve Milli Yeniden Diriliş" metni, siyasal mesajında Nazilerin kulağını tırmalayabilecek herhangi bir unsuru, özellikle de Hıristiyanlığı çıkarmaya Quisling'in nasıl hazır olduğunu gösterir. Vikinglerin sergiledikleri ırksal nitelikleri hatırlatarak, henüz "Anglo-Yahudi dünya kapitalizmi" ruhuyla kirletilmeden önce (burada belirtmek gerekir ki Quisling'in antisemitizmi, teoride, Yahudilerin Madagaskar gibi bir yerde vatan kurabileceklerini dayatmanın ötesine geçmez) Norveç'in başta Danimarkalıların vasal devleti konumuna indirgenmesinden ve daha sonra da Napolyon Savaşları'nda Britanya'nın maşası haline getirilmesinden yakınır. Savaşın Norveç'i derin uykusundan uyandırmasıyla içsel "çöküş" (*Zusammenbruch*) sona ermiştir. Eğer Nordik sosyalizme dayalı devrimle milli dönüşüm sağlanırsa yazgısını gerçekleştirebilecek, yani kan kardeşi Almanlarla yan yana çalışabilecek ve "yeni Avrupa'nın özgür halkı" olarak yücelme çağına geçecektir (Quisling, s. 118-41).

Diğer hareketler ele alındığında, taklitçi tuzaklar Quisling'in öne sürdüğünden daha da ilginç düşünce sentezlerini perdeleyebilir. Örneğin BUF'un sahneye koyduğu siyasal oyun Faşiz-

min ve Nazizmin unsurlarını bir araya getirir, ama Mosley'in dünya görüşünün nüvesel kavramları her ikisine de çok az şey borçludur. Kaynakları, Lamarckçı genetik teori, Batı'nın Faustçu dehası ve bunun çağımızdaki yıkılışı üzerine Spenglerci yorumlar, Nietzscheci ve Bergsoncu dirimselcilik ve yeni insanın doğuşu konusunda Shawcu yorumların bileşimidir. Britanya'nın emperyal ve uygarlaştırıcı misyonuna duyulan şovenist inanç (*völkisch* düşüncenin Britanya'daki eşdeğeri) yıllar geçtikçe katı antisemitik kültürel katkılarla giderek daha fazla yüklendi, ancak Mosley'in bakış açısından bu durum tamamıyla taktiksel gerekçelere dayanıyordu. Asli uğraşlarından biri olan İngiltere'nin ekonomik yenilenmesi yaklaşımı, sosyalist ve Keynesçi planlı ekonomi kuramlarından ve Douglas'ın "sosyal kredi" kuramından yararlanır. Mosley, parlamenter ve kapitalist sistemin iflası ve her tarafa yayılan ahlâki alçalma nedenine bağladığı Britanya'nın akut sosyo-ekonomik problemlerinin çaresini bu düşünceler potpurisinde bulur. Ülke monarşiyi muhafaza etmelidir, ancak uygarlaştırıcı misyonunu sürdürebilmek için, kolonyal ve ticari imparatorluğuna tek parti devleti ve kendisinin karizmatik liderliğinde yeniden hayatiyet kazandırmalıdır. *Siyah Gömlekliler* Kasım 1933'te kendinden emin bir biçimde, "Yeni Düzen'in yavaş ve emin adımlarla, Anka kuşu misali, eskinin küllerinden doğmakta olduğunu" açıkladığında, BUF propagandasının değişmez teması bu yaklaşımın kalbinde yer alan palingenetik mit olmuştu. Fakat bu, saldırgan emperyalist bir faşist güç değildi (her şeye rağmen Britanya zaten uçsuz bucaksız bir imparatorluktu), dar bir siyasal tarafsızlık da değildi. Hızla savaşa doğru gidilirken Mosley'in, Hitler ve Mussolini'ye karşı tavizkâr bir politika geliştirmesi, Britanya'nın faşistleştirilmesinin Batı'nın (uluslararası) yenilenmesinin ayrılmaz bir parçası olduğuna duyduğu inancın göstergesiydi. Yeni bir tür parti kurma kararının ardında büyük ölçüde bu inanç vardı. 1933'te BUF kurulduğu sırada şöyle yazıyordu: "Yoksulluktan, dehşet ve felaket illetlerinden yeniden doğan dünya nimetleri ile kurtulacak olan insanlığın... yeni ve soylu insanlık hedefi güden bir faşist harekete gereksini-

mi olacaktır" (Mosley, 1968, s. 326). Hitler ya da Goebbels'in zihniyetine yabancı böylesi "evrenselci" duygular, Mosley'in siyasal yaklaşımının kapsamlı açıklamalarında (1934, 1939) sürekli yinelenir ve onun "büyük milletleri çöküşten kurtaracak olan ve daha yüksek ve daha soylu bir uygarlık düzenine birlikte yürüyecek olan genç insanlığın bütünsel ve örgütlü kararlılığı" olarak faşizm tanımında da ifade edilir (Mosley, 1936, s. 7).

Szálasi'nin Macarcılığı oldukça farklı bir ideolojik alana yerleşir. 1920'lerde ortaya çıkan küçük ultra-milliyetçi grupların geliştirdiği *völkisch* Aryancılığa denk yaklaşım, Macarların, Pers, Hitit, Mısır ve Sümerlerin karışımından miras kalan "saf" Turan ırkı olduğu mitine dayanır – burada İsa da Turan ırkındandır! Artık Habsburg boyunduruğu ortadan kalktığına göre Macaristan tarihsel heybetini geri kazanabilir, ancak bunun için Bolşevizm, Yahudilik ve zayıflığa yol açan parlamentarizm güçlerinin yarattığı tehdit yeni siyasal seçkinlerce ortadan kaldırılmalıdır. Onları izleyen tüm faşist grupların ortak paydası Turancılık olmuştur. Szálasi, Turancılığı Hıristiyan ahlâki yenilenme anlayışıyla harmanlarken, onu sınıf savaşına ve sömürüye son verecek "sosyal milli" (yani korporatist) ekonomik yeni yapılanmaya, ayrıca, belirli milletlerin doğal hegemonyasını yansıtan, radikal biçimde yeniden yapılandırılmış Avrupa düzeni öngören jeopolitik yaklaşıma dayandırır.

Binyılcı hayal dünyasını özgürce kullanan yazıları, diğer iki "önemli ırkın" (Almanlar ve İtalyanlar) Avrupa imparatorluklarıyla eşit düzeyde bir "Karpat-Danube Büyük Ülkesini" kurmanın (muhtemelen Lejyoner Romanya ile ittifak halinde; Macarlar ve Romanyalılar arasındaki derin etnik gerilim göz önüne alındığında olağandışı bir düşünce) nasıl Macarların yazgısı olduğunu anlatır. Bu üç seçilmiş halkın vesayeti altında Avrupa, seküler liberalizm ve materyalist sosyalizmin yıkıcılığından kurtulacak ve yeni barış çağına girecektir. Quisling gibi Szálasi de yeni doğan millet için Yahudileri "sadece" kültürel tehdit olarak görüyordu. Avrupa'dan fiziksel olarak uzaklaştırılmalı, ancak imha kamplarına değil henüz belirlenmemiş kendi topraklarına gönderilmeliydiler (bu, antisemitizmin merhametli bir biçimi olsa da, Nihai

Çözüm için SS ile işbirliği yaparken Szálasi'yi Quisling kadar bile engellememiştir). Rusya'nın Budapeşte'yi işgal etmesinden on gün sonra yaptığı bir konuşmada mutlak yenilgiyi zafer gibi yansıtması palingenetik mit ile ne denli yüklendiğinin göstergesidir: "Kutsal Cuma olmadan yeniden diriliş olmaz... Hayata anlam katacak yeni bir dünyanın doğuşu için acı kahveyi son damlasına kadar içmeliyiz" (Szollosi-Janze, 1989, s. 225).

Szálasi'nin yenilenmiş Danube Havzası için öngördüğü şemada daha önce ayrıcalıklı bir pozisyon bahşettiği Romanya Demir Muhafızlarının kendi kaderleri konusunda farklı düşünceleri vardı. Kökleri köylü kültürüne uzanan bir Ortodoks Hıristiyanlık, yabancı düşmanlığı ve antisemitizm ile üniversite çevrelerinde işlenmiş bir Romantik milliyetçilik karışımına yaslanıyorlardı. Lejyoner seçkinler, bu düşüncelerden kaynaklanan Romanya'nın yeniden doğuşuna bağlılık ile öncü lidere tapınma ve ölüm kültünü kaynaştırıyordu ki bu durumun, Hitler ve Jose Antonio'nun bazı fanatik paramiliter destekçileri dışında, diğer faşist hareketlerde benzeri yoktu. Böylelikle, patolojik demesek de hayalci bir enerji; materyalizm, demokrasi, Bolşevizm ve özellikle de Yahudi karşıtı bildik saldırıların yerini aldı ve bu durum bizzat Lejyonerlerin yürüttüğü törensel şiddet eylemlerinde ifadesini bulurken harekete diğer faşizmlerde nadiren rastlanan yarı mistik bir ton katıyordu. Yine de, Demir Muhafızların farklı düşünceleri diğer Faşizm akımlarından –Mosley'in BUF'u veya Doriot'un PPF'sinden– ne kadar farklı olursa olsun onlarla aynı palingenetik ultra-milliyetçilik nüvesini paylaşıyordu. Aslında Lejyonerler kendileri de Faşizmle, Nazizmle ve (yanlış bir biçimde) Franco'nun İspanya İç Savaşı'nda Komünizme karşı duruşuyla bir akrabalık hissediyorlardı ve birçok Lejyoner Cumhuriyetçilere karşı savaşmak için gönüllü oldu. İspanya'da öldürülmesinden kısa süre önce Lejyonerlerin lideri Mota kısaca şöyle yazacaktı: "Savaşıyoruz, atalarımızdan gelen töreleri korumak için, Romanya halkının mutluluğu için, Liderimizin [Codreanu] yeniden yapılandırması sayesinde mümkün hale gelen Romanya'nın yeniden doğuşu için burada ölüyoruz" (Motza, 1984, s. 42). Mota ve Cod-

reanu gibi lejyonerler için tarihin nihai hedefi "İsa aşkına ulusların yeniden diriltilmesidir" (Nagy-Talavera, 1970, s. 266). Ulusal yeniden dirilişin sembolü *omul nou*, yeni insan olacaktır. Lejyonerlere söylenen şudur: "Yeni insan ya da yenilenen millet büyük bir manevi yenilenmeyi, tüm halkı kapsayan büyük bir manevi devrimi öngörür... Lejyoner hareket siyasal, kuramsal, mali, ekonomik bir hareket olmadan önce, bir taraftan giren insanın diğer taraftan kahraman olarak çıktığı manevi bir okuldur" (akt. Weber, 1964, s. 167-9. Anlaşılır bir biçimde Weber'in farklı faşizm ideolojilerini örneklemek için seçtiği her pasaj bu türden palingenetik bir dil ihtiva eder).

Romanya faşizminin en önemli etkilerinden biri, yüzyıl dönümündeki Eminescu gibi Romantik şairlerin çalışmalarında görülen aşırı derecede ırkçı milliyetçilik ve siyasal ekonomist Cuza ve tarihçi Iorga gibi üniversite profesörlerinin buna kazandırdığı yeni boyuttur. Fin faşizminin gelişiminde, Doğu Karelia'da Ruslarla savaştan yeni dönmüş askerlerin 1922'de kurduğu Akademik Karelia Topluluğu'nun (AKS) oynadığı rol daha da önemlidir. Her bir medeniyet "söndükçe" insani ilerleme merkezinin Babil'in ve Mısır'ın misafirperver toprak ve ikliminden varoluş mücadelesinin giderek daha fazla güçleştiği başka/dış topraklara doğru kaydığı, taşıyıcı mitlerinden bir tanesidir. Akdeniz'den Kuzey Avrupa'ya geçmiş olmakla artık insani ilerlemenin meşalesi Ruslar, İskandinavlar ve Finlilerin ellerindedir. Nordik, Doğu Baltık ve Kro-Magnon insanının benzersiz bileşimi olan Finliler en dinamik olanlarıdır, zira diğer ikisi, hegemonyayı ele geçirebilmek için ırksal olarak fazla saftır! Dolayısıyla Finlilerin tarihsel görevi Bolşevizme karşı savaşmak (nitekim 1917-1922 arası sürdürdükleri savaş budur), kültürlerine bulaşan İsveç etkisini kökünden kurutmak ve Urallara kadar uzanan Daha Büyük Finlandiya'yı (*Suur-Suomi*) yeniden yaratmaktır. Ek olarak, bu Darwinci jeopolitik fanteziye, Lutherci dinî uyanıştan alınan ve Finlilerin bölgesel hırslarını onaylayan ilahi yasalar da katılmıştır.

AKS'nin milli yeniden doğuş görüşünü hayata geçirmek için bir stratejisi yoktur, dolayısıyla proto-faşist bir güç olarak kal-

mıştır. Lapau'nun seçtiği öğrenciler ve eski askerler bunu antikomünist bir terör kampanyasıyla ve darbe girişimiyle gerçek hayata tercüme etmeyi denemişlerdir. 1932'de Lapau yasaklanınca Karelia ultra-milliyetçiliği derhâl IKL'de su yüzüne çıkar. Sosyalistlere, burjuvaziye, Masonlara ve Yahudilere karşı militan tavrı geleneksel muhafazakârlıktan değil, liberal bireyciliğin yok olmaya yüz tuttuğu ve yerini Bolşevik materyalizmine terk ettiği dünya tarihinin kritik bir evresine varıldığı inancından kaynaklıdır. Finlandiya için bu açmazdan çıkışın tek sağlıklı yolu organik korporatist bir devlet çatısı altında "milli toplum", *kansankokonaisuus* olarak kendini yeniden yaratmaktır. Tahmin edileceği gibi bu çağdaş tarih tanısı, Fin faşizminin önemli figürlerinden birinin kullandığı ağaç mecazında olduğu gibi, ifadesini palingenetik betimlemelerde bulur:

> [Savaş], yaşlı Avrupa'nın aşırı kültürünün yumuşaklığına gömülen milletlerini şiddetle sarsan bir tufandı. Zayıf ve çürük olanlar dağıldı ya da yok oldu. Ancak sağlıklı bir ağaç yara alsa dahi fırtınanın kıyametinde yeniden doğrulabilirdi. Tepesi kopmuş ve dalları yolunmuşken köklerini daha da derinlere uzatarak yeni sürgünler verecekti. Kısa bir sürede eskisinden de dik durarak, yeni, güçlü, yapraklı dallarla taçlanacaktı. (Rintala, 1965, s. 413)

İki savaş arası faşizm: Sözde milli çöküşe karşı başarısız bir devrim

Hangi faşist hareketi ele alsak, ölüm ve yeniden doğuş, çöküş ve yenilenme miti ultra-milliyetçi nüveyi oluşturur. Preto'nun Milli Sendikalistlerine liberal demokratik kurumların "anlamsızlık çağının" sona erdiğini ilan etmesi bununla ilgilidir. Yeni düzende, yenilenmiş Katoliklik ve aile yaşamı toplumun ahlâki kilit taşını oluştururken, "hiyerarşik ve organik" devlet sendikalizmi sınıf bölünmelerini onaracak ve tüm halkın yaratıcı ve üretken güçlerini yönlendirecektir. Sonuç, Portekiz'in güçlü irade, ekonomik kudret ve milli dayanışma üzerinde yükse-

len *risorgimento*'su olacaktır (Medina, 1978, s. 216-18). Nihayet, askerî ve kolonyal geleneklere yeniden hayatiyet kazandıracak ve yeni bir emperyal büyüklük çağına girilecektir. Preto bunun geçmiş zaferlerle ilgili muhafazakâr bir nostalji olmadığını vurgular: "Milliyetçilik artık 'Geleneğin' ifadesi değil, kalıbın parçalanmasıdır; eski ideolojik sınırların parçalanmasıyla ruh çok daha yükseklere çıkacaktır" (a.g.e., s. 231-9). José Antonio benzer bir dille yandaşlarına şöyle seslenir:

> Devrim... belirli bir azınlığın görevidir ve ilk adımları kitleler tarafından idrak edilmez, zira bir çöküş çağının kurbanları olarak kitleler en değerli şeyleri olan idrak kabiliyetini yitirmişlerdir. Ancak devrim nihai olarak kolektif hayatımızın kısır kargaşasının yerine yeni bir düzenin mutluluk ve aydınlığını getirecektir. (Thomas, 1972, s. 204)

Degrelle'nin, tekrar canlandırılan bütünselci Katoliklik aracılığıyla Belçika'nın ahlâken yeniden güçlenmesini savunmaktan, yine Belçikalı kalarak, Nazi-sever bir faşizm yönünde "gelişim" göstermesi benzersizdir. Hatta geçmişe dönüp, Rusya cephesinde Alman SS'lerinin yanı başında savaşmış olmayı gururla anarken, tüm faşistleri bir araya getiren bağın ne olduğu konusunda hiç şüphesi yoktur. Bu anlaşılması güç "asgari faşizm" tam da bizim "palingenetik ultra-milliyetçilik" olarak adlandırdığımız şeydir:

> "Faşizm"in Avrupa'nın her yerinde farklı biçimlerde eşzamanlı olarak ortaya çıkmasına yol açan, topyekûn ve genel bir yenilenme ihtiyacıdır: Siyasal anarşinin tehlikeli oyunlarından kurtulmak için *Devlet'in yenilenmesi*; eldivenli ve sert yakalı burjuvazinin boğucu muhafazakârlığından kurtulabilmek için toplumun ıslahı...; paternalizmi ortadan kaldırmak... sermayeyi maddi bir araç... yaşayan toplumu Vatan'ın asli temeli ve kadim unsuru olarak doğru yere oturtmak için *toplumsal yenilenme* ya da daha açık ifadesiyle toplumsal devrim; son olarak, millete ve gençliğe ayağa kalkmayı ve elinden geleni yapmayı öğretecek olan... bir *ahlâki devrim*. (Degrelle, 1969, s. 31-2)

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Zeev Sternhell bizim ileri sürdüğümüzden farklı bir ideal tip, daha açık ifadesiyle faşizmi (devrimci) milliyetçilik ile (materyalist olmayan) sosyalizmin sentezi olarak gören bir ideal tip uygular. Fransız faşist ideolojisi üstüne binlerce sayfa orijinal metin üzerinde çalıştıktan sonra şöyle bir sonuca varır:

> Tüm bir kuşak tarafından yenilenme isteğine duyulan açlık sadece faşistler ve faşizanlar için değil, aynı zamanda faşizmin çağrısına, ruhuna, dinamizmine ve gençliğine direnemeyenler için de ortak bir payda olmuştur... Fransa'yı "tükenmiş bir hasta", "ayrıştırıcı" güçlerin zaafa uğrattığı, hastalıklı iradenin yere serdiği bir ülke olarak tasvir etmeyi seven Mounier gibi insanlar için, "Fransa bitti mi?" diye düşünen insanlar için Maulnier ve Brasillach'ın mesajlarının ilgi çekmemesi mümkün değildir. (Sternhell, 1983, s. 239)

Ele aldığımız hareketlerin önerdiği farklı milli yeniden yapılanma projelerinin altında yatan güçlü millet arayışının kaynağı budur: "Yeni insan", yeni milli toplum, yeni uluslararası düzen, devrim sonrası ortaya çıkacak yeni medeniyet; tüm bunların, toplumdaki yapısal krize yol açan birçok dışsal belirtiyi üreten ve modern hayatın anlam ve değerini çalan çürüme sürecine nihayet bir son vereceği düşünülüyordu. Bu bağlamda, Drieu la Rochelle'in yazıları, özellikle de *Gilles* romanı ve yazınsal vasiyeti *Récit secret*, faşizmin özüne dair kavrayış açısından aydınlatıcıdır. Bunlar, derin bir kültürel pesimizmden, faşist devrimin Avrupa'yı başkalaştırdığına duyulan manik inanca doğru yaptığı kişisel geçişe tanıklık eden güçlü anlatılardır ve dolayısıyla da onun PPF'nin en etkili propagandacısı haline gelmesine yol açan motiflere ışık tutarlar (bkz. Soucy, 1979). Drieu içinde yaşadığı çağdaki kültürel çürüme konusunda saplantılıydı, ama daha PPF kurulmadan önce, çöküş karşısındaki kişisel isyanının kalbinde milliyetçilik yer alıyordu. Goethe'nin doğa dünyasına yerleştirdiği *stirb und werde* (ölmek ve olmak) kavramını, dikkate değer bir cümlesinde, milli siyasetin gerçekçiliğine taşır gibi görünmektedir: "Fransa ölüyor. Ancak sa-

dece dışsal biçimler ölür, zira yaşam için ölüm zaten yeniden yaşama edimidir... Yaşam Fransa'da metamorfozlarından birini yaşıyor... Bırakın Fransa ölsün ki yeni bir hayata başlayabilsin." (akt., Plumyène ve Lasierra, 1963, s. 166)

İktidarı ele geçirmelerinin ardından milyonlarca Avrupalının Faşizm ve Nazizmin yandaşı ya da işbirlikçisi haline gelmelerine yol açan motifler ne olursa olsun, faşizmin ideolojik ana damarını aslen besleyen, toplumu yozluktan arındırmak konusunda bazı idealistlerin bağnazca tutkusudur. En net sözcülerinden Drieu faşizmi "güç, asalet, tam oluş, kahramanlık" ile özdeşleştiriyordu (Sternhell, 1983, s. 270) ve şöyle yazacaktı: "Faşistim, çünkü çöküşün Avrupa'yı sardığının farkındayım. Bu çöküşü durdurup tersine çevirecek tek yolu faşizmde gördüm" (akt. Paxton, 1972, s. 146).

Hissî düzeyde, samimi eylemcileri ya da en azından "inananları" için iki savaş arası faşizm derin bir kültürel çöküntü ve tarihsel kriz sürecinin çaresidir. Bu mantığın büyülü çemberinin dışında kalan büyük çoğunluk için, toplumsal, ekonomik sorunlara ve uygarlık krizine işaret eden somut belirti kıtlığı söz konusu değildir. Aslında, liberal hümanist bakış açısından ultra-sağ, ırkçı ve faşist hareketlerin mantar gibi çoğalması ve faşist ve para-faşist rejimlerin kurulması, patolojik bir sürecin işlemekte olduğunun en önemli işaretleridir. Faşizmin çağdaş toplumun sorunları ve çözümlerine dair keskin tespitlerine dayanan ideolojik oluşumlar ancak küçük bir azınlığı kendiliğinden üyelik konusunda etkileyebilse de, bu hareketleri destekleyen yüksek kamusal profil asli güçsüzlüklerini maskeliyordu. Faşizm gerçek bir kitle hareketi oluşturduğunda bile (örneğin Macaristan, Finlandiya, Romanya), tıpkı liberal rejimler gibi (yeni) muhafazakâr rejimlerden de iktidarı alacak yeterliliği gösterememiştir.

Şu ana kadar bu kuralın sadece iki istisnasını, Faşizm ve Nazizmi ele aldık. Onlar farklı bir tür yetersizlik sergileyerek, söylemlerinde taahhüt ettikleri yenilenmiş milli toplumun kaba bir parodisini yaratmanın ötesine geçememişlerdir. Burada da çöküş karşısındaki isyan kısır kalmış, yeni millet ölü doğmuştur.

Artık faşizmin psikolojik dinamiklerinin ve yapısal nedenlerinin önemli yönleri belirginleşmeye başlamış olmalı. Ancak bir sonuca varmadan önce, iki savaş arası Avrupa faşizmlerinin çağdaşı olan Avrupa dışı bazı faşizmlerin ayrıca o günden beri dünyanın çeşitli yerlerinde türeyen diğer örneklerin, bizim saptadığımız örüntüleri ne ölçüde doğruladığı ya da değiştirdiğini belirlememiz gerekir.

KAYNAKÇA

Bu bölümde ele alınan faşizm ve para-faşizm türleri üzerine İngilizce akademik çalışma birkaç yüzden fazladır. Bölüm içinde belirtilenler, konunun en yaygın ele alınış biçimleridir ve çoğu, daha derin araştırmalar için paha biçilmez kaynak dizinleri ihtiva ederler. Çeşitli Avrupa ülkelerindeki faşizm ve proto-faşizmleri konu eden önemli metinler şunlardır: Rogger ve Weber (1965), Laqueur (1979), Payne (1980), Larsen ve ark. (1980) ve Blinkhorn (1990).

Andricopoulos, Y., 1980. "The power base of Greek authoriitarianism", Larsen ve ark. (*a.g.e.*).

Austin, J., 1990. "The conservative right and the far right in France: the search for power, 1934-1944", yay. haz. M. Blinkhorn, *Fascists and Conservatives*, Unwin Hyman, Londra.

Baker, D. N., 1976. "Two paths of socialism: Marcel Déat and Marceau Pivert", *Journal of Contemporary History*, Cilt 11, Sayı 1.

Blinkhorn, M. 1990. "Conservatism, traditionalism and fascism in Spain, 1898-1937", yay. haz. M. Blinkhorn, *Fascists and Conservatives*, Unwin Hyman, Londra.

Cerutti, M., 1986. *La Svizzera italiana nel ventennio fascista*, Franco Angeli, Milano.

Conway, M., 1986. "Le Rexisme de 1940 à 1944: Degrelle et les autres", *Centre de Recherches et d'Etudes Historiques de la Seconde Guerre Mondiale*, Cilt 10.

Conway, M. ve Buchanan, T. (yay. haz.), 1993/4. *Political Catholicism in Europe, 1918-1960*, Oxford University Press, Oxford.

Dambassina-Kamara, K., 1983. *Le régime du 4 août en Grèce*, Université de Paris VII, Paris.

Déak, I., 1965. "Hungary", yay. haz. H. Rogger ve E. Weber, *The European Right*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles.

Degrelle, L., 1969. *Hitler pour 1000 ans*, Editions de la Table Ronde, Paris.

Djursaa, M., 1981. Denmark, yay. haz. S. J. Woolf, *Fascism in Europe*, Methuen, Londra.

Étienne, J. M., 1968. *Le Mouvement rexiste jusqu'en 1940*, Colin, Paris.

Gallagher, T., 1990. "Conservatism, dictatorship and fascism in Portugal, 1914-45", yay. haz. M. Blinkhorn, *Fascists and Conservatives*, Unwin Hyman, Londra.

Glaus, B., 1980. "The National Front in Switzerland", Larsen ve ark. (*a.g.e.*).

Gudmundson, A., 1980. "Nazism in Iceland", Larsen ve ark. (*a.g.e.*).

Hagtvet, B., 1980. "On the fringe: Swedish fascism 1920-45", Larsen ve ark. (*a.g.e.*).

Hansen, E., 1981. "Fascism and Nazism in the Netherlands 1929-39", *European Studies Rewiev*, Cilt 11.

Harrison, J., 1979. "The regenerationist movement in Spain after the disaster of 1898", *European Studies Review*, Cilt 9.

Havránek, J., 1971. "Fascism in Czechoslovakia", yay. haz. P. F. Sugar, *Native Fascism in the Successor States 1918-1945*, ABC, Santa Barbara, California.

Hayes, P., 1971. *Quisling*, David & Charles, Newton Abbot.

Hehn, J. von, 1957. *Lettland zwischen Demokratie und Diktatur*, Isar, Münih.

Herzstein, R. E., 1982. *When Nazi Dreams Come True*, Abacus, Londra.

Hoidal, O., 1989. *Quisling. A Study in Treason*, Oxford University Press, Oxford.

Hory, L. ve Broszat, M., 1964. *Der kroatische Ustascha-staat, 1941-1945*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart.

Huntington, S. P. ve Moore, C. H., 1970. *Authoritarian Politics in Modern Society*, Basic Books, New York.

Karvonen, Lauri, 1988. "From white to blue-and-black. Finnish fascism in the inter-war period", *Commentationes Scientarum Socialium*, Sayı 36.

Kitchen, M., 1980. *The Coming of Austrian Fascism*, Croom Helm, Londra.

Larsen, S. U., Hagtvet, B. ve Myklebust, J. P. (yay. haz.), 1980. *Who Were the Fascists: Social Roots of European Fascism*, Universitetsforlaget, Bergen.

Lewis, J., 1990. "Conservatives and fascists in Austria, 1918-34", yay. haz. M. Blinkhorn, *Fascists and Conservatives*, Unwin Hyman, Londra.

Manning, M., 1980. "The Irish experience: The Blueshirts", Larsen ve ark. (*a.g.e.*).

Martins, H., 1968. "Portugal", der. S. J. Woolf, *European Fascism*, Weidenfeld & Nicolson, Londra.

Mazgaj, P., 1979. *The Action Française and Revolutionary Sendicalism*, University of North Carolina Press, Chapel Hill.

Medina, J., 1978. *Salazar e os fascistas*, Livraria Bertrand, Lisbon.

Meneghello-Dinsic, K., 1969. "L'état 'Oustacha' de Croatie (1941-1945)", *Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale*, Sayı 74.

Mosley, O., 1934. *The Greater Britain*, BUF, Londra.

Mosley, O., 1936. *Blackshirt Policy*, BUF Publications, Londra.

Mosley, O., 1939. *Tomorrow We Live*, Greater Britain Publications, Londra.

Mosley, O., 1968. *My Life*, Nelson, Londra.

Motza, Ion., 1984. *Testamento di Ion Motza*, Edizioni All'Insegna del Vetro, Genoa.

Nagy-Talavera, M., 1970. *The Green Shirts and Others: A History of Fascism in Hungary and Romania*, Hoover Institution Press, Stanford, California.

Nilson, S. S., 1980. "Who voted for Quisling?", Larsen ve ark. (*a.g.e.*).

Nolte, E., 1965. *Three Faces of Fascism: Action Française, Italian Fascism, National Socialism*, Weidenfeld and Nicolson, Londra.

Parming, T., 1975. *The Collapse of Liberal Democracy and the Rise of Authoritarianism in Estonia*, Sage, Londra, Beverly Hills.

Pauley, B. F., 1981. *Hitler and the Forgotten Nazis. A History of Austrian National Socialism*, Macmillan-University of North Caroline Press, Londra.

Paxton, R. O., 1972. *Vichy France: Old Guard and New Order*, Knopf, New York.

Payne, S. G., 1961. *Falange*, Stanford University Press, Stanford.

Payne, S. G., 1980. *Fascism. Comparison and Definition*, University of Wisconsin Press, Londra.

Plumyène, J. ve Lasierra, R., 1963. *Les Fascismes français*, Macmillan, Londra.

Poulsen, H. ve Djursaa, M., 1980. "Social bases of Nazism in Denmark: The DNSAP", Larsen ve ark. (*a.g.e.*).

Preston, P., 1978. *The Coming of the Spanish Civil War*, Macmillan, Londra.

Quisling, V., 1942. *Quisling ruft Norwegen*, Eher, Münih.

Rath, J. ve Schum, C. W., 1980. "The Dollfuss-Schuschnigg regime: fascist or authoritarian?", Larsen ve ark (*a.g.e.*).

Rintala, M., 1965. "Finland", yay. haz. H. Rogger ve E. Weber, *The European Right*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles.

Rogger, H., 1965. "Russia", yay. haz. H. Rogger ve E. Weber, *The European Right*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles.

Schepens, L., 1980. "Fascists and Nationalists in Belgium, 1919-40", Larsen ve ark. (*a.g.e.*).

Shillony, B., 1983. *Fascism from Above*, Clarendon Press, Oxford.

Soucy, R. C., 1979. *Fascist Intellectual: Drieu la Rochelle*, University of California Press, Berkeley.

Soucy, R. C., 1986. *French Fascism: The First Wave 1924-33*, Yale University Press, New Haven ve Londra.

Stengers, J., 1965. "Belgium", yay. haz. H. Rogger ve E. Weber, *The Eurpoean Right*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles.

Sternhell, Z., 1972. *Maurice Barrès et la Nationalisme français*, Colin, Paris.

Sternhell, Z., 1978. *La Droite révolutionnaire, 1885-1914*, Editions du Seuil, Paris.

Sternhell, Z., 1979. "Fascist Ideology", yay. haz. W. Laqueur, *Fascism: A Reader's Guide*, Penguin, Harmondsworth.

Sternhell, Z., 1983. *Ni droite ni gauche. L'idéology fasciste en France*, Edition du Seuil, Paris. (Ingilizce baskısı için yukarıda 25'inci sayfaya bakın).

Sternhell, Z., 1986. "Fascism", yay. haz. D. Miller, *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought*, Basil Blackwell, Oxford.

Stevenson, J., 1990. "Conservatism and the failure of fascism in inter-war Britain", yay. haz. M. Blinkhorn, *Fascists and Conservatives*, Unwin Hyman, Londra.

Sugar, P. F. (yay. haz.), 1971. *Native Fascisms in the Successive States*, ABC, Santa Barbara.

Szollosi-Janze, M., 1989. *Die Pfeilkreuzlerbewegung in Ungarn*, R. Oldenbourg, Münih.

Thomas, H. (yay. haz.), 1972. *The Selected Writings of José Antonio Primo de Rivera*, Jonathan Cape, Londra.

Thurlow, R., 1987. *Fascism in Britain*, Blackwell, Oxford.

Weber, E., 1964. *Varieties of Fascism*, D. Van Nostrand, New York.

Weber, E., 1965. "Romania", der.ler H. Rogger ve E. Weber, *The European Right*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles.

Whiteside, A. G., 1962. *Austrian National Socialism before 1918*, Nijhoff, Lahey.

Whiteside, A. G., 1975. *The Socialism of Fools. Georg von Schönerer and Austrian Pan-Germanism*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles.

Wolf, D., 1969. *Doriot: du communisme à la collaboration*, Fayard, Paris.

Zacek, J. F., 1971. "Czechoslovakian Fascisms", yay. haz. P. F. Sugar (*a.g.e.*).

6

Avrupa Dışı ve Savaş Sonrası Faşizmler

Eğer iki savaş arası Avrupa'daki başarısız faşist hareketlerin yaygınlığı hava keşfini andıran bir genel bakışla incelemeyi gerekli kılıyorsa, ilkesel olarak bu bölümün kapsamına giren olgu bolluğu, özellikle de savaş sonrası gelişmeler hesaba katıldığında, daha da "engin"dir. Onlara haritada yer vermek, öncekine göre daha da yüksekte çalışmak anlamına gelir ki böylelikle önemli topografik ve jeolojik özellikler ön plana çıksın. Bu nedenle, alanın yenisi olan okurların, bir dizi soyutlama ve genellemeden kaçınmak için burada yüzeysel olarak değinilen faşizmlerin herhangi biri için kendilerini daha derinlikli hazırlamaları gerekir. İdiografik olarak incelendiğinde konunun her bir dönemeçte sergilediği ve "gerçekliği" oluşturacak hammaddeyi sosyolojik imgeleme sunan benzersiz doku ve karmaşıklıkla ilgili bir fikir edinmeleri ancak böyle mümkün olacaktır (bu nokta, bir önceki bölüm için de eşit derecede geçerlidir). Avrupa dışı ve savaş sonrası Avrupa ultra-sağ hareketlerine dair burada sunulan şematik yaklaşıma hoşgörüyle ve bulgusal bir gözle bakmaları beklenir. "Faşizmin doğası"nın önemli bir yönünün, yani Darwinci çevreye uyum sağlama yeteneğinin aydınlatılmasında bu hareketlerin oynadıkları rol konusunda benim yaptığım çıkarsamalar için de bu beklenti geçerlidir. Faşiz-

mi hâlâ Mussolini ve Hitler rejimleriyle eşitleyen ve onlarla birlikte 1945'te defnedildiğini düşünenler için bu tuhaf olacağından, başta verilecek bir özet uygun olacaktır.

İlk olarak, iki savaş arası Latin Amerika ve Japonya'da olayların gelişimi, bir önceki bölümün temel tezlerinden birini destekler niteliktedir: Zayıf bir liberalliğe sahip milletlerde en gelişkin yerel faşizm türlerinin bile dinamik bir muhafazakâr ya da yeni muhafazakâr muhalefetle karşı karşıya geldiğinde hiç şansı yoktur ve popülist söylemlerinin (yani siyasal uzam) yenilenmeci ultra-sağ faşizm dışı rakipler tarafından ciddi biçimde sınırlandırılması muhtemeldir. Devrimci bir güç olarak faşizmin aczini sergileyen bu tablo, Güney Afrika faşizmleri ele alındığında da özünde değişmez. Ancak burada, yönetici kastın yaşamını şekillendiren ileri derecede "modernleşme" ortamına rağmen, kendine özgü bir sertliği olan benzersiz bir etnik ve siyasal durum İkinci Dünya Savaşı'ndan beri sürmektedir. Bu bölümün geri kalanı esas olarak, meseleye iki yeni unsur kazandıran Avrupa ve Birleşik Devletler savaş sonrası faşizmlerinin ele alınmasına ayrılmıştır. Öncelikle, bırakalım Marksist devrim tehdidini bir yana, faşizmin artık varoluşsal bir önkoşul olarak gelişimsel ya da sosyo-politik krizlerin nesnel koşullarına ihtiyacı kalmamıştır, zira en azından sayısal olarak yetersiz ancak pek de sessiz olmayan bir azınlık içerisinde, kendisine Batı kültürünün kalıcı bir dili olarak yer edinmiş görünmektedir. İkinci olarak, Avrupa faşizmi yeni formülasyon ve biçimlere uyum sağlamak bakımından çok yönlülüğünü gösteren önemli ideolojik ve taktik dönüşümler geçirmiştir ve bunların en önemlisi de ideolojik ve kurumsal uluslararasılaşma sürecidir (aşırı derecede marjinalize, sistem dışı baskı grubu konumuna itilmiş çoğu ideolojik gücün özelliği olarak bilinen hizipleşme eğilimi ile paradoksal bir biçimde yan yana varlığını sürdüren bir ekümeniklik).

Bu sayfalarda yer darlığından dolayı doğruluğunu kanıtlayamayacağımız bu genel başlıkların faşist tartışma gündeminde altı çizilerek yer alması gerekir ki konu üzerine en yaygın kaynakların giderilmesine hiçbir katkı yapmadığı faşizm hakkında

bazı ortak yanlış anlamaların aksi ispat edilebilsin. Birincisi ve en önemlisi faşizm doğası gereği Avrupalı bir olgu değildir, "faşist çağ" da 1945'te sona ermemiştir. Aslında Payne'ın, faşizm "iki dünya savaşı arası dönemde öncelikli olarak Avrupa'da sınırlanmış tarihsel bir olgudur" (1980, s. 176) ifadesi eğer vurgu ağırlıkla "öncelikli olarak" kelimesine yapılırsa doğru olur. Ek olarak, ister Avrupa dışı (örneğin Brezilya'da Salgado, Japonya'da Nakano) ister savaş sonrası (örneğin Fransa'da Benoist, İtalya'da Evola) olsun, konu üzerine yapılan araştırmalarda genellikle yok sayılan yerel faşist ideologlar –bu kitapta yapılanın tersine– derinlemesine incelendiğinde, ideolojilerini aldıkları siyasal mit yapımının kültürel ve tarihsel kaynakları görülecektir ve bu kaynaklar, 3 ve 4. Bölümler'de gördüğümüz, ideolojik kökleri bakımından heterojen ve yüzeysel bir bakışla ayrı dünyalar gibi görünen Faşizm ve Nazizmin kaynaklarından oldukça farklıdır. Bu durum, ideal tip olarak tanımladığımız palingenetik ultra-milliyetçiliğin, yerel ya da ithal, dinî ya da dünyevi çok sayıda ham içerikten etkilendiğini bize gösterir. Özellikle Nakano ve Evola, aynı zamanda, faşizmin ideolojik olarak ister istemez Avrupa kültürel miras pınarlarından –Hıristiyan binyılcılığı (örneğin Fioreli Joachim), seçkinci sosyoloji (örneğin Mosca ve Pareto) ya da geç 19. yüzyıl "pozitivizm karşıtı başkaldırı" gibi– beslendiğini varsaymanın ne kadar yanıltıcı olacağını örnekler.

Bu bölüm, Brecht'in Marksist varsayımlarıyla oldukça çelişkili öncüller temelinde, *Arturo Ui*'nin son cümlesindeki "[Nazizmi] doğuran kaltak hâlâ kızışmışlığını koruyor" uyarısıyla hemfikirdir, ancak oyunun ima ettiği, döl vermeye devam ettiği biçimsiz cücelerin Batı'nın liberal hümanist ve parlamenter geleneğine her zaman büyük bir tehdit oluşturacağı düşüncesine katılmaz. Bu, ideolojinin ya da tarihin değil ama en azından faşizmin sonunu ima ediyor olsa da, bölümün sonunda, "aşağıdan" kitle seferberliği ilkesini hiçe sayan, ama sistemik ve sistematik barbarlık gerekçeleri faşizme tekinsiz bir yapısal benzerlik gösteren, çekirdek kadro hareketlerinin yakın geçmişte kurduğu rejimlere sahip iki büyük Batılılaşmamış ülkeye kı-

saca değinilecek. Diğer bir deyişle, faşizmi araştıran ya da izleyenler, benzer ideolojik kaynaklardan beslenen yeni *zoón politikón* türlerinin çıkması konusunda tetikte olmalıdırlar. Ancak *terra incognita*'ya [keşfedilmemiş topraklar – ç.n.] dalmadan önce, karşılaştırmalı faşizm araştırmaları için daha tanıdık bir bölgeyle başlayarak Latin Amerika'yı ele alacağız.

Latin Amerika'da faşizm

Marksist faşizm paradigmaları ile bu kitapta sunulan ideal tip tanımlamaları arasında sınıflandırma uygulamaları bakımından var olan keskin farklılığı en açık ortaya koyan Latin Amerika örneğidir. 20. yüzyıl boyunca radikal solun faşizmin en çıplak karşı devrimci, diktatörce biçimlerinin serası olarak gördüğü yer, bizim sınıflandırmamız bağlamında, buna yaklaşan herhangi bir siyasal varlık biçimini barındırmaz. İç içe geçmiş unsurlar yumağının Latin Amerika'nın çoğu bölgesinde oluşturduğu siyasal kültürde (bir anlamda iki savaş arası Doğu Avrupa'ya benzer) bırakın sosyalist sistemi, "sağlıklı" bir parlamenter sistem bile ayak basacak yer bulamaz. Bunun sonucu, nadiren de olsa demokratik kurumlar liberal ya da sosyalist seçkinlerin elinde kendine alan açmaya başlar gibi göründüğünde, sol kanat darbe tehdidi ya da sağ kanat askerî darbe ile kurulacak, cunta (*coronelismo*) ya da diktatör (*caudillismo*) yönetiminde bir rejim kapıdadır. Ancak bununla çelişecek biçimde, aynı koşullar saf faşizmin gelişimi açısından düşman bir çevre yaratır. Radikal yeni düzende organik milli toplum görüşüne kıyasla Katoliklik, Marksizm ya da karizmatik diktatörlük popülist güçleri daha kolay tahrik etmekle kalmaz, aynı zamanda, filizlenmeyi başaran az sayıda palingenetik ultra-milliyetçilik tohumu er ya da geç ayaklar altında ezilir ya da devrimci olmayan otoriter sağ tarafından yutulur, tıpkı Franco, Salazar ve Pètain örneklerinde olduğu gibi.

Dolayısıyla Latin Amerika'da faşist rejim aramak Snark avı [Lewis Carroll'un şiirinde geçen hayalî hayvan avı – ç.n.] gibidir. En akla yakın adaylar 1937'den 1945'e kadar Brezilya'da

Vargas'ın tesis ettiği *Estado Novo* [Yeni Devlet] ve 1945-55 arasında Arjantin'deki Peron yönetimidir. Ancak yakından bakıldığında görünen, "Yeni Devlet"in –tıpkı çalıntı yaptığı Portekiz rejimi gibi– hem para-faşist hem de antifaşist olmayı başardığıdır. Juan Peron'unkinin hedefe daha fazla yaklaştığı kesindir, zira kapitalizm ile komünizm arasında bir "Üçüncü Yol" oluşturma arayışında hem sosyalizm ve milliyetçilik öğelerini harmanlamış hem de önderine, özellikle de Evita Peron'a, karizmatik güçler bahşeden bir popülist hareket ile meşruiyet kazanmıştır. Ancak Peronizmin ne ultra-milliyetçiliği ne de palingenetik miti, organik milli toplum yaratmak için gerekli tam teşekküllü bir sosyo-ekonomik dönüşüm programına yol açacak ya da tanımladığımız biçimiyle "faşist" addedilebilecek radikalliğe sahiptir. Açık faşizm örnekleri araştırılırken eğer rejimlere değil de iki savaş arası siyasal hareketlerin değişken dünyasına odaklanılırsa (bkz. Alexander, 1973; Hennessy, 1979), yakından ıskalama yokluğu çekilmese de çok az isabetli atış yapılacaktır. Bu da en azından bizim ideal tipimizin, sınıflandırma ölçütü olarak kullanıldığında nasıl dışlayıcı olduğunu gösterir, çünkü faşizm kabul edilen düzenlerin hemen hepsi, yakından bakıldığında, en az bir tanımsal niteliği taşımadığı görülür.

Sonuç olarak, vizyoner şair Lugones'in büyüsü altında 1933'te sekiz ultra-sağ grubun ittifakıyla Arjantin'de oluşturulan *Afirmación de una Nueva Argentina* (ADUNA) adının ima ettiği palingenetik vaatleri gerçekleştirmek için gerekli paramiliter yapıyı ya da kitle hareketini yaratamamış, dolayısıyla da dağıldığı 1938'e kadar vites kutusu ya da tekerlekleri olmayan bir proto-faşist motor olarak varlığını sürdürmüştür. Hedefe daha yakın durduğu aşikâr olan Meksika'daki *Acción Revolucionaria Mexicana* ya da Altın Gömlekliler (*Dorados*) bilinçli bir şekilde SA gibi Avrupalı çağdaş paramiliter grupları tarz ve inanç olarak taklit eder, ama karşı devrimci ve antisemitik bir terörist grup vasfının ötesine geçmesini sağlayacak palingenetik görüşe sahip değildir. 1937'de kurulan diğer bir Meksikalı grup *Union Nacional Sinarquista* için ise bu söylenemez. Bildik faşist korkularla (sosyalizm, liberalizm, laiklik, Birleşik Devletler'in ma-

teryalist çöküşü) özdeşleştirdiği, dönemin sözüm ona anarşizmi karşısında verdiği savaş, büyük milli yeniden doğuşun birinci aşaması olarak görülüyordu. Dahası, ADUNA'dan farklı olarak üye sayısı yarım milyonu bulan *Sinarquista* hızla gerçek bir kitle hareketi oldu. Ancak yeni düzen görüşünün merkezinde Hıristiyan inancının yer alması faşizmden ziyade siyasal Katolikliğin radikal bir biçimi olarak sınıflandırılmasına yol açarken paramiliter boyutun yokluğu nedeniyle etkisiz bir sağ kanat baskı grubu seviyesine doğru küçüldü ve nihayet yerini muhafazakâr *Acción Nacionale* hareketine terk etti. Ruhban karşıtı olmasına rağmen, Marksizm, Fabian sosyalizm ve *indigenista* milliyetçilik özel harmanını tüm Perululların yeni milli toplumu görüşüyle, "sol" faşizm (örneğin İtalyan milli sendikalistleri) ile yakın akrabalık izlenim yaratacak bir biçimde birleştiren Peru'daki *Apra* da oluşturduğumuz ölçütleri karşılamıyor. Yine de, belli bir halk desteği sağlamasına ve paramiliter *bufalos*'u doğurmasına rağmen, hareket orduya üstünlük kuramadı ve kademeli bir biçimde, 1985'te yasal olarak iktidara gelecek olan sosyal demokrat partiye dönüştü – gerçek faşist hareket için hayal edilemez bir son. 1930'larda Paraguay'da *Febreristas*; *Sinarguistas* ve *Apristas*'da olmayan bir devrimci kararlılığa sahipti ve programlarında yer alan ülkenin yeniden kurulması, tarım reformu ve yarı korporatist bir ekonomiye geçiş yönündeki vurgu ile palingenetik görüşler barındırıyordu. Nitekim 1936'daki başarılı darbeyle ordu tarafından devrilmeleri arasındaki yıl boyunca yeni yönetim radikal popülizm ya da milliyetçiliğe teslimiyet göstermedi ve savaş sonrası dönemde bu hareket de bir tür demokratik sosyalizme döndü.

Bu çerçevede, isimleri özellikle faşist niyetler ima eden beş hareketten sadece bir tanesinin önemi vardır. Arjantin Faşist Partisi 1938'de kurulduktan kısa bir süre sonra iz bırakmadan yok oldu. Aynı derecede taklitçi ve etkisiz, İspanyol yabancı yöneticiler tarafından Meksika'da kurulan *Falange Española Tradicionalista*, adından da anlaşılacağı gibi Franco yanlısıydı, dolayısıyla da faşist değildi. Dönemin diğer iki Falanjist partisine gelince: Şili'de 1938'de kurulan, daha sonra Hıristiyan de-

mokrat partiye dönüşecek olan yapının çekirdeğini oluşturacak bir siyasal Katoliklik topluluğuydu; diğer yandan *Falange Socialista Boliviana*, José Antonio'nun milli sendikalist İspanya görüşünü Yeni Dünya'ya aktarma radikal iddiasıyla üç yıl önce kurulmuştu, ama o da savaş sonrasında, liderleri de la Vega'nın başlangıçta geliştirdiği demagojik fantezilere rağmen, faşizmden uzaklaşarak demokratik sağ kanat muhalefet partisine dönüştü. Bunun tersine, 1932'de Şili'de Hispano-German González von Mareés tarafından kurulan *Movimiento Nacional Socialista*, devrimci isteklerinde kararlıydı ve siyasal entomolojistler için nihayet Latin Amerika faşizmine ait bir örnek sunuyordu. *Emigré* [göçmen] Almanların ve orta sınıfların hatırı sayılır desteğiyle, tek parti yönetimi, korporatizm ve tüm toplumun dayanışması bileşimi üzerinden Şili'nin yenilenmesini hedefleyen kendinden menkul görevini yerine getirmeye girişti ve kısa sürede 20.000 üye sayısına ulaştı, ayrıca SA'yı model alan paramiliter bir güç oluşturdu. Adının ima ettiği gibi Nazi hareketinin kaba bir taklidi olarak yola koyulan Gonzales, partinin önde gelen entelektüellerinden Carlos Keller'in yardımıyla, *Nacis*'i örgütsel ve ideolojik anlamda kısa sürede yerel bir faşizm türüne dönüştürdü ve 1938'e gelindiğinde askerî darbe girişiminde bulunacak güce sahipti. Faşizm bir kez daha muhafazakâr ultra-sağ ile temel antagonizmini sergilemekle kalmıyor, onu yıkma konusundaki aczini de gösteriyor ve darbe hükümet birlikleri tarafından acımasızca bastırılıyordu. Partinin adı *Vanguardia Popular Socialista* olarak değiştirildi, ancak 1941'de, yönetim Gonzales'i delilik şüphesi ile geçici olarak gözaltına aldıktan sonra, parti kapatıldı.

Latin Amerika'da, kullandığımız ideal tipin ortaya çıkardığı en önemli faşizm örneği *Ação Integralista Brasileira* (AIB) oldu. Kurucusu ve lideri Plinio Salgado, 1930'da Mussolini İtalyası'nı ziyaretinin ardından hayranlığın yol açtığı bir değişim geçirdi. Dönüşünde "faşizm kavramının", "yeni çağın ışığı" olacağına ikna olmuştu (Levine, 1970, s. 81). İki yıl sonra, ele aldığımız tüm diğer girişimlerden farklı olarak, sadece palingenetik ultra-milliyetçilik biçimi üzerinde temellenmekle kalmaya-

cak aynı zamanda yönetime ciddi tehdit teşkil edecek bir devrimci kitle hareketi olarak "yola çıkan" AIB'yi faaliyete geçirecekti. Kesin istatistikler elde etmek imkânsız olsa da, 1934 sonunda 180.000 üyesi vardı ve bir yıl sonra tahminen 42.000 parti yandaşının katıldığı gösteriler düzenliyordu. Üç yıl sonra çeşitli bölgesel gazeteleri kontrol ediyordu ve ülkenin her yerine yayılmış 4.000 hücresi vardı, ayrıca 200.000 (partinin iddiasına göre 400.000) aktivisti koordine ediyordu. Brezilya toplumundaki genel zayıf politikleşme ve 1930'dan beri fiilen diktatörlüğünü sürdüren Vargas'ın hareketin faaliyetlerini bastırma girişimleri göz önüne alındığında bu rakamlar şaşırtıcıdır.

Arkasındaki çok sayıda destekçiyle Salgado, hareketi için, Faşizme bilerek öykünen ama onu asla itaatle taklit etmeyen ayrıntılı bir örgütsel yapı geliştirebilmiştir. Örgüt; ekonomi, eğitim, kültür, meslek, hükümet, sanayi ve asker (AIB özellikle Donanma subayları arasında etkiliydi) çevrelerinden önemli kişilerin yer aldığı "Kırklar Meclisi" (Faşist Büyük Konsey ile kıyaslayın) tarafından etkin bir biçimde yönetiliyordu ve bu meclis eyalet seviyesiyle mahalli, yerel, bölgesel ve ulusal seviyeleri kapsayan hiyerarşik bir kurumsal ağı denetliyordu. Devlet benzeri bir örgüt olmak için geç 1920'lerin NSDAP'sine öykünmeye çalışan AIB, ilk yardım, izcilik, spor, havacılık da dahil –bunların arasında özellikle parti sendikal hareketi (*Frente Unica Sindical*), "Yeşil Bluzlular" kadın federasyonu, kapsamlı gençlik hareketi ve Milli Propaganda Sekreterliği önemlidir– milli ve sosyal yaşamın birçok yönünü kapsayan parti organları oluşturdu. Kaçınılmaz olarak tesis edilen parti milis kuvvetlerinin başında bulunan antisemitik Barosso, Streichter'in NSDAP için yaptığı hizmetlere gıpta ediyordu ve parti ideologu ve propagandacısı olarak önem bakımından sadece Salgado'nun gerisinde idi.

"Bütünselci [integralist] doktrin" (siyasal Katolikliğin savaş sonrası bir türü olan "integrism" ile karıştırılmamalıdır) intihalcilik suçlamalarına daha da az açıktır. Brezilyalılık (*Brasilidade*, yerel ve siyahî kültürler ile Portekiz kültürünün benzersiz bileşiminin bir ürünüdür) üzerine yapılan asli vurgu ilk

bakışta Faşist Romalılık kültünün tekrarı gibi görülebilir. Ancak Faşizmden ayrıldığı nokta, en başından beri ultra-milliyetçiliğinin içine hem dönemin Brezilya toplumunda giderek yaygınlaşan ekonomik-kültürel antisemitik klişeleri hem de siyasal Katolikliğe Faşizmin verdiği tavizlerin ötesine geçen Hıristiyan değerleri savunuculuğunu yerleştirmesidir ve Jose Antonio'nun Falange'ının siyasal dindarlığıyla daha fazla akrabalığı vardır. AIB, Mussolini İtalyası'nda Salgado'yu çok etkileyen ritüel politikanın kendine özgü bir biçimini de geliştirdi: Milisler yeşil gömlek giyiyordu ve üzerine Yunanca "Σ" harfi (matematiksel toplama işareti) işlenmişti, birbirlerini Roma selamı ile selamlarken (Tupi-indian dilinden alınma) "*anauê*" diyorlardı ve partinin kuruluşunu kutlamak için Sessiz Davullar Gecesi gibi incelikle tasarlanmış törenler düzenleniyordu. Bu tür törenlerde *Avante* benzeri bütünselci marşlar söyleniyor ve alan ulusal bayraklar ve parti bayraklarıyla, çok fazla sayıda mavi ve yeşil flamayla, "Bizim Zamanımız Geliyor" gibi sloganların yer aldığı afişlerle donatılıyordu. Mussolini'nin izinden giden Salgado, 1932'yi yeni çağın "İlk Yıl"ı olarak kutlamıştı (bkz. Levine, 1970, Bölüm 8).

AIB'yi Avrupa dışı faşizmin otantik bir biçimi olarak farklı kılan, ajitasyon ve propagandasının temelini Salgado'nun bizzat kendisinin şekillendirdiği ayrıntılı tarih felsefesinin oluşturması ve taşıdığı palingenetik ultra-milliyetçi mit damgasının kolayca teşhis edilebilirliğidir. Gerçek faşist ruh, insani meseleleri bütüncü bir yaklaşımla ele alıp modern çağın tüm belirsizlik ve endişelerini, onları çöküşten yeni bir çağa geçişin kısa ömürlü belirtileri şeklinde yorumlayarak, bir hamlede defeder. İnsan evriminde zaten üç büyük evre geçilmiştir ve "dördüncü insanlığın" ebeliğini yapmak Bütünselci Brezilya'nın kaderidir (bkz. Trindade, 1974). Hal böyleyken, devrimci popülizm açısından hem kitle hem de kadro hareketi olarak taşıdığı ideolojik özgünlük ve ivme AIB'yi yerel faşizmin önemli bir tezahürü olmasıyla Romanya'nın Demir Muhafızları ile aynı kümeye yerleştirirken, AIB orduyu alt edememesi nedeniyle tıpkı Lejyonerlerin Kral Carol ya da Antonescu'yu devirememesi gi-

bi Vargas'ın *Estado Novo*'sını yıkma konusunda aciz kalmış ve nihayet Aralık 1937'de durdurulmuştur. *Integralistas*'ın bir yıl sonraki iki başkaldırısı kolaylıkla bastırılmış ve kısa süre sonra Salgado'nun Portekiz'e çekilmesiyle devlet için oluşturduğu tehdit tümüyle yok olmuştur (bkz. Hilton, 1972). AIB'nin kaderi bir izlenimi doğrular görünüyor; eğer faşist hareketler liberal sistemleri yıkma iddialarında genellikle başarısızlarsa, ne mahiyette olursa olsun kurulu bir otoriter rejim ile karşı karşıya kaldıklarında çok daha güçsüzdürler. Bu tür bir rejim, darbeci bir tehdit ya da popülizm dalgası karşısında acımasız tedbirler alırken, liberal bir rejimin karşısına çıkan engellerin çok azıyla karşılaşır (meğer ki 1989'da Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi "halk gücü" ile karşı konulmaz bir ivme kazanılmış olmasın; faşizm bunu Weimar Almanyası'nda dahi gerçekleştirememiştir).

1945'ten beri Latin Amerika; komünistler, liberaller, Yahudiler ve Birleşik Devletler ile açıkça özdeşleştirilen kötülüklere karşı savaşan çeşitli ultra-sağ dalgalara maruz kalmıştır, ancak bunların çok azı ideal tipimizin sunduğu faşizm modeline yaklaşır. İki örneği ele alırsak: Arjantin'deki şiddet yanlısı antisemitik Tacuara hareketi (Eisenberg, 1967, bölüm 15), Nazi tuzaklarını kullanan ama palingenetik ideolojisi olmayan bir hareketken, Brezilya'daki Milli Yenilenme Birliği (ARENA) kitle hareketine ADUNA'dan daha fazla başvurmamıştır. 1970'te Şili'de Allende karşıtı bir terörizme öncülük eden *Frente Nacional Patria y Libertad* daha yakın bir örnektir. *Nacista* mirasına ve kökleri 19. yüzyıla uzanan ve gremializm (*gremio*, bir komite) olarak adlandırılan yerel bir popülist korporatizme dayanarak FNLP hızla ultra-milliyetçi, antikomünist etkili bir hizip haline gelirken programında belirgin palingenetik temalar yer alıyordu. Ancak, Latin Amerika'daki çoğu ultra-sağ oluşum gibi, geleneksel muhafazakâr ve askerî güçlerle, katıksız faşizm addedilemeyecek kadar fazla iç içe geçmişti.

Gerçek faşizmin rastlanılabilir izleri sadece nostaljik, taklit ya da ithal türdendi. Brezilya İşçi ve Köylü Sendikası, bir yönüyle Salgado'nun AIB'sini canlandırma girişimiydi, fakat

1970'lere gelindiğinde, Brezilya neo-Nazi hareketinin çekirdeğini oluşturacak bir "Milli Cephe" kurma iddiasına rağmen, sahneden kayboldu. Bu inisiyatiflerin başarılarını gölgeleyen, gizli Eski SS Mensupları Örgütü (Odessa) ve sürgün edilmiş Alman toplulukları içindeki Nazi yanlısı unsurların bazı Latin Amerika ülkelerini pişmanlık duymayan binlerce Nazi ve savaş suçlusu –ki bunların içinde adı en kötüye çıkmış olanı Mengele'dir– için yeni bir *Heimat* [Vatan] haline getirmek istemeleri oldu. Aynı ülkeler, daha sonra ele alacağımız "enternasyonalist" faşist örgütlere katılan "grupçukları" hâlâ barındırmaya devam ediyor: Arjantin, Bolivya, Ekvador ve Uruguay'ın İspanya merkezli neo-Nazi CEDADE hareketiyle, El Salvador ve Peru'nun Birleşik Devletler'den faaliyet gösteren neo-Nazi WUNS ve Meksika'nın da İtalya kökenli Evolacı neofaşizm ile bağları var (bkz. Ó Moaláin, 1987). Ancak bu durum, söz konusu olan Latin Amerika ise, iki savaş arası dönemde kayda değer faşizm çeşitlerinin Şili'deki Nacis ve Salgado'nun AIB'si olduğu, her ne kadar çoğu ülkede faşist olmayan ultra-sağ hem hareket hem de rejim olarak canlılığını koruyor ve sıklıkla varlığını hissettiriyor olsa da artık faşizmin gücünü yitirdiği yönündeki hâkim izlenimi değiştirmiyor.

Japon faşizmi

Sovyet Marksistleri, daha emperyalizminin ya da totalitarizminin doruklarından uzaktayken, 1934 gibi erken bir tarihte, çağdaş Japonya'yı faşist olarak betimliyorlardı ve bazı Japon tarihçiler de bu yabancı modeli hiç değiştirmeden memnuniyetle benimsiyorlardı. Japon kültür tarihinin homojenliğinin ilkesel olarak Latin Amerika'nınki ile kıyaslanması Japonya'nın yerel bir faşizme ev sahipliği yapıp yapmadığı konusundaki soruları yanıtlamayı kolaylaştırabilir, fakat Batılı tarih kıyaslamalarının ve sosyal bilim kavramlarının bu denli farklı bir topluma uygulanması, türdeş bir kavram olarak terimin sorunlu özüne daha da fazla sorun katacaktır (karş., Sims, 1982; Payne, 1984; Kasza, 1984). Kuşkusuz, Japonya'nın 20. yüzyıl başlarındaki

birbirine bağlı sanayileşmesinin ve "kitleselleşmesi"nin doğal sonucu, çoğulcu parti/siyasal sistem, giderek politikleşen genel kamuoyu ve ultra-sol ve ultra-sağ olarak kutuplaşan entelijensiyanın embriyonik doğuşudur. Ancak iki savaş arası Avrupa tarihçisinin hissedebileceği rahatlatıcı aşinalık, dönemi şekillendiren yapısal güçler bağlamında düşünüldüğünde hızla yok olacaktır.

Japonya'ya özgü *Sonderweg*'in önemli özelliklerinden birisi (daha önce değindiğim gibi her bir ulusun modernleşmesi "özgün bir yoldur"), gerileyen feodal toplumdan mütecaviz genişlemeci sınai-askerî bir dev olma yönünde yaşadığı hızlı değişimi, içinden kademeli ancak oldukça dinamik bir "muhafazakâr devrim" çıkarmayı başaran *ancien régime*'in himayesi altında tamamlamış olmasıdır. Modernleşmenin teknolojik ve ekonomik güçlerine Japonya'nın ilk açılışı bir "burjuva devriminin" ya da Marksist-Leninist darbenin ardından değil, "aydınlanmış" bir İmparatorun idaresinde gerçekleşmiştir (Meiji Restorasyonu, 1868-1912). Bunun anlamı, Avrupa odaklı bakış açısıyla, bu tür güçlerin –yani liberalizm, sekülerlik, akılcılık ve bireyselcilik– "normal" sosyo-kültürel getirilerinin büyük ölçüde her yere nüfuz eden muhafazakârlığın süzgecinden geçtiğidir. Sonuç olarak, 19. yüzyılda ortaya çıkan ve Japonizm adı verilen "bütünselci milliyetçiliğin" popülist türünün, çağdaş Almanya'daki *völkisch* milliyetçilik ile çarpıcı benzerlikleri olsa da bir istisnası vardır: Alt ya da karşı kültür değildir ve resmî olarak "yukarıdan" desteklenir. *Kokutai* (milli öz ya da varlık) ve *kokumin* (halk, *Volk*) gibi anahtar kavramları, imparator ve halkı arasındaki bölünmez birlikten hareket eden mistik anlayışa bulanmıştır. Bunları pekiştiren de Japon kültürel hayatının derinlerde köklenen ve her yere nüfuz eden yapılarıdır; örneğin, Konfüçyusçuluk, Budizm, samuray yaşam tarzı *bushido*, imparatora tapınma, "ailecilik", militarizm ve her şeyden önce Şintoizm. Sonuç olarak, Japonya'da popülist ultra-milliyetçiliğin yükselişi, mevcut "yasal-ussal" sisteme (İkinci Reich kısmen böyleydi) karşı bir meydan okumayla olmamıştır, ancak etkisi, böyle bir "yabancı" sistemin en öne yerleşmesini bü-

tünüyle engellemek olmuştur. Böylelikle, hızlı bir modernleşme ve saldırgan emperyalizm ile karizmatik ve geleneksel siyaset harmanını buluşturmanın temelini yaratmıştır (bkz. Barrington Moore, 1969; Gluck, 1985).

Kısaca, Japon faşizminin ortaya çıkışı için gerekli başlangıç koşulları hiç oluşmamıştır. Vaka araştırmalarına konu edildiğinde Üçüncü Reich ile 1932-sonrası Japonya arasında saptanan yapay benzerliklere rağmen hiçbir savaş önderi, hatta Tôjô bile, bırakınız Hitler'i Mussolini'nin işlevini dahi üstlenmezken, partiler dağıldığında 1940'ta kurulan Emperyal Düzen Destek Kurulu, NSDAP'tan farklı olarak, bürokratik bir kurgu olmanın ötesine geçmedi. Tüm siyasal, ekonomik ve sosyal hayat üzerindeki askerî nüfuz dahi parlamenter sürecin resmen sona ermesi anlamına gelmiyordu. Aslında, 1942'de seçim yapıldığında her zamankinden daha fazla aday vardı (bkz. Barrington Moore, 1969). Yani, 1930'larda "Japon faşist hareketinin iktidara gelmekte olduğunun" ifade edilmesi (Ó Maoláin, 1987, s. 176) bir muamma olmasının yanı sıra yanıltıcıdır.

Karşılaştırmalı araştırmalar açısından çıkarılacak sonuç şudur: İki savaş arası Japonya sağ siyasetin çeşitli renkleri ile aynı kazanda kaynıyordu ve eğer Avrupa deneyimiyle gerçek paralellikler saptanacaksa, hem keskin biçimde popülist hem de muhafazakârlık karşıtı olan ultra-milliyetçilik kıstasının yargıçlığına başvurulmalıdır ve dış görünüşe aldanmamak gerekir. Örneğin, Yeni Düzen Hareketi, emperyal ve emperyalist yönetimin beyin takımını oluşturan Showa Araştırma Kurumu'nun desteklediği bir siyasal akımdır (bkz. Fletcher, 1982). Bu arada, bazı Japon tarihçilerin *gun-fuashisumu* adlandırması (Sims, 1982), ülkenin muhafazakâr yapısını değiştirmeyi ve devlet aygıtını "totaliterleştirmeyi" yukarıdan aşağıya gerçekleştirme açısından anlam taşıyan köktenci militarizme karşılık gelir ve antifaşist bir yöne işaret eder. Eğer ilgi Japonya'nın popüler devrim ya da askerî darbe ile dönüşümü planları üzerinde yoğunlaşırsa, Avrupa faşist ve proto-faşist deneyimleri ile dolaylı paralellikler görünür hale gelir. İki savaş arası dönemde, Japonya'nın siyasal ve ahlâki yenilenmesinden Batılılaşmayı durdu-

rarak yeni bir Asya ya da Pasifik düzeni kurma yükümlülüğüne kadar geniş bir yelpazede saplantıları olan bir alt kültürden bu tür planlar bol miktarda çıkıyordu. Japonya'nın o dönemde uzun süreli bir sosyo-ekonomik ve siyasal-kültürel krizden geçiyor olması rastlantı değildir (bkz. Brown, 1955, bölümler 9-10; Morley, 1971).

Bu alt kültürün en önemli görünümlerinden biri, radikal sağ yayıncılığın filizlenmeye başlamasıdır ve bu durum polis denetçileri tarafından titizlikle belgelenmiştir (Japonya'daki resmî rejim ile faşist olduğu iddia edilen hareketler arasında ayrım yapılması gerektiğine işaret eden bir durum). Kayıtlara göre Şubat 1936'da elli bir sağcı dergi, 89.000'in üzerinde de sürüm vardı ve yeniden kırsallaşmadan ("idealist Japonculuk") gelenek ve sınai kapitalizmin çeşitli harmanlanmalarına ("yenilenmeci Japonculuk") ve geleneğin devlet sosyalizmi ile kaynaşmasına ("devlet sosyalizmi") kadar geniş bir yelpazede radikal programlar üreterek yeni bir düzen için çeşitli tasarılar sunuyorlardı. Ancak imparator kültünün hepsi için merkezî önemde olması, radikalizmi bakımından faşist olma seviyesinin altında bir şeyle uğraştığımızı tespit eden Kasza'nın düşüncesini (1984) doğrular.

Aynı yargı sırasıyla 15 Mayıs 1932 ve 26 Şubat 1936'da vuku bulan iki başarısız askerî darbe için de geçerlidir. Çoğu darbeyle bütünüyle çelişecek bir biçimde (bkz. Pinkney, 1990), darbeleri yürüten Genç Subaylar, ülkenin pek yakında değişimden geçeceğini öngören kapsamlı bir siyasal görüşten esinlenmişlerdi. Bu görüşün habercisi olan etik ilkeler Niçiren Budizmi *bushido*'dan ve kararlı eylemin safiyetini ön plana çıkaran bir tür Konfüçyusçuluktan (Öyömei) etkilenirken (Gentile'nin "edimselciliği" ile karş., yukarıda s. 68), altta yatan tarih felsefesi Meiji Restorasyonu'nun ve Japonya'nın Asya'yı Batı emperyalizmi ve çöküşten kurtarma konusundaki tarihsel misyonunun devrimci yorumuna dayanıyordu. Bu iki bileşen ilk defa, 1919'da Kita Ikki tarafından yayımlanan ve pratikte subaylar tarafından yeni düzenin kutsal metni muamelesi gören "Japonya'nın Yeniden Yapılanma Planı"nda bir araya getirilmiş-

tir (bkz. Wilson, 1969; Shillony, 1973). Başkaldırılarına meşruiyet kazandırmak üzere hem manifestolarında hem de girişimlerinde kullandıkları abartılı palingenetik betimsel dile rağmen, kutsal imparator Hirohito'nun yeni Japonya'nın temel taşı konumunda görülmesi, faşizm ile kurulan koşutlukları oldukça yanıltıcı kılar ve bunu en iyi kendileri bilmektedir: "Biz sağcı da değiliz solcu da. Komünizme karşıyız, ama faşizmi de reddediyoruz. Amacımız doğrudan Emperyal düzeni sağlayacak yenilenme-devrimdir (*ishin no kakumei*)" (Shillony, 1973, s. 80).

Ayrıca, geleneksel Japon kurumlarını yeterince radikal biçimde reddederek bizim ideal tip faşizm ölçütlerimizi karşılayan bir hareket olan *Tohokai* ya da Doğu Topluluğu vardır. Salgado'nun Bütünselciliği gibi, özellikle dış tuzaklar göz önüne alındığında, hareket şüphesiz "doğrudan bir Hitler ve Mussolini taklididir" (Payne, 1984, s. 273) –örneğin, destekçileri pazı bantlarında Japonca "Doğu" anlamına gelen bir karakterin yer aldığı siyah gömlek giyerler– ancak ideolojik düzeyde taklitçi faşizm olduklarını söylemek zordur. Programı, kurucusu Seigō Nakano tarafından ayrıntılandırılmış oldukça ilginç bir siyasal mittir. Nakano'nun birçok anahtar kaynak ve kuramı, özellikle de 1871'de başarısız Satsuma İsyanı'nı yöneten Samurai Saigō ile ilgili aşırı hayranlığı, Genç Subaylar ya da Kita Ikki ile ortaktır. Onlar gibi, Nakano Meiji Restorasyonu'nun "gerçek" potansiyelini somutlaştırmak için imparatorun halkı üstünde doğrudan hâkimiyet kurması yönündeki çaresiz öneriyi çıkar yol olarak görmüştür ve şimdi Hirohito yönetimindeki Showa döneminde bu restorasyon gerçekleşecektir. Ancak Nakano'nun yakında gerçekleşecek devrim görüşü bir yönüyle Genç Subaylar'dan ya da Kita Ikki'den ayrılır. Onun için, imparator kutsal anlamda aydınlanmış bir otokrat değil de halk egemenliğinin temelini oluşturan, her bireyde bulunan tanrısal potansiyelin sembolüdür. Çevresinde gördüğü milli zafiyet ve çöküş emarelerinin yol açtığı saplantıyla, Showa Japonyası ve Fransa'daki *ancien régime*'in yıkılmasına yol açan kriz arasında derin koşutluklar bulur ve bir noktada bu paralellikler onu liberal kampa yöneltir.

Ancak, 1931'de giderek artan anarşi Nakano'nun reformizmden umudu kesmesine neden olur ve bunun yerine, sınıf bölünmeleri ile sağ ve sol arasındaki ayrımı aşmayı sağlayacak devrimci popülizmin bir dip dalgasına yüzünü çevirir. Böylesi bir dalganın Meiji döneminin başlarında oluşmaya başladığına inanmaktadır ve bu –eğer bir zamanlar Saigō'nun yaptığı gibi, halkın enerjisini yönlendirme yeteneğine sahip yeni bir milli kahraman tarafından yönetilirse– ülkeyi kültürel ve manevi olarak yenileyecek bir "ahlâki toplum"un temelini meydana getirecektir. Aynı zamanda bu, kendi adlandırmasıyla bir "sosyal milliyetçilik" türüyle de sosyo-ekonomik açıdan canlılık kazanacaktır (o kadar şeyin arasında, Britanya Fabianlarından etkilenmiştir). Nakano, Avrupa faşizmini körü körüne taklit etmez ve (1938'de karşılaştığı) Mussolini ve Hitler'i, İtalya ve Almanya'nın "kendi" Saigōlerini bulduklarının kanıtı olarak görür. Onlar, Öyōmei sezgiciliğinde öngörülen düşünce ve eylem birliğini sağlamışlar, kendi milletlerine *tenka hitori o motte okoru*, kaba bir çeviriyle söylersek, "dünyada tek başına ayağa kalkabilme gücünü" vermişlerdir. Ancak toplumsal tabanını genişletmek, en başarılı olduğu dönemde dahi (1937'de on bir koltuk) Doğu Topluluğu'nun seçim performansını iyileştirmek ve Japonya dışı kitle gösterilerine katılmak gibi planlı girişimler bile 1940'ta hareketin diğer partilerle birlikte bitirilmesini engellemek açısından çok cılız popülist coşku gösterileri olarak kalır. Yılmayan Nakano yeni Japonya mücadelesine tek başına devam eder ve bu inatçılığın ödülü 1942'de ev hapsine mahkûm edilmek olur ve bunun üzerine, gerçek bir samurai için tek çıkış yolu olan *seppuku*'ya [Harakiri yerine kullanılan sözcük – ç.n.] ya da başka bir deyişle, karnını yarma ritüeline başvurur (Najita, 1971; Shillony, 1981).

Güçlü bir ultra-sağ yaratan çok büyük sosyo-politik çalkantı dönemlerinde dahi, en adanmış faşist ideologların bile radikal derecede yeni türden bir yeniden doğan milli toplum yaklaşımı için, eğer egemen kültüre aykırı görülüyorsa önemli bir yandaş desteği kazanmasının mümkün olmadığını Nakano'nun kaderi bize gösteriyor. Her durumda, bir kitle hareketi yarat-

mış olsaydı bile, böylesine iyi "mevzilenmiş" bir emperyal, aristokrat ve askerî yeni muhafazakâr yönetici kast karşısında etkin bir hamleyi asla gerçekleştiremezdi. Bu kastın askerî yenilgi ile 1945'te ortadan kaldırılması "sistem dışı" sağın sonunu ifade etmez (bkz. Morris, 1960). Seksenlerin ortasında Japonya'da hâlâ 120.000 aktivist ve yandaşı olan, elli devrimci milliyetçi grup vardı (Ó Maoláin, 1987, s. 176-7). Bunların arasında yer alan, liberalizm ve tüketimcilik gibi "yabancı" etkilerin Japon toplumunda yol açtığı tahribata karşı kişisel savaşlarında iki önemli yazar, Hayashi ve Mishima, Nakano örneğini izlemediler. 25 Kasım 1970'te Genç Subaylar ayaklanmasını tekrar sahneleme girişimi nedeniyle (başarısızlık ve *seppuku*'ya başvurma ile sonuçlanmıştır) Mishima'nın kazandığı kült-statü ve Showa Restorasyon Birliği'nin varlığı, çağdaş Japonya'nın kendine özgü ve ithal edilemez olan, "muhafazakâr devrimci" ancak mevcut haliyle faşizm olmayan (etkisiz) akımları oluşturma kabiliyetine hâlâ sahip olduğunu gösterir.

Afrika'da faşizm

Son bölümdeki iki savaş arası Latin Amerika ve Japonya araştırmaları Portekiz, İspanya ve Doğu Avrupa ile ilişkilendirilmeleri bağlamında nomotetik addedildiğinde basit bir örüntü ön plana çıkar. Geleneksel toplumun parçalandığı ve süregiden bir sosyo-politik istikrarsızlıkla bağlantılı olarak kurumların görünüşte liberalleştiği her durumda ultra-sağ, liberalizm ve sosyalizme üstün gelir. Ancak, milli zafiyet ve "anarşinin" derindeki nedenlerinin üstesinden gelme iddiasındaki hareketler ya radikal bir popülizm ya da (bizim ideal tip) faşizmimize yaklaşmak için gerekli palingenetik mitten yoksun iken millete kanun ve düzen, dinamizm ya da emperyal kudret vadeden otoriter rejimler şaşmaz bir biçimde antifaşisttir, meşruiyetlerinin ana dayanağı olarak popülist uzlaşıyı teşvik ettiklerinde bile. (Faşizm ve Nazizmin başarılı olduğu ülkelerde liberalleşme sürecinin *gelişkin* ve *yapısal olarak kusurlu* olduğu gerçeğinin ne anlam ifade ettiği son bölümde ele alınacaktır.) Bu düşünce çizgisini

biraz daha ileri taşıyacak olursak, sekülerleşmenin ve "millileştirmenin" asgari seviyede olduğu ülkelerin, bırakın faşizmi, ultra-sağın ortaya çıkış koşullarını yaratamayacağı açıktır.

Diğer bir deyişle, geleneksel dinî kültürün Batılılaşmaya ciddi bir direniş gösterdiği eski sömürgeler ve dominyonlar ya da devlet komünizmi sistemine zorla katılan veya yörüngesine girenler de –yani Ortadoğu, Hint yarımadası, Orta ve Uzak Asya, Endonezya– dahil olmak üzere, dünyanın bu bölümlerinde faşizm ortaya çıkamazdı, zira faşizmin ön gerektirdiği tarihsel bilinç, popüler ultra-milliyetçilik ya da Anka miti için gerekli zemin yoktu. Ortadoğu'da ortaya çıkan proto-faşist hareket Lübnan Falanjistlerinin 1936'da, Müslüman değil Maruni Hıristiyan olan ve dolayısıyla da Çağdaş Avrupa'daki paramiliter faşizmi taklit etmeyi doğal karşılayan Arap Milliyetçileri tarafından kurulmuş olması anlamlıdır (aslında bu grup bile savaşa kadar faşist mirastan resmen sıyrılmıştır). Bu, Salgado ve Nakano örneklerinin de gösterdiği gibi, faşizmin özünde Avrupalı bir olgu olduğu anlamına gelmez, ancak kendine yer bulması için popülist milliyetçilik ve seküler ulus devlet gibi iki savaş arası Avrupa'da yayılan sosyo-politik güçler konjonktürünün varlığı gereklidir.

Bu gözlemin sonucu, Afrika'da da, hem sömürgecilik öncesinde hem de sonrasında, faşizmin önkoşullarının hiç olmadığıdır. Hem geleneksel kültür kalabalık ve "kitleselleşmeyen" çoğunluğun yaşamları üzerindeki hâkimiyetini sürdürmüş hem de "millet" her durumda "anavatanın" yönetsel hizbi (yani sömürgeleştirici gücü) addedilmiş ve mevcut kabile kültürü ve bölgesel ilişkileriyle temasını en az seviyede tutmuştur. Sonuç olarak, 1945 sonrası ortaya çıkan birçok özgürlükçü hareket ya da miras aldıkları yapay milli mevcudiyeti eşit derecede yapay temsilî demokrasi pahasına koruyan ultra-sol veya ultra-sağ eğilimli kişisel ya da askerî diktatörlükler, milli Anka kuşu mitini canlandıramamıştır. Bu genellemenin tabii ki en önemli istisnası Güney Afrika'dır. Daha önce Avrupa'nın mülkü olan ulus devletler arasında sadece Güney Afrika'da siyasal ve ekonomik hegemonya hâlâ (çoktan beri yerelleşen) beyaz azınlı-

ğın ellerindedir ve 19. yüzyıl sömürgecilik koşullarını otokratça *içeriden* dayatarak sürdürmektedirler.

Bu bütünüyle istisnai ve savunulamaz durumun acı meyvesi ise "ırksal ayrıcalıklı burjuva demokrasisi"dir (Davies ve ark., 1988, s. 131) ya da başka bir ideolojik gözle bakarsak, yurttaşlarının sivil haklarını ve özgürlüklerini beyazdan siyaha doğru değişen ırksal üstünlük ölçeğine göre paylaştıran benzersiz bir ultra-sağ rejim olarak görülebilir. Batı tarzı demokratik sistemin rejimin sürdürülmesi yükümlülüğüne ters bir mantıkla uyarlanarak vatandaşlarının ekseriyetine karşı bir polis devleti biçiminde işletilmesi, (siyah ve beyazların oluşturduğu) güçlü bir reformist muhalefet ve (ağırlıkla siyahların oluşturduğu) bir devrimci muhalefet yaratmıştır. Aynı zamanda, resmî politikadaki herhangi bir "yumuşama girişimini" engellemeye kararlı (ve tamamıyla beyazlardan oluşan) çok etkili bir ultra-sağın oluşmasına da neden olmuştur. Savaş sonrasındaki sömürgelerin bağımsızlık kazanması akımı karşısında hükümetin Kral Knud tarzı bir duruş sergileme kararının yarattığı giderek büyüyen yapısal gerilimden çıkarılacak anlam, ele aldığımız tüm diğer ülkelerden açıkça farklı olarak, Güney Afrika'nın faşizme sağladığı gelişim ortamının daha az değil daha çok verimli hale geldiğidir.

1991 Şubat ayında de Klerk'in ırkçılığın yasal ve kurumsal temelini kaldırma kararını resmen açıklaması, hem reformist hem de gericiler ile rejimi liberaller, komünistler, siyahlar ve Yahudilerin elinde yıkılmaktan ancak radikal derecede yeni bir rejim türünün kurtaracağına inananlar arasındaki uçurumun derinleşmesine yol açtı. Bu tür görüşlerin kaynaklarından biri, geçmişi 1930'lara kadar uzanan Nazizmin bir koludur ve varlığının bilinir hale gelmesi Birinci Dünya Savaşı sonrasında Güney Afrika'nın Alman Güney Batı Afrika'ya ilhakı ile kriz mağduru Alman göçmenlerin buraya akınıdır. Nihai olarak ülkeyi Üçüncü Reich'a katmak amacıyla kurumlarının şekillendirilmesi yönündeki Nazi girişimleri karşısında Güney Afrika'nın edilgen kalmasının bir nedeni budur. 1936'ya gelinirken NSDAP, Hitler Gençliği, İşçi Cephesi ve Kış Yar-

dımı şubelerinin çoğalması, iktidardaki Birlik Partisi'nin Nazi örgütlerini yasaklaması için yeterince gerekçe sağlıyordu, ancak bu tedbirin yegâne sonucu 1933'te SA'ya öykünerek kurulan Gri Gömlekliler hareketinin antisemitik propagandayı yoğunlaştırması oldu.

Aslında Güney Afrika'nın Alman faşizmi ithal etmeye gereksinimi yoktu, zira yerel bir ultra-milliyetçilik kaynağı olan *Broederbond* ya da Kardeşler Birliği'ne sahipti. *Broederbond* ilk olarak, 1909 Güney Afrika Yasası'nın dayattığı Hollanda ve Britanya sömürgeleri içinde karakteristik Afrikaner kimliğini korumak amacıyla 1918'de kuruldu, fakat zamanla ülkenin siyasal, eğitimsel, hukuki ve bürokratik yapılarının, özellikle de polis ve silahlı kuvvetlerin üst kademelerine geçişimle etkisi yayılan yarı gizli bir cemiyete dönüştü (Serfontein, 1979). Böylesi bir yaygınlığın sonucu, 1930'lar boyunca Nazi Aryan ırkçılığı ve antisemitizminin iki yerel ideolojik dil ile harmanlanması oldu: Hollanda Reform Kilisesi Protestanlığının yoz bir biçimine dayalı dinî siyaset ve gelecekteki Afrikaner milletinin nüvesini Boer yerleşimcilerinin 1838'deki Büyük Kağnı Göçü ile zirvesine ulaşan göçünde gören epik bir "köken miti" (bkz. Muller, 1981, bölüm 9). Sonuç benzersiz bir palingenetik siyaset tarzı oldu: "Hıristiyan Milliyetçiliği" (Bloomberg, 1981). 1925'ten 1939'a kadar başbakanlık yapan Hertzog'un bile savaş yaklaştıkça Nazizmin "Afrikanerlerin ahlâki ve dinî bakış açısına uyduğuna" ve "yeni bir dünya düzeninin yaklaşmakta" olduğuna ikna olmaya başlaması, Anglo-santrik düşünce egemenliğine karşı savaşta *Broederbond*'un ne denli başarılı olduğunun göstergesidir (Bunting, 1969, s. 58).

Faşizmin ideolojik dinamikleri bağlamında bundan ilham alarak iki savaş arası Güney Afrika'da öne çıkan en önemli grup, büyük ölçüde taklitçi Gri Gömlekliler değil, ağırlıkla yerel ultra-milliyetçiliğe yaslanan *Ossewa Brandwag* (OB) [kağnı gözcüsü – ç.n.] olmuştur. Bu isim, kader ya da tesadüf, tam da Britanya ve Hollanda toplumları arasındaki sürekli gerilimin Avrupa'daki olaylar arifesinde zirve yaptığı zamana rastlayan Büyük Kağnı Göçü'nün yüzüncü yıl kutlamalarında zincirlerin-

den boşalan popülist Afrikaner bilincinin hareketlenmesini akla getirir. "Tek Tanrı - Tek Din - Tek Halk" sloganının özetlediği palingenetik mit ile harekete geçen OB'nin ya da daha doğru ifadesiyle paramiliter kanadı olan *Stormjaers*'in (Fırtına Birlikleri) Nazi yanlısı müdahaleci hedefi benimsemesi, savaş arifesinde parti politikalarının Smuts gibi Britanya müdahaleciliği yandaşları ile Britanya tarafında savaşmaya şiddetle karşı çıkan Hertzog ve Malan gibi "tarafsızlar" arasında bölünmesi ile eşzamanlıydı. Üçüncü Reich'ın yenilgisi, askerî darbeyle iktidarı ele geçirmek için OB'nin yürüttüğü Weissdorn Operasyonu'nun kaderini çizdi ve aynı zamanda iki küçük faşist grubun, Yeni Düzen ve *Boerenasie*'nin (aslında Boer Milleti 1967'de hâlâ aktif idi, bkz. Eisenberg, s. 304-5) sürdürdüğü paralel mücadeleler de son buldu.

Sonunda *völkisch* milliyetçiliğin Afrikaner eşdeğerini devletin temel hukukuna dahil eden, faşist rejim değil bir siyasal parti oldu. (Önce "Arındırılmış" sonra "Yeniden Birleştirilmiş") Milli Parti, hem *Broederbond* hem de *Ossewa Brandwag*'ın etkisiyle giderek sağa kaydı – geleceğin iki milliyetçi başbakanı Vorster ve Botha'nın ilk ideolojik deneyimlerini her ikisine de üye olarak kazanmaları ya da savaştan sonra Gri Gömleklilerin Milliyetçi Parti ile birleşmeleri rastlantı değildir. Oysa katı "Hıristiyan Sosyalistler" ve köktenci düşüncenin diğer beyaz üstünlüğü savunucuları için Milliyetçi rejimin müsamaha ettiği türden bir çoğulculuk bile tehlikeliydi, "yıkıcı" liberal, Yahudi ve komünist etkilere kapı aralıyordu ve oy hakkı olmayan siyah çoğunluğun devrimci arzularını körüklüyordu. Verwoerd, Vorster ve Botha'nın uyguladığı *verkrampte* (geçiş) politikalarının de Klerk'in yeni liberalleşme yönteminin yolunu açması ile en büyük kâbusları artık gerçekleşmiş görünüyordu ve *Broederbond* bile artık *verligte* ("aydınlanmış") bir tutum sergileyerek, beyaz azınlığa özel bir statü verilmesi kaydıyla da olsa, evrensel oy hakkına geçişin olabilirliğini tartışıyordu. İktidardaki Milliyetçi Parti'nin erken liberalleşme hamleleri karşısında aşırı sağın tepkileri yeni partiler doğurdu: 1969'da kurulan Herstigte Nasionale Party (Yeniden Yapılanan Milliyetçi

Parti) ve 1982'de *Broederbond*'un eski başkanı Treurnicht liderliğinde kurulan Muhafazakâr Parti. Bu arada ultra-sağın tepkisi post-liberal Güney Afrika için sürdürdükleri kampanyayı yoğunlaştırmak oldu. Afrikaner faşizmin en saf örneği şüphesiz Oranj İşçileri Birliği'dir [*Oranjewerkers*: Güney Afrika'daki ayrımcı Afrikaner siyasal hareket – ç. n.]. "Sadece beyazların" bulunduğu bağımsız Orania'da Afrikaner milletini korumaya kararlıdırlar ve birleşme öncesinin Boer cenneti Orange Free State'i [Bağımsız Oranj Devleti: 19. yüzyılın ikinci yarısında Güney Afrika'da kurulan ve adını sınırını da çizen Oranj nehrinden alan bağımsız Boer Cumhuriyeti – ç. n.] baz alırlar. 1986'da sayıları sadece 2.000'dir, ancak *apartheid* duvarlarının yerle bir olduğu bir Güney Afrika korkusu şüphesiz sayılarını kabartacaktır. Faşizmin daha tanıdık ve daha tehditkâr bir türünü, 1973'te Terbanche (şimdiki ifadesiyle Terre'Blanche) tarafından kurulan *Afrikaner Weerstandsbeweging* (Afrikaner Direniş Hareketi, AWB) temsil ediyor ve şu anda 50.000 olan üye sayıları giderek artıyor.

AWB'nin ideolojik öncülleri, taklitçi bir Nazizm ile bezenmiş –özellikle de antisemitizmi ve ritüelleriyle– köktenci Hıristiyan Sosyalizminden (büyük ölçüde *Voortrekker* mitinden oluşur) türemiştir. Ortaya çıkan kokteyl AWB'nin logosunda simgelenir: Vahiy Kitabı'nda yer alan, Tanrı'nın sayısı olan 777'nin [logo üç adet yediden oluşur – ç. n.] Şeytan'ın sayısı olan 666 karşısındaki zaferini simgeler ve öylesine tasarlanmıştır ki bir afiş ya da pazı bandı üzerinde yer aldığında gamalı haç izlenimi yaratır. AWB'nin varlık nedeni, korkulan siyah başkaldırıyı ezebilecek bir gücün çekirdeğini oluşturmak ve böylelikle Afrikanerlerin gerçek bir milli toplum içinde yaşamalarını sağlayacak *Boerevolkstaat*'ın kuruluşunun yolunu açmaktır (ve Oranialılardan farklı olarak siyah işgücünü de muhafaza etme isteğindedirler). Programın ilk bölümü boş bir söylemden ibaret değildir, zira şiddet yanlısı paramiliter kolu –Storm Falcons'u– yönlendirmenin yanı sıra, "sorun çıkaranlara" ağır ceza vermek üzere, yetkisi olmadığı halde düzen sağlamaya çalışan ırkçı bir ağ olan Brandwag'ı denetimi altın-

da tutar. 1986'da CPSA ve HNP'nin ortaklaşa düzenlediği yüksek katılımlı miting iktidara giden "yasal" yollara ilgisini gösterir. Mandela serbest bırakıldığından beri AWB de Klerk'e yönelik tepkinin öncüsü konumundadır.

AWB, Güney Afrika'da savaş sonrası faşist kültürün sadece en bilinen ürünüdür ve keskinliği ve yaygınlığıyla bugün bile 1930'ların Romanyası'yla ("liberal" siyaset merkezinin aşırı sağda olduğu dönem) kıyaslanabilir. Gerilla grupları (*Witkommando*), gençlik hareketi (*Voortrekker*), ırksal "hakikatleri" yayma organizasyonu (Milli Forum) ve tarihinin (*Volkswag*) yanı sıra ultra-sağ düşüncenin akla gelebilecek tüm lehçelerinde gerek ithal gerek yerel üretim literatür neşreden muazzam yayıncılık sanayii ile övünebilir. Ku Klux Klan ya da Britanya Milli Cephesi gibi gruplara mensup olanların ve UNIDO gibi Batı'yı çöküşten ve ırksal bozulmadan kurtarmanın peşinde koşan pek tanınmayan grupların üyelerinin göç edebilecekleri doğal çevreyi oluşturur (bkz. Hill, 1988, bölüm 2). Tüm dünyadaki faşistlerin ve ırkçıların Güney Afrika'yı güçlü milliyetçilik ile onu yıkmak isteyen güçlerin –yani Marksistlerin ve Liberallerin benzer biçimde öne sürdüğü tiksinilen "Tek Dünya ideolojisi"– arasındaki çelişkinin cephe hattı olarak görmesi boşuna değildir (bkz. örneğin neofaşist dergi *Nation Europa*, Mayıs/Haziran 1989, bu sayı bütünüyle Güney Afrika'ya ayrılmıştır).

1945'in Güney Afrika siyasetinde faşizmin önemli bir güç olmasına neden fiilen son vermediğine Afrikaner milli karakteriyle ilgili kuramlar dışında verilecek cevap, iki savaş arası dönemde büyümesine de yol açan aynı ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal yapısal çelişkilerin son zamanlardaki yoğunlaşması ve devamlılığı olacaktır. De Klerk'in bu çelişkileri ortadan kaldıracağını deklare etmesi Güney Afrika faşizmlerini kitle hareketine dönüştürerek örneğin Salgado'nun AIB'si ile eşdeğer hale getirebilir, ancak iki savaş arası dönemdeki ataları gibi o da uzun dönemli hedeflerini gerçekleştirme konusunda başarısızlığa mahkümdur.

Savaş sonrası Avrupa faşizmleri

Güney Afrika'dan farklı olarak Avrupa'nın savaş sonrası koşulları faşizmin önemli bir muhalif güç olarak serpilmesine imkân verecek bir mikro iklimin oluşumuna meydan vermedi. Rus İmparatorluğu'na zorla dahil edilen ülkelerde ultra-milliyetçilik diğer yerel siyasal inisiyatifler gibi fiilen boğuldu. Bu arada Batı toplumlarında, Üçüncü Reich'ın ve onu ortadan kaldırmak üzere sürdürülen savaşın sebep olduğu eşi görülmemiş boyuttaki acılar kısa süre sonra eşi görülmemiş istikrarda ve refah düzeyinde bir liberal-kapitalist dönemin yolunu açtı. Bunun sonucu, ana akım popülist güçlerin faşist ideologların onlar için oyduğu kanallardan akmayı inatla reddetmesi oldu. Yani, devrimci bir güç olarak Avrupa faşizminin 1945'ten beri bir hükmü kalmamıştı. Ancak siyasal bir alt kültür olarak, sadece varlığını sürdürme konusunda değil, aynı zamanda kendini içinde bulduğu değişen çevreye uydurma konusunda da güçlü bir yetenek sergiledi.

Öyleyse, çağdaş Avrupa faşizmi araştırmacılarını bekleyen ilk sorun onun izlerini keşfetmek değildir, çok sayıdaki tezahürünü ultra-sağ olguların olağanüstü çoğalışından ayırabilmektir ki bu durumu paradoksal biçimde çoğulculuğa bağlı toplumlar üretir ve gelişimleri için 1945'ten beri neredeyse yarım yüzyıl geride kalırken iki savaş arası dönemde sadece yirmi yılları olmuştur. Ortaya çıkan sınıflandırma sorununun nasıl baş ağrıttığı, Ó Maoláin'in radikal sağ için hazırladığı "küresel rehber"de (1987) Avrupa ülkeleri için yapılan girişlerde açıkça sergilenir. Sadece Birleşik Krallık için elli beş giriş vardır ve ek olarak da altmıştan fazla feshedilmiş örgüt söz konusudur. (Rehber, savaş sonrası faşist örgütlerin çokluğunu ve küresel faaliyet alanlarını değerlendirmesi bakımından eşsizdir, fakat faşist olmayan örgütler ayıklanmalıdır.) Aşağıdaki genel değerlendirme ilkelerini derinleştirebilmek için özellikle Avrupa üzerinde odaklanan diğer kaynaklarla desteklemek gerekir: Örneğin Beyme, 1988; Ford, 1990; Harris, 1990; Hainsworth, 1992; Larsen, 1993. Ancak ideal tipimizi araştırmamızla ilgisi olmayan siyaset türlerini kesip atmak için budama makası gibi

kullanırsak (bazıları bunu pala olarak görebilir) konu en azından üstesinden gelinebilir boyutlara indirilmiş olur. Bilhassa dışarıda bırakılanlar şunlardır:

(i) Gerici askerî rejimler ya da diktatörlük rejimleri (1930'lardan arda kalan Franco ve Salazar rejimleri ya da yine savaş öncesi otoriterlik biçimlerinden miras kalan, 1967-73 Yunan "albaylar rejimi");

(ii) Politikalarında ve aldıkları pozisyonda neofaşist unsurlar barındırsalar da (bu nokta aşağıda açıklanacaktır) ırk, göç ve milliyetçilik konularındaki liberalizm karşıtlıkları "devrimci" değil "reformist" olan aşırı sağ kanat siyasal partiler. Bu ölçüt Le Pen'in *Front National*'ini dışarıda bırakır (bkz. Harris, 1990, bölüm 3; Vaughan, 1991);

(iii) Liberal demokrasinin aşırı sağı ile onun kurumlarını ve ilkelerini sorgulayan "ultra-sağ" arasındaki uç noktada duran antisosyalist, devlet karşıtı, seçkinci muhafazakârlık biçimleri (örneğin Britanya'dan *Salisbury Review* ya da Monday Club);

(iv) Yayınsal ya da eylemsel faaliyetleri tek hedefli olan gruplar, örneğin yeni bir düzen projesi olmayan dolayısıyla da statüko içinde aşırı sağ kanat baskı grubu işlevi gören antisosyalist, göçmen karşıtı, antisemitik hareketler (örneğin Britanya'da göç karşıtı WISE ya da antikomünist Freedom Association).

(v) Fazlasıyla palingenetik bir söylem kullandıkları ve terörize edici ve dolayısıyla da büyük ölçüde demokrasi dışı araçlara başvurdukları halde demokratik *hedefler* için mücadele eden ayrımcı ve irredantist milliyetçiler (yani, bağımsızlığını kazanmış veya yeniden birleşmiş milli topluluklar ki kendi liberal –ya da demokratik sosyalist– devletlerinde yaşarlar ve bu nedenle de ultra-milliyetçi değillerdir; örneğin IRA'nın ya da Bask'ın bazı hiziplerinin yanı sıra Kıbrıs Türk milliyetçileri).

Ağırlıklı olarak liberal hedefler ve liberalizm karşıtı araçlar melezleşmesinin en bilinen tarihsel örneği si-

yonizmdir. Yahudi tarihinin oldukça ayrıntılı palingenetik bir kurgusundan esinlenerek 19. yüzyıl sonları Avrupası'nda ortaya çıkmıştır. Barındırdığı çok sayıda hizipten biri olan "revizyonistler", geleceğin Yahudi devletinde demokratik kurumları reddederek, tanımladığımız faşizm ile yakın akrabalık sergilerler (bkz. Avineri, 1981, bölüm 15; Shavit, 1988). Bu Yahudi ultra-milliyetçilik damarının modern örnekleri, çağdaş İsrail'deki *Tzomet* veya radikal Filistin karşıtı ve yayılmacı hedeflerin peşinde koşan Yenilenmiş Siyonizm Partisi gibi küçük bazı gruplardır (bkz. Mergui ve Simonnot, 1987).

(vi) Fransa'daki ultra-Katolik Milli Restorasyon ya da 1990'da Birleşik Krallığı "bölgesel olmayan İslâm devleti" ilan eden, Büyük Britanya'daki İslâmcı Parti ile özdeşleştirilen türden köktenci dinî siyasetler. (Yahudi eşdeğeri National Religious Party.)

Böylece dışarıda bırakılanlara rağmen savaş sonrası Avrupa'da daha yüzlerce aktivist ve yayınsal örgütlenme mevcuttur ve bunların nüvesel siyasal mitlerinin palingenetik ultra-milliyetçiliğin bir permütasyonu olduğu gösterilebilir, ancak tüm ütopyacı politikalarda içkin olan geçiciliğin/uçuculuğun belirlediği, her bir Avrupa ülkesinde mevcut olan benzersiz konjonktürel ve tarihsel etmenler nedeniyle ideolojik görünümleri fazlasıyla heterojendir. Sonuç olarak, onları temel doktrin, hedef ve taktiklerine göre (Ó Maoláin'in kullandığı alt bölümlemelerde gösterildiği gibi) sınıflandırabilmek için karmaşık bir taksonomik eleğe ihtiyacımız vardır. Bu bilgiler coğrafi etki, yaşam süresinin uzunluğu (ya da genellikle olduğu gibi kısalığı), çap ve toplumsal taban, liderlik, finansman, ulusal ve uluslararası bağlantı ağına dair bulgularla desteklenmelidir ki kapsamlı bir değerlendirme ortaya çıkabilsin. Böylesi bir girişim bu kitabın kapsamını aşsa da savaş sonrası faşizmi için fazlasıyla deneysel kendi alt bölümlemelerimi sunmalıyım. Öne çıkan niteliklerine ilişkin gözlemlerin boşlukta yapılmadığı ancak böyle anlaşılacaktır.

Nostaljik faşizm/neo-nazizm

1945-sonrası Avrupa şartlarına uyarlanmış program ve taktikleri kullanarak, iki savaş arası faşist hareketlerin dünya görüşlerini ve mücadelelerini izleyen oluşumları ifade eder:

(i) İki savaş arası hareketleri diriltmeye çalışan fazlasıyla marjinal ve başarısız girişimler. Örneğin Norveç'te *Nasjonal Sumling* (yetmişlerde faaldi), neo-Rexist *Rex National* ve *Mouvement Social Belge*; Britanya'da Union Movement (1948-78), Action Society (1978-) ve artık Oswald Mosley ve Mosleycilerin siyasal hırslarının aracı haline gelen ultra-sağ için bir şemsiye örgüt işlevi gören League of St. George (1974-). Fransız faşistleri savaş sonrası dönemin hemen başında yeniden örgütlenmeye çalışarak birçok kısa ömürlü oluşum yarattılar (bkz. Algazy, 1984, bölüm 2) ve 1980'lerin sonunda Paris öğrenci çevrelerinde *Action Française* yeniden canlandı. 1976 itibariyle İspanya'da Falange gömleğini giymek için dört parti mücadele ediyordu (bkz. Ellwood, 1991, s. 149). Szálasi'nin Arrow Cross'unun ve St. Michael Lejyonu'nun doğrudan devamı olan ve Avustralya'da yaşayan antikomünist Macarları ve Romanyalıları bir araya getiren Macar Hareketi gibi sürgündeki nostaljik partilere de değinmek gerekir.

(ii) İki savaş arası bir hareketin yeniden canlanarak milli siyasal hayatın demirbaşı sayılacak kadar uzun bir süre yaşayabilen (giderek marjinalleşip artık yok olmaya yüz tutsa da) tek örneği olan İtalya'daki *Movimento Sociale Italiano* (MSI). Mussolini'nin Saló Cumhuriyeti'nde propagandanın başında bulunmuş olan Almirante tarafından kurulmuş ve 1988'deki ölümüne kadar onun tarafından yönetilmiş olan MSI, tam teşekküllü bir neofaşist parti olabilecek şekilde "nostaljik" neo-Faşist köklerini genişleterek (bu ayrım aşağıda açıklanacaktır) çeyrek milyon üyeye, ulusal parlamentoda ve Avrupa Parlamentosu'nda koltuklara, üç terörist grup *Nuclei Armati Rivoluzionari*, *Terza Posizione* ve *Ordine Nuovo* de dahil neofaşist ak-

tivistlerle bağlantılara sahip olmuştur (bkz. Rosenbaum, 1975; Chiarini, 1991; Cheles, 1991).

(iii) Federal Cumhuriyette fiilen süren çok farklı ekonomik büyüme ve siyasal istikrar koşullarında, yeni bir düzen için Nazi mücadelesini devam ettirme girişimi olarak başlayan sayısız gruplaşma (zaman zaman Avusturya'daki kardeş örgütlerle dirsek temasındadırlar). Bu "nostaljik Nazizm" ve Almanya dışındaki taklitçi Nazizm, birlikte "neo-Nazizm" alanını kaplarlar (aslında terim daha profesyonel anlamda kullanılabilirdi: Bkz. Husbands, 1991, s. 86-9). Neo-Nazizm hiçbir zaman kaynaşmış tek bir güç olmamış, bunun yerine, fazlasıyla hizipleşmiş ve "bölünerek üreyen" bir siyasal alt kültür yaratmıştır. NSDAP geniş bir birleşme zemini sağlamadan önceki *Los-von-Weimar* hareketinin izlerini taşır (bkz. Benz, 1989, bölümler 1-3, 5-7, 9, 14). Bu *Los-von-der-Bundesrepublic* hareketine katılanlar Üçüncü Reich'a hizmet etmiş sabit fikirli Nazilerdir, ancak doğal fire verme süreci nedeniyle meydana gelen kayıp genç nesillerden sürekli ancak yavaş katılımlarla kısmen kapatılır.

Örgütlenme anlamında nostaljik Nazizmin bünyesinde; eski asker örgütlenmeleri, en başta da hâlâ faal olan Waffen SS Üyeleri Yardımlaşma Derneği (HIAG); yayınevleri (örneğin Christophersen'in *Kritik Verlag*'ı) ve dergiler (mesela *Der neue Beobachter*); 1974-1980 arası faal olan Hoffmann Askerî Spor Grubu'ndan (WSG-Hoffmann) Nagold Shock Troop'a (1985'te çok etkindi) ya da 1986'da Berlin Duvarı'na düzenlenen bombalı saldırıyı üstlenen Milli Ayaklanma Halk Cephesi gibi daha da belirsiz oluşumlara kadar bazı terörist gruplar (sadece 1987'de 1.500'den fazla şiddet eyleminden sorumludurlar) mevcuttur (Benz, 1989, bölüm 16; Husbands, 1991). NSDAP çizgisinde bir neo-Nazi hareket yaratmak için 1945'ten beri aralıksız yinelenen girişimlerin son yıllardaki daha iyi bilinen örnekleri Alman Sosyalist Halk Birliği-Çalışma Partisi (VSBD-PdA, 1971-82), 1983'te yasadışı ilan edilen Nasyonal Sosyalist Eylem Cep-

hesi-Milli Aktivistler (AFNS-NA), *die Bewegung* (Hareket) ve Bağımsız Alman İşçileri Partisi'dir (1984-). Bu tür grupların hepsinin gençlik örgütleri, dergileri ve bereketli bir propaganda literatürü yaratmaya eğilimleri vardır ve bu durum toplum üzerindeki cüzi etkileri ile çelişir (Childs, 1991).

Taklitçi faşizm/neo-nazizm

Nazilerin ırkçı-emperyal hedeflerini gerçekleştirme girişimlerini taçlandıran belirli dönemdeki sarsıcı başarının doğrudan bir sonucu, 1945'ten beri, sadece Avrupa'da değil tüm dünyada, Almanya dışındaki faşistler için hâkim rol modeli olmasıdır ve bu anlamda, iki savaş arası dönemde 1933'e kadar çok önemli olan Faşizmi bütünüyle gölgede bırakır. Bir ultra-milliyetçilik ve ırkçılık kaynağı olarak, çağdaş "çöküşten" endişe duyan ya da sadece "kötü hisseden" herkesin sahiplenebileceği, kullanımı serbest tüketici dostu ideolojik bir yazılımı andırır. Bu nedenle, Nazi kapanlarının (semboller, sloganlar, SS ve Hitler'e tapınma) basitçe, ırksal nefret, keyfî yıkıcılık ve kışkırtıcı "antisosyal" sokak tiyatrosuna kılıf olarak kozmetik kullanımını Nasyonal Sosyalizmin altında yatan palingenetik görüşe gerçek bağlılıktan ayırmak önemlidir. Kozmetik olmayan Nazizmde kararlılık aşağıdaki sonuçları doğurur:

(i) Yerel faşizmlere sırtını dönen, kaba taklitçi (ve genellikle kısa ömürlü) Nazi partilerinin kuruluşu, örneğin Belçika'da *Mouvement Social Nationaliste*; Birleşik Krallık'ta 1990'ların başında en yüksek kamusal profile sahip grup olan Britanya Hareketi ve Britanya Ulusal Partisi; Finlandiya'da Milli Demokratik Parti; Fransa'da "Eurofaşist" *Devenir Européen*, bunlardan sadece birkaçıdır.

(ii) Yerel neofaşist grupların Nazileştirilmesi, mesela Belçika'da frankofon *Mouvement Social Belge* ya da Flaman ayrımcı *Vlaams Blok* ve Kuzey Avrupa'da paramiliter ya da terörist eğilimleri olan grupların Nazileştirilmesi, örneğin Belçika'daki ODAL grubu ya da Fransa ve Birleşik

Krallık'ta bulunan Column 88 (alfabenin sekizinci harfi olan "H"ye atıftır, yani "Heil Hitler").

(iii) Nazizmin her tür "beyaz üstünlüğü" ideolojisine yedirilmesi ve bunun sonucunda Kanada, Rodezya (Zimbabwe olmadan önce), Avustralya, Peru ve İsviçre gibi birbirinden çok uzak yerlerde türemesi.

Derinlere kök salmış yerel siyasal Hıristiyanlık alt kültürü 1945'e kadar tam anlamıyla palingenetik bir anlayıştan yoksun olan Birleşik Devletler'e ayrıca değinmek gerekir. Fazlasıyla yaygın bu alt kültürün daha sonra kısmen Nazileşmesi, ülkenin bazı bölgelerini dinî ve seküler beyaz üstünlüğü yaklaşımının faşist sürümleri için sera haline getirmiştir. Ayrıca, Vietnam Savaşı'nın bıraktığı bir miras, yeni bir faşist aktivizm damarı olan "hayatta kalmacılık" [survivalism] idi ve antikomünist ve ırkçı terörizm ile kaynaşmaya son derece uygun olan bu akım Britanya'daki bazı faşistleri de etkiledi (örneğin McClughlin, 1980'lerin sonunda Kuzey İrlanda'da neofaşist hayatta kalmacı bir kurum olan Rucksack n'Rifle'ı işletiyordu). Sonuçta, Birleşik Devletler hanesinde yok olmuş ya da faal olan, Milli Sosyalist Özgürlük Hareketi, Hıristiyan (Vatansever) Savunma Birliği, Amerika Hıristiyan Vikingleri gibi çağrışımlı isimler taşıyan çok sayıda neo-Nazi örgüt mevcuttu.

1980'lerin başında, bunlardan biri olan The Order, ZOG'a (Siyonist İşgal Hükümeti, bu durumda Birleşik Devletler) karşı yürüttüğü özel gerilla savaşıyla, bir Nazi ütopyacı romanı olan William Pierce'ın *Turner Günlükleri* adlı eserinin olay örgüsünü canlandırıyordu ve bu savaşın şiddet yüklü ve intihara giden sonuçları da 1987 tarihli Costa-Gavras filmi *İhanet*'e kaynaklık edecekti. Bu film de 1984 ve 1986'da Aryan Milleti örgütü tarafından düzenlenen kongreleri akla getiriyordu. Kongrelerin katılımcıları arasında, ülke çapında yaygın "Hıristiyan Kimliği" hareketi, Ku Klux Klan, özel bazı taklitçi Nazi grupların temsilcileri vardı ve liberalizmin, komünizmin ve

"aşağı" ırkların, yani siyahlar ve Yahudilerin yozluğu konusundaki ortak (ve fazlasıyla Nazileştirilmiş) öncüllerden hareketle bir ekümenizm mümkün hale geliyordu (bkz. Ebels-Dolanová, 1985; Hainsworth, 1991).

(iv) Hem Avrupa hem de Dünya ölçeğinde Nazi gruplar arasında bireysel temaslarla (örneğin, Belçika'daki Diskmuide'ye her yıl düzenlenen Iron Pilgrimage [kutsal yolculuk] gibi) ama çoğunlukla da Nazi kitap ve dergilerinin sürekli yaygınlaştırılması ve dağıtılmasını sağlayacak bir Nazi Enternasyonali'ne temel teşkil etmesi düşünülen bir dizi örgüt aracılığıyla kurulan yaygın bir bağlantı ağının mevcudiyeti. Bu örgütlerin önemlileri şunlardır: İspanya merkezli CEDADE (İspanyol Avrupa Dostları Grubu); her ikisinin de merkezi Birleşik Devletler'de olan (sırasıyla Lincoln, Nebraska ve Milwaukee) NSDAP-AO (*Auslands-Organization* ya da Denizaşırı Örgüt) ve WUNS (Dünya Nasyonal Sosyalistler Birliği). Ayrıca, merkezi Almanya'da olan uluslararası bir Nazi gençlik örgütü olan Viking Gençliği vardır.

(v) Uluslararası "dazlaklar" alt kültürünün önemli bir bölümünün Nazi tarzı ırkçılığa yönlendirilmesi ve böylelikle de Britanya Milli Cephesi, Özgürlükçü Alman İşçi Partisi (FAP), Hollanda Gençlik Cephesi ve Amerika Beyaz Aryan Direnişi gibi gruplara katılmaya hazır hale gelmeleri (bkz. Ford, 1990, s. 41-3).

Neofaşizm

Savaş sonrası Avrupa ultra-sağında görülen en önemli gelişmelerden biri, nüvesel palingenetik ultra-milliyetçi bir mit üzerinde şekillenen ideolojik hedeflere yönelirken iki savaş arası dönemin önemli permütasyonlarına ya özgün bir tema ya da kültürel dil ekleyen ya da yepyeni gerekçelerle onları topyekûn reddeden grupların ortaya çıkmasıdır. Bunları türsel anlamda neofaşizm olarak adlandırırken "neo" önekini "iki savaş arası duruma kıyasla yeni bir şey sunması" anlamıyla kullanıyo-

rum (yani "neo-Nazizm"de olduğu gibi, "daha önceki bir hareketi diriltme girişimi" olarak değil). Bu şekilde kullanıldığında "neofaşizm" kavramı, "savaş sonrası faşizmi" kavramına kıyasla daha az kapsayıcıdır, ancak yine de türdeş bir terimdir ve kökünü teşkil eden kavram gibi, benzeşmeyen ve en azından ilkesel düzeyde birbiriyle çelişen geniş bir olgular yelpazesini kapsar. Önereceğim ideal tip alt bölümleri şunlardır:

(i) *Devrimci Milliyetçilik*. Bazı neofaşist hareketlerin isimlerinde yer almasının ardından, Ernst Jünger ile birlikte anılan iki savaş arası Alman faşizmi alt kültürünü ifade eden bu terim, Faşizm ve Nazizm de dahil hiçbir iki savaş arası rejimi rol modeli kabul etmeyip bunun yerine daha marjinal hareketlerden ilham alan grupları sınıflandırmaya uygundur. Milliyetçi Cephe-Sosyal Devrimci Milliyetçiler Birliği Strasser kardeşlerden miras kalan "solcu" (antikapitalist ancak sosyalist olmayan) faşizm örneklerine yaslanırken Portekiz Milli Devrimci Cephesi Jose Antonio ve Codreanu'yu önemser.

Aslında palingenetik ultra-milliyetçiliğin bu biçimi Strassercilik olarak anılır, ancak bu terim belirgin değildir, zira Gregor Strasser Nazizme sadık kalırken kardeşi Otto sert bir muhalif olmuştur (özellikle de kardeşi Uzun Bıçaklar Gecesi'nde suikasta uğradıktan sonra). Modern Strasserciliğin tarihsel faşizm ile çok az ilgisi vardır, daha çok komünizm ile liberalizm arasında, ya da Sternhell'in söylediği gibi, "sağ ve solun ötesinde" bir "üçüncü yol" bulmaya odaklanan "Üçüncü Görüş" (Fransa'da bir ırkçı grup, Alman NPD içinde bir hizip, İtalyan bir terörist grup ve Britanya yeni Milli Cephesi içindeki bir hizbin küçük bir bölümü bu ismi kullanır) ile ilgilidir. Fransız öğrenci hareketi *Groupe Union Défense* ve halefi *Renouveau Français* de (Fransız Yenilenmesi) bu tür neofaşizme örnektir.

(ii) *Kripto-faşizm*. Bununla kastettiğim, birçok baskı grubu ve siyasal partide içerilen örtük ultra-milliyetçiliktir.

Bunlar resmen liberal demokrasiye bağlı olduklarını iddia eder ve iki savaş arası faşist rejimlerle, özellikle de Üçüncü Reich ile kendilerini açıkça ayrı tutarken onların eski görevlilerini yönetici pozisyonlarına getirirler, faşist üye ve finansal kaynaklara yönelirler, yayınsal faaliyetleri ve bağlantıları aracılığıyla aşırı sağ ve ultra-sağ arasında bir köprü işlevi görürler. Bu tür baskı grubu örnekleri, Britanya Haklar Birliği (BLR), Britanyalı bağımsız tarihçi David Irving'in yeni ultra-sağ hareketin çekirdeği olarak kurduğu Fokus Politika Grubu, İsviçre'de Halk ve Anavatan İçin Milli Eylem (AN-NA) ve Almanya'dan iki örneğe değinecek olursak, Özgür Yayıncılık Topluluğu (GFP) ile Alman Yurttaşları İnisiyatifi'dir (dB).

Kripto-faşist eğilimleri olan açıkça demokratik bir siyasal partinin özelliği; göç, Avrupa, ekoloji, AIDS, Rusya ve (Kasım 1989'a kadar Batı Almanya'da) Almanya'nın yeniden birleşmesi gibi konulardaki politikalarının sadece gizli olmayıp aynı zamanda faşist bir gündeme sahip olmasıdır. Kripto-faşizmin çapraşık ideolojik ve örgütsel boyutlarını aydınlatacak bir vaka örneğini Frey'in *Deutsche-Volksunion*'u sunar. *Deutsche-Volksunion* Frey'in çok büyük basın ve yayıncılık imparatorluğuyla anılan bazı "eylem topluluklarını" koordine etmek üzere ülke çapında "milli liberal" bir örgüt olarak faaliyete başlamıştır. Ancak daha sonra 1987'de kendi içinden bir parti, DVU/Liste D (yani *Deutschland*) partisi doğmuştur ve böylelikle *Deutsche-Volksunion* savaş sonrası Almanyası'nın, neo-Nazi ve neofaşist eğilimlerini ince bir perdeyle gizleyen yüksek profilli partilerinin –isim verecek olursak, *Deutsche Reichspartei* (1946-65) ve *Nationaldemokratische Partei* (1964-)– sonuncusu olur. Bu tür partilerin son yıllarda en başarılı örneği olan Schönhuber'in Cumhuriyetçi Parti'si 1989 seçimlerinden sonra Avrupa Parlamentosu'na altı üye sokmuştur (bkz. Childs, 1991, s. 78-81; Benz, 1989, bölüm 15). Bu tür diğer partiler Avusturya'da Milli Demokratik Parti ile "liberal", "ilerlemeci", "özgürlükçü"

parti (tüm bu kelimeler, ultra-sağ düşünce için kılıfa dönüştürülmüştür) *Freiheitliche Partei Osterreichs*'dır ki bu parti Jörg Haider yönetiminde giderek daha fazla kripto-faşist ırkçı politikalar uygulamaktadır. Neofaşist eğilimleri olan Avrupa vatandaşları bazen, güçlü göçmen karşıtı altyapısı olan, Le Pen'in *Front National*'i, Hollanda Merkez Partisi ya da Danimarka ve Norveç'teki İlerleme partileri gibi partilere yakınlık duymaktadır.

(iii) *Revizyonizm* belki de yayınsal bir olgu olarak kripto-faşizmin aldığı en sinsi biçimdir, zira sadece savaş sonrası faşizmin ekümenikleşmesinde temel bir rol oynamakla kalmaz, aynı zamanda, farklı kanaatlere sahip nostaljik, taklitçi, (özellikle neo-Nazi) ve neofaşistler arasında ortak bir zemin ve iletişim kanalları sağlar. Nazi Yeni Düzeni adına insanlığa karşı işlenmiş suçların genelde faşizmin güvenilirlik ve "imajına" indirdiği ağır darbeyi göz önüne alarak bu suçların önemsizleştirilmesi, görecelileştirilmesi ya da üzerinde değişiklikler yapılması palingenetik ultra-milliyetçiliğin rehabilitasyonunda önemli bir rol oynar. İkinci Dünya Savaşı'nın gerçeklerine dair 1945 sonrası nesillerin daha az eğitimli katmanlarını suistimal eden "vulgar" revizyonizm, Nazilerin soykırımcı antisemitik savaşlarının kurbanı olarak altı milyon Yahudi'nin öldüğü fikrini –Yahudilerin kendileri ya da destekçileri (örneğin müttefikler) tarafından ortaya atılan çılgınca bir mit olduğu gerekçesiyle– doğrudan inkâr eder.

Sofistike revizyonizm, kendinden menkul uluslararası "uzmanların" (buna Britanya'dan önemli bir örnek, kripto-faşist Frey'in koyduğu bir ödüle çalışmaları nedeniyle layık görülen David Irving'dir) özel çabalarıyla üretilir ve bu uzmanlar "vulgar" dostlarından biraz daha ileri gitmek için çırpınırlar. Toplumbilim metodolojisindeki gerçek sorunları sömürmek için yanıltmaca ve kötü niyete başvuran ve tarihsel kayıtlardaki ampirik boşluklardan yararlanan bu "para-tarihçilerin" taklitçi ortodoks akademik araştırmaları, yayınları ve dağıtım tek-

nikleri, yeni bir Avrupa düzenine yönelen Nazi projesinin zararsız ya da yanlış anlaşılan doğasına ve organize soykırım ve ölüm kamplarına yapılan atıfların "histeri" boyutuna işaret eder (bkz. Ebels-Dolanová, 1984, bölüm 2; Seidel, 1986; Eatwell, 1991). Savaşın ve Nihai Çözüm'ün planlı olmadığını savunan (örneğin A. J. P. Taylor, 1961) ya da Nazizmin "Kan ve Toprak" kolunun bazı yönleri ile çağdaş ekoloji hareketi arasındaki devamlılığa vurgu yapan (bkz. Bramwell, 1985) daha ortodoks tarihçiler, şüphesiz bilmeyerek, revizyonist hedeflere katkı yaptı ve onları kışkırttı. Alman akademisyenler arasında yakın zamanda vuku bulan tartışmalara [*Historikerstreit*] yapılan katkılar, özellikle de bir Avrupa "iç savaşında" Stalinizm ile dayanışma içinde doğduğu yönündeki açıklama, Nazizmin nasıl bir kavramsal çerçevede yorumlanması gerektiği konusunda büyük yarar sağlayacaktı (bkz. Nolte, 1988).

(iv) *Muhafazakâr devrim.* Bu terimi, kendilerini tüm iki savaş arası hareketlerden, özellikle de Nazizmden ayıran ve uğruna savaştıkları ultra-milliyetçi değerlerin devrimci bir süreci saptırmadığını, aksine onun güçlü bir biçimi olduğunu düşünen neofaşistlerin Mohler'in etkisi altında kalarak kullandıkları anlamda kullanıyorum (ultra-sağ Stalinizme karşı ultra-sağ Troçkizm için bkz. Mohler, 1972, s. 4-5). Muhafazakâr devrim, her ikisi de Yeni Sağ olarak adlandırılan birbirinden ayrı tarzlarda ortaya çıkar (ayrıca bazı Britanyalı Muhafazakârların ya da Amerikalı Cumhuriyetçilerin, 1980'de ortaya çıkan monetarist evangelizmi ile karıştırmamak gerekir). En ünlüsü, Fransız beyin takımı GRECE ile özdeşleştirilen, kendi ifadeleriyle post-Nietzscheci "nominalizm" idi ve kendi dergileri *Elément*s ve Copernic Yayınevi'ni en ünlüsü Alain de Benoist olan bazı kendinden menkul filozof ve kültür eleştirmenlerinin tarih ve kültür üzerine tezlerini yaymak için kullanıyordu. 1960'ların sonundan itibaren bu "Nouvelle Droite" [Yeni Sağ] –geleneksel Sağ ile arasındaki uçurumdan

dolayı ilk başlarda kabullenmekte gönülsüzlük gösterilen bir adlandırma– eşitlikçi hümanizmin sosyalist ve liberal permütasyonlarının "yalanlarını" ifşa edecek bir tarih felsefesi için gerekli bir kültürel hegemonya geliştirme ihtiyacına odaklanmıştı. Dolaylı olarak, etnik/ulusal ayırt edici özellikler ve mükemmellik temelinde bir uygarlık arayışındaydılar. Ancak bu yolla çöküş çağı aşılabilir ve tarih "yenilenebilirdi" (örneğin, bkz. de Benoist, 1980).

İkinci tarz da esas olarak İtalyan "radikal sağı" ile özdeşleştirilen metafizik, neoidealist dünya görüşünün tamamıyla farklı permütasyonlarından hareketle benzer sonuçlara ulaşır (bkz. Ferraresi, 1984). Bir tür alternatif bilinç kültü üzerinde temellenen bir versiyonu fantezi epik edebiyatta (örneğin Tolkien) ve festivallerin törensel ya da kutsal zamanlarında görülür (bkz. Galli, 1983; Revelli, 1984) ve ayrıca Hıristiyan-okültist etiketli bir Fransız permütasyonu da (bkz. Cologne, 1978) vardır. Açık ara en önemli akımı Gelenekselcilik'tir ve bununla kastedilen, 1920'lerden 1974'teki ölümüne kadar İtalyan Julius Evola'nın sürdürdüğü muazzam bağdaştırmacılık hamlesiyle geliştirilen, radikal ölçüde "alternatif" tarih kozmolojisi ve felsefesidir. Evola'nın bu dönem boyunca ürettiği çalışmalar silsilesi, gizlici [okültist] (örneğin Guénon), mitolojik (örneğin Hindu döngüsel tarih kuramı) ve faşist (örneğin Spangler'ın geç dönemi) kaynaklardan ilham alan, "modern dünyaya karşı bir başkaldırıdır" ve bu dünyanın düzleyici demo-liberalizmine karşı da yeniden hiyerarşik Gelenek üzerinde temellenecek olan bir yenisini tasarlar. Ölümünden sonra bu kitapların çoğu İtalyan neofaşist kültür içinde temel metinler oldu. Bu kültürün sözcülerinden biri şöyle diyecekti: Evola "bizim Marcuse'mizdi, ama daha iyiydi." Evola bir dönem Mussolini için Aryan ırkçılığın Faşist versiyonunun en iyi kuramcısıydı (bkz. Jellamo, 1984; Griffin, 1985).

Metafizik öncülleri bakımından dünyaları farklı olan Evola ve Benoist'nın vurgulanması gereken ortak nokta-

ları şudur: Her ikisinin de çağımızın sözde çöküşünü teşhis eden genel dünya görüşleri vardır ve mükemmellik, milli benzersizlik ve kültürel ayırt edilirliğin çok önemli olduğu yeni bir çağda, birey ötesi kurtuluş umudunu öne sürerler. Bu dolaylı olarak, *apartheid*, antiliberalizm ve antikomünizmi doğurarak çöküşün sözde kaynaklarına karşı (özellikle İtalya'da) terörist şiddet eylemlerine yol açan zihniyetin gerekçeler sarmalını sağlar (bkz. Sheehan, 1981). Diğer bir deyişle, eski palingenetik ultramilliyetçi mit şarabı "Aryan" olan markanın yerine "Hint-Avrupa" ya da "Geleneksel" etiketi taşıyan yeni şişelere doldurulmuştur. Dolayısıyla hem Evola'nın hem de GRECE'nin bazı kurucularının 1930'larda sırasıyla İtalyan ve Fransız faşizmlerinin Nazi yandaşı damarlarıyla derin bir biçimde iç içe geçmiş olduğunu ya da her iki Yeni Sağ'ın revizyonizm ile derin bağları olduğunu öğrenmek şaşırtıcı değildir. Faşizmin enternasyonalleşmesinde de temel bir rol oynarlar: Evola'nın çalışmaları birçok dile çevrilmişti ve İtalya, Fransa ve Meksika'daki araştırma merkezlerinin esin kaynağıydı. Bu arada, GRECE yayın ve makaleleri ultra-sağ yayıncılar tarafından İngilizce, Portekizce ve İtalyancaya çevrildi ve araştırma merkezleri aracılığıyla Lüksemburg ve İsviçre'de yayıldı (yeniden canlandırılan Cercle Proudhon aracılığıyla). Almanya'da GRECE düşüncesinin çıkış kaynağı Thule Seminar idi ve bu organizasyon, emekleme evresindeki (NS)DAP'ın biçimlenmesi üzerinde etkili olan Thule Society'nin birkaç kuşak sonraki akrabasıydı (bkz. Benz, 1989, bölüm. 12).

Savaş sonrası Avrupa faşizmine genel bir bakış: İki temel özellik

Savaş sonrası Avrupa faşizminin çeşitli tezahürlerini sınıflandırmak için kullanacağımız bu derme çatma şemanın, faşizm tarihçiliğine özenenlerin yüz yüze kaldığı dolambaçlı karmaşık durum hakkında bir şeyler söyleyeceğini umarız (ve türdeş fa-

şizm üzerine yapıldığı iddia edilen birçok çalışmanın neden bu başlıktan tümüyle uzak durduğu konusunda da!). Sınıflandırıcı alt kategorilerin yalın bir listesini çıkarmak, Avrupa'daki savaş sonrası faşizmin "doğası" üzerinde doğrudan etkisi olan iki temel özelliği aydınlatmaz, aksine belirsizleştirir. Kabaca özetlersek bu özelliklerin birincisi, örgütsel karmaşıklık ve ideolojik heterojenliktir.

Savaş sonrası Avro-Amerikan faşizminin, modern dünyada siyasal bir faaliyetin benimseyebileceği her tür örgütsel biçimi –sözde demokrat siyasal partiler, baskı grupları, ulusal ve uluslararası şemsiye örgütler, sözde akademik kurumlar, yayınevleri, dergiler, posta listeleri, yerel tartışma grupları, yarı inisiyatik topluluklar ve terörist hücreler gibi geniş bir yelpazeyi ifade eder– kapsadığı, önerdiğim alt bölünme örneklerinde içkindir. Bu devasa alt kültürün aralıksız tüketmek zorunda olduğu bilimsel, yayınsal ve propaganda nitelikli büyük miktarlardaki ideolojik yakıtın kısmen sağlanmasını üstlenen, böylesi örgütlerle hiçbir resmî bağı bulunmayan özel bir bireyler ordusunun oynadığı hayati rol de buna eklenmelidir. Ayrıca, eşit derecede zorunlu finansal yakıtı sağlayan gizli patronlar ordusunu da eklemek gerekir. Basit bir kategoriler listesinin perdeleyeceği nokta, diyakronik olarak incelendiğinde, daha istikrarlı oluşumların yanı başında sürekli beliren ve çözülen oluşum ve ittifaklarla, bu alt kültürün sergileyeceği olağandışı gelgitler ve istikrarsızlıktır.

Kendi toplumlarında Faşizmin ve Nazizmin gerçekleştirmeyi başardığı biçimde palingenetik ultra-milliyetçiliğin ve örgütlenmesinin yeni ve eski biçimlerinden yeni bir *lingua franca* [ortak dil – ç. n.] çıkarma becerisi gösterebilmiş ulusal veya uluslararası seviyede tek bir hareketin yokluğu, açıkça kronik yapısal zayıflık belirtisidir. Çok etkileyici isimlere sahip olmalarına rağmen sadece birkaç düzine inatçı fanatiğe bel bağlayan bu oluşumların çoğu için katılım sayısının acınacak kadar az olması ve en büyük neofaşist partilerin bile, bırakınız NSDAP kadar başarılı olmayı, Batı demokrasisini ciddi olarak tehdit edebilecek sayıda seçmeni olan hareketler haline gelmek-

teki sistematik başarısızlığı (Le Pen'in temelde faşist olmayan *Front National*'i için de geçerlidir) bu noktayı doğrular.

İkinci ana özellik *ideolojik ve örgütsel yeniliklerdir*. Milli devrimci bir güç olarak daha çok bir kâğıttan kaplan olan faşizmin potansiyel bir siyasal güç haline gelmesi, savaş sonrasının değişen şartlarına uyum sağlamada gösterdiği kayda değer beceri sayesindedir ve bu haliyle, görece zararsız ancak dayanıklı bir türe dönüşerek tekrar ortaya çıkan bir "süper virüs"e benzer. Bu durumun teknolojik açıdan sonucu, Birleşik Devletler'deki faşistleri bağlantılandıran ülke çapında bir veritabanının yaratılması, Alman gençlerinin evlerinde oynadığı, örneğin "Toplama Kampı Yöneticisi II" gibi oyunların yaygınlaşması ve Britanya'da "vulgar" revizyonist antisemitik broşürlerin masaüstü yazılımlar kullanılarak evlerde ucuza hazırlanmasıdır.

Faşizmi zamanın şartlarına uydurma isteği faşizmin ideolojik kabuğunda da önemli değişikliklere yol açtı. Eski ve yeni faşizm zaman zaman AIDS ve feminizm gibi çağdaş konulara da el attı ve "Erika" serisinden, dört dilde yayınlanan *Feminen Avrupa Düşüncesi* başlıklı broşürün örtük bir neo-Nazi propagandası olduğu ortaya çıktı. Benzer bir biçimde, Almanya'nın birleşmesi 1989'a kadar Alman gruplar için sürekli gündemdeydi. Faşist düşünceleri ortodoks siyasal tartışmanın kalesine taşıyacak Truva Atı olarak özellikle çevrebilim seçildi ve Almanya, Britanya, İtalya, İspanya ve Fransa'daki demokrat Yeşil gruplara sızmaya çalışıldı (bkz. Ford, 1990). Aynı hamle, İsviçre'nin Liberal Çevreci Partisi gibi bazı faşist olmayan ultra-sağ partilerden de geldi. Temel ideolojik yenilik ise faşizmin örgütsel enternalizasyonunun doğrudan sonuçları oldu. Yani, sosyalistler ve liberaller nasıl kendi değerlerinin "izahtan vareste" olduğunu savunuyorsa, faşizmin enternasyonalist ya da evrenselci yorumu ışığında faşizm de tüm ülkelerde sosyo-politik düzenlemelere temel teşkil edecek ilkeler için mücadele etmeliydi. Mosley ve Szálasi'nin kişisel görüşlerinde, Faşizmin (bkz. yukarıda s. 126-127) ve hatta Nazizmin (bkz. yukarıda s. 185) içinde önemli enternasyonalist damarlar mevcuttu, ancak gelişen olayların sonucunda, zaten fazlasıyla ütopyacı siyasal bir

mitin özellikle ütopyacı türleri olarak kalmaya mahkûmdular. Ama şimdi, (bir ifade icat etmek gerekirse!) "yeni bir dünya düzeninin" temeli olarak faşizm sahne alacaktı.

Bunun bir belirtisi, propagandacı ve terörist enternasyonal eylemleri koordine etmek üzere özellikle kurulmuş neo-Nazi (örneğin CEDADE) ve neofaşist (örneğin Zürih merkezli Yeni Avrupa Düzeni) grupların varlığıdır ve tekil örgütler arasında yoğun bir web bağlantısı mevcuttur (yine, bkz. Ó Maoláin, 1987). Böyle "Avrupa zihniyetli" grupların geliştirdiği bağlar Avrupa dışı terörist gruplara, örneğin Türkiye'deki Bozkurtlara ve FKÖ'ye kadar uzanır. İspanya neofaşistleri ile Albay Kaddafi'nin Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi arasında bazı müzakereler bile gerçekleşmiştir (bkz. Ellwood, 1991, s. 1157-8).

Bu gelişimin önemli bir ideolojik doğal sonucu konfedere "uluslar Avrupası" görüşüydü ve buna göre, kendi faşist devrimini yapan tüm ülkelerin aktif bir işbirliği içinde olmaları Avrupa'nın sadece çöküş ve gerilemeyi durdurmasını sağlamayacak, aynı zamanda daha üstün bir uygarlığın merkezi olarak vatandaşlık haklarını da iyileştirecekti. Bu görüşü, Fransa'da *Nouvel Europe Magazine*, *Notre Europe Combattant*, *Tribune Nationaliste* ve Almanya'da *Nation Europa* gibi birçok yayın vaaz ediyordu. Ultra-sağ Avrupa Topluluğu üyeleri, Avrupa Sağı Teknik Grubu (1989'a kadar) isimli bir topluluk kurarak kendi Avrupa birliği görüşlerini geliştirdiler (bkz. Harris, 1990, s. viii). Tüm pan-Avrupacıların ortak paydası bariz Rus karşıtlığı (Sovyet İmparatorluğunun yarı gönüllü tasfiyesinden beri şüphesiz yeniden gözden geçirilmektedir), Amerikan karşıtlığı (paylaşılan değerler adına, tabii ki Amerikalı neo-Naziler tarafından), eşitlik karşıtlığı ve her biri kendi ülkesinde yaşayan güçlü milletler öngörüsüyle, *apertheid* biçimli bir ırkçılıktır. Bu bulanık görüş genellikle Hırvatlara, Gallilere ve Bretonlara kadar genişler ve Britanya Milli Cephesi ile Galli milliyetçiler arasında bağlar mevcutken Breton ayrımcılarının kendi pan-Avrupacı faşist gruplarını, GNAR'ı kurmaları ve anlaşılır biçimde ölümsüz değerleri sembolize etmek üzere Menhirleri kullanmaları tesadüf değildir (bkz. *Droite Extrême*, 1989, s. 62).

Asgari neo-faşizm: "Palingenetik ultra-milliyetçilik"

Böylesine farklı savaş sonrası politikalarının aynı türdeş ideolojinin, yani faşizmin farklı permütasyonları olarak ele alınması ve dolayısıyla da konuyla ilgili standart Marksist olmayan metinlerdeki iki savaş arası faşizmlerle akraba kabul edilmesi, okurda durumu kanıtsız kabul etmelerinin istendiği duygusu yaratabilir. Bu nitelendirme aynı biçimde Alman NDP gibi tam gelişmiş partiler ve Fransız "Yeni Sağ"ı gibi "düşünce okulları" için –her ikisi de Nazizmden ve Faşizmden kendilerini ayırma zahmetine girmiştir– kullanıldığında, şüpheler hatta itirazlar kaçınılmazdır. Kişisel biyografiler düzeyinde devamlılığı sergilemek tabii ki mümkündür, örneğin eski-Faşist ideolog Evola'nın ya da eski Hitler destekçisi olan ve sonra da NDP'yi kurmadan önce belirgin bir biçimde nostaljik Nazi olan *Reichspartei*'ın liderliğini yapan Adolf von Thadden'in kariyerlerine bakarak.

Bir uzman tarafından "Fransız ve Avrupa neofaşizminin en tehlikeli ideologu" (Algazy, 1984, s. 221) ilan edilen Maurice Bardèche'in klasik *Qu'est-ce que le fascisme?* eserinde faşizmin iki savaş arası ve savaş sonrası türlerini birbirine bağlayan yapısal ilişkiye çözümlememizi (ve 5. Bölüm'de faşist ve para-faşist rejimler arasında yaptığımız anahtar sınıflandırıcı ayrımı) özünde doğrulayacak biçimde işaret etmesi de bizim değirmenimize su taşıyacaktır. İki yaklaşımın örtüşmesinin nedeni Bardèche'in dikkate değer ölçüde benimkine benzeyen bir faşizm ideal tipi kullanmasıdır, tek önemli fark palingenetik ultra-milliyetçilik güçlerini o içeriden açıklamaya (ve yüceltmeye) çalışırken ben aynı olguyu dışarıdan anlamlandırmak (ve örtük olarak mahkûm etmek) üzere ideal tip olarak bulgusal anlamda kullanıyorum. Savaş sonrası dönem üzerine on yıldan daha uzun bir süre yazdıktan sonra Bardèche'in kendi "faşizm nedir" sorusuna verdiği cevap, liberal demokrasinin yol açtığı kokuşmuş çöküş karşısında tüm milletin ölümüne savaşmak üzere harekete geçmesi noktasına odaklanmaya devam etmektedir. Faşizmin dışsal biçiminin bir hareketten diğerine değişeceğine, zira "her ulusun kendini kurtarma yönteminin farklı olduğu-

na", ancak her bir faşist için ortak noktanın, Amerikanlaşma ve Bolşevikleşmenin yol açtığı tahribatlardan uygar dünyayı kurtaracak olan "Üçüncü Düzen"in bel kemiğini oluşturacak yeni güçlü insan türünün habercisinin kendisi olduğuna işaret eder. Faşizm "özünde" milliyetçidir ve krize tepkiden kaynaklanır, ancak "bütün faşist tepki bir yeniden diriliştir". Ya Batı "boğulan bir yaşlı adam gibi" dibi boylayacaktır ya da "Sparta düzeni" tümüyle yeni bir biçimde, "özgürlüğün ve iyi hayatın" son kalesi olarak yeniden doğacaktır (Bardèche, 1961, s. 173-195).

Var olduğunu iddia ettiğim yapısal akrabalık konusunda daha fazla ampirik bulgu açlığı çekenler için birbirinden bağımsız en azından üç teyit lokması önerebilirim. Birincisini, Ó Maoláin'in Nazi dergisi olarak tanımladığı *Nation Europa* sağlıyor; 1988 yılı 35. sayının kitap bölümünde, editör Peter Dehoust için ideolojik anlamda şüphesiz hepsi bağdaşabilir olan bir kitap listesinden okurların seçim yapması isteniyor. 250 şaşırtıcı başlık arasında şunlar var: (i) *Nostaljik Nazizm* (örneğin Hitler, Hess, Göring, Todt Örgütü ve Avusturya SS'i üzerine kitaplar; (ii) Aryan ırkçılığın üç farklı üslupta aldığı biçim olarak *neo-Nazizm*, yani gizlici (örneğin Lanz von Liebenfels ile ilgili kitaplar), antropolojik (örneğin Thule, baştan beri var olan Almanya ve Hint-Avrupalılar ile ilgili kitaplar) ve biyolojik (örneğin Günther) damarlar; (iii) *devrimci milliyetçilik* (örneğin Niekisch'in bir kitabı); (iv) *kripto-faşizm* (örneğin Frey); (v) *revizyonizm* (örneğin Irving, Nolte ve "Historikerstreit" üzerine kitaplar); (vi) nominalist ya da *nouvelle droite* yönüyle *muhafazakâr devrim* (örneğin Mohler, Eysenck ve Thule Seminar'ın ana metni olan –GRECE'nin Alman bölümü– Krebs'in *Mut Zur Identität*'ı [Kimlik Sahibi Olma Cesareti]). Ek olarak, liberalizme, komünistlere, Yahudilere ve siyahlara karşı de Klerk öncesi Güney Afrika'daki güçlü duruşu öven birkaç kitap da var. Diğer bir deyişle *Nation Europa*, kendisinin öncü olduğu "uluslar Avrupası" hareketi için, benim öne sürdüğüm yapısal akrabalığı kayıt altına almaktadır.

Önerdiğimiz sınıflandırma bağlamında *Nation Europa*'daki tek önemli boşluk, (faşist olmayan) iki İtalyan faşist kültü-

rü uzmanı Guerra ve Ravelli'nin hazırladığı (1983) "İtalya Yeni Sağını anlamak için zorunlu kaynakça" ile, ikinci maddi bulgular lokmamızda fazlasıyla doldurulur. Geniş kapsamlı kitap listesinde kripto-faşizm hariç (MSI'nın açıkça neofaşist bir parti olduğu veri alındığında, İtalya'da parti düzeyinde böyle bir oluşum yoktur) önceki tüm kategorileri temsil eden çalışmalar bolca mevcuttur. Kripto-faşizm yerine, önceki dökümü şunlarla tamamlar: (i) Celine, Benn, Jünger, Hamsun, Drieu la Rochelle ve (teknik anlamda ideolojiden sözetmiyorsak dünya görüşü olarak tabii ki faşist olan) Mishima'nın edebî faşizm klasikleri; (ii) İtalyan proto-faşizm klasikleri (örneğin Papini, Pareto); (iii) Geleneksel Yeni Sağ'ın temel çalışmaları (Evola'nın tüm eserleri); (iv) fantezi edebiyat, özellikle de Tolkien ve Meyrink; (v) son iki kategorinin önemine kuramsal olarak destek sağlayan, çoğunluğu Mircea Eliade'ye (Benoit'in "nominalist" Yeni Sağı ile de özdeşleştirilir) ait çalışmalar. Diğer bir deyişle, her iki listenin derleyicileri türdeş faşizmi aydınlatma yönünde bir girişimde bulunmamış olsalar da tanımsal asgari koşul olarak palingenetik ultra-milliyetçiliğin merkezîliğine dolaylı biçimde işaret ederler, zira bahsi geçen bu çok farklı yazarların dünya görüşleri arasında bulunabilecek *yegâne* ortak nokta, milli yeniden doğuş konusuna yönelik ilgidir. Sağın diğer biçimlerine atıf yoktur (örneğin muhafazakâr, otoriter, siyasal Katolik, militarist, köktenci).

Çağıracağım üçüncü tanık Britanya'nın Milli Cephesi'dir (NF). Bu örgüt iki önemli başkalaşım yaşadı. Savaş öncesinin çok küçük gruplarında faal olan bazı nostaljik faşistlerce 1967'de kuruldu, ancak daha sonra neo-Naziler örgüte el koydu. Bunlar, 1971 sonrasında fazla göç alan bölgelerde yükselen ırkçılığı sömürerek, bir dizi umut vadeden/endişe verici görünen geçici seçim başarılarıyla NF'ye hatırı sayılır bir kötü ün kazandırdılar. Muhafazakârlar iktidara geldikten ve seçim sandığıyla iktidar hayali buharlaştıktan sonra parti taktikler, ideoloji, liderlik ve tarz üzerinden uzun bir bölünme sürecine girdi. Çağdaş faşizmin "doğasını" anlamak bakımından bu son evrenin (1985-) önemi, ana akım Milli Cephe'den birçok dereciğin

çıkmış olması ve bunların bazıları hemen kururken diğerlerinin dış ülkelerdeki güçlü faşizm akımlarına tâbi olmalarıdır. Şu grupları içerirler: (i) ham milli ve ırkçı duyguları kışkırtan neo-Nazi "Bayrak" grubu; (ii) antisiyonizm, beyaz üstünlüğü, yerel ultra-sağ düşünce (örneğin G. K. Chesterton ve Hilaire Belloc) ve sosyalist (örneğin William Morris) ütopyacılığı harmanlayan "Üçüncü Yol" hizbi; (iii) ultra-sağın kuramsal anlamda birbirine uyumsuz "nominalist" (GRECE) ve "Gelenekselci" (Evola) biçimleriyle Yeni Sağ kültür eleştirisinin gösterişli bir karışımına *Scorpion* (bu böceğin de Anka kuşunun sahip olduğu sembolik yan anlamların çoğunu taşıyor olması rastlantı değildir) sayfalarında yer veren oldukça eklektik "milli demokrat" hizbi; (iv) Britanya'daki uzak çiftliklerde eğitim kampları kuran ve punk rock sömürüsüyle dazlaklar arasında ırkçı nefreti körüklemeye çalışan, kendi deyişleriyle siyasal askerlerin (İtalyan terörist gruplar ve Amerika'daki Düzen) oluşturduğu paramiliter hizip; (v) 1992 genel seçimlerinde NF'den adaylar gösteren, yani kripto-faşist "parti" olarak faaliyet gösteren bir hizip.

Genel hatlarıyla Britanya faşizminin NF damarını oluşturan hiziplerin yayınsal üretimleri zengindi ve bunların çoğunluğu, Avrupa revizyonist edebiyatının da çoğunluğunu üreten yerlerde basılıyorlardı (bkz. Thurlow, 1987, bölüm 12; Gable, 1990). Bu arada terörist kanadının "uluslar Avrupası" ilkesine bağlılığı, dışarıda da pan-Avrupacı bazı hücreleri olan (Fransa'da, Güney Afrika'da, Birleşik Devletler'de) bildik neofaşist İtalyan teröristler ile Britanya'da yaptıkları işbirliğinde ve Ulster milliyetçileri ve Kaddafi ile bağlantılarında görülebiliyordu (bkz. Hill, 1988, enternasyonal faşizmin çetrefilli dünyasına içeriden bir bakış sunar). Bu durumun ideolojik karşılığı 1986'da Londra'da bir otelde *Scorpion* ile birlikte ev sahipliği yaptıkları ve çeşitli Avrupa ülkeleri ile farklı faşist eğilimlerden katılımcıların yer aldığı "Avrupa İçin Üçüncü Yol" konferansı oldu (bkz. *Scorpion*, 1986, Sayı 9). NF Yeşil harekete de sızmaya çalıştı (Wall, 1989). Bunca alakasız ve çaresiz siyasal aktivizm biçimleri arasında gösterilebilecek yegâne ortak payda, toplumun temeli olarak liberalizmin yerini radikal milliyetçiliğin alacağı

bir düzen hayalinin peşinde koşuyor olmalarıdır. 1988'de Kanal Dört'ün *Dispatches* serisinde gösterilen Milli Cephe belgeselinde Ray Hill'in söylediği gibi, stratejisi liberal demokrasiyi kaosa sürüklemektir, böylelikle "onun küllerinden Anka kuşu doğacaktır".

Faşizmin esnekliği

Artık açıkça anlaşılmış olmalıdır ki Avrupa faşist alt kültürü "sahneden çekilmemektedir", aksine "kalıcı biçimde buradadır". Kendiliğinden katılımlar artık teminat altındadır, zira aşırı ırkçılığın, "sisteme" karşı içten gelen bir tepkinin ve yaygınlaşan bir *anomie* hissiyatının kendisine ifade alanı bulduğu Avrupalılaşmış "Kuzey"de yerleşik bir kültürel dil haline gelmiştir. Bu haliyle, "Tek Dünya" ifadesi ile özetlenen yıkıcı güçlerin odak noktasına sezgisel ve duygusal olarak karşı çıkacak olan o küçük azınlığın yaşamına anlam ve amaç zerk etmeye uygundur. Aslında, Avro-Amerikan toplumu (ileri karakolları Kanada ve Avustralya ile birlikte), her renkten insancıl aktivizmin denetleme ve mücadelesine rağmen, bu azınlığın yarattığı istikrarsız alt kültürün zayıflamak yerine güçlendiği bir tarihsel konjonktüre giriyormuş izlenimi yaratıyor. Üçüncü Dünya'da yükselmekte olan demografik, siyasal ve çevresel kriz sadece daha fazla göçmen kabul etmek konusunda Birinci Dünya üzerindeki baskıları yoğunlaştıracaktır. Ayrıca, etnik azınlıkların ve kuşatılmış ülke halklarının giderek daha fazla kültürel kimliklerinin bilincine vararak "işgalci" ulusların ya da "yabancı" devletlerin asimilasyonuna karşı tutkuyla karşı koydukları bir çağda, köktenci ve etnik ultra-milliyetçiliklerin, özellikle de İslâmî olanların, oluşturdukları topluluklarda sertleşmeleri muhtemeldir. Kültürel kutuplaşma, belki de tüm gelişmiş ekonomilerin kalıcı özelliği olan yapısal işsizlikle birleşerek derin toplumsal kriz ve kolektif kimlik krizi yaratır. Biriken ekonomik ve ekolojik yetersizliklerin ve hammadde –özellikle de fosil yakıt– arzında geri döndürülemez azalmanın bu durumu yatıştırması değil azdırması beklenmelidir.

Bazı Avrupa ülkelerinde zamanın kaygı verici işaretleri, ister terörist ister siyasal parti üzerinden olsun, örgütlü ırkçılığın giderek büyüyen bir tehdit haline geldiği şeklinde yorumlanabilir (bkz. Ford, 1990; Harris, 1990); bunun İtalya'daki belirtileri, devlet karşıtı ve Güney karşıtı hissiyatı harekete geçirmek ve göçmen (Müslüman) işçi ve Çingenelere saldırmak üzere bölgesel "Birliklerin", özellikle de Lombard Birliği'nin aniden ortaya çıkmasıdır. Bu arada, *perestroika* ile başlayan –ve sabit fikirli Stalinist ve militaristlerin soğutma kaygısına da yol açan– Büyük Hararetlenme sadece Sovyet İmparatorluğu'nun çözülmesine yol açmamış, aynı zamanda, 1945'te Sovyet düzeninin dondurarak askıya aldığı ayrımcı tutkular ve etnik gerilimlerin oluşturduğu çamur deryasının da önünü açmıştır. ("İdeolojik olmayan") Liberalizm-Kapitalizmin nihai zaferi anlamında, *annus mirabilis* [mükemmel yıl] 1989'un "tarihin sonunu" imlediği doğrultusundaki yaygın kanı, Batılı entelektüel ve medya kültürünün örtük ütopyacılığı ve Avrupa merkezciliği hakkında çok şey ifade eder. Ancak eski kesinliklerin dramatik bir biçimde dağılışı (ve teröre dayalı monolitik bir sistemin bile, eğer kalıcı bir bütünsellik sergiliyorsa, paradoksal biçimde güvenlik duygusu yaratabileceği) veri alındığında, aniden zincirlerinden boşalan *anomie* ve toplumsal kaygıların liberal milliyetçilik ve çoğulcu demokrasiye kitlesel geçişler aracılığıyla düzeleceğini beklemek, özellikle yerini alacak bir yenisi olmadan eski ekonomik ve toplumsal düzen çöktüyse, rasyonalistler için dahi saflıktır.

Öyleyse, 1989 devriminin eski Doğu Bloku'nda hemen ultramilliyetçiliğin uyanışına, yabancı düşmanlığına ve antisemitizme yol açarak Batılı ideoloji satıcılarına hatırı sayılır bir pazar potansiyeli sunmasına şaşmamak gerekir. Buna bir örnek, Polonya Radom Üniversitesi'nde bir sosyoloji profesörünün, Amerikalı neo-Nazi Üçüncü Yol grubunun çıkardığı propaganda materyalini öğrencilerine dağıttığının tespit edilmesidir. Bu arada, daha önce Doğu Berlin olarak anılan şehirde ve Rostock, Weimar, Leipzig ve Dresden gibi şehirlerde Schonhuber'in *Republikaner*'i ve neo-Nazi impresaryo Michael Kühnen'in *Deuts-*

che Alternativen'i benzeri kripto-faşist gruplar türeyerek antisemitik, Slav karşıtı ve göçmen karşıtı öfkeleri körüklemeye, ayrıca verimli ve atıl nostaljik ve taklitçi Nazizm rezervlerini kullanmaya başladılar, özellikle de yeni yeni çoğalmakta olan "dazlak" nüfus üzerinde. Daha güneyde Macar Arrow Cross yeniden canlandırılırken, Iron Guard meşalesini devralmak üzere kendisini *Vatra Romanesca* olarak adlandıran bir grup ortaya çıktı. Parçalanmakta olan Sovyetler Birliği de Gorbaçov reformlarına direnen farklı bir hareketin filizlenmesine şahit oluyordu ve bu hareket, de Klerk'in ırk ayrımcılığını ortadan kaldırmak için yaptığı liberal devrimlere muhalefetin (söylemesi tuhaf olsa da) yerel bir eşdeğeri olarak görülebilirdi.

Değişime direnen tutucu askerlerin ve profesyonel Stalinistlerin yanı başında (Güney Afrika'daki silahlı kuvvetler, güvenlik güçleri ve ultra-muhafazakârlar ile karş.), son zamanlarda, AWB'nin yerli Rus eşdeğeri belirdi. Bu, 1987'de kurulan, Moskova ve Leningrad'da merkezleri bulunan, ayrıca post-*perestroikacı* Yeni Düzen adına yayıncılık, propaganda faaliyetleriyle terörist faaliyetleri (çoğunlukla Yahudilere karşı) kapsayan yoğun bir seferberlik için harekete geçirilen toplam 70.000'in üzerinde üyesi olan *Pamyat* (hafıza, miras) hareketidir. İdeolojisinin temel miti (adının da ima ettiği gibi) ultra-gerici, Ortaçağ'a dayanan Anavatan Rusya ve halkı kültüdür ve 12. yüzyılda Rusya'yı kuran prens, Ortodoks Kilisesi ve çar üzerinde temellenen bir ikonografinin kurgulanmasına yol açmıştır; aslında *Pamyat* taktik olarak, onun restorasyonu için mücadele eden hareketlere göre şekillenmiştir. Buna aşılanan şiddetli antisemitizm Yahudileri sadece Mesih'i öldürmekle suçlamaz, aynı zamanda, 1917'de çarın alaşağı edilmesi ve öldürülmesi ("Marx Yahudi'ydi"), Stalinizmin yarattığı dehşet ("Stalin'in danışmanları Yahudi'ydi"), perestroika ile ortaya çıkan kaos ("Gorbaçov'un danışmanları Yahudi'ydi") ve yiyecek kıtlığından da ("karaborsa Yahudilerin elindedir") sorumlu tutar. Bu bileşimden kaynaklanan "Milli ve Toplumsal Uyanış Programı; Maurras'ın *Action Française*'inde görülen monarşizm, Katoliklik ve ultra-milliyetçilik karışımının doğrudan türevidir ve tıp-

kı onun gibi, yenilikçi muhafazakârlık (Kita Ikki'nin imparator kültüyle karş.) ile taklitçi ve muhafazakâr devrimci unsurları sentezleyen bir asli faşizm türü arasında dolaşır.

Son günlerde *Pamyat* da ülkenin Yeşilci örgütü *Volga*'ya sızarak giderek Batı'daki çağdaş neofaşizmler gibi *davranmaya* başlamış, yurtdışından ultra-sağ çevrelerle bağlar kurmaya çalışırken, Leningrad'da kendisini yasal olarak Rusya Cumhuriyetçi Halk Partisi olarak lanse etmiştir. Ayrıca, ultra-muhafazakâr ve ultra-milliyetçi gruplarla –bilhassa, Leningrad'dan üniversite profesörü Vyacheslav Riobov'un koordine ettiği ve Beyaz Muhafızlar olarak adlandırılan bir paramiliter kolu da bulunan, seçkinci ve eşit derecede antisemitik Atavatan Hareketi [*Fatherland Movement*] ile– ittifak kurarak tabanını genişletmeye çalışmıştır. Riobov, ultra-sağın iktidarı ele geçirme fırsatı olarak *perestroika*'nın başarısız olmasını ve ardından gelecek kaos ortamını beklediğini açıkça itiraf eder (Ford, 1990; Avrupa'da aşırı sağın yükselişi ile ilgili olarak *Europ* dergisine bakılabilir, özellikle Sayı 57, Nisan-Haziran 1990).

Ultra-sağ palingenetik mitin esnekliği

(8. Bölüm'de açımlayacağımız nedenlerle) faşizm, ana akım siyaset tarafından her zaman marjinalize edilecektir ve Faşizm ile Nazizm iktidarı ele geçirme konusunda tekrar edilemezliğini koruyacaktır, ancak faşizmin demokratik ya da demokratikleşme yolundaki ülkeler ultra-sağının kalıcı bir unsuru olmaya devam edeceğine ve örgütlü yabancı düşmanlığı ile ultra-milliyetçiliğe tükenmez bir kaynak sağlayacağına dair her tür belirti mevcuttur. *Pamyat* örneğinde olduğu gibi, belki de bir daha hiç rastlaşmayacak olsalar da eşleşmeleri birinci nesil faşizmleri doğuran özel psikolojik ve sosyo-tarihsel güçler setini hatırlatacak şekilde, yeni çarpıcı biçimlerde kısa parlamalar gösterebilir. Bu arada, Avrupa odaklı zihinlerin modern dünya diye adlandırdığı alanın periferisinde, ultra-milliyetçi mitin palingenetik biçimleri, popülist güçleri gerici politikalar yönünde harekete geçirme konusundaki ürkütücü gücünü zaman zaman

sahnelemeye devam eder. Buna örnek, kutsal Hint şehri Ayodha'da, 1990 sonbaharında ortaya çıkan Tapınağın yeniden inşası sorununun Hindu ayrımcı güçleri seferber ederek Hindistan seküler demokrasisini tehdit etmesidir.

Avrupa'ya dönersek, 1980'ler, İrlanda'nın *risorgimento*'sunu gerçekleştirebilmek için sürdürdükleri irredentist savaşı gerekçelendirmek için IRA'nın "cumhuriyetçi sosyalizm" diye anılan bir karışımı, yani ultra-milliyetçilik, sosyalizm ve palingenetik mit bileşimini kullandığına şahit olmuştur. Bu karışım, bizim faşizm tanımlamamızla akrabalığı olan bu tür melez ideolojik düşüncelerle yaşanan yakınlaşmaların sonuncusudur (*Los-von-Weimar* hareketinin Milli Bolşevik kanadı ile karş.), ancak bir kitle partisi ya da "halk iktidarı"nın sağlayacağı halk tabanından vazgeçen öncü bir devrim kavramına yol açması bakımından farklılık taşır (bkz. Patterson, 1989). Palingenetik coşku diğer yerel milli sosyalizm türleriyle de birleşmiş, iki savaş arası Avrupa'nın para-faşist rejimlerine benzer biçimde, nihai düzenin yukarıdan aşağıya dayatılması açısından (Yunanistan ve Avusturya'da olduğu gibi) rejimlere resmî gerekçelendirme zemini sağlamıştır ve eğer öne itilen lidere bir halk desteği mümkün olmuş ise bu tamamen yoğun bir toplumsal mühendisliğin ürünüdür. Kaddafi'nin *Yeşil Kitap*'ta (1988) açıkladığı yeni Libya'yı oluşturmaya başlaması ancak 1969 askerî darbesinden sonra mümkün oldu ve ortaya çıkan devlet, demokratik merkezîyetçilik açısından, totaliter bir rejime dönüşmeye ramak kalacak kadar "sosyalist" oldu. Bunun tam tersine, 12. yüzyıl Angkor İmparatorluğu'ndan esinlenen paramiliter hareketin yeni Kamboçya'yı yaratma girişimi Hitler'i aratmayacak ölçekte bir vahşete yol açarken Angka'yı, Pol Pot "sistemini", ölümün örtük adı haline getirdi. Kızıl Kmerler, NSDAP'sız SA misali, gerçek kitle hareketi denemeyecek ve dolayısıyla da halk desteği olmayan bir kadro hareketiyle iktidarı ele geçirdi. Batı materyalizmi, kent yaşamı ve entelektüel çöküş ile bariz biçimde kirletilmiş "Yeni Toplum"a yönelen şiddetli saldırısı, kırsalcı ütopyaya değil "Ölüm Tarlaları"na yol açtı: "Milat" yeniden oluşu değil yok

oluşu işaretliyordu (Ponchaud, 1978; Ngor, 1987; Evans ve Rowley, 1990). Rejimin, palingenetik miti ile Batılı bir aydın üzerinde bile sahip olabileceği iktidarın anlamlı bir anlatımı, Demokratik Kamboçya Dışişleri Bakanı'nın eski eşi Laurence Picq tarafından sunulmuştur (Picq, 1989).

Kızıl Kmerler küresel köyün kuytu bir köşesinde kendi halkına karşı soykırıma kalkışmadan çok önce, 1968'de Irak Baas Partisi içindeki milliyetçi hizbin yaptığı diğer bir darbe, Saddam Hüseyin'in parti genel sekreterliğinden kişisel diktatörlüğe yürüyüşünün başlangıcı olacaktı. Böylelikle Saddam Hüseyin, tüm kurumlarıyla ultra-milliyetçiliğin diğer bir palingenetik türünü sahnelemeyi hedefleyen bir devletin dizginlerini ele geçirdi. Bu tür; radikal İslâm, pan-Arapçılık, Üçüncü Dünyacılık ve sosyalizmden çeşitli unsurları almanın yanı sıra hem ayrıntılı bir tarih ve devlet felsefesiyle donatılmış hem de yeni bir toplum inşa etmeye ve milli diriliş (Baas) yaratmaya odaklanmıştır. Sonuç, İslâmcı köktencilikten çok uzak ama ideolojik bazı özellikleri (örneğin gençliğe verilen önem, lider mahareti, burjuva zihniyeti karşıtlığı, Batı karşıtlığı ve antisemitizm saplantısı ve *nordischer Gedanke* ya da "Nordik düşünce" ile doğrudan benzerlik taşıyan anlaşılması güç bir "Arap ruhu"na yapılan vurgu) bakımından şaşırtıcı derecede Nazizme yakın bir resmî ideoloji olmuştur. Ancak Saddam Hüseyin döneminde Irak'ın üzerinde temellendiği baasçılık aşağıdan yukarıya kitle siyaseti anlayışını reddeder ve Nazizmden oldukça farklı bir yol izleyerek gerçek popülizmi baskılar, böylelikle de, Pol Pot rejimi örneğinde olduğu gibi, faşizm ile paralellik zayıflar (bkz. Al-Kahlil, 1989). Faşist olmamakla beraber her iki rejim de, Batılı/liberal/kapitalist düzene yönelen tehdidin sadece Üçüncü Dünya'da ve ekosistemde işlemekte olan potansiyel olarak yıkıcı süreçler karşısındaki kolektif ataletten değil, aynı zamanda yeni, sistemli ve teknolojik barbarlık salgınından da kaynaklandığının meşum habercisi gibidir.

Böylesi salgınlar, doğası gereği, kesin öngörüler yapmayı güçleştirirler, fakat en azından kısmen, ussal bir söyleme ya da "sağduyuya" karşı bağışıklık kazanmış yeni palingenetik virüs-

lerinin bir ürünü olarak ele alınırlarsa, siyasal yaşamda ve insan hayatında yol açacakları tahribatı sınırlayacak tedbirleri uluslararası seviyede almak mümkün olabilir. Bu tür bir virüs taşıyan hedeflerin peşinde koşan hareket ya da rejimlere taviz verilemez ve ayrıca bunlar demokratik ülkeler tarafından meşru ulusal çıkar koruyucuları ya da ortak bir düşmana karşı taktik bir müttefik ya da silah satışı için uygun bir müşteri olarak da görülemez. Üçüncü binyıl bize doğru yuvarlanırken, bazı hümanistler –Anglo-Amerikan hegemonyasına değil, çoğulculuk ve hoşgörü yanlısı bir Birleşmiş Milletler'in ortaya koyacağı ve uygulayacağı uluslararası hukuk temeline dayanan– "Yeni Dünya Düzeni" umudunun tehlikesiz bir palingenetik mit işlevi görebileceği yönünde kırılgan umutlar beslemektedir. Açıkçası, gerekli yapısal değişiklikleri meydana getirebilmesi için, ortaya koydukları çağrının, kendinden menkul seçkinlerin zihinlerinde biçimlendirdikleri cesur yeni dünyayı kurma girişimlerinin esin kaynağı olmayı sürdüren anti-hümanist yaklaşımlar kadar bulaşıcı olduğunu eninde sonunda kanıtlamaları gerekir. Artık kılgısal etkisi anlamında bir dipnota dönüşmüş olsa da faşizmin 20. yüzyıl tarihi kitabında tamamlanmış bir bölüm olmasını engelleyen, hâlâ şu veya bu şekilde milli çöküşe saplantılı siyasal görüş sahiplerinin dünya üzerinde eksikliğinin çekilmiyor olmasıdır. Bunlar, soyutlamalar dünyasında yollarını kaybetmiş vaziyette, hayallerini gerçekleştirme uğruna işkence gören ve kurban edilen insan soyuna uzak duracaklardır. Bunun yerine, Büchner'in istisnai ölçüde "modern" draması *Danton'un* Ölümü'nde (1835), Milli Meclis huzurunda Terör'ü gerekçelendirmek üzere Saint Just'un ağzından dökülen söylemsel imgelere daha yakındırlar.

> Devrim Pelias'ın kızları gibidir: İnsanoğlunu parçalayarak yenilemek ister. Tufanlardan doğan yerküre gibi, insanoğlu kan kazanlarından doğacak, adeta ilk yaratılışıymışçasına uzuvları başlangıcın gücüyle kasılacaktır.

KAYNAKÇA

Alexander, R. J., 1973. *Latin American Political Parties*, Praeger, New York ve Londra.

Algazy, j., 1984. *La Tentation néo-fasciste en France 1944-1965*, Fayard, Paris.

Al-Kahlil, S., 1989. *Republic of Fear*, Hutchinson Radius, Londra.

Avineri, S., 1981. *The Making of Modern Zionism*, Weidenfeld & Nicolson.

Bardèche, M., 1961. *Qu'est-ce que le fascisme?*, Les Sept Couleurs, Paris.

Barrington Moore, Jr., S. D., 1969. *Dictatorship and Democracy*, Penguin, Harmondsworth.

Benoist, A. De, 1980. *Les idéas à l'endroit*, Albin Michel, Paris.

Benz, W., 1989. *Rechtsextremismus in der Bundesrepublik*, Fischer, Frankfurt-on-Main.

Beyme, K. von, 1988. "Right-wing extremism in post-war europe", *West European Politics*, Cilt 11, Sayı 2.

Bloomberg, C., 1981. *Christian-Nationalism and the Rise of the Afrikaner Broederbond in South Afrika, 1918-48*, Macmillan, New York.

Bramwell, A., 1985. *Blood and Soil: Walther Darré and Hitler's Green Party*, Kensal Press, Buckinghamshire.

Brown, D. M., 1955. *Nationalism in Japan*, Cambridge University Press, Cambridge.

Bunting, B., 1969. *The Rise of the South African Reich*, Penguin, Harmondsworth.

Cheles, L., 1991. "'Nostalgia dell'avvenire'. The new propaganda of the MSI between tradition and innovation", L. Cheles ve arkadaşları (yay. haz.), (a.g.e.).

Cheles, L., Ferguson, R. ve Vaughan, M. (yay. haz.), 1991. *Neo-fascism in Europe*, Longman, Londra.

Chiarini, R., 1991. "The 'Movimento Sociale Italiano': A historical profile", L. Cheles ve arkadaşları (yay. haz.), (a.g.e.).

Cologne, D., 1978. *Julius Evola, Rene Guénon et le Christianisme*, Editions Eric Vatré, Paris.

Crowley, J. B., 1971. "Intellectuals as Visionaries of the new Asian Order", J. M. Morley, *Dilemmas of Growth in Pre-war Japan*, Princeton University Press, Princeton ve Londra.

Davies, R., O'Meara, D. ve Dlamini, S., 1988. *The Struggle for South Africa. A Reference Guide*, Zed Books, Londra.

Droite extrême droite en milieu universitaire, supplément à la lettre de PSA, sayı 52, 1989, Pour un Syndicalisme Autogestionnaire, Paris.

Eatwell, R., 1991. "The Holocaust denial: a study in propaganda technique", L. Cheles ve arkadaşları (yay. haz.), (a.g.e.).

Ebels-Dolanová, V. (yay. haz.), 1985. *The Extreme Right in Europe and United States*, Anne Frank Foundation, Amsterdam.

Eisenberg, D., 1967. *The Re-emergence of Fascism*, Trinity Press, Londra.

Ellwood, S., 1991. "The extreme right in Spain: a dying species?", L. Cheles ve arkadaşları (yay. haz.), (a.g.e.).

Evans, G. Ve Rowley, K., 1990. *Red Brotherhood at War*, Verso, Londra.

Ferraresi, F., 1984. *La destra radicale*, Feltrinelli, Milano.

Ferraresi, F., 1988. "The radical right in postwar Italy", *Politics and Society*, Cilt 16, Sayı 1.

Fletcher, W. M., 1982. *The Search for a New Order: Intellectuals and Fascism in Prewar Japan*, University of North Carolina Press, Chapel Hill.

Ford, G. (yay. haz.), 1990. *Report on the Committee of Enquiry into Racism and Xenophobia*, Avrupa Parlamentosu Oturum Belgesi, Seri A, Sayı A3-195/90.

Galli, G., 1983. *La destra in Italia*, Gammalibri, Milano.

Gable, G., 1991. "The far right in contemporary Britain", L. Cheles ve arkadaşları (yay. haz.), (a.g.e.).

Gilbhard, H. ve Goblirsch, H., 1990. "Rückkehr des Rassenwahns? Die ideologie des Neuen Rechtes", W. Benz (yay. haz.), *Rechtsextremismus in der Bundesrepublik*, Fischer, Frankfurt-on-Main.

Gregor, A. J., 1969. *The Ideology of Fascism. The Rationale of Totalitarianism*, Free Press, New York.

Gregor, A. J., 1974. *The Fascist Persuasion in Radical Politics*, Princeton University Press, Princeton.

Gluck, C., 1985. *Japan's Modern Myths*, Princeton University Press, Princeton.

Griffin, R. D., 1985. "Revolts against the modern world: the blend of literary and historical fantasy in the Italian New Right", *Literature and History*, Cilt 11, Sayı 1.

Guerra, P. ve Revelli, M., 1983. "Bibliografia essenziale per la conosscenza della nouva destra", P. Bologna ve E. Mana (yay. haz.), *Nuova destra e cultura reazionaria negli anni ottanta*, Notizario dell'Istituto storico della Resistanza in Cuneo e Provincia, sayı 23.

Hainsworth, P. (yay. haz.), 1992. *The Extreme Right in Europe and America*, Pinter Press, Londra.

Harris, G., 1990. *The Dark Side of Europe. The Extreme Right Today*, Edinburgh University Press, Edinburgh.

Havens, T. R. H., 1974. *Farm and Nation in Japan, 1931-1941*, Princeton University Press, Princeton ve Londra.

Hennessy, A., 1979. "Fascism and Populism in Latin America", W. Laqueur (yay. haz.), *Fascism. A Reader's Guide*, Penguin, Harmondsworth.

Hill, R., 1988. *The Other Face of Terror*, Grafton, Londra.

Hilton, S., 1972. *Ação Integralista Brasileira*: fascism in Brasil, 1932-1938, *Luso-Brazilian Review*, Cilt 9, Sayı 2.

Husbands, C. T., 1991. "Militant neo-nazism in the Federal Republic of Germany in the 1980s", L. Cheles ve arkadaşları (yay. haz.), (a.g.e.).

Jellamo, A., 1984. J. *Evola, il pensatore della tradizione*, F. Ferraresi (yay. haz.), *La destra radicale*, Feltrinelli, Milano.

Kasza, G. L., 1984. "Fascism from below? A comparative perspective on the Japanese right, 1931-1936", *Journal of Contemporary History*, Cilt 19, Sayı 4.

Larsen, S., 1993. *Modern Europe after Fascism*, Universitetforlaget, Bergen.

Levine, R., 1970. *The Vargas Regime: The Critical Years, 1934-38*, Columbia University Press, New York.

Margui, R. ve Simonnot, P., 1987. *Israel's Ayatollahs. Meir Kahane and the Far Right in Israel*, Saqi Books, Londra.

Mohler, A., 1972. *Die Konservative Revolution in Deutschland 1918-1932*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.

Morley, J. M., 1971. *Dilemmas of Growth in Pre-war Japan*, Princeton University Press, Princeton.

Morris, I. I. E., 1960. *Nationalism and the Right Wing in Japan. A Study of Post War Trends*, Oxford University Press, Londra.

Muller, C. F. G., 1981. *500 Years. A History of South Africa*, Academia, Pretoria.

Najita, T., 1971. "Nakano Seigō and the spirit of the Meiji Restoration in twentieth-century Japan", J. W. Morley (yay. haz.), *Dilemmas of Growth in Prewar Japan*, Princeton University Press, Princeton.

Ngor, H., 1987. *A Cambodian Odyssey*, Macmillan, New York.

Nolte, E., 1969. *Three Faces of Fascism: Action Française, Italian Fascism, National Socialism*, Holt Rhinehart & Winston, New York.

Nolte, E., 1988. *Der europäische Bürgerkrieg. Nazionalsozialismus und Bolschewismus*, Propyläen, Berlin.

Ó Maoláin, C., 1987. *The Radical Right: A World Directory*, Longman, Londra.

Patterson, H., 1989. *The Politics of Illusion. Republicanism and Socialism in Modern Ireland*, Hutchinson, Londra.

Payne, S. G., 1980. *Fascism. Comparison and Definition*, University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin.

Payne, S. G., 1984. "Fascism, Nazism and Japanism", *The International History Review*, Cilt 6, Sayı 2.

Picq, L., 1989. *Beyond the Horizon: Five Years with the Khmer Rouge*, St. Martin's Press, New York.

Pinkney, R., 1990. *Right-wing Military Government*, Pinter, Londra.

Ponchaud, F., 1978. *Cambodia Year Zero*, Penguin, Harmondsworth.

Qadhafi, M., 1988. *The Green Book*, H. W. Christman (yay. haz.), Prometheus, New York.

Revelli, M., 1984. *La nuova destra*, F. Ferraresi (yay. haz.), *La destra radicale*, Feltrinelli, Milano.

Rosenbaum, P., 1975. *Il nuovo fascismo. Da Salò ad Almirante. Storia del MSI*, Feltrinelli, Milano.

Seidel, G.,1986. *The Holocaust Denial*, Beyond the Pale Collective, Leeds.

Serfontein, 1979. *Brotherhood of Power - An Exposé of the Secret Afrikaner Broederbond*, Indiana University Press, Bloomington, Indiana.

Shavit, Y., 1988. *Jabotinsky and the Revisionist Movement 1925-1948*, Cass, Londra.

Sheehan, T., 1981. "Myth and violence: the fascism of Julius Evola and Alain de Benoist", *Social Research*, Cilt 48, Sayı 1.

Shillony, B., 1973. *Revolt in Japan and the February 26, 1936 Incident*, Princeton University Press, Princeton.

Shillony, B., 1981. *Politics and Culture in War-time Japan*, Oxford University Press.

Sims, R., 1982. "Japanese Fascism", *History Today*, Cilt 32.

Taylor, A. J. P., 1961. *The Origins of Second World War*, Hamish Hamilton, Londra.

Trindade, H. H., 1974. *Integralismo: o fascismo brasileiro na decada de 30*, Difusão Européia do Livro, São Paolo.

Vaughan, M., 1991. "The extreme right in France: 'Lepenisme' or the politics of fear", L. Cheles ve arkadaşları (yay. haz.), (a.g.e.).

Wall, D., 1989. "The Green Shirt effect", *Searchlight*, Sayı 168.

Wilson, G. M., 1969. *Radical Nationalist in Japan: Kita Ikki 1883-1937*, Harvard University Press, Oxford.

7

Türdeş Faşizmin Psiko-Tarihsel Temeli

Çağımızda faşizmin dinamiklerini anlamanın önemi

Gördüğümüz gibi, "faşizm" familyasının soyunun tükendiğine dair bir emare görünmüyor. Weimar Almanyası'nda yaratılan Anakonda benzeri etkiyle kıyaslandığında acınacak derecede güdük kalmakla suçlansa da yaralı bir Hydra gibi üremeye devam ettiği için, dünyanın birçok bölgesindeki insan hakları savunucularının dikkatli gözetimini gerektirmektedir. Faşist milli yeniden doğuş hayalinin peşinde fiilen koşan küçük fanatik gruplar, ister liberal ister otoriter olsun, devlet iktidarı için artık inandırıcı bir başkaldırıyı asla oluşturamayacaktır. Ancak, yayıncılık ve terör düzeyinde birçoklarının geliştirdiği uluslararası bağlantılar ve bazılarının faaliyetlerini ardına gizlediği saygın vitrin, ırkçı hoşgörüsüzlüğü kışkırtmayı sürdürdükleri çoğu liberal demokraside kalıcı bir beşinci kol olarak faaliyet göstermelerine olanak sağlıyor.

Faşizmin eski ve yeni tüm permütasyonlarının gözetim altında tutulması gereğinin taşıdığı anlam, mümkün olduğu ölçüde onu üreten unsurların saptanmasının hâlâ çağdaş bir geçerliliği olduğudur. Ayrıca, mitsel boyutunun oynadığı merkezî rol ve onunla özdeşleştirilen aşırı şiddet potansiyeli, genelde modern

siyasal ve sosyal dinamikler ile bunların mevcut tarihsel değişim ve insan doğası modelleriyle nasıl bağdaşacağı konularında önemli sorular doğurur. Faşizm araştırmaları bu tür soruları, sorarak ve çözümleri için yaklaşımlar önererek, siyaset bilimciler, çağdaş tarihçiler ve güncel sorun analistlerinin ilgi alanına giren, birey bilincinin bireyötesi yapılarla kesişerek uğruna savaşılacak kitlesel hareket sebepleri ürettiği "ideoloji" alanı gibi daha genel konuların anlaşılmasına katkı yapabilir. Aslında, geçen bölümün sonunda belirttiğim gibi, bugün radikal popülist hareketlerde (ve hatta özellikle devrimci otoriter rejimlerde) yürürlükte olan en yaygın siyasal faaliyetlerin bazı bileşenleri tanımladığım biçimiyle palingenetik ultra-milliyetçiliğe yakın akrabalık gösterir ve içsel mantıklarının bazı önemli yönleri faşizm ile yapılacak dikkatli karşılaştırmalar üzerinden en azından kısmen aydınlatılabilir. Ancak böyle "etiyolojik" meselelerin üzerinde durmak için daha az pragmatik nedenler de var. Bunlar, Faşizmin ve özellikle de Nazizmin doğrudan ya da dolaylı olarak sebep olduğu büyük ölçekli acımasızlık ile ilgilidir. Türdeş faşizm üzerine yapılan bir çalışma eğer onu tanımlarken acımasızlığını daha anlaşılır kılma çabası içinde değilse, bu dar görüşlü bir çalışma olacaktır. Üzerinden yarım yüzyıl geçtikten sonra, Nazilerin elinde doğrudan ıstırap çeken ya da Yeni Avrupa düzeni uğruna yakınları gaddarca öldürülmüş olan sayısız insan yaşamaktadır. Yapılacak açık uçlu bir araştırmayla böyle bir şeyin nasıl mümkün olduğunun sorulması, tüm faşizmlerin yok etmeye yöneldiği hümanist geleneğin bir bölümünü oluşturur ve aynı zamanda "unutmak istemediğimiz" ıstırabın anısını dolaylı yönden canlı tutar. İyimserler, bu geleneği yaşatmanın aynı zamanda Batı uygarlığının etkisi altındaki devletlerin böylesi acımasızlıkları bir daha kasten uygulamaları ihtimalinin de önünü keseceğini öne sürebilirler.

Burada ele alınan konuların olağanüstü karmaşıklığı ortadadır. Çeşitli faşizmlere, özellikle de Faşizme ve Nazizme yönelen, tarih yazımıyla ilgili kapsamlı idiyografik araştırmalar, yükselişlerinin yakın arka planını yeniden kurarak, "nedenlerini" ve dolayısıyla da içinde oluştukları ve kuşatıldıkları birbiri-

ne sıkıca bağlı sosyal, ekonomik, siyasal ve diplomatik kendine özgü olaylar ağını ortaya koyacak temel hususlara açıklık getirdiler. İki savaş arası faşizmlerin toplumsal temeli konusunda hatırı sayılır bir bilgi birikimi ve "bir bütün olarak" faşizm dinamiklerinin özgün yönlerini aydınlatmaya yönelik bazı büyük ölçekli çalışmalar da mevcuttur (her ikisinin önemli örneklerini yansıtan monografiler için bkz. Larsen ve arkadaşları, 1980). Bu kitabın genel bir bakış sunma niteliği göz önüne alındığında, kullandığı ideal tip ışığında, hem türdeş faşizm görünümlerini açıklayıp hem de aldığı özgün biçimler ile verili bir bağlamdaki akıbetini daha anlaşılır kılmak için, mevcut kuramsallaşma izleklerinin ve nedensel açıklama düzeylerinin nasıl verimli bir biçimde birleştirileceğini yüksek bir genelleme seviyesinde göstermeye çalışmaktan fazlasını yapamam. Bunu yaparken, ideal tipi kurduğum 2. Bölüm'de temas ettiğim bazı noktaları geliştirerek açımlayacağım.

Faşizmin "neden"leri

Daha baştan açıklanması gereken konu, faşizmin dinamikleri ve "neden"leri üzerine konuşulduğunda hangi sorunların çözülmeye çalışıldığıdır. Pratikte bu, beşerî bilimlerdeki birçok diğer sorun gibi, tekil bir mesele değildir ve çok sayıda birbiriyle ilişkili ancak farklı konulara bölünür. Daha önemli görünenlerden bazıları şunlardır (uzmanlık dilinin dışına çıkarak ifade edersek):

(1) Faşizmin psikolojik temeli nedir?
(2) Faşizmin ilk ortaya çıkış nedeni nedir?
(3) Faşist bir hareketin "yükselişe geçmesini" mümkün kılan nedir?
(4) Bir "faşist dönem"in varlık sebebi nedir?
(5) Faşizmin İtalya ve Almanya'da bağımsız bir biçimde doğup diğer ülkelerde ortaya çıkmamasının sebebi nedir?
(6) Nazizmin diğer tüm faşizmlerden daha yıkıcı olması nedendir?

Bu bölümün geri kalanı ilk iki soruya cevap aramaya ayrılmıştır, özellikle de ortodoks faşizm araştırmalarında üstünkörü değinilen ve benim önerdiğim ideal tip ışığında aydınlatılabilecek olan temel psiko-tarihsel meselelere. Buradan ortaya çıkacak önermeler, son bölümde ele alınacak olan diğer sorulara verilecek cevapların habercisi olacaktır. Konuya yaklaşırken daha az söylemsel ve spekülatif olunabilir, zira içerdikleri doğrudan yapısal unsurlarla ilgili kıymetli bir bilgi birikimi zaten mevcuttur. Yanlış anlaşılmalardan kaçınmak için cevap arayışlarımda örtük olarak yer alan bazı önermeleri dillendirmek yararlı olabilir. Bu önermelerin tümü, faşizmin herhangi bir veçhesine dair açıklamaların "düzenliliğini" ve yeterliliğini belirleyen temel karmaşıklığıyla ilintilidir:

(i) Herhangi bir faşist hareketin ortaya çıkışı, kısmen, asli kurucular çekirdeğinin bireysel psikolojik eğilimlerinden kaynaklanan ideolojik adanmışlık ve tutkularına bağlı olsa da, aynı zamanda, hareketin kuruluşunu ve ne kadar muğlak olursa olsun program içeriğini koşullayan, kişi ötesi sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel unsurların çakışma biçimine de bağlıdır.

(ii) Ortaya çıkacak hareketin gücü ya da zayıflığı kısmen içsel unsurlara (liderliğin niteliği, taktikler, örgüt vb.) dayanacaktır, ancak daha çok içinde faaliyet gösterdiği sosyo-politik uzamdan ve faaliyetlerinin etkileşim içinde olduğu birçok ulusal ve uluslararası süreç ve olguların akış yönünden etkilenecektir.

(iii) Bir *hareket* için (yani parti iktidar sahibi olmadan önce) mevcut üç tip desteği birbirinden ayırmak gerekir: (a) liderliğin, ideologların, çekirdek eylemci kadrosunun ve fanatik yandaşların adanmışlık düzeyi; (b) tek bir konuda (örneğin göç, komünizm) alınacak tavır nedeniyle başka bir yöne savrulabilecek olan toplum genelindeki destekçilerin hakiki ama daha pasif ve kaypak bağlılığı ve (c) farklı bir geleneksel siyasal çevreye ait olan ama onda ortak bir düşmana karşı (örneğin sola karşı) savaşma gü-

cünü görenlerin taktik desteği. Bu üç destek düzeyi, farklı düşüncelerle harekete geçmeye meyilli olacaktır.

(iv) Faşizm bir kez iktidara geldikten ve *rejim* oluşturduktan sonra, ideoloji alanının dışında kalan duygular (örneğin korku, fırsatçılık, uymacılık, kinizm, kolay kandırılabilirlik, sadistlik, toplumsal denetimin etkinliği veya kılgısal seçenek yokluğu) üzerinden birçok insanın desteğini sağlayacak ve resmî örgütlenmelerde faal hale gelerek yeni rejime katılmalarına yol açacaktır. İnsanlar bunu yaparken ideolojisine ya da politikalarına sıkı, etkin bir bağlılık duymayacaklardır (Mart 1933 sonrası NSDAP'a katılmak için üşüşen ve *Märzgefallene* olarak anılanlarla kıyaslayın).

(v) Faşizmi desteklemeye yönelten psikolojik dürtünün ele alınma biçimine anlam kazandıracak olan, hareket safhasında sahip olduğu eylemci ve taraftarlar grubuna odaklanarak niteliklerini keşfeden bir araştırmanın parçası olmasıdır, zira yüzeysellik, kinizm ve fırsatçılık her tür ideolojinin desteklenmesine katkıda bulunur, özellikle de bir sisteme temel teşkil eden ortodoks yönlerine.

(vi) En "gerçek faşistler"in bile faşist siyasal program ya da mitin içerdiği her şeyi anladığı veya onayladığı varsayılmamalıdır. Tüm ideoloji taşıyıcıları gibi, benzersiz kişiliklerini ve koşulları yansıtır biçimde, bazı dallarını ve imkânlarını ön plana çıkararak kısmen ve kişiye özgü bir biçimde benimseyeceklerdir.

(vii) Liderlik, üyeler, seçmenler ve taktik müttefikler tek bir sosyal çevreden (örneğin küçük burjuvazi) gelmezler, çünkü Sternhell'in ortaya koyduğu gibi, "faşizmin belirgin bir sınıfta yankısı ve açık bir dayanağı yoktur" (1979, s. 325). Benzer biçimde, hareketi destekleme dürtüsü, tek bir unsura, kişilik türüne ya da nevroza indirgenemeyecek kadar heterojendir. Weinstein'in Nazi eylemciler için yaptığı gözlem tüm faşistler için geçerlidir: Hepsi "kendi kişiye özgü nedenleri ile harekete katılmıştı: Ortak dürtüler söz konusu değildi" (aktarıldığı kaynak, Platt, 1980, s. 69).

(viii) Türdeş faşizm dinamiklerini aydınlatma girişimleri, faşizmin niteliksel olarak iki savaş arası dönemin ürünü olduğunu varsaymaktan ve özellikle de Nazizmi yapısal olarak ilişkili tüm hareketler için bir paradigma olarak görmekten kaçınmalıdırlar.

Diğer bir deyişle, faşizmin "dinamikleri" hakkında genelleme yapmayı tehlikeli kılan, her bir halinin kendine özgü bir hikâyesi ve benzersiz koşullar ile farklı nedensel düzeylerin indirgenemez karmaşık bir ürünü olması sebebiyle, kısmen de olsa aydınlatılabilmesi için çok katmanlı ve disiplinler arası bir yaklaşımı gerekli kılmasıdır. 5 ve 6. Bölümler'de 20. yüzyıl faşizmlerinin tümüne kısaca değinmemizin ışığında, herhangi bir türdeş açıklayıcı modelin, faşizmin içinde yükseldiği çok farklı toplum türlerini ve tarihsel koşulları ve ayrıca sergilediği önemli sosyolojik ve ideolojik farklılıkları hesaba katması gerektiği açık olmalıdır. Böylesi bir modele dayalı külliyat sadece çok geniş olmakla kalmaz, aynı zamanda hakikatin yegâne anahtarı (yani bulgusal değil de bütünsel, dolayısıyla bilimsel olmayan) olarak görülüp mantıksal sonuçlarına götürüldüklerinde birbirleriyle çelişecek olan farklı yaklaşım ve disiplinleri de birbirine bağlar. Kurduğum ideal tipe bir eşleşim saptayabilmek için, faşizm olduğu iddia edilen ideolojinin dinamiklerini aydınlatacak birbirinden farklı bazı kuramlara dikkat çekerken, çelişen alanları bilinçli olarak yok saymayı öneriyorum. Sonuç, faşizmin nedenlerini tartışmamızı sağlayacak, eklektik ve yapay –bilerek böyle kurulmuş– bir çerçeve olacaktır. Psiko-tarihçilerin, sosyal antropologların, göstergebilimcilerin, yapısalcıların ve post-yapısalcıların kültürel üretim ve yeniden üretim süreçleri üzerine konuşabilmek için çeşitli uzmanlık perspektifleri ve dilleri ("söylemleri") geliştirdiklerinin farkındayım ve yukarıda değindiğim birçok nokta söz konusu uzmanlıkların "idyoklosilerine" ya da özel ve gizli dillerine tercüme edilebilir. Ancak, ben daha açıklayıcı, metinsel ve (umarım) ulaşılabilir bir ifade tarzı içinde kalmayı seçerek, bu karmaşık meselelerle ilgili tek bir merci olmadığını ve yaklaşımı-

mın onlara kıyasla niteliksel olarak deneme amaçlı, kurgusal olduğunu vurguladım.

Faşizmin psikolojik temeli nedir?

İnsanın kendini aşma gereksinimi

Faşizmin psikolojik önkoşulları meselesine yaklaşımım, fırsatçı ya da pasif destekçilerinin değil ona güçlü ideolojik adanmışlık gösterenlerin içsel dürtülerine odaklanır. Geçmişi 1933'e kadar giden Bataille (1985) ya da her ikisi de 1940'larda İngilizce yayımlanan Fromm (1960) ve Reich (1970) gibi öncü psikanaliz kuramlarına yaslanmıyorum, çünkü Freudcu psikanaliz kategorilerinin kolektif ve tarihsel olgulara uygulanmasının tartışmalı durumu bir yana, her üçü de faşizmi Nazizme indirgeyerek ve safça bir orta sınıf hareketi olduğunu öne sürerek yukarıda zikredilen yanılgıları sürdürmektedirler. Başlangıç noktamızı, bunun yerine, aydınlanma *filozoflarının* 20. yüzyıldaki eşdeğeri Arthur Koestler'in "insanlık durumu" çözümlemesi oluşturacaktır. *The Ghost in the Machine* (1970) kitabında Koestler, insan psikolojisinin fizyolojik alt tabakası konusunda kapsamlı bir kuram sunarken, beynin üst fonksiyonlarının yer aldığı neokorteks/mezokorteks ile limbik sistemin oluşturduğu filogenetik [evrimsel, soyoluşsal – ç.n.] anlamda "yaşlı" hayvan beyni arasında zayıf bir nörolojik eşgüdüm olduğuna özel vurgu yapar. Vücudun temel düzenleyici mekanizmalarından ve aynı zamanda içgüdüsel, viseral (yani "sezgilere" ilişkin) duygulardan sorumlu olan bu "arkikorteks"tir. Üç beyin arasındaki mükemmel olmayan "devrelerin" doğrudan etkisi, dışarıdaki gerçeklikle insanın ilişkisinde ortaya çıkacak olan ve Koestler'in "insanlık çıkmazı" diye adlandırdığı asli fonksiyon bozukluklarıdır.

Koestler'in zekice ortaya koyduğu ve kapsamlı bir biçimde belgelediği görüşlerini kabaca basitleştirirsek, insanlar iki temel dürtüyle, yani öz-girişkenlik [self-assertiveness] ve bunun zıddı olan öz-aşkınlık [self-transcendence] ile donatılmıştır ve

bu sayede hem özerk bireyler hem de aile ya da kabile gibi toplumsal hiyerarşilerin parçası olurlar. Dünya ile her yönden sağlıklı bir ilişki kurmak, yani onunla hükmedici ya da yıkıcı değil de uyumlu ve yaratıcı bir ortak yaşam kurmak, bireylerin benzersiz ve bağımsız kişilikleri ile daha büyük toplumsal birimlerin parçası olma hallerini eşzamanlı deneyimleyebilmelerini mümkün kılan iki dürtünün –ki bunların ikisi de insan topluluklarının sürdürülebilir dinamizmleri ve uyumlulukları için hayati önemdedir– hassas dengesine bağlıdır. Ancak insan kişiliğindeki "paranoid" ve "delüzyonal" özellikler nedeniyle hem öz-girişkenlik hem de öz-aşkınlık dürtüleri, varoluşun sürdürülebilmesinin gerekleriyle tutarlı olmayan takıntılı ve nihilist bir hal aldıklarında, hemcinslerine verecekleri zararı hesaba katmaksızın patolojik yönlerini sergileyebilirler. İnsanların çağlar boyunca birbirine uyguladığı mezalimin tarihçesinden daha fazla sorumlu olan öz-girişkenlik değil, öz-aşkınlık duygularının sapmasıdır: Bu duygular, faillerin "insanlık dışı" fiillerini kendi hesaplarına değil, beşerî ya da metafizik bir hiyerarşinin parçası olarak yapmalarını mümkün kılar. Kişisel sorumluluktan sıyrılmalarını ve eylemlerinin "daha yüksek" bir amaç ya da görevi yerine getirme hissi ile donanmasını sağlar.

Koestler, öz-aşkınlık yeteneğindeki sapmanın belirtisi olarak, geleneksel kültürde yaygın biçimde yer bulan insan kurban edilmesine değinir. Dile düşmüş örneklerden bir tanesi Azteklerinkidir ve güneşin ölmemesi için her yıl yirmi bin ile elli bin arası genç erkek, bakire ve çocuk kurban etmişlerdir. Böyle bir kültürde temel işleyiş şöyledir (neyse ki tarihte çoğu toplum bu tür kurumsallaşmış bir paranoyanın ürünü olmamıştır): Kişisel öz-aşkınlık duygularının dış dünya ile olgun ve insani bir *bütünleşme* sağlaması artık tören ve geleneklerle mümkün olmaktan çıkar. Bunun yerine, çocuksu bir tasarıma, kültürel olarak desteklenen kolektif bir bağlanım üzerinden kendilerini ifade ederler ve bu durum parça ile bütün arasındaki çok önemli duygusal ayrımı yok ederek, potansiyel olarak yıkıcı kişi ötesi bir oluşla (bu durumda Aztek kültürü) özdeşleşmeye yol açar. Bu şartlarda insanın ait olma ve anlam arama ar-

zusu, bireyleri dünya ile "insani" ilişki kurmaktan yoksun bırakan kişi-dışı bir sosyal mit aracılığıyla mutlak tekilliğe yöneltilir. Böylelikle, soyut bir amaç ya da aldatıcı bir kolektif hedef adına törensel şiddetin araçları haline gelirler.

Koestler'i faşizm araştırmamız için büyük önem taşıyan iki olguyu ele almaya yönelten bu tartışma çizgisidir: siyasal ideolojilerin ve kalabalık psikolojisinin ortaya çıkışı. Beynin ve duygu bölümlerinin nörolojisindeki kusurlar evrim yolu ile kendilerini onaramadıkları için dinlerin zayıflaması ve bilimin yükselişi, bireylerin toplumla daha akılcı ve tümleyici bir ilişki kurabilecekleri genel bir eğilime yol açmamıştır. Aksine, yaşadıkları açmaz daha da derinleşmiştir:

> Din savaşlarının yerini önce vatanseverlik sonra da ideolojik savaşlar alırken, savaşanların kendini feda etmesinde ve tutkularında bir değişiklik yoktur. Vahye dayanan din afyonunun yerini seküler dinlerin eroini alırken, bu yeni din, kişiliğin doktrinleri karşısında düşünmeden teslimiyet göstermesini ve peygamberlerinin sunduğu aynı ilahi aşkı dayatır. Yeni bir demonolojiyle şeytanlar ve dişi şeytanlar yer değiştirmiştir: Alt insan Yahudiler dünya egemenliğini planlamaktadır; burjuva kapitalistler açlığı tırmandırmaktadır... (Koestler, 1970, s. 273)

Modern toplumların sekülerleşmesi ve parçalanması, periyodik olarak ideolojilere kolektif bağlılık dalgaları yaratıyor ve bu da bazı bireylerin "kalabalık psikolojisi" adıyla bilinen bir grup zihniyetine kapılmasına yol açıyordu. Odasında yalnız başına olan rahibin yine de Tanrı sevgisiyle dolmasına olanak sağlayan, insanlığın mit-yapıcı yeteneğinin olağanüstü gücü sayesinde, bireyin, bir kitle hareketinin parçası olabilmek için kalabalıkla fiziksel anlamda kaynaşması gerekmediği halde bu böyleydi. 20. yüzyıl Avrupa şartları uygun hale geldiğinde, milyonlarca sıradan vatandaşın "Sınıfsız Toplum" ya da "Binyılcı Reich" savaşına gönüllü katılmasını sağlayan, bencillikleri değil cömertlikleri, idealizmleri, daha yüksek bir amaç için hayatlarını feda etme dürtüleriydi: "Hem Faşist hem de Sovyet mitleri

bağdaştırıcı kurgular değildi, daha çok, arketiplerin yeniden dirilişiydiler ve her ikisi de sadece beyinsel boyuta değil total insana hitap ediyordu; her ikisi de duygusal doyum sağlıyordu" (a.g.e., s. 293).

Genelde modern siyasal ideolojilere uygulandığında Koestler'in kuramı, herhangi birine duyulan hakiki duygusal bağlılığın öz-aşkınlık davranışı olduğunu ifade eder. Bu bağlılığın kapsam ve sonuçlarını farklılaştıran, öncelikle ideolojinin *bütünleşmeyi* mi (kişiselliğin, kritik mesafenin, insanlığın korunuyor olması) yoksa özdeşleşmeyi mi (körü körüne bağlılık, bağnazlık, bireysel vicdanın baskılanması) desteklediği, ikinci olarak da söz konusu bütünleşme/özdeşleşme için mitsel hedefin ne olduğudur. İnsanlığın nihai hedefi olarak sınıfsız ve devletsiz evrensel bir topluma vurgu yapmasına rağmen Stalin'den beri tüm komünist rejimler pratikte özdeşleştirici bir "devlet dini" gibi işleme eğiliminde olsalar da, ilke olarak, komünizm gibi liberalizm de bütünleştirici bir ideolojidir. Faşizm örneğinde, devrimci seçkinlerin yönlendirdiği yenilenmiş milli toplum diye ifade edilebilecek olan nüvesel mit *a priori* özdeşleşmeyi gerektirir ki bu, insani öz-aşkınlık dürtüsünün nörolojik temelli bir yanlış yönlendirmesidir. Bu durum, sınırsız idealizme ve yeni çekirdek devlete karşı bağnazca adanmışlıkla birlikte, onun sözde düşmanlarına yöneltilecek acımasız şiddete açık, paranoid ve ikicil bir zihin yapısını ortaya çıkarır. Faşizm "aşkınlığa direniş" değildir (Nolte'nin izniyle, 1965), sapkın ve alışılmadık modern bir biçimine boyun eğmenin sonucudur.

Koestler kuramının bağdaştırıcı gücü

Koestler'den uzun alıntılar aktarmamın nedeni insanlık durumu konusunda nesnel bir otorite olması değil (böyle bir durum zaten olamaz), düşüncelerinin "reddedilemez" gerçeklere dayanması da değil (eminim ki tezlerinin birçok yönüne bilimsel itirazlar yöneltilebilir). Ona başvurmamın nedeni, modern toplumları şekillendiren temel psiko-tarihsel güçlerin bazılarını araştıran, farklı beşerî bilim disiplinlerinin daha "akademik"

temsilcilerinin açımladığı temalarla birçok noktada örtüşen bir kuram ortaya koymuş olmasıdır. Örneğin, ussallığına rağmen "modern insan"ın özel ve kolektif ilkel mitlere karşı duyarlılığı, C. G. Jung'ın önemli çalışmasının da hâkim temasıdır. Psikanalist olarak engin deneyimi ile dünya ölçeğinde dinsel ikonografi ve mitsel tasvirler araştırmalarını birleştirerek, derin duygusal güçlerin (bunun için zaman zaman antropolojik bir kavram olan "mana"yı kullanır) oluşumunun ve yönlendirilmesinin anahtarı olduğunu varsaydığı bir arketipik semboller belleğinin, Kolektif Bilinçdışı'nın mevcudiyetini öne sürmüştür. Jung, insanların yaratıcı bir psişik yaşama ulaşmalarının ve sağlıklı bir toplumun tümleyici bir parçası haline gelmelerinin zorunlu önkoşulu olarak Bilinç, Kişisel Bilinçdışı ve Kolektif Bilinçdışı arasında uyumlu bir ilişkiyi öngörür. Batı'da Reform, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi giderek artan bir biçimde Hıristiyan Kilisesinin teminatı altındaki ruhani (daha doğrusu mitopyacı) dengeyi tahrip ederek, "bireylerin yalıtılmasının ve atomizasyonunun" ürünü olan "kitle insanı"nı ortaya çıkarır ve buna da "bilinçdışı içgüdüleri yok sayma ve baskılama" eşlik eder. Buna bağlı olarak, tam da Jung'un "psişik şişinme" [psychic inflation] diye adlandırdığı duruma uygun bir "kitle ruhu" [mass psyche] ortaya çıkar (Odajnyk, 1976, s. 36-44).

Bu süreçte, herhangi bir kişilikle kötü bir biçimde koordine olan –ki böylelikle hassas bireyleşme süreci de bozulur– Arketipik Bilinçdışı, arketipik tınıları nedeniyle, sembolik anlamlarla yüklü olgular üzerinden hayata karışır. Sonra, bireysel bilinçdışını ve bilinci istila edecek şekilde aşırı bir büyüme gösterir. Ortaçağ ve erken dönem modern Avrupası'nın Haçlı Seferleri ve binyılcılık hareketleri psişik şişinme hadiseleri olarak görülebilir. Akılcılık ve bireycilik üzerine aşırı vurgusuyla seküler kültür, "modern insan"ı artık dinlere değil de Jung'un basitçe "izmler" dediği kültürel ve siyasal ideolojilere dayalı bazı seküler kültlere yönlendiren psişik güç salgınları karşısında özellikle savunmasız bırakır. "Korku salan tanrılarımızın sadece isimleri değişti. Artık 'izm ile bitiyorlar" (Jung, 1988, s. 81). Kitle ruhu özellikle kendisini tehdit altında hissettiğinde psişik

şişinme ortaya çıkar ve "mana-hareketlerinin ve mana-kişiliklerinin, ister çevresel ister psikolojik olsun, sıkıntılı ya da değişen koşullarda sıklıkla görülmesi bu nedenledir" (Odajnyk, 1976, s. 25). Koestler'den farklı bir ruh modeli kullanırken Jung da Nazizmin yükselişini özellikle bir zamanlar dine yönlendirilen akıldışı dürtülerin harekete geçmesiyle açıklar ki bunlar ussallık ve bireycilik güçleri tarafından tehlikeli bir biçimde baskılanmıştır (özellikle bkz. *The Fight with the Shadow* metni, Jung, 1988); biz yine de bunun "siyasal" ya da "seküler" bir din olarak nitelenmemesi gerektiğinde, dinî değil ama siyasal bir mit olduğunda ısrar edeceğiz.

Campbell'in (1968, 1990) Jung'un bakışının çoğu yönünü doğruladığını eklemek gerekir, özellikle de "tüm bölünme alanını aşan" (1990, s. 162) "güçlü" mistisizm ayrımını, yani dualizmleri ve bölünmeleri besleyen dünya görüşleri konusunu. Her ne pahasına olursa olsun, tarihsel gerçekler ve siyasal hedefler olarak "sembollerin somutlaştırılması", sağlıklı bir aşkınlık kuran kozmolojiyi, şiddeti ve nefreti besler hale getirir: "Vadedilmiş Topraklar... kendi içinizde ne yaptığınızla ilgilidir, öldürmek üzere silahlarınızı kime doğrulttuğunuzla değil. Bu yön değiştirme dramatiktir. Aslında, tarihin yanlış anlaşılan mitolojinin türevi olduğu söylenebilir" (a.g.e., s. 166).

Düşünceleri Koestler'in çözümlemeleriyle uyuşan diğer bir önemli kuramcı, daha önce de Arnim Mohler'e benzediğine değindiğimiz (yukarıda s. 69) Mircea Eliade'dir. Benzerlik, Mircea Eliade'nin sadece faşist dünya görüşünün anlaşılmasına katkı yapmakla kalmayıp, kendisinin Fransız Yeni Sağının beyin takımı GRECE ile özdeşleştirilmesine göz yumarak, onun etkili modern permütasyonlarından bir tanesinin meşruiyet kazanmasına aktif katkı yapması noktasındadır. Metafizik anlamda dünyanın anlam ve amacının korunması açısından geleneksel toplumlarda ritüel ve kozmolojik mitin oynadığı rol üzerine yaptığı kapsamlı çalışma, Eliade'nin herkesi içine alan kozmoloji ve toplumsal ritüel sayesinde mümkün olan kutsal zaman ve uzam deneyimlerinin tekrarı aracılığıyla "tarihin teröründen" kaçma (yani aşkınlık kazanma) yeteneğinin aşınması-

nın modern insan için oluşturduğu tehdidi tespit etmesini sağladı. Dolayısıyla modern insan, seküler ve çoğulcu toplumlarda rastlantılara bağlı ve yetersiz kalan, çizgisel, kişisel zamanı durdurulabilmek ve aşkınlık kazanılabilmek için uzamın kırılgan boşluklarına sığınmaya zorlandı (Eliade, 1959, 1964, 1971). Eliade'nin konuyla ilgili çalışmalarının en önemli bölümleri, felaket dönemlerinde anlamsızlık ve çaresizlik duygularını uzak tutma konusunda, kozmosun çürüme-çöküş-yeniden doğuş mitinin oynadığı önemli role değindiği bölümlerdir. Döndürülemez, çizgisel ve dolayısıyla da tarihsel zaman anlayışına sahip modern öncesi toplumların (örneğin Mısırlılar, Aztekler) ürettiği mitlerde önemli olaylar, geniş bir çöküş ve yenilenme (ya sonsuz bir tekrarla ya da "tek yönlü" bir sırayla) şeması dahilinde kültürlerinde yer edinir. En büyük felaketler bile çöküş evresinin artık uç noktasına ulaştığının ve yeni bir döngünün başlamakta olduğunun işareti olarak görülüp kabullenilir. Yani yıkım ve kargaşa dönemleri boyunca yaşayan insanlar "kozmik döngünün iniş yönünde yer aldığının bilincine vararak bu korkunç dönemin yüküne dayanabilirler" (Eliade, 1971, s. 118).

Örneğin, Roma tarihi boyunca siyasal düşüncenin değişmez temalarından biri, şehre kaderin bahşettiği bir zaman dilimi olduğu, sonuçta yok olacağı ve bir *renovativo* süreci ile yeniden hayata dönüp dönemeyeceği idi. Yani, ister içsel olsun ister dışsal, her sosyo-politik kriz, Roma'nın gerileyişi, an meselesi olan çöküşü ve "yeni Roma" biçiminde potansiyel yeniden doğuşu üzerine bir spekülasyon dalgasının fitilini ateşliyordu (a.g.e., s. 118-20, 133-7). Eliade'ye göre, "tarihsel gerilim çağları boyunca Akdeniz-Doğu dünyasının gnostisizmler, tarikatlar, bilinmezler ve felsefelerin akınına uğramasının" ardında yatan dürtüler, Roma'nın yenilenmesi mitini ortaya çıkaran dürtülerle aynıydı. Hızla çoğalmaları, bu dürtülerin ürettiği kültürel güçlerin artık etkin biçimde bütünsel bir ritüel kültürüne yöneltilemediğinin, zira sekülerleşmenin, bağdaştırmacılığın ve çoğulculuğun, geleneksellik merkezini aşındırdığının işaretiydi.

Modern siyaset bilimi için buradan yapılacak çıkarım, "kötü zamanlar"ı yaşayanların deneyimlediği fiziksel zorlukların

ve psişik sıkıntıların, bu sıkıntılar "*anlamlandırılamaz*" olmadığı sürece, insan kitlesi tarafından omuzlandığıdır. Acıdan ve çaresizlikten kurtulmak isteyen insanın çağlar boyunca mitopyaya ve ritüellere başvurmuş olması, "modern insanın" da döngüsel yenilenme mitleri ve onlara tekabül eden ayinler aracılığıyla –ki her ikisi de dünyevi zamanı sonlandırmaya yöneliktir– tarihin teröründen cennetler yaratmaya devam edeceği anlamına gelir. Dolayısıyla her bir yeni kriz, palingenetik mit yönünde akıtılabilecek potansiyel olarak mevcut güç dalgalarını serbest bırakır. Ancak geleneksel topluma taban tabana zıt bir biçimde, modern çağı tanımlayan sekülerleşme ve çoğulculuk, yeni mitlerin doğmasına yol açar. Dahası, bu mitler genellikle sosyo-politik ideolojiler biçimini alırlar: yani, *renovatio*'nun nasıl gerçekleştirileceğine dair devrimci kuramlar ve tarihsel olgularda kılgısal bir temele sahip olduklarına dair iddiaları. Her yanı kuşatan bir kozmoloji ve ritüel ile artık desteklenmeyen bu modern mitler, ister istemez tüm toplumun zihnini etki altına almaktan mahrum kalacaktır ve etkisi altına alabildikleri için de gerçek hayatta karşılığı olmayan mitsel beklentiler oluşturacaktır.

Eliade'den oldukça farklı metodolojik ilkeler üzerinde çalışan Erich Fromm'un "tarih terörü"ne değil de "özgürlük korkusu"na (Fromm, 1960) odaklanarak vardığı sonuçlar da Koestler'in argümanındaki bazı unsurları destekler. Kuramının merkezinde, insanın yalıtılma korkusu ve buna karşılık gelen bir aidiyet duygusu ihtiyacı taşıdığı önermesi yer alır. Geleneksel toplumlarda ortaya çıkan, daha büyük bir bütünün parçası olma "doğal" duygusu, Rönesans, Reform, sanayileşme ve kapitalizme eşlik eden bireyciliğin yükselişi ile giderek zayıflamıştır. Sonuç, bazılarının kişisel bireyleşme izleğinin peşinden gitme özgürlüğünü kullanması, diğerlerinin ise yalnızlık korkusuna ve kendi fiillerinden kişisel sorumluluk taşımadıkları bir dış dünya ile sado-mazoşist bir ilişki kurmaya sürüklenmesidir. Otoriter bir lider ile "emirlere uymaya" fazlasıyla amade itaatkâr halk arasındaki özdeşleşmenin temelini bu oluşturur. Fromm'un ortaya koyduğu bir diğer görüş, kriz dönemlerinin

daha yüksek bir gerçeklik yanılsamasına yönelmeyi çoğu insan için psikolojik olarak yaşamsal hale getirdiğidir ve bu gerçeklik onları mitten yoksun özel zamanlarının acılarından kurtarır.

Koestler, Jung, Campbell, Eliade, Fromm: Faşizm motivasyonuna dair belirli bir nedensel açıklama çizgisini doğrulamak için bu "uzman tanıklar" kümesine başvurmak görece kuşkulu görülebilir. Ancak modern sosyo-politik düşüncenin iki kurucusunun, modern toplumlardaki egemen süreçler hakkında vardıkları sonuçlar da söz konusu kümenin tümüyle bazı noktalarda kesişir. Emile Durkheim'ın modern toplum çalışmasının temel odaklarından biri, kolektif mitler ve hedefler olmaksızın bireysel insan varlığının sürdürülemezliğidir. Dinin işlevi, bir dayanışma ve toplumsal uyum duygusu yaratmasıdır ki Durkheim bu etkilerin bütünüyle öznel (yani mitsel) olgular olduğu sonucuna varır (bkz. Hughes, 1958, s. 282-3; Pickering, 1984). Hıristiyanlığın gerilemesine *anomie* artışı eşlik ederken, bu durum bireyleri umutsuzluk ve intihara sürükleyecek olan köksüzlük ve yalıtılmışlık duygularını yaratmıştır. "Uygar" insanın sorunu, hâlâ toplumsal insanın psikolojik gereksinimlerini taşıyor olmasıdır.

> Toplumsal insan kaçınılmaz olarak açıklayabildiği ve hizmet ettiği bir toplum öngörür. Eğer bu yok olursa, eğer varlığını ve etkisini yakınımızda ve üzerimizde hissetmezsek, içimizde toplumsallık adına ne varsa tüm nesnel dayanaklarını yitirir. Geriye kalan aldatıcı imgelerin yapay bileşimidir, en hafif deyimiyle kaybolan fantazmagoryadır; yani, eylemimize hedef oluşturmayacak bir hiçlik (Durkheim, 1951, s. 213).

Sanayi toplumunu şekillendiren güçler konusunda Max Weber'in çoğu araştırmasının altında yatan derin kaygı şudur: Rasyonalizmin yükselişiyle dünyada giderek artan "inanç yitiminin" (*Entzauberung*) uzun vadeli sonucu, anlamsızlığın boşluğunda sallanan tutkusuzluk "kafesine" hapsedilmiş akıl olacaktır. Geleneksel politikanın metafizik temelleri ile birlikte aşınmasının oluşturduğu siyasal boşluk 20. yüzyılda yurttaşları ile ancak zayıf bir duygu bağı kurabilecek olan legal/rasyonel (ya-

ni liberal) sistem tarafından doldurulmaya devam edecektir. Bu durum zaman zaman "karizmatik" güç patlamalarını doğurur ki bu durumda, taraftarlarının yarı sihirli güçler atfettiği liderlerin yönettiği hareketler, kendiliğinden gelişen halk uzlaşısı temelinde bu sistemleri zaman zaman değiştirecektir (Weber, 1948).

Koestler hipotezlerinin bazı yönlerini derinleştirmeye hizmet edecek benzer diğer "ortodoks" düşünce biçimleri de mevcuttur. Cohn (1970), ister seçkinci ve eşitlikçi olsun ister püriten ve hedonist, Avrupa'da feodalizmden "modern çağ"a geçişe damgasını vuran uzun sosyo-politik altüst oluş dönemi boyunca türeyen binyılcı ekollerin çoğalmasını ayrıntılı bir biçimde belgelemiştir. İncil'e dayalı veya sonradan uydurulmuş çeşitli Hıristiyan eskatolojilerinden hareketle çeşitli cemaatler kendiliğinden oluşan mitsel topluluklar olarak görülebilir. Yeni tanrısal dönemin kıyamet sonrası düzenin çekirdeğini cemaat mensuplarından yaratmakla görevli liderlerinin kendine özgü yorumlarına bağnazca bağlılık, onları bir arada tutar. Rönesans'ın cadı çılgınlığı ile ilgili tamamlayıcı çalışmalar mevcuttur ve bunlar bir "psişik salgın" olma anlamında Hippi karşı kültürüyle yararlı paralellikler kurar (Harris, 1975). Bu araştırma çizgisi, toplumsal "işlev bozuklukları"na yol açan karmaşık güçlerin aynı zamanda Rönesans ve Reform döneminin yaratıcı başarılarının yolunu açtığı görüşünü kanıtlarla destekler (bkz. Kinsman, 1975). 2. Bölüm'de değinildiği gibi, diğer bir önemli araştırma alanı, bağnaz kitlesel bir taraftar grubu toplamayı başaran modern siyasal ideolojilerin kendi inançları, ikonları ve ritüelleri ile *ersatz* [yerine geçen, ikame eden] dinler biçiminde işleyişleri üzerine odaklanır (örneğin Voegelin,1968; Talmon, 1980; Sironneau, 1982; bu tema ile ilgili Sovyet Rusya bağlamında kapsamlı bir araştırma için bkz. Lane, 1981). Sonuç olarak bu da siyasal mitin ütopyacı yönünü araştıran çalışmalarla (örneğin Goodwin ve Taylor, 1982; Reszler, 1981) uyumludur ve kayda değer bir örneği, Lasky'nin (1976) devrimci ütopyacılığın din benzeri boyutunun Marx ve Bakunin gibi önemli ideologlarının başvurduğu geleceğe ilişkin metaforlarda nasıl ifade bulduğu üzerine yaptığı çalışmadır.

Ancak burada değinilen uzmanlar, ünlü olan ya da olmayan çok sayıda akademisyenin sadece küçük bir bölümüdür. Şu veya bu şekilde tümünün çalışmaları, güçlü olsun olmasın antik mit-yaratımı ve öz-aşkınlık psikolojik mekanizmalarının modern bilinç yüzeyinin hemen altında işlemeye devam ederek tüm siyasal kültürlerin –ne kadar akılcı ya da yenilikçi görünseler de– duygusal canlılık ve dinamizmlerini beslediği anlayışı noktasında toplanır. Diğer bir örneğe değinirsek, Amerikalı akademisyen Platt devrimci süreçlerde mevcut temel mekanizmalara dikkat çeker: yani, toplumsal düzenin ve bu düzen içindeki alışageldikleri konumlarının dramatik çöküşünü yaşayan bireylerin "yaşama anlam yükleme krizi" biçiminde ortaya çıkan kaotik olguları nasıl deneyimlediklerine. Dünya görüşlerinin başlarına gelenleri açıklayamamaya başladığı zaman maruz kaldıkları psişik sıkıntıdan kurtulmak için gösterdikleri çaba, "dünyayı kavramanın ve deneyimlemenin yeni yöntemlerini araştırma ve yaşadıkları duygusal uyarılmayı anlamlandırma çabasına" yol açar. Bu durum, "Duygusal uyarılmayı dizginleyen ve... insanı dünyada yeni bir anlam arayışına yönelten", "hem başarısızlığı açıklamaya hem de umutlu olmayı gerekçelendirmeye" dayalı "değişen dünya görüşleri" ortaya çıkarır. Eğer "anlamlandırma krizi" yeterince çok sayıda bireyin yeni tür bir "*anlam yükleme miti*"ne geçişini sağlarsa, bu mit kendi siyasal hareketini, liderliğini ve ideolojisini yaratacaktır, hatta onu hayata geçirmeyi deneyebilecek bir rejime temel teşkil edebilir. Her ne kadar, yeni devrimci ideolojiye geçtikleri için kendilerini değişim hedefleyen birleşik bir partinin ya da gücün mensubu addetseler de her bir yandaş kendi tanımlı bağlılık tarzı ve ideolojik kavrayışı üzerinden hareketin tanımını özgün biçimde kuracaktır. Aslında, yeni dünya görüşünün gücü, tam da çok sayıda farklı insana çok sayıda farklı şey ifade ederek *yanıltıcı* bir sosyo-politik topluluk yaratmasıdır ki bu da doğru koşullarda gerçek bir güç olabilme kabiliyetini taşımaya devam ettiğini gösterir (Platt, 1980, s. 79-87). Yer aldığı ciltteki (Albin, 1980) diğer bazı çalışmalar gibi Platt'ın metni de faşizm üzerine öncü çalışmalar yapan Bataille, Fromm ya da Rei-

ch'dan beri psiko-tarihin ayrıntıları yakalamada ve bağdaşırlıkta "ana akım" beşerî bilimlere kıyasla ne denli gelişme gösterdiğini vurgular.

İdeolojinin benim modern toplumların "anlamlandırma" krizi olarak nitelediğim şeyle ilişkisi üzerine Platt'ın gözlemleri, siyasal mit araştırmalarıyla desteklenir. Örneğin Tudor, bireylerin özellikle de toplum bir kriz dönemindeyken tarihe anlam yüklemesinde mitlerin ne tür bir işlev gördüğünü araştırır:

> Devrimle veya ekonomik çöküşle olsun, kurulu düzenin aniden çözülmesi insanın dünyadaki yerine ilişkin yeni bir anlayış ve olağan hayatı sürdürmenin yeni yollarının bulunması ihtiyacını doğururken bu ihtiyaç yeni mitlerin ve ritüellerin ortaya çıkmasıyla tatmin edilir. Mitlerde milletin geçmişi dramatize edilirken gelecekteki kaderi de apaçık görülür hale gelir; ritüellerde ise, mutlak geleneklerin yerine halkın birliğini ayakta tutan ve ne olduklarına dair yeni anlayışı örnekleyen işaretler geçer. (Tudor, 1972, s. 30)

Sewell (1985) dolaylı olarak bu yaklaşımı siyasal devrim dinamiklerine dayandırır, ama aynı zamanda önemli bir boyut daha ekleyerek, palingenetik dürtülerin ve mitlerin sadece ultra-milliyetçilik ve faşizm gibi ussallıktan uzak güçler için değil, genellikle onların zıt kutbu kabul edilen liberalizm için de hayati önemde olduğunu gösterir. İdeolojinin yapısal niteliklerine ilişkin düşünceleri, yenilenme mitinin, hem "karizmatik" hem de "yasal/ussal" siyasetin zaferi olarak görülen Fransız Devrimi'nde oynadığı önemli role ışık tutmasını sağlar. Örneğin, 4 Ağustos 1789 tarihli önemli toplantıda Ulusal Meclis üyeleri, "kendilerine dünyanın yenilenmesi olarak görünen bir şeye katılıyorlardı" (a.g.e., s. 70). *Ancien régime*'in sosyal, ekonomik ve toplumsal işlev bozukluğu ile oluşan arka planına karşı devrimciler, günün "kültürel dilinden", daha çok da Anglo-Amerikan liberalizm ile muhtelif yerel Aydınlanma düşüncesi unsurlarından türetilen bir yeni "ideolojik yapı" kurdular ki zaten bu olmadan yeni bir anayasayı yaratamaz, yeni bir devlet türünün temellerini atamazlardı.

Hunt (1981) (yine farkında olmadan), mutlakıyetçiliği alaşağı etmeye meşruiyet kazandıracak şekilde eşzamanlı gelişen söylem, ritüel ve festivallerde ifadesini bulan Fransız Devrimi'nin mitsel boyutunu keşfederken, değindiğimiz tüm yazarların açımladığı temaları birbirine dokuyacaktı. Bunların "gerçekleşmekte olan yeni toplum yaratılışında, yeni uzlaşının kutsal momentinde" resmen başlayan "mitsel şimdi" düşüncesini devrimcilerin zihninde canlandırmak üzere bir araya geldiklerini savunuyordu.

> Bir özgürlük ağacının etrafında edilen bağlılık yemini törenleri ya da devrimci festivallerde topluca edilen yeminler, toplumsal sözleşme momentini yeniden kutsuyor ve yaratıyordu, törensel sözcükler mitlerin tekrar tekrar mevcudiyet ve hayatiyet kazanmasını sağlıyordu... Festivaller katılanlara kendi devrimci destanlarının mitik kahramanları olduklarını hatırlatıyordu. (a.g.e., s. 27-32)

Sewell gibi Hunt da, "milli yenilenme" anlayışının "yeni bir çağın canlanmasını" (a.g.e.) tetiklediğini gözlemlediğinde bu mitin palingenetik yönünü vurguladı ve devrimciler arasında yaygın olan "milli yenilenmenin yeni bir insan ve yeni bir zihniyet gerektirdiği" (a.g.e., 56) varsayımına başvurdu ve bu da ancak yeni sembollerle yaratılabilirdi. Fransız Devrimi'nin iki yüzüncü yılında Doğu Bloku'nda gelişen olaylar, liberalizmin sistem dışı, ütopyacı yönüyle –tıpkı bir zamanların faşizmi gibi– hâlâ popülist bir palingenetik mit biçiminde davranma becerisi gösterebildiği gerçeğinin anlamlı bir ispatıydı. İkisinin arasındaki önemli fark, ilke olarak liberalizmin çoğulculuğa sahip çıkışının "patolojik" özdeşleşme değil de "sağlıklı" bütünleşme psişik ilkesini kutsadığıydı. Ancak Jakobenlerin Terörün "arıtıcı" etkisine gösterdikleri heves, içeriği ve hedefi bütünleşme olan bir ideolojinin bile "yeni bir çağın" yolunu tıkayan "düşmanlara" karşı savaştığına ikna olan devrimciler arasında hayalci, bağnaz (yani özdeşleşmeci) öz-aşkınlık biçimlerini kışkırttığını gösterir ki bunu Büchner'in nasıl ikna edici bir biçimde yaptığını gördük (yukarıda bkz. s. 291-292).

Yapısal değişiklik için seferber olan kolektif hareketlerin akılla değil de "mitler" ile yönlendirildiklerini öne süren Sorel'in tarih çözümlemesinin, devrimci toplumsal hareket dinamiklerini kavramlaştırmanın bu biçimine sıkıca bağlı olduğunu da belirtmemiz gerekir. Değindiğimiz diğer araştırmacılardan farklı olarak Sorel, mitin tarihsel gücünü değil, yeni kolektif patlamalara katalizörlük edişini, Eliade (ve de Benoist'nin) ifadesiyle, "tarihi yenileyecek", bilinçli olarak kışkırtılmış psişik salgınları anlamak üzere yola koyulmuştu. Diğer bir deyişle, Batı'nın çöküşünü çözümlemekle yetinmiyordu, ona bir çare bulmak için, kültürel bir yeniden doğuşu başlatabilmek için ateşli bir istekle yanıp tutuşuyordu. Ona yön gösteren, çoğu beşerî bilimciyi teşvik eden, dünyayı daha anlaşılır kılmanın yansız, pasifist arayışı değil, kendi palingenetik mitiydi.

Faşizmin psikolojik dinamikleri

Faşizmin psikolojik temellerine ilişkin olarak bu yaygın bağdaştırıcılığın söylemeye çalıştığı şudur: Tüm ideolojilerin duygusal temeli, insanın süreklilik gösteren nöro-psikolojik ait olma dürtüsüdür. Bu dürtü, yalıtılmışlık, yetersizlik ve anlamsızlık duygularının girdabında kaybolmaya karşı insanı koruyan güçlü öz-aşkınlık deneyimini yaşatacak mitler aracılığıyla gerçekleştirilir. Çok eski zamanlardan beri insan topluluklarının oluşturduğu sayısız kültürün tanımlayıcı özelliği olan karmaşık kozmolojilerin, ayrıca bu kültürlere dayanak sağlayan ayrıntılı metafizik efsane ve ritüellerin altında yatan bu dürtüdür. Modern (yani kısmen sekülerleşmiş ve çoğulcu) kültürde artık merkezi ve her yeri kuşatan bir aşkın mit kaynağı mevcut değildir. T. S. Eliot'un da gözlemlediği gibi, artık "insanoğlu fazla hakikate katlanamadığı" için, aşkınlık ihtiyacı çağdaş toplumlarda kendisini bireysel ve komünal sayısız kültsel davranışla gösterir ve fiilen geçerli olan –dinî ya da olmayan– çok sayıda inanç sisteminden birine geçiş de bunlara dahildir.

Equus'da Peter Shaffer, öz-aşkınlık gereksiniminin bireyi kendi kişisel dinini yaratmaya dahi sürüklemesinin nasıl mümkün

olduğunu keşfeder. Kitapta, Alan Strang'ı içine düştüğü özel at tutkusundan kurtarması için çağrılan psikolog Dysart'ın hikâyesi konu edilir. Dysart, bu durumun psişik kaynağının, Yunan mitolojisindeki *centaur* efsanesini yaratan ve –Ege'de yaz tatili yapan turistlerin deneyimleri üzerinden büyüklüğünü beyhude yere aradığı– uygarlığın içine işleyen mitsel güç ile aynı olduğunu farkeder. Strang ile gerçekleştirdiği seanslar, acı dolu ama yoğun, tam anlamıyla kendilerine ait hayali bir dünyada yaşayanları profesyonel becerileriyle içine çekmeye çalıştığı tatsız, büyüden yoksun (Weber'in ifadesiyle "inançsız") normalliğin anlam belirsizliği karşısında yaşadığı iç daralması deneyiminin acziyle işkenceye dönüşür. Bundan çıkarılacak sonuç, anormal davranış psikolojisinin delilik biçimleri arasında gördüğü sayısız kendine özgü kompleks ve saplantının, komünal kozmoloji ve ritüeller üzerinden aktarılan ve söz konusu "ilkel" toplumların uyum teminatı olan aynı ilkel psişik güçten beslendiğiydi. Oyun aynı zamanda, bu gücü doğrudan deneyimleme imkânını yitirmiş akılcı bir varoluşun, varoluşçu filozof ve sanatçılarca keşfedilen *Angst* ile damgalanmış gri bir dünya olduğunu düşündürür.

Modern anomik ve "merkezsiz" toplumlarda mitin komünal yönü –her ne kadar özel olandan daha etkili olması şart olmasa da– doğası gereği daha belirgindir; kitle kültürüne ve modanın, tüketiciliğin, seyirci sporlarının ve pembe dizilerin hükmettiği medya çağına hammadde sağlar ve 17. yüzyıl Hollandası'nın lale çılgınlığının kaykay, aerobik ya da Madonna çılgınlığı gibi çok yeni eşdeğerlerine karşı savunmasızdır. Sürekli "mit imalatı" modern toplumların uyum ve istikrarı için "ideoloji imalatı" kadar önemlidir. Artık güvenli bir biçimde dinî ya da etnik kültüre yöneltilmeyen mitsel güçlerle, altmışların öğrenci ve Hippi hareketi ve seksenlerin "dazlaklar" ya da "yeni çağ" hareketi gibi alt kültürleri desteklemek için harcanabilecek petro-dolarlar gibi, sosyal uzamda özgürce dolaşırlar. Ancak mitsel güçlerin toplumsal ve tarihsel değişim üzerinde etkili olabileceği ve ortaya koydukları acımasızlık ve yıkıcılık potansiyeli bakımından yandaşlar topluluğunun bütünleşmesi ile özdeşleşmesi arasındaki ayrımın büyük önem kazandığı alan siyasal ideolojilerdir.

Bu çözümlemeden çıkarılacak sonuç şudur: Faşist ideolojinin bir ölçüde hakiki duygusal bağlılık kazanması için gerekli psikolojik önkoşul, öz-aşkınlık mitine bireylerin duyduğu gereksinimdir ve doğru tarihsel koşullarda, bu gereksinim, yeniden *doğan millet üzerinde odaklanan mit ile karşılanır*. Sonraki bölümde bu koşulları oluşturan etmenlere daha yakından bakacağız. Şimdilik, bu özel özdeşleşme biçiminin sadece sekülerleşme, popülist milliyetçilik, değerler ve ideolojiler çoğulluğunun kurumlaştığı ve süregelen derin bir krizi yaşayan milletin yaşamının öznel olarak algılanabildiği toplumlarda vuku bulacağına değinmekle yetinelim. Pratikte, bireyin kendi dışında yaşanan toplumsal ya da tarihsel krizi hissetmesi çok az durumda otojeniktir (kendiliğindendir). Az sayıda belirgin nesnel tetikleyiciyle, içselleştirme ve bütünleşme becerisizliği aşılır. Ancak açıkçası, kitle hareketini tetiklemek için gerekli seviyede işlev bozukluğunun yaşanması için çağdaş tarihin tüm toplumu etkileyecek büyük değişikliklerinden (iktidar boşluğu, iç savaş, ekonomik çöküş) birinin gerçekleşmesi gerekir. İşte o zaman "durumsal olarak yaratılmış kaos" ortaya çıkar (Platt, 1980, s. 83) ve bu da bireyin fiziksel ve psikolojik güvenliğini, yani benlik anlayışını bir ölçüde sarsarak onu [erkek bireyi] (zira ağırlıklı olarak eril bir sendromdur: Bkz. Milfull, 1990) milli yenilenme ideolojisi için manen ulaşılabilir hale getirir. Bu milli yenilenme ideolojisi "hem başarısızlık hem de umut için bir açıklama", dolayısıyla "dünyada yeni bir amaç anlayışı" sunar (Platt, 1980, s. 83). Ancak zaten başka bir mitik tasarının –ki bu dinî ya da etnik bir değer sistemi olabileceği gibi rakip bir ideoloji de olabilir– içinde yer alıyorsa ya da ona meyletmişse veya bu anlamlandırma kriziyle ve yarattığı sıkıntıyla söz konusu mitik devaya yönelmeden baş etme konusunda yeterince inatçıysa (bütünselleşmiş, içselleştirmiş varoluşçu ifadesiyle "otantik") bu gerçekleşmez.

Dolayısıyla inançlı faşist, ister nesnel ister öznel olsun, kendi "anlam yükleme krizini" aşmış biridir ve yaşadığı kaos ile bütünlük ve anlam arayışını dışsal gerçekliğe yönelterek, yani yaşadığı rahatsızlığın ve iyileştirilmesi gerekenin millet olduğu-

nu belirleyerek bunu yapar. Fiziksel anlamda güçlüyse, kendisi için yeni bir fizyolojik düzen yaratarak krizi aşar ki bu düzende iç yaşamının kahramanı kendisi olacaktır ve maruz kaldığı fiziksel ve maddi yoksunluklar ne olursa olsun, manevi öz-denetim, kendini tanıma ve özgürlük kazanır. Ya da oynamak istediği rol, tarihin "onun" halkına uygun gördüğü görevden kuşku duymayan bir milli lider figürünün himayesinde gerçekleşecek yeni *toplumsal ve siyasal* düzenin kuruluşunda yer alarak, kamusal yaşamda kahramanlık göstermektir. Böylelikle, bireyselciliğin ve özgürlüğün yükünden tamamıyla kurtulmanın peşine düşecektir (Hitler ve Mussolini gibi, liderin tarihsel rolünü kendi benliğinde içselleştirerek benlik krizine daha da radikal bir çözüm bulmazsa). Mistik yeniden uyanış için kişisel bir "Buddha deneyimi" (Sanskritçe'de Buddha "uyanmış" anlamına gelir) yaşayarak yeni bir bilinç düzeyi aramak yerine bir faşist "kendi" uykusundan uyanması için halka yakarır ve bu, Nazi sloganı *Deutschland erwache*'de (Almanya Uyan!) ifadesini bulan umuttur.

Bu durumun, erken dönem Weimar Cumhuriyeti'nde kendini gösteren psiko-tarihsel dinamikleri, Broch'un *The Sleepwalkers* romanında oldukça berrak bir biçimde keşfedilir. 1932'de yayımlanan bu üçleme, birbirine aykırı üç karakterin, romantik Pasenow, anarşist Esch ve realist Hugenau'nun yaşamlarını betimler. Giderek "değerlerin yitirilmesi" karşısında her biri farklı bir kuşağın tepkilerini sergiler ve bu durum, Broch'un o adın anlatıya kattığı anlamı tartıştığı ek bölümde belirttiği gibi, Rönesans'la başlar, ancak 1888-1918 yılları arasında (Avrupa'da) bir kriz noktasına varır. Daha önce Hıristiyan kilisesinin sunduğu mutlak anlam sisteminin çöküşünün ve mit yapıcı odağın aşınmasının modern çağın sıradan yurttaşlarının çoğunluğu üzerinde nasıl derin bir yalıtılmışlık duygusu yarattığı Broch'un anatemasıdır, "zira eski toplum yaşamının söylemi onları başarısız kılmıştır".

Bu durumun yol açtığı ağır kişisel yönelim bozukluğu, onların "bazı kısmi değer sistemlerinde cennet arayışlarını" daimi kılıyordu. Bu değer sistemlerinin her biri kendi mantıksal

önermelerini akıldışı kuvvetlerle kaynaştırarak mutlak, bütünsel bir hakikat haline gelmeye ve böylelikle anlamlandırma ilkelerinin nihai çözülüşü karşısında kalkan olmaya çalışıyordu. "Soğuk bir nefesin sardığı dünyanın katılaşması ile tüm anlamların solması" deneyiminin verdiği acıyla birey, giderek daha anlaşılmaz hale gelen gerçeklik içinde yolunu el yordamıyla bulmaya çalışan ve "akıldışının saldırısına karşı" ya da bu kısmi (mitsel) sistemlerden birine kendiliğinden dönmesi için "alttan gelen zorlamalara karşı" onu savunmasız bırakan bir uyurgezere dönüşüyordu. Weimar Almanyası'nda devrim koşullarını doğuran, Birinci Dünya Savaşı tufanıyla daha da keskinleşen bu anlamlandırma krizinin yarattığı tuhaf kültürel iklimdir. Söz konusu devrimin temsil ettiği şey "eski çözülen sistemin son ve en büyük etik başarısı ile yeni sistemin ilk başarısı olan, kendini yok etme ve kendini yenileme edimleridir, kabaran duygusal iklimin mutlak sıfır noktasında zamanın yok edildiği ve tarihin radikal bir biçimde oluştuğu andır" (Broch, 1964, s. 631-48).

Bu ağır psikolojik ve epistemolojik kriz koşulları, "yalıtılmışlığının farkına varan" insanlarda "elini yumuşakça tutarak her şeyi düzene sokacak ve ona yol gösterecek bir Lideri iki misli daha fazla arzulama" duygusunu canlandıracaktır. "Yıkılanı yeniden inşa ederek ölüleri diriltebilecek olan o liderdir... edimleriyle Çağın akıl almaz olgularına anlam kazandıracak ve böylelikle Zaman'ı yeniden başlatacak olan İyileştiricidir" (a.g. e., s. 647). Sadece sanatın mümkün kılabileceği bir incelik ve duygusal yoğunlukla Broch, Nazizmin (ve dolayısıyla türdeş faşizmin) psikolojik temellerinin devrimci milliyetçilik hareketine yansıtılmış güçlü bir yeniden doğuş arzusunda yattığını öne sürer.

Alman proto-faşizminde aktif rol alan bazı kişiler üzerine Theweleit'ın yaptığı vaka araştırması (1987, 1989) tamamıyla farklı metodolojik öncüller temelinde ve oldukça farklı bir dille aynı sonuca varır. Theweleit, bazı *Freikorps* mensuplarının (ki bunlardan biri olan Höss daha sonra Auschwitz komutanı olmuştur) anıları, günlükleri ve mektupları aracılığıyla faşist

zihniyeti belgelediği oldukça özgün araştırmasını Ernst Jünger, Franz Schauwecker ve Ernst von Salomon'dan miras kalan "askerce milliyetçiliğin" yazınsal anlatımının yanı sıra Goebbels'in *Michael* romanıyla da destekler. Bireyin dışsal gerçeklikle dinamik bir ilişki kurmasını mümkün kılan mekanizmaların oldukça bağdaştırıcı bir psikanalitik modelini kullanarak Theweleit, örneklemindeki proto-faşistleri ve geleceğin faşist eylemcilerini 1918 sonrasının gönüllüsü olmaya ve böylelikle milliyetçilerin komünizme karşı savaşını üstlenmeye yönelten içsel dürtüleri keşfetmeye çalışır. Her bir vakada özel bir belirtinin mevcut olduğuna dair işaretlerin varlığını öne sürer: "Ayrım/bireyleşme" süreci daha çocuklukta engellenir, böylelikle kişi hapsolduğu bilinç durumunda "bütünsel ego ve bütünsel diğerleri" arasında sağlıklı bir ilişki kuramaz, bu nedenle de, psikolojik ifadesiyle, "tam anlamıyla doğmamış" olur. Bu durum sadece içgüdülerin ve duyguların kaotik içsel dünyasını ehlileştirmek için vücudu (askerî) bir makineye çevirme arzusunu tetiklemekle kalmaz, aynı zamanda kadın düşmanlığını ya da dişil olandan kaçışı da kışkırtır ve bu da dışsal dünyadaki yumuşaklıkla, denetimsizlikle özdeşleştirilebilecek herhangi bir şeyin çekim alanına girme patolojik korkusu ile kendini gösterir.

Bu belirtinin sonucu, topluma yansıtılan, içsel kaosa karşı kolektif mücadele ile benliğinin cehennemini aşma arzusuyla dolup taşan "asker-erkek"tir. Bu noktada faşistin duygusal gücünün ana damarı milli çözülüşün sözde unsurlarına karşı zafer kazanmaya yönelecektir ve bu da doğumlarının nihayet tamamlanmasını simgeler:

> Asker-erkek metinlerinin tümü aynı eksen çevresinde dolaşır: Erkek toplumunun komünalliği, dişil olmayanın yaratılması, yeniden doğuş, giderek artan sertlik ve gerilim... Erkek, kokuşmuş ve batan bir dünyadan (kadınsılığın bataklığından) kurtulmaktadır: Nihayet savaşta bütüne karışır. (Theweleit, 1989, s. 361)

Theweleit'e göre, disiplinsiz kitlelere, komünistlere, Yahudilere, milli toplumun düşmanı olarak görülebilecek her gü-

ce karşı *Freikorps* mensuplarının acımasız tepkilerini yükselten bu dürtüdür, zira bütünlük arayışı onları bu mitsel varlıkla özdeşleşmeye iter. İçsel ve dışsal gerçekliğin dağılmasının an meselesi olduğuna dair saplantılı bir düşünceyi sürekli taşıyan "tam anlamıyla doğmamış" olanların hedefi, "daha iyi bir dünyada egolarını yenilemek için, mutlak bir yalan ve kötülük olarak gördükleri şeyi ortadan kaldırmaktır" (a.g.e., s. 161-2). Bu noktadan hareketle Theweleit'in vardığı sonuç şudur: "Faşizmin en önemli başarısı ölmüş hayatın dirilişini, yeniden doğuşunu kitlelerin içinde örgütlemesidir" ve bunu yaparken "onları birbirine kenetleyerek düzen ağlarına ekler ve böylelikle insanlardan müteşekkil mekanik bütünsel bloklar oluşturur" (a.g.e., s. 189). Dolayısıyla Nazizmin bir ideoloji olarak başarısı, binlerce "tam anlamıyla doğmamış" erkeğin bastırılmış dürtü ve fantezilerini milli yeniden doğuş siyasal programına bağnazca bağlılığa dönüştürme becerisini göstermiş olmasıdır. (Gariptir ki, 1933 öncesi Nazi eylemcilerine katılan çok az sayıda kadının kendisini ifade eden temsilcileri, Aryan ilkeler üzerinde temellenen Üçüncü Reich'da "burjuva" İkinci Reich'ın dayattığı pasif role dönmeyip "*yeni kadın*" olarak yeniden doğma umudunu görür. O [kadın] sadece özgürleştirilmekten, yani Weimar yönetimindeki feministlerin savunduğu "saptırılmış" doğal ve biyolojik işlevlerinden özgürleşmeyecek, aynı zamanda sahip olduğu analık nitelikleri ve etik doğruluk ile Almanların ırksal ve sosyal yenilenmesinde anahtar bir rol oynayacaktır. Bkz. Kaplan ve Adams, 1990.)

Yani soruna ister karşılaştırmalı din, düşünceler tarihi, sosyoloji, siyaset bilimi ister psikanalizle yaklaşalım, inançlı bir faşistin içsel kaostan kaçmaya çalışan biri olduğunu ve bu kaçışın fazlasıyla mitsel milli yenilenme ideolojisiyle güçlü bir birleşme eğiliminde ifadesini bulduğunu öne süren kuram sayısı hiç de az değildir. Nesnel olarak, birçok diğeri arasında sadece tek bir kısmi değerler sistemini temsil ediyor olan bu ideolojiyi, o [erkek] (hatta bazı durumlarda kadın), kişisel kurtuluşun kesin bir aracı olarak yaşayacaktır. Demo-liberalizm balçığından milleti çıkarmak için faşizmin yandaşlarına sundu-

ğu, yenilenmiş bir anlamlandırma, aşkınlık, ritüel düzenlemesi ve pek yakında gerçekleşecek olan yeniden doğuş reçetesidir. Bunların gerçekleşmediği bir dünyada çöküş tehdidi kaçınılmazdır. O çöküş ki, toplumsal işlev bozukluklarının nesnel koşulları ne denli gerçek olursa olsun, aslında çağdaş tarihe yansıttıkları içsel dünyalarının kaygılarından ve kaosundan başka bir şey değildir.

Bunu belirttikten sonra, toplumun sadece küçük bir yüzdesinin ve sadece özel tarihsel koşullarda bu özel birleşme eğilimine kapılacağını ve ayrıca, psikolojik eğilimleri bakımından aynı yapısal nüveyi ne ölçüde paylaştıklarından bağımsız olarak, onların da yeniden doğuş özlemlerini mevcut faşist hareketlere katarken kendilerine özgü motivasyonları ve akıl yürütmeleri olduğunu gözden kaçırmamalıyız. Platt (1980) ve Weinstein'ın (1980) açıkça işaret ettiği bu nokta, daha önce değindiğimiz psikanalize yatkın bazı başka kuramcılar tarafından bulandırılır. Bu kuramcılara Fromm, Jung ve Theweleit de dahildir (örneğin *Freikorps*, her ne kadar tek bir faşizm biçimi içindeki tek bir akıma meyletmenin tek bir yolu olma durumunu sergilemesi bakımından kıymetli bir örnek vaka incelemesi sunuyor olsa da, bırakınız tüm erkekleri, faşistlerin *tümünü* temsil edemez). Sonuçta, ruhsal mekanizmalar ve dışsal gerçeklikle etkileşimleri, kapsamlı bir biçimde modellendirilmeye ya da tümüyle çözülmeye imkân vermeyecek kadar karmaşıktır. Theweleit'in araştırmasının da doğruladığı gibi, yazarlar roman ve şiirlerinde psiko-tarihçilere kişiliklerinin labirentinde yol gösterecek alışılmadık açıklıkta kılavuzlar sunarlar. Ancak yine de, modern kültürün krizi ve çöküşüyle ilgili birçok kaygılarını paylaşan Gide, Hesse, Huxley, Wyndham Lewis ve Yeats gibi kişilikler görececi hümanizmin çerçevesi içinde kalırken Barrès, Drieu la Rochelle, Pound, Johst ve Hamsun'un neden ultra-milliyetçi ve faşist siyasal mitin cazibesine kapıldıklarını kesin biçimde saptamak imkânsızdır (örneğin bkz. Soucy, 1972, s. 92; Leal, 1985; Cadwallader, 1981). Böylesi sorulara kesin yanıtlar bulmak beşerî bilimin açıklayıcı gücünün sınırlarını aşar. Bu anlamda, faşiz-

min psikolojik dinamiklerini ortaya sermek isteyen kuramcılar, Strang "vakasının" kökenine inmeye çalışan Dysart'la aynı açmazın içindedir. Equus ile mücadelesinde yalnız kaldığında şöyle düşünür:

> Yaratığın sesini duyabiliyorum. Psyche'nin karanlık mağarasından beni çağırıyor. Cılız küçük meşalemi uzatıyorum, işte orada – beni bekliyor. Başını kaldırıyor. Kocaman kare biçimli dişlerini göstererek soruyor – (Alaycı) "Neden?... Neden ben?... Neden –sonunda– *ben*?... gerçekten beni açıklayabileceğini mi düşünüyorsun? Bütünüyle, hatasız, kaçınılmaz bir açıklama?... Zavallı Doktor Dysart!"... Bir çocuğun içine doğduğu dünyadaki olguların her biri diğerleriyle aynı kendine bağlama gücüne sahiptir. Havayı koklar –içine çeker– sayısız çeşit üzerinde gözlerini gezdirir. Aniden birine takılı kalır. *Neden*? Anlar bir mıknatıs gibi birbirine çarparak kapanır, bir pranga gibi. *Neden*? Bu zincirin izini sürebilirim. Hatta zamanla, onları birbirinden ayırabilirim. Ama daha en başta neden mıknatıslandılar ki –sadece o özel yaşam anları, başkaları değil– Bilmiyorum. *Başka kimse de bilmiyor*. (Shaffer, 1973, s. 44)

Dolayısıyla faşizmin psikolojik dinamikleri, son tahlilde, bir sır perdesinin ve spekülasyonların ardında gizli kalmaya mahkûmdur. Yine de geliştirdiğimiz psiko-tarihsel modeli kullanarak, temsil ettiği özel ideolojik yapının tesisinde iletkenlik rolü üstlenen bazı *dışsal* unsurların saptanması mümkündür – yani, modern toplumun her köşesine sinen *anomie* karşısında veya toplumun çöküşüyle yaşanan geride bırakılmışlık duygusuna karşı bir sığınak olarak kitle desteği sağlayabileceği nesnel koşulların. Bunu yaparak, faşizmin dinamikleriyle ilgili ikinci sorumuza değinmiş olacağız – neden 20. yüzyılın başlarında ilk olarak yeni bir "bütünsel özdeşleşme" miti biçiminde ortaya çıktığı ve sonra da neden sadece Batı ve Orta Avrupa'nın belli bölümlerinde gerçekleştiği sorusuna.

Faşizmin ilk ortaya çıkış nedeni nedir?

Spekülatif bir "tarih felsefesi"

Bu özel yapım –kişisel– açıklama taslağımızın ana önermesi, Hıristiyanlığın ve bununla birlikte Avrupa'daki feodal ve mutlakıyetçi sistemin yavaşça çökmesinin içlerinde hapsolmuş mitsel güçleri (Voegelin ve arkadaşları: bkz. Yukarıda s. 65-71) –ama dinî güçleri değil– serbest bıraktığıdır. Bunlar, Avrupa tipi sekülerleşme, çoğulculuk ve milliyetçiliğin itibar kazandığı her yerde (yani ilkin Kuzey Amerika ve daha sonra da askerî, ekonomik ve kültürel Batı emperyalizminin yerel *ancien regime* ya da geleneksel toplumları aşındırdığı her yerde) filizlenmeyi sürdüren seküler ya da yarı dinsel sosyal ve siyasal mitlere özgürce yöneltilebilirdi. Bu durum, Saint-Simon, Marx, Darwin, Hegel, Nietzsche, Freud ve benzerlerinde cisimleşen felsefe, kozmoloji ve ideolojiyle neden 19. yüzyılın 18. yüzyıldan da fazla dolup taştığını açıklar. Faşizm bir anlamda "modern çağ"ın ürettiği birçok kısmi değerler sisteminden sadece bir tanesidir ve çağdaş tarihe bir açıklama getirmeye çalışmanın yanı sıra yeni bir mutlakıyetçi (ve eğer zorlanırsa, totalitarizme meyillidir) sosyo-politik sisteme temel olma çabasındadır. 20. yüzyılın başlarında Avrupa'da ortaya çıkmıştır, çünkü insan topluluklarının sekülerleşme ve çoğulculaşmasının ilk kez yeterince "modern" ve "gelişkin" hale gelerek mutlaklaştırıcı siyasal ideolojilerin oluşumuna zemin hazırlaması orada ve o zaman gerçekleşmiştir.

Aslında bizim ideal tipimiz faşizmin tarihsel koşulları konusunda daha kesin sonuçlara varmamızı mümkün kılar, çünkü üç mitsel boyut öne sürer. Bunlardan biri arketipiktir, diğer ikisi ise palingenetik ultra-milliyetçiliği benzersiz ideolojik koşullar konjonktürünün ürünü yapmaya yetecek kadar kültüreldir. Bu boyutlar, (i) yeniden doğuş miti, (ii) popülist ultra-milliyetçilik ve (iii) çöküş mitidir. 2. Bölüm'de ele aldığımız gibi (s. 71-76), yeniden doğuş miti, kozmolojilerin ve değer sistemlerinin bileşeni işlevini görmek üzere her zaman mevcuttu, zira mit

yapıcı düşüncenin bir değişmezi gibiydi: aslında "arketip" idi. Popülist anlamıyla ultra-milliyetçilik çok daha yakın tarihlidir ve çok daha kültüreldir. Hem feodal (Weberci ifadesiyle geleneksel) erk nosyonlarının çöküşü, ulus devletlerin ortaya çıkışı, milli kültürün benzersizliğine dair Romantik ve Romantizm öncesi anlayışlar, giderek artan ortak tarih, etnik köken ve dil bilinci ve kitle siyasetinin yükselişini öngörür hem de konunun uzmanlarının keşfettiği çeşitli diğer unsurları (örneğin, Kedourie, 1966; Smith, 1979; Alter, 1989; Hobsbawm, 1990). Milliyetçilik dinamiklerinin karmaşıklığına, tanımının belirsizliğine ve çok sayıda ayırt edilebilir alt türlerinin (zira en az faşizm kadar değişken bir ideal tiptir) varlığına rağmen, yönelim olarak liberalizm dışı ya da antiliberal bir tutum sergileyen popülist milliyetçiliğin, geleneksel din ve toplumdaki çöküşün milyonlarca "sıradan" vatandaşın yaşamında bıraktığı anlamlandırma boşluğunu doldurmak üzere ortaya çıktığı görüşü üzerinde bir uzlaşı vardır. Bu yaklaşımda örtük olarak kabul edilen şey, tüm popülist milliyetçiliklerin odak noktasını oluşturan milletin mitsel bir kurgu olduğu ya da Anderson'un ifade ettiği gibi "muhayyel topluluk" olduğudur (Anderson, 1983, s. 12-13; aynı zamanda karş., Talmon, 1980; Hobsbawm, 1990).

Muhayyel topluluğa odaklanan popülist milliyetçilik (Sewell'ın terminolojisiyle söylersek, 1985) çeşitli ideolojik dillere ya da bütünsel bir ideolojik yapıya sıkıca yerleştiğinde, insanların yeniden doğuş mitine uzun soluklu yönelimi ve böylelikle *palingenetik* milliyetçilik biçiminde –ya da tarih atlasına yeni bir siyaset tipi olarak geçen ilk faşist hareket sonrasında faşizm olarak adlandırılan biçimde– muhafazakârlık karşıtı, devrimci ve liberalizm dışı bir karakter benimsemesinin sentezi yoluyla kendisinin yeni bir türevini üretmesi için sahne hazır olur. Böylesi bir sentezin gerçekleşmesini hızlandıran, radikal bir *milli yenilenme* süreciyle tersine çevrilebileceğine inanılan *milli çöküş* mitinin fiilî geçerliliğidir. Diğer bir deyişle, ideal tipimiz, popülist milliyetçiliğin palingenetik beklenti iklimiyle çakışmasının faşizmi zorunlu olarak ortaya çıkardığını öne sürer. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte zincirlerinden boşalacak

olan derin yapısal kriz durumunun yokluğunda ölü doğmaya ya da güdük kalmaya mahküm olsa da (proto-) faşist grupların kendilerini bölgesel olarak göstermeye başladıkları 1914 öncesi Avrupa'nın kültürel durumuna bakılarak bu doğrulanabilir.

Faşizmin kuluçka dönemi

İki tarihsel değişkenin ilk kez bir araya gelerek palingenetik mitin ultra-milliyetçi permütasyonlarının ortaya çıkma koşullarını yaratması 19. yüzyıl sonları Avrupası'nda gerçekleşir. Sekülerleşme ve bunun sonucunda mutlakıyetçi (geleneksel) siyasal sistemin çökmesinden ilk etkilenen ve bilimsel akılcılığın, ulus devletin, (yasal/ussal) liberalizmin ve liberal veya liberalizm dışı popülist milliyetçiliğin ve ayrıca hem sosyalist hem de ultra-muhafazakâr geniş bir alternatif siyasal yaklaşım yelpazesinin birbirine bağlı olarak yükselişini ilk yaşayan, Avrupa olmuştur (her ne kadar tüm bölgeleri eşit olmayan bir biçimde etkilense de). Açıktır ki bu sadece ideolojik bir süreç değildir, zira feodalizmin çöküşü, kapitalizmin yükselişi, kentleşme, sanayileşme, toplumsal hareketlenme ve diğer bağlantılı güçler – ki hepsi birlikte "modernleşme" olarak nitelenirler– bu süreci hızlandırmıştır. Dünyanın diğer bölgelerinde, milliyetçi olmayan siyasal din ve mitleriyle geleneksel kültürler hâlâ uzaktaki varlıklarını sürdürmektedir. (Bunu genellemenin istisnası, elbette, Batılı dünya görüşünün yerel olanın üzerinde hâkimiyet kurduğu çeşitli Avrupa sömürgeleri ve eski sömürgelerdir, bu noktaya kısaca döneceğiz.)

Yine Avrupa'da, 19. yüzyıl sonlarına doğru seçkinler arasında ve kültürel çevrelerde Batı uygarlığının başarısızlığı yönünde genel bir düşünce, diğer bir deyişle, çöküş mitinin her yere nüfuz eden kültürel dili hâkim olmaya başladı. Bu mit, siyasal hareketlenme bir yana, homojen bir toplumsal hareketlenme yaratmaktan bile çok uzaktı, zira coğrafi olarak dağınık çevrelerde çok çeşitli siyaset dışı ya da apolitik "söylemlerle" kök salmıştı. Adlandırırsak bu söylemler din, maneviyat, ahlâk ve kültür (bkz. Swart, 1964; Weber, 1982), estetik (bkz.

Praz, 1970; Julien, 1971), insan topluluklarının evrimine dair kuramlar (bkz. Pick, 1989) ya da ırk (bkz. Poliakov, 1974) ve edebiyattır (bkz. Kermode, 1967). Bu mitin yaygınlık kazanmasının rahatsız edici bir kanıtı, 1850 sonrasında, fiziksel yozlaşmanın çok sayıda sosyal bilimci ve yorumcunun zihnini meşgul etme biçimidir (Pick, 1989). "Karşı seks" hakkındaki genel (yani mitsel) erkek tavrını şekillendiren sağlık ve çöküş üzerine dualist düşünceler de (geçmişe bakarak) aynı derecede rahatsız edicidir ve bu durum, 1850-1914 arasında kadına yönelik patolojik dürtünün nasıl bir "psişik salgın" halini aldığını gösteren sayısız resim ve yazıda ifadesini bulmuştur (Dijkstra, 1989).

Bu kültürel iklimde çöküşle ilgili kaygının bazılarını palingenetik mitopyaya sürüklemesi doğaldır ve bunun sonucunda ilgili her alanda yenilenme sağlamak üzere çöküşü tersine çevirme planları ortaya çıkar: Eliphas Lévi'nin okültizmi (McIntosh, 1972), Péguy'un Katolik reformculuğu (Griffiths, 1966), Péladan'ın can çekişen Avrupalıların Slavlar tarafından canlandırılacağı umudu (Swart, 1964), Wagner, Picasso ve Kandinsky estetiği (Hughes, 1980), Bergson felsefesi, Tönnies, Durkheim, Pareto ve Sorel'in toplumsal kuramları (Hughes, 1958), Lombroso'nun kriminolojik kuramları (Pick, 1989), Häckel'in soyarıtımı ve H. S. Chamberlain'in ırksal kuramı (Poliakov, 1974); bunlar sadece, birbirinden çok farklı kişisel ve kolektif girişim akıntılarında tekil dalgacıklardır ve şu ya da bu şekilde bir çözülme ve yozlaşma evresine girdiği ancak hâlâ kurtarılabilir olduğu düşünülen Batı uygarlığının yenilenmesini amaçlarlar.

Kültürel kötümserliğin palingenetik bir yapı marifetiyle manik bir kültürel iyimserliğe döndürülebileceğini öngören sayısız yaklaşım arasında Max Nordau tipiktir. 1892'de ilk kez yayımlanan *Entartung* (Yenilenme) ile tanınır ve çöküşün oluşturduğu girdap konusunun önde gelen sözcülerindendir. 1895 sonrasında tutkulu bir siyonist olur ve siyonizm yaşamının amacı olmakla kalmaz, siyonizmin, belirtilerine her yerde rastladığı "yozlaşma ve histeri kara vebası" karşısında tek çare olduğuna da inanır (Baldwin, 1980). Dönem, böylesi kişisel çö-

küş ve palingenesis yaklaşımlarına doymuş bir dönem olduğundan, sosyal Darwinizmin, ırkçı emperyalizmin, antisemitizmin yenilenmeci dilleri Avrupa kültüründe çok çeşitli düzeylerde derin gedikler açmaya başlarken Nietzsche de 1890'dan sonra bir kültürel bilge olarak olağanüstü başarı kazanır.

Bu arka plan karşısında, bazılarının çöküş ve yeniden doğuş mitini siyaset alanına Nordau'ya kıyasla daha da daraltarak yansıtacaklarını öngörmek (ya da geriye bakıp görmek) mümkündür. Bu daraltmanın sonucunda, kapitalizm, liberalizm, *ancien régime* (hâlâ varlığını sürdürdüğü yerlerde) ya da geleneksel muhafazakâr seçkinler, bir zamanlar geçerli olan eşitlik, özgürlük, ırksal güç, kahramanlık, yasa ve düzen, insanlık ruhu gibi özsel değerlerin kaybından sorumlu tutuluyorlardı. Bu tür varsayımlar, sosyalizmin birçok türüne, özellikle de 19. yüzyılın son dönemlerinde hızla gelişen Marksizm, anarşizm ve devrimci sendikalizmin yanı sıra artık varlığını hissettirmeye başlayan dinamik "yenilenmeci" muhafazakârlık türlerine de yoğun bir palingenetik itici güç kazandırıyordu. Popülist milliyetçiliğin ve çöküş mitinin özellikle geçerli olduğu ülkelerde (askerî yenilgi ve 1870-1 Komünü travmalarından sonraki Fransa'da olduğu gibi) modern topluma hastalık teşhisi koyan ideologların tam teşekküllü faşizme doğru giden yolu gösteren, kendilerine ait palingenetik milliyetçiliklerini yaratmaları artık sadece zaman meselesiydi: Fransa'da Barrès, Maurras ve Sorrel (bir zamanlar sendikalistlerden çok *Action Française* çevresine yakındı); İtalya'da Papini, Marinetti ve Federzoni; Almanya'da Langbehn, Fritsch ve Lagarde; Avusturya'da von Schönerer. Bu kişilerin sesi boşluktaki tekil sesler değil, yaygın hücresel faşizm akımlarının belirtileriydi ve ülkelerinin siyasal alt kültürlerini etkiliyorlardı. Bunu yaparken sol veya sağ Nietzscheciliğin çeşitli türlerinden (Sternhell, 1987; Aschheim, 1988), sendikalizm ve milliyetçilik bileşimlerinden (Mazgaj, 1982) ya da ırksal yenilenmeye dair spekülasyonlardan (Mosse, 1966) –ki bu spekülasyonların bazı yerel türleri liberalizmin oldukça güvenli bir biçimde demir attığı Britanya gibi bir ülkede dahi görülüyordu (Kennedy ve Nicolls, 1981)– yararlanıyorlardı.

Yani, 1914 öncesi Avrupa'da ortaya çıkan proto-faşizmin yapısal önkoşulu, hem popülist milliyetçiliğin hem de çöküş mitinin aynı kültürün içinde iki ayrı dil olarak mevcudiyetidir ki bunlar, insanlığın palingenetik mite uzun yıllar sürecek olan eğilimi aracılığıyla yeni bir siyasal ideoloji bileşimi oluşturma olasılığı taşırlar. Bu anlamda, Sternhell'in yüzyıl başının uygarlık krizi anlayışını "faşizmin kuluçka dönemi" olarak görmesi son derece haklıdır (Sternhell, 1979, s. 333). Ancak değinilmelidir ki, içinde yaşayanlar, çağdaş tarihin olgu ve süreçlerine referansla krizi açıklayabilecek olsalar da henüz hiçbir millet, tamamına ermiş bir "psişik salgın" biçiminde genelleştirilebilecek ya da radikalleştirilebilecek bir milli yeniden doğuş arzusu yaratacak büyüklükte sosyo-politik veya ekonomik kriz geçirmemişti. Dolayısıyla, yeni bir toplum biçiminin peşinde koşan bir hareket ortaya çıkmadı. Açıkçası, tarihsel faktörler (örneğin, Fransa'nın 1870'te yaşadığı utanç, İtalya ve Almanya'nın tamamlanmayan *risorgimento* süreçleri, Habsburg mutlakıyetçiliğinin zayıflaması) bu ülkelerdeki çöküşe karşı oluşan sınırlı ve sessiz devrimin gelişiminde rol oynamış olmalıdır. Aslında bu faktörler, muhtemelen, iki bin yıllık geçmişiyle kesintisiz bir tarih anlayışının geçerli olduğu ve bu nedenle de çöküş ve yeniden doğuş temalı seküler kuramlar için hazır olan bu kıtada, olağanüstü hızıyla modernleşmenin tetiklediği karmaşık kaygılar ve *anomie* kadar önemli olmamıştır.

Bu tanıyı dolaylı olarak doğrulayan bir olgu, Fransa ve İtalya'da ortaya çıkanlara kıyasla kriz belirtilerinin olmadığı Britanya gibi bir ülkenin, 1914 öncesinde yozlaşma ve yenilenme kurgularına ev sahipliği yapmasıdır (Pick, 1989). Diğer yandan, Avustralya, Kanada, Birleşik Devletler, Meksika, Brezilya gibi kendi özgün modernleşme süreçlerini yaşayan eski Avrupa kolonilerinde iki savaş arası döneme kadar fazla bir mesafe katedemeyen çöküş ve yeniden doğuşa dair yerel mitler, kök salamadı. Bu durumun nedeni, kanımca, yeni millet olmanın ya da "Yeni Dünya"nın parçası olmanın yarattığı kolektif anlayışın hâlâ entelijensiyaları üzerinde etkin olmasıdır ve bu onlarda kültürel kötümserliğe karşı (ama ırkçılığa ve şovenizme kar-

şı değil), dolayısıyla da kötümserliği iyimserliğe çevirmek için gerekli palingenetik mite karşı önleyici olmuştur.

Basit "psiko-tarihsel" taslağımız, özel bir kültürel iklimle bağlantılı olan uzun ömürlü psikolojik eğilimler bağlamında faşizmin ilk ortaya çıkışını, en azından 1914 öncesi embriyonik biçimleri açısından, açıklayabilmektedir. Faşizmin 1918 sonrasında yumurtadan çıkışının ve hızla olgunlaşabilmesinin nedenini açıklamak için, "anlamlandırma krizini" yaymak ve keskinleştirmek üzere bir araya gelen nesnel yapısal güçlerin çözümlememizde ön plana çıkması gerekir. Diğer bir deyişle, Fromm'un da haklı olarak belirttiği gibi (1960, s. 4) bırakınız atılım yapmayı, harekete geçmek için bile psikolojik, kültürel ve ideolojik faktörlerin sosyal, siyasal ve ekonomik faktörlerle etkileşimi gerekir. Faşizmin başarısını ya da başarısızlığını, siyasal bir güç olarak etkisizliğini ya da yıkıcılığını belirleyen ve son bölümün de konusu olan, bu etkileşimin içsel dinamikleridir.

KAYNAKÇA

Albin, M. (yay. haz.), 1980. *New Directions in Psychohistory*, Lexington Books, Lexington, Massachusetts.

Alter, P., 1989. *Nationalism*, Edward Arnold,Londra.

Anderson, A., 1983. *Imagined Communities - Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, Verso Editions, Londra.

Aschheim, S. E., 1988. "Nietzschean socialism - left and right, 1890-1933", *Journal of Contemporary History*, Cilt 23, Sayı 2.

Baldwin, P. M., 1980. "Liberalism, nationalism and degeneration. The case of Max Nordau", *Central European History*, Cilt 13, Sayı 2.

Bataille, G., 1985. "The psychological structure of fascism", A. Stoeckl (yay. haz.), *Georges Bataille. Visions of Excess. Selected Writings, 1927-1939*, University of Minnesota Press, Minneapolis.

Broch, H., 1964, *Sleepwalkers*, Grosset and Dunlap, New York.

Cadwallader, B., 1981. *Crisis of European Mind: A Study of André Malraux and Drieu la Rochelle*, University of Wales Press, Cardiff.

Campbell, J., 1968. *The Hero with a Thosand Faces*, Princeton University Press, Princeton.

Campbell, J., 1990. *The Hero's Journey*, Harper and Row, New York.

Cohn, N., 1970. *The Pursuit of the Millennium*, Paladin, Londra.

Dijkstra, B., 1989. *Idols of Perversity. Fantasies of Feminine Evil in Fin-de-Siècle Culture*, Oxford University Press, Oxford.

Durkheim, E., 1951. *Suicide: A Study in Sociology*, The Free Press of Glencoe, New York.

Eliade, M., 1959. *The Sacred and the Profane*, Harcourt, New York.

Eliade, M., 1964. *Myth and Reality*, George Allen and Unwin, Londra.

Eliade, M., 1971. *The Myth of the Eternal Return, or Cosmos and History*, Princeton University Press, Princeton.

Frazer, J. G., 1957. *The Golden Bough*, Macmillan, Londra.

Fromm, E., 1955. *The Sane Society*, Rinehart & Winston, New York.

Fromm, E., 1960. *The Fear of Freedom*, Routledge & Kegan Paul, Londra (1. Baskı 1942).

Goodwin, B. ve Taylor, K., 1982. *The Politics of Utopia*, Hutchinson, Londra.

Griffiths, R., 1966. *The Reactionary Revolution. The Catholic Revival in French Literature 1870-1914*, Constable, Londra.

Harris, M., 1975. *Cows, Pigs, Wars & Witches*, Fontana, Londra.

Hobsbawm, E. J., 1958. *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge University Press, Cambridge.

Hughes, H. S., 1958. *Consciousness and Society*, McGibbon and Kee, Londra.

Hughes, R., 1980. *The Shock of the New*, BBC Books, Londra.

Hunt, L., 1981. *Politics, Culture and Class in the French Revolution*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles.

Joll, J., 1978. *Europe since 1870*, The Penguin Press, Harmondsworth.

Julien, P., 1971. *Dreamers of Decadence*, Phaidon, Londra.

Jung, C. G., 1964. *Man and his Symbols*, Aldus Books, Londra.

Jung, C. G., 1988. *Essays on Contemporary Events - Reflections on Nazi Germany*, Ark Paperbacks/RKP, Londra.

Kaplan G. T. ve Adams, C. E., 1990. "Early woman supporters of national socialism", J. Milfull (yay. haz.), *The Attractions of Fascism*, Berg, New York.

Kedourie, E., 1966. *Nationalism*, Hutchinson, Londra.

Kennedy, P. ve Nicolls, A., 1981. *Nationalist and Racist Movements in Britain and Germany Before 1914*, Macmillan, Londra.

Kermode, J. F., 1967. *The Sense of an Ending*, Oxford University Press, Oxford.

Kinsman, R., 1975. *The Darker Vision of the Renaissance*, Cornell University Press, Ithaca.

Koestler, A.,1970. *The Ghost in the Machine*, Pan, Londra.

Lane, C., 1981. *The Rites of Rulers*, Cambridge University Press, Cambridge.

Larsen, S. U., Hagtvet, B. ve Myklebust, J. P. (yay. haz.), 1980. *Who were the Fascists?: Social Roots of European Fascism*, Universitetforlaget, Bergen.

Lasky, M. J., 1976. *Utopia and Revolution*, Macmillan, Londra.

Leal, R. B., 1985. "Drieu la Rochelle and Huxley: cross channel perspectives on decadence", *Journal of European Studies*, Cilt 15.

Lyttleton, A., 1973. *Italian Fascisms from Pareto to Gentile*, Jinathan Cape, Londra.

McIntosh, C., 1972. *Eliphas Levi and the French Occult Revivial*, Rider, Londra.

Mannheim, K., 1960. *Ideology and Utopia*, Routledge & Kegan Paul, Londra.

Mazgaj, P., 1982. "The Young Sorelians and Decadence", *Journal of Contemporary History*, Cilt 17, Sayı 1.

Milfull, J., 1990. "'My Sex the Revolver': fascism as a theater for the compensation of the male inadequacies", J. Milfull (yay. haz.), *The Attractions of Fascism*, Berg, New York.

Mosse, G. L., 1966. *The Crisis of German Ideology*, Weidenfeld & Nicolson, Londra.

Mühlberger, D., 1988. "Germany", *The Social Basis of European Fascist Movements*, Croom Helm, Londra.

Nolte, E., 1969. *Three Faces of Fascism: Action Française, Italian Fascism, National Socialism*, Holt Reinhart & Winston, New York.

Odajnyk, V. W., 1976. *Jung and Politics: The Political and Social Ideas of C. G. Jung*, New York University Press, New York.

Pick, D., 1989. *Faces of Degeneration: A European Disorder, c.1848-c.1918*, Cambridge University Press, Cambridge.

Pickering, W. S. F., 1984. *Durkheim's Sociology of Religion*, Routledge & Kegan Paul, Londra.

Platt, G. M., 1980. "Thoughts on a theory of collective action: language, affect, and ideology in revolution", M. Albin (yay. haz.), *New Directions in Psychohistory*, Lexington Books, Lexington, Massachusetts.

Poliakov, L., 1974. *The Aryan Myth*, Chatto and Windus, Londra.

Popper, K., 1957. *Poverty of Historicism*, Routledge & Kegan Paul, Londra.

Praz, M., 1970. *The Romantic Agony*, Oxford University Press, Oxford.

Reich, W., 1970. *The Mass Psychology of Fascism*, Simon and Schuster, New York (Almanca birinci baskı 1933).

Reszler, A., 1981. *Mythes Politiques*, Presses Universitaires de France, Paris.

Roberts, D. D., 1980. Petty bourgeois Fascism in Italy: form and content, Larsen ve arkadaşları (a.g.e.).

Shaffer, P., 1973. *Equus*, Samuel French, Londra.

Schnapper, E. B., 1965. *The Inward Odysses*, George Allen & Unwin, Londra.

Sewell, W. H., 1985. "Ideologies and social revolutions: reflections on the French case", *Journal of Modern History*, Cilt 57, Sayı 1.

Sironneau, J. P., 1982. *Sécularisation et religions politiques*, Mouton, Lahey.

Smith, A., 1979. *Nationalism in the Twenteeth Century*, Martin Robertson, Oxford.

Soucy, R., 1972. *Fascism in France.The Case of Maurice Barrès*, University of Los Angeles Press, Berkeley ve Los Angeles.

Sternhell, Z., 1979. "Fascist Ideology", W. Laqueur (yay. haz.), *Fascism: A Reader's Guide*, Pelican, Harmondsworth.

Sternhell, Z., 1987. "The anti-materialist revision of Marxism as an aspect of the rise of fascist ideology", *Journal of Contemporary History*, Cilt 22, Sayı 3.

Swart, K. W., 1964., *The Sense of Decadence in Nineteenth-century France*, Internationan Archives of the History of Ideas, Lahey.

Talmon, J. L., 1980. *The Myth of the Nation and the Vision of Revolution*, Secker and Warburg, Londra.

Theweleit, K., 1989. *Male Fantasies*. Cilt 1 (1987): *Women, Floods, Bodies, History*; Cilt 2 (1989); *Male Bodies: Psychoanalyzing the White Terror*, Polity Press, Cambridge.

Tudor, H., 1972. *Political Myth*, Pall Mall, Londra.

Voegelin, E., 1968. *Science, Politics and Gnosticism*, Gateway Editions, South Bend, Indiana.

Weber, E., 1964. *Varieties of Fascism*, D. Van Nostrand, New York.

Weber, E., 1982. "Decadence on a private income", *Journal of Contemporary History*, Cilt 17, Sayı1.

Weber, M., 1948. *From Max Weber*, Routledge & Kegan Paul, Londra.

Weinstein, F., 1980. *The Dynamics of Nazism: Leadership, Ideology and the Holocaust*, Academic Press, New York.

8

Faşizmin Başarısının Sosyo-Politik Belirleyenleri

Bir faşist hareketin "harekete geçmesini" sağlayan nedir?

Önceki bölümde faşizmin nedenleri, çok genel bir düzeyde, psiko-tarih ve düşünceler tarihi bağlamında keşfedilmeye çalışıldı ve böylelikle, hem faşizmin karşıladığı mit yapımı gereksinimleri hem de 1914-öncesi embriyonik biçimlerinin ilk ortaya çıkışını mümkün kılan koşullar saptanmaya çalışıldı. Artık, bu yolla ulaşılan bazı önerme ve anlayışları, kayda değer sayıda seçmen için faşizmin mevcut sisteme karşı geçerli bir alternatif haline gelebilmesi ve böylelikle de uygulanabilirliğine dair görüşlerin zenginleşmesi için ideolojik unsurların zorunlu (ancak yetersiz) diğer tarihsel koşullarla nasıl etkileştiğini ifade edecek bir kuramsal taslağa tercüme etmek, böylelikle de 6. Bölüm'de konuyla ilgili öne sürülen net olmayan gözlemleri güçlendirmek mümkündür. Sonuç, faşizmin ortaya çıkması için gerekli dört önkoşul olduğudur ve bu da sosyo-politik çözümlemenin daha yaygın diliyle ifade edilebilir.

Temel alınabilecek bir yerli ultra-milliyetçilik akımının ya da faşist "rol model"in varlığı

Eğer verili bir ülkede sekülarizm ya da çoğulculuk güçleri önceden kök salmamış ise ve eğer ya (i) palingenetik mitopyanın devrimci bir ideolojinin unsurları haline getirebileceği faşizm dışı ultra-milliyetçi akımların ya da (ii) temel alınabilecek yerel veya yabancı faşizm örneklerinin ortaya çıkışını sağlamıyorsa, faşist siyasal mit, sistem dışı siyasal güçlerin çekirdeği durumuna gelemez.

Bu ilkenin negatif bir doğrulanmasını iki savaş arası Japonya sunar. Burada sekülerleşme *radikal* bir palingenetik mitin ortaya çıkışına imkân tanıyacak yeterlilikte değildir ve sonuç olarak milletin yaşadığı derin yapısal krizin sonucunda yükselen güçlü ultra-sağ mit akımları genellikle yeni muhafazakâr kanallara akar. 20. yüzyıl Latin Amerikası'nda da farklı negatif doğrulamalar mevcuttur: Orada sergilenen, yüzyıl başı Avrupası'nda olduğu gibi ayrıntılı çöküş ve yeniden doğuş tasarıları kültürel ve entelektüel geleneğin yerleşik bir parçası haline gelmediği sürece, sayıca ne kadar çok olursa olsun, popülist sağ kanat güçlerin tam bir faşist biçim almalarının imkânsızlığıydı. Örneğin, proto-faşist bir alt kültürün bulunmadığı Paraguay'da bu tür güçler faşizm yerine *Febreristas*'ın siyasal Katolikliğinin kanallarına akarken, Perulu *Apristas* "yeni düzen"in çekirdeği olabilmek için hiçbir tutarlı çaba göstermedi. Brezilya ise Salgado bütünselciliğinin harekete geçmesi için gerekli sosyo-kültürel temelleri sunacak ölçüde kendi "pozitivizm karşıtı başkaldırısını" yeterince tamamlamış görünüyordu.

Bu şablonun pozitif bir doğrulaması şöyle yapılabilir: Ele aldığımız tüm orijinal ve önemli faşizm örneklerinin (İtalya, Almanya, Romanya, Finlandiya, Brezilya, Güney Afrika) ortaya çıkışı, gerçek palingenetik siyasal özlemler yerel popülist ultra-milliyetçiliğin unsurlarına başvurarak meşruiyet kazandığında gerçekleşmiştir, böylelikle geriye dönüp bakıldığında, ikincisinin faşist formülasyonlara zemin hazırladığı düşünülebilir.

İki savaş arasında faşistlerin önemli bir dayanağı, 1914-öncesi yerel proto-faşizm geleneğinin mevcudiyetidir, örneğin İtalya'nın milli sendikalizmi, Almanya'nın *völkisch* düşünce akımları, Fransa'da *Action Française*'in devrimci sendikalist kanadı, Güney Afrika'nın Afrikaner milliyetçiliği. Savaş sonrası faşistler de, aynı biçimde, 1945 öncesi gelişen faşizmin her tür milli çeşidine ("nostaljik faşizm") yaslanırlar. Faşist mitopyanın diğer bir önemli potansiyel kaynağı, yerel bir türün ideolojik programına, örgütlenme, tarz ve taktiklerine model alabileceği, "hazır" yabancı örneklerin varlığıdır. İki savaş arası dönemde, 1933'e kadar bunlar ağırlıkla Faşizm (örneğin Britanya ve Brezilya'da) ve daha sonra da Nazizm (örneğin Güney Afrika ve Norveç'te) olmuştur.

1945'ten beri, faşist yayınlar Demir Muhafızlar, *Rex* ve Falange gibi iki savaş arası faşizmlere rağbet etse de taklitçi faşizmin en önemli kaynağı Nazizm olmuştur. 6. Bölüm'de vurgulandığı gibi, bu tür durumların sonucunda ortaya çıkan tablo, körü körüne taklitten yaratıcı uyarlamaya kadar birçok biçim alabilir. Savaş sonrası dönem de göstermiştir ki ideologlar geçmişe takılıp kalmamakta, palingenetik ultra-milliyetçiliğin yeni türlerini yaratabilmektedirler. Aynı zamanda, tutkulu faşist ideolog ve eylemciler çekirdeğinin mevcudiyetinin anlamlı bir devrimci hareket yaratmak için yeterli olamayacağı da göz önüne serilmiştir.

Yapısal kriz sürecindeki "modern" bir toplumda yeterli siyasal alan

Popülist siyaset ve milliyetçiliğin (Avrupa odaklı bir bakış açısıyla) "modern" olarak görülen güçlerinin zayıf olduğu yerlerde düşünülemeyeceği için faşizm "modern öncesi" siyasal sistemlerin dokunulmadan kaldığı yerlerde ortaya çıkamaz (örneğin liberalizmden etkilenmeyen geleneksel ya da mutlakıyetçi toplumlar). Sekülerleşme ve demokratikleşmenin etkili olduğu ve bazı faşist mitlerin oluştuğu toplumlarda bile, eğer mit halk genelinde inandırıcı ve cazip bir alternatif düzen anlayışı

uyandırabilirse önemli bir siyasal gücün çekirdeği haline gelebilir. Bunun önkoşullarından bir tanesi, mevcut sistemin kalbindeki büyük bir yapısal aksaklıktır, ister "modernizm"in karmaşık gerilimlerinden kaynaklansın (iki savaş arası Brezilya'da olduğu gibi) ister savaşın yol açtığı sert sosyo-ekonomik ve siyasal gerilimlerden (1918 sonrası Avrupa'da olduğu gibi) ya da ekonomik çöküşten (1929 sonrası Avrupa gibi). Bunun negatif bir doğrulaması, istikrarlı çoğulcu (Batılılaşmış) toplumlarda faşizmin doğal mensuplarını oluşturan kuramcı ve aktivistlerin sayısal yetersizliği ve sınırlı etkisidir.

Ancak, eğer diğer siyasal güçler yeterli bir alan [uzam] açmaz ise güçlü bir faşist *hareketin* oluşması için söz konusu faktörlerin mevcut olduğu bir konjonktür de yeterli olmaz. 1920'lerde Stamboliisky önderliğinde kitlesel bir tarımsal harekete ve güçlü askerî ve mutlakıyetçi ultra-sağa ev sahipliği yaparken Makedon ayrılıkçı hareketi IMRO'nun güçlü bir irredentist hizip geliştirdiği iki savaş arası Bulgaristan buna örnektir. Bu durumda ülke ciddi bir yapısal krizden geçiyordu ve güçlü bir *völkisch* alt kültüre sahipti (yerel faşizmin ortaya çıkabilmesi için zorunlu iki önkoşul), fakat faşizmin potansiyel mensupları hem kitle hem kadro gücü anlamında hazır olmasına rağmen hiçbir durumda gelişecek alan bulamıyordu. Bunun sonucunda, Tzankov'un önderliğindeki taklitçi Nazi grup gibi yerel faşist hareketler başarısızlığa uğradılar, özellikle de III. Boris 1930'ların başında yukarıdan aşağıya otoriter bir rejim kurarak (görünüşte faşistleştirerek) iktidardaki kontrolünü pekiştirdikten sonra (bkz. Fischer-Galati, 1980; Groueff, 1990). 1944'te istenmeyen devlet komünizminin gelişi tabloyu tamamladı: Faşizmin *Lebensraum* [yaşam alanı] bulması sistematik olarak engellendi. Askerî, monarşik, şahsi diktatörlüğe ya da başkanlık diktatörlüğüne dayalı otoriter rejimler, faşizmin mikro iklimi için ölümcüldü (dinî muhafazakârlığa dayalı bir rejimin de olacağı gibi).

Diğer yandan, iki savaş arası dönemde yapısal anlamda zayıf bazı demokrasiler de mevcuttu (örneğin İspanya, Romanya, Brezilya, Macaristan, Letonya, Estonya) ve buralarda palinge-

netik olan ve olmayan ultra-sağlar arasında bir hegemonya çekişmesi vardı. Bu örneklerde faşizm azımsanmayacak bir yandaş grubu kazanacak alanı buldu, ama antifaşist otoriterlik karşısında kaybetti. Nihai olarak iktidarı ele geçiren rejimler de faşist yöntemlere başvurduklarından (yani, para-faşist diye adlandırdığımız durum) aralarındaki temel çelişki konunun yabancısı olan gözlerden kaçtı, ayrıca İspanya örneğinde ve geçici bir süre Romanya'da, en güçlü faşist hareketin küçümseyerek devlet aygıtına katılması sağlandı. Faşist olmayan otoriter güçler karşısında baskın çıkan faşizm emsali yoktur ve emperyal yönetim altındaki Japonya'nın kendi bereketli ultra-sağının kaderi bu durumu doğrular.

Öyleyse, ilke olarak, faşizmin ezilmeden harekete geçmesi için *tek* şans, iktidarı ele geçirmek üzere hazır bekleyen güçlü bir faşist olmayan ultra-sağ barındırmayan görece gelişkin bir liberal demokrasinin yapısal krizden geçiyor olmasıdır. Böyle toplumların çoğulculuğunun yarışan ideolojik hareketlerin gelişebileceği kayda değer bir politik uzamı teminat altına almasının yanı sıra liberalizmin maddecilik, enternasyonalizm, parti siyaseti ve ırksal hoşgörü gibi değerlere bağlılığı, onun, ultramilliyetçiler tarafından, yıkılması ve değiştirilmesi gereken çürümüş ve çöken bir sistem olarak kolayca damgalanmasına imkân tanıyacaktır. Ancak, bu tür liberal demokrasiler büyük yapısal gerilimlerle yarıldığında bile (ki iki savaş arası Avrupa'da durum budur) durumun faşizmin devlet iktidarına yönelik ciddi bir saldırı düzenleyebilmesini sağlayacak ölçekte bir anlamlandırma krizine dönüşebilmesi için diğer bir koşulun yerine gelmesi gerekir.

Liberal değerlerle ilgili uzlaşı yetersizliği

Şu ana kadar, Faşizmin sapkın sağın bir parçası olduğu marjinal konumundan kurtulabilmesi için, sekülerleşen çoğulcu bir toplumun kriz sürecinde faaliyet gösteriyor olması gerektiğini öne sürdüm. Sadece gelişimlerinin özellikle kırılgan bir döneminde yakalanan liberal demokrasilerde başarılı bir dev-

rim gerçekleştirme şansları olacaktır: Kurumsal anlamda, doğrudan askerî ya da monarşik bir darbeye imkân vermeyecek kadar olgun ancak sağlıklı bir toplum için yegâne uygun temelin liberal yöntem ve değerler olduğu konusunda sağlam bir uzlaşıya yaslanamayacak kadar da ham bir toplum.

Latin Amerika, Afrika ve Uzak Doğu, yeni bir düzen kovalama becerisi olmayan askerî diktatörlüklerin sonlandırdığı sayısız kırılgan demokrasi örneği sunar ve bu şablon iki savaş arası dönemde İber yarımadası ve Doğu Avrupa'nın büyük bölümünde görülür. Bunun tersine, iki savaş arası dönemde sivil ve siyasal kültürün fazlasıyla medenileştiği ve liberalleştiği Avrupa ülkelerinde (örneğin Britanya, Fransa, İsveç) ciddi bir faşizm tehdidi görülmez, zira parlamenter yönetimin, genellikle, ne kadar sert olursa olsun yapısal krize karşı gerekli tedbirleri alabilecek tek meşru güç olduğu varsayılır (her ne kadar umumi bir durum olmasa da).

Savunmasız geçiş aşamasında bulunan liberal demokrasilerde faşizmin önemli muhalefet hareketlerine dönüştüğü sadece dört ülke olduğu açıktır: İtalya (1918-22), Almanya (1918-23, 1929-33), Finlandiya (1929-33), Güney Afrika (1939-43). Faşizme uygulanabilecek hünerli "nomotetik" genellemelere hevesli olanların hevesini kursağında bırakacak bir gerçeği Finlandiya ve Güney Afrika örnekleri gösterir: Faşizmin itibarlı bir güç olabilmesi için gerekli olduğunu saptadığımız üç koşulu bir araya getiren konjonktür, hiçbir şekilde iktidarı ele geçirmeyi garantilemek için "yeterli" değildir. Tam bu noktada son faktör devreye girer.

Olumlu rastlantılar

Faşizmin önce harekete geçmesi, daha sonra da devrimci bir hareket momentumu kazanması için şansın ya da (faşist bakış açısıyla) "kaderin" önemli bir rol oynadığı açıktır. Faşist hareketin kendi içsel dinamikleriyle ilgili bazı rastlantısal faktörler, potansiyel yandaşları nezdinde mevcut "sisteme" alternatif olarak kendisini ne ölçüde sunabileceğini belirler; örneğin, liderinin ki-

şisel nitelikleri (özellikle, öne çıkan tartışılmaz liderin karizmatik cazibesi), halk desteği edinmede gösterdiği beceri ve propaganda ve kendi reklamını yapma konusunda sergilediği yetenek. Tüm bu faktörlerin, akışın içinde, en rastlantısal faktör ise insan psikolojisidir. Liderinden en kayıtsız yandaşına kadar, katılan her bireyin faşizmle yaşadığı "birleşme eğilimi", sadece yüksek bir genelleme düzeyinde eğilimlere, kalıplara ve türlere indirgenebilecek olan benzersiz psikolojik yönelimlerin ürünüdür.

Faşist hareketlere etki eden az sayıdaki dışsal güce gelirsek, devlet iktidarına doğrudan meydan okuyabilecek kadar güçlenenlerin kaderi, nihai olarak, oluşturduğu tehdide devletin verdiği tepki biçimine bağlıdır. Vurguladığımız gibi, otoriter rejimler oluşan tehditleri ezmeye ve kendi içinde eritmeye uygun biçimde pozisyon alır. Faşist devrim için en kırılgan olduğunu saptadığımız dört liberal demokrasi örneğinde sonucu belirleyen, anahtar konumdaki kişilerin aldığı hayati kararlardan tutun da seçim sisteminin aşırılıklarına kadar birçok şans faktörünün yardımıdır. İçsel ve dışsal rastlantısal faktörler Finlandiya ve Güney Afrika'da faşizme kapıları birlikte kapatırken, İtalya ve Almanya'da, saptadığım diğer üç önkoşul ile birlikte işleyerek iktidar kalesine girişine izin vermiştir. İlk önkoşulun gerçekleştiği yerlerde çok sayıda faşist hareket ortaya çıksa da hiçbiri ileri gidememiştir, zira diğer koşullar yerine gelmemiştir. Bu fazlasıyla şematik noktalar, bir sonraki sorunu ele alırken daha somut hale gelecektir.

Neden "bir faşist çağ" yaşanmıştır?

Faşizmin kuluçka dönemi, 1880-1914

Yapısal önkoşulları bağlamında faşizmin başarısı meselesini ele aldıktan sonra artık, "düşünceler tarihi" bağlamında meseleyi ilkesel düzeyde ele alışımıza kıyasla, proto-faşizmin (aynı zamanda, popülist ırkçı milliyetçilik ve kuluçka döneminde destek teşkil eden yeni muhafazakârlığın devrimci biçimlerinin) ilk ortaya çıkışının yer ve zamanının nedenleri konu-

sunda daha kesin konuşabiliriz. Yüzyıl dönümünde, sadece Almanca konuşulan Avusturya, Macaristan, Almanya, Fransa ve İtalya'da, yukarıda faşizme uygunluğunu saptadığımız yapısal güçler konjonktürü tarihte ilk kez gerçekleşti. Tüm bu ülkelerde (ve sadece bu ülkelerde) (i) devlet, geleneksel muhafazakârlığın hegemonyasını onarılmaz biçimde parçalayacak düzeyde liberalleşti; (ii) liberalizmin (ve enternasyonalist sosyalist alternatifin) meşruiyeti sorgulanmaya başlandı; (iii) liberalizme karşı çıkılan kültürel ortam, palingenetik kurgu ve ultra-milliyetçilik akımlarıyla doluydu. Ancak, Fransa'da 1870-1 zincirleme felaketi (Fransa-Prusya savaşı, Alsace ve Lorraine'in kaybı, İkinci Fransa İmparatorluğu'nun çöküşü, Paris Komünü) karmaşık ama derin liberal kökleri olan bir ülkede gerçekleşiyordu ve ülke kısa sürede, çeşitli palingenetik siyasal mitleri kitle hareketine dönüştürecek krizden çıkmayı başardı. Alman proto-faşizmleri ise, 1918'e kadar, içinde gelişebilecekleri doğru iklimi sağlayacak büyük devlet krizini beklediler. 1918'e gelinirken Avusturya, kuramsal olarak hâlâ yasal sistemden yana ilkelere dayalı, çok ırklı bir imparatorluğun içinde çakılıp kalmıştı.

Proto-faşizmin popülist mitsel faaliyetler için odak noktası haline gelme potansiyelini ilk sergileyişi 1910-1915 arasındadır ve bu dönemde İtalya'yı birleşik bir kriz vurur: Libya savaşının yükselttiği popülist milli (azınlık) akımlarının ateşi (bu, birinci önkoşulu kısmen karşılar) ve bununla aynı zamana denk gelen İtalyan "maksimalistlerinin" harekete geçmesi ile Giolitti yönetiminin ekonomik ve siyasal istikrarı sağlamadaki bariz beceriksizliği (bu da ikinci önkoşulu kısmen karşılar). Hemen ardından gelen 1914-15 tarihli müdahale krizi popülist şovenizmi bir dereceye kadar kamçılarken aynı zamanda ülkedeki sosyo-politik gerilimleri de keskinleştirdi. Bu durum proto-faşizmin umutsuz güçlerini birleştireceği ideal koşulları yaratıyordu, zira bu konjonktür, özellikle, görece gelişkin ama fazlasıyla yıpranmış bir liberal gelenek ve sisteme sahip bir ülkede gerçekleşiyordu (üçüncü koşulu kısmen karşılayarak). Sonuç, liberal "sistemin" kısmi felce uğramasıydı ve bunun yegâne çözümü de İtalyan devletinin savaş hazırlığı olacaktı.

Birinci Dünya Savaşı'nın etkileri ve sonuçları

Birinci Dünya Savaşı, bizzat Giolittici sistemin kuyusunu kazmakla kalmayacak, toplumların topyekün siyasallaşması ile akut sosyo-ekonomik problemlerin, radikal sol-radikal sağ kutuplaşmasının ve parlamenter merkezin zayıflamasının eşzamanlı gerçekleşmesine yol açarak, doğrudan savaşa katılan herhangi bir milletin liberal demokratik sistemini de sınayacaktı. Dolayısıyla zayıf parlamenter geleneği olan devletler bir iktidar boşluğu yaşamaya mahkümdu ve bu boşluğu doldurmak için yeni tümleyici güçler ortaya çıkacaktı, meğerki otoriter bir yönetimin yukarıdan aşağı dayatmaları ile bu boşluk kapatılmasın (örneğin Macaristan, İspanya, Portekiz). Çeşitli Avrupa ülkelerinin merkez-sağında, bu dönemde aniden oluşan boşluğu kendi dinî toplumsal yenilenme mücadelesiyle doldurmaya çalışan ideolojik güçlerden bir tanesi siyasal Katoliklik idi (bkz. Conway ve Buchanan, 1993/4). Lakin, siyaset sahnesine doğru kendi yolunu açan en önemli popülist güç bizim faşizm olarak bildiğimizdi; aşırı şovenizm ve palingenetik coşkudan beslenen mitsel çağrısı, Avrupa'nın her yerinde mücadeleci ve "zafer peşinde koşan" daha genç nesilleri kendisine çekiyordu. Dolayısıyla bu insanlar "ilk ortaya çıkış"ın adanmış aktivistleri arasında yer alacaktı (Stromberg, 1982; Wanrooj, 1987; Mosse, 1986; Hüppauf, 1990).

Barış dönemi rejimine geçişin doğrudan sorunlarının çözümüyle bu yeniyetme ideolojinin yok olmamasını sağlayan, savaşın getirdiği uzun vadeli yapısal değişikliklerdi. Savaşın derin siyasal sonuçlarından bir tanesi, 19. yüzyıl boyunca Avrupa'da egemen olan büyük güçler kümelenmesini dağıtmaktı ve bunun yerini, ileri liberal ekonomik ve siyasal bir sistem yönünde gelişimin oldukça farklı evrelerinde yer alan ulus devletler çeşitliliği aldı. Bu genellemenin istisnası tabii ki Rusya'ydı ve burada Çar 1917'de alaşağı edilmişti. Yerine geçen Bolşevik yönetim, yaptıkları devrimin endüstriyel dünyada kapitalizmin sonunun müjdecisi olduğuna inanıyordu. "Demokratik merkeziyetçi" ya da "devlet kapitalizmine" dayalı otoriter siste-

min yükselişi, Rusya'da ideolojik anlamda gelişkin bir ultra-sağın ortaya çıkışına olanak tanımadı. Yine de, Marksizmin ortaya koyduğu palingenetik tarih miti bağlamında bizzat devrimin kendisinin taşıdığı sembolik önem ve yeni rejimin yurtdışında hücresel faaliyetler üzerinden propaganda yürütme yönündeki resmî politikası, Avrupa'nın geri kalanında faşizmin yükselişinde önemli bir katalizör oldu.

Çelişkili bir biçimde, belirli bir ülkede proletarya diktatörlüğü kurma konusunda Bolşeviklerin stratejisinin etkinliği arttıkça, o ülkede liberalizm onları durdurmada ne kadar yetersiz kalırsa kalsın, milli bütünlüğü komünistlere parçalatmamaya kararlı siyasal ve paramiliter güçler de o ölçüde güçleniyorlardı. Bağımsızlığını yeni kazanmış Finlandiya'da 1918'de komünistlerin iktidara el koyması ancak iç savaşla engellenebilirken, bir sonraki yıl Leninist devrimcilerin Münih ve Budapeşte'de geçici olarak hâkim duruma gelmeleri ve aynı tehdidi bir süre Viyana için de yaratmaları, her durumda, yoğun bir gerici tepkiye yol açıyordu ve bu da krizi uzatıyordu. Ancak Bolşevizmin mitsel sonuçları, rejimlerin istikrarsızlaştırılmasında gösterdiği fiilî başarının çok ötesindeydi, zira devletler için ciddi bir tehdit teşkil etmediği durumlarda bile, eğer savaş öncesi militan sosyalizmin var olduğu bir ülkedeyse (örneğin, Fransa, İtalya, Avusturya) ya da Sovyet Rusya ile sınırı olan bir ülkedeyse (örneğin, Letonya, Estonya, Macaristan), radikal ultra-milliyetçi grupların oluşumu "yapısal" anlamda kaçınılmazdı. Bunların bazıları gerici değildi ve liberalizmin yaklaşan çöküşü ve yerine geçecek yeni düzene dair rakip palingenetik mitlerle ilişkiliydi.

Rus Devrimi, Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı sarsıntının önemli sonuçlarından biriydi ve bunu izleyen enternasyonal Bolşevizm dalgasının ve Stalinist şiddetin, bazı çevrelerde iddia edildiği gibi, faşist şiddetin yükselişinde önemli bir tetikleyici rolü yoktu (bkz. Nolte, 1988). Savaşı kaybeden Habsburg İmparatorluğu ve İkinci Reich için de benzer biçimde derin sonuçlar doğdu. Avusturya-Macaristan, liberal kurumları olan ve çoğunluğu teşkil eden etnik topluluklar temelinde kurulan birçok farklı ulus devlete bölünürken Avusturya birdenbire, Av-

rupa binyılcı geleneğine sahip çok ırklı bir imparatorluğun kalbi konumundayken, küçük ve ekonomik olarak yoksul, alışık olmadığı cumhuriyetçi kurumlara sahip imparatorluk artığı bir devlete dönüştü. Almanya'da, savaşın son safhası iç siyasal krize zemin hazırladı ve bu kriz ancak monarşinin çekilmesi ve oldukça kafa karıştırıcı bir durumda radikal bir liberal demokrasi biçiminin yaratılmasıyla çözüldü. Nihai olarak ortaya çıkan Weimar Cumhuriyeti, değişen sınırlarla, harap bir ekonomiyle ve komünistlerle milliyetçi güçler arasındaki akut kutuplaşmayla baş etmek zorundaydı. Millet olarak küçük düşürülmenin derin psikolojik travmasının yanında terhis edilen milyonlarca askerin yeniden entegrasyonu acil sorunuyla yüz yüze kalan Almanya ve Avusturya'da, rövanşist bir milliyetçilik anlayışının yaygınlığı için ve radikal antikomünizm ve antiliberalizm biçimlerinin ortaya çıkması için şartlar olgunlaşmıştı.

Kolaylıkla dışarıdan gelme bir yabancı olarak görülebilecek olan alışılmadık liberal kurumların işlerlik kazandığı koşullara zorlanan ülkeler sadece bunlar değildi. Rus Devrimi'nin ardından bağımsızlıklarını yeniden kazanan ülkeler –Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya– için de durum aynıydı. Bunların yanı sıra Versailles Antlaşması ile yeni yaratılan üç millet için de durum farklı değildi: Yugoslavya, Çekoslovakya (ki bunlar ek olarak bir de büyük etnik ve ayrımcı gerilimlerle uğraşacaklardı) ve Macaristan (hem yenilginin hem de Béla Kunt'un kısa ömürlü komünist rejiminin yarattığı şiddetli baskının mağduruydu). Güçlü bir ultra-milliyetçi ve antisemitik gelenek her üçünde ve ayrıca Polonya ve Romanya'da da mevcuttu. Her ne kadar kazanan tarafta olsa da Romanya'nın sahip olduğu demokratik gelenek, ultra-milliyetçilik, militarizm ve otoriterlik karşısında kalkan olabilmek için fazla yüzeyseldi. Bu iki ülke büyük sınır değişikliklerine uyum sağlamak zorundaydı. Milli sınırlarını iki katına genişleten Romanya örneğine bakarsak, büyük oranlarda Macar ve Yahudi nüfusun eklenmesi gibi bir sonuç da ortaya çıkıyordu.

Zafer kazanan ve liberalizmin derinlere kök saldığı ülkelerde bile, savaşın istikrarsızlaştırıcı etkileri hissediliyordu. Fransa

için insani ve maddi maliyet çok yüksekti ve savaştan hem komünizm hem de sosyalizm canlanarak ve keskinleşerek çıkmıştı. Etnik topluluklar arasındaki gerilimlerin hiçbir zaman çözüme kavuşturulamadığı hem Fransa'da hem de Belçika'da savaş kuşağı özellikle de savaş gazilerinin bizzat kendileri ultra-milliyetçi hedefler için kolayca harekete geçiyorlardı. İtalya barışla birlikte daha fazla mağdur olacaktı, zira teknik olarak kazanan tarafta olsa da Versailles'da gördüğü muamele ile topraklarını genişletme tutkuları konusunda yaşadıkları yaygın hayal kırıklığı ve milli gurur zedelenmesi ("sakatlanmış zafer"), akut sosyo-ekonomik ve siyasal sorunlarla daha da artıyordu.

Oluşan yeni iklim

Kısaca, savaş doğrudan ya da dolaylı olarak birçok Avrupa ülkesinde benzeri olmayan yapısal sorun kümelerine yol açacaktı ve bu durum sadece yerel faşizmlerin harekete geçmesini engelleyecek olgunlukta bir liberal sisteme sahip ya da meşruiyeti öznel toplumsal uzlaşı ile desteklenen ülkelerde ortaya çıkmayacaktı. Bu sorunların etkisini önemli ölçüde pekiştiren ise savaşın Batı toplumunun genel ideolojik iklimini etkileme biçimiydi. 1914 öncesi Batılı entelektüel çevrelerde geçerli olan "kültürel kötümserlik" ve "palingenetik beklenti"nin zihniyetler ve tutumlar meselesi olmanın (bkz. yukarıda s. 202-4) çok az ötesine geçtiği düşünülebilirdi, ancak artık varlıklarının reddedilemez nesnel kanıtı, böylesi bir spekülasyonun kalbinde yatan "maneviyat krizi"nin çağdaş tarihin izlediği sarsıntılı sürecin sonucu olduğuydu. Dolayısıyla, dışavurumculuk, konstrüktivizm, süprematizm, dada ve sürrealizmin temsilcilerinin –mimaride Gropius, Taut ve Le Corbusier gibi, romanda James Joyce, Italio Svevo, Thomas Mann, T. E. Lawrence, D. H. Lawrence, Hermann Hesse, Aldous Huxley, André Malraux gibi, şiirde T. S. Elliot ve William Butler Yeats gibi yeni akımların öncüleri– hepsi, krizin zemin hazırladığı derin yön kaybı duygusuna ve yeni bir gerçekliğe duyulan çeşitli özlem biçimlerine tanıklık edecek çok önemli eserler ürettiler. Spengler'in

bu ortamda yazdığı, yaşam ve ölüm kültürel döngüsünde Avrupa uygarlığının vardığı uç nokta konusundaki epik çağrışımı ile *Decline of the West* kitabı uluslararası bir bestseller oldu. Tabii ki yabancı okurlar kitabın ihtiva ettiği, Almanya'nın yeni ve güçlü bir "Diktatörler" yarışı döngüsüne girmeye yazgılı olduğu yönündeki örtük mesajı kaçıracaklardı.

Derin kültürel kötümserlik ve manik tarihsel iyimserlik artık sadece avant-garde olgular değillerdi. Bu çelişkiden uzak kalabilen ülke halklarının, özellikle de genç kuşaktan olanlarının bile, Batı medeniyetinin henüz yıkıcı bir rüzgâra maruz kaldığını düşünmeleri nedeniyle, ayrıca bu durumun, 1914 öncesinde Batı'nın kaderini belirlediği varsayılan ve bilimde, liberalizmde ve kapitalizmde cisimleşen sınırsız gelişim planını da çürüttüğü duygusuna kapılmaları nedeniyle suçlanmamaları gerekir. Çağın gerçekliği bir akıntıya kapılmıştı ve hem felaketin hem de yenilenmenin öngörülemez imkânlarını taşıyordu. Militarizm ve otoriterlik, modern muhafazakârlık biçimleri, tamamen yeni siyasal ve ekonomik sistem denemeleri, benzeri görülmemiş popülizm ve toplumsal yaşam biçimleri böyle bir iklimde gerçekleşiyordu ve artık ulaşılabilir hatta zorunlu alternatifler olarak görülebilirdi. Savaşın sona ermesini takip eden birkaç ay içinde Macaristan ve İspanya'da kurulan otoriter sistemler artık 1914 öncesinde olacağı kadar aykırı durmuyordu ve ayrıca merkezî devletler, planlı ekonomiler ve yeniden doğan milli toplumlara dair daha radikal projeler bile can çekişmekte olan liberal dünya karşısında gerçekçi seçenekler olarak gündeme gelebiliyordu.

Yeni bir ideolojik yapı olarak faşizmin tesisi

Böylelikle savaşın hemen ardından, güçlü bir faşist hareketin yükselişi için gerekli koşulların, yani kriz ve palingenetik beklentilerin hâkim olduğu bir iklimde işlev bozuklukları sergileyen hatalı liberal demokrasilerin mevcudiyeti, artık Batılılaşmış dünya sathında arabesk bir kırkyama [patchwork] gibi görülebiliyordu. Savaştan çok az etkilenen (örneğin İskandinavya ve

İsviçre) ya da fazlasıyla etkilendiği halde güçlü bir milli gelenek anlayışına bağlı, dengeleyici liberal egemenlik mitinin hâlâ hâkim olduğu (örneğin İngiltere) veya güçlü genç milletlerde (Britanya sömürgeleri, Birleşik Devletler) faşizm için gerekli önkoşullar fiilen mevcut değildi. Ancak Almanya'da, Avusturya'da, Çekoslovakya'nın Almanca konuşulan bölgelerinde ve ayrıca Macaristan, Romanya ve Finlandiya'da, yukarıda tespit edilen faşizmin yapısal önkoşullarının ilk üçünün görüldüğü tüm bölgelerde, palingenetik ultra-milliyetçiliğin yerel türlerince şekillendirilen hedefler peşinde koşan gruplar kısa bir sürede ortaya çıkacaktı. Ancak dördüncü faktör olan rastlantısallık da dahil olmak üzere ideal faktörler konjonktürünün oluştuğu ülke İtalya olmuştur (her ne kadar bölgesel, yerel, sınıfsal bazda dağılım eşitsiz olsa da) ve burada faşizm sadece gerçek bir kitle hareketi olmakla kalmamış, liderlerinin devlet otoritesine doğrudan meydan okuması devlet başkanlığına atanması sonucunu da doğurmuştur.

1925'te Mussolini'nin yeni tür bir popülist otoriter devletin diktatörü olarak yerini sağlamlaştırmasının öncesinde bile, ilerlemeci liberal ulus devletler ayrıcalıklı kulübünün küçük ama güvenilir bir üyesi kabul edilen bir ülkenin vahşi bir ultra-sağ harekete teslim olmuşluğu, tüm Avrupa'da liberalizm ile komünizm arasında bir Üçüncü Yol bulmanın mümkün olduğuna inanan siyasal aktivist ve kuramcıların özlemlerine ışık tutuyordu. Yetmiş yıl sonra bugün hâlâ "faşizm" kelimesinin tanımı ve çözümlemesi için uğraşıyor olduğumuz gerçeği, Roma Yürüyüşünün ve modern siyasetin kalıplarını parçalayacak yeni bir gücün gelmesiyle Giolittici sistemin uğradığı değişimin yarattığı güçlü duyguya kanıttır. Sonuç olarak, Fransa (*Le Faisceau*), Britanya (Britanya'da kurulan "Fascisti"), İsveç (İsveç Faşist Halk Partisi) ve Romanya (National Romanian Fasces) dahil, çeşitli ülkelerde doğrudan Faşizmi model alan küçük gruplar oluşmuştur. Nazizmin Kuzey ülkelerinde yakınlık duygusu uyandırma ihtimali Faşizmden daha yüksekti ve 1924 gibi erken bir tarihte İsveç'te taklitçi Nasyonal Sosyalist Parti kuruldu. Ancak, ister liberal ister otoriter yönetimler ile olsun,

Avrupa ekonomisinin düzelmesi ve siyasal sistemlerin istikrara kavuşması bu ilk faşist dalganın püskürtülmesinde önemli rol oynadı ("yapısal kriz" olarak adlandırdığımız ikinci önkoşulu ortadan kaldırarak). NSDAP ve Archangel Mikail Lejyonerleri, paramiliter kadro partisi olarak 1928'e kadar güç kazanmaya devam etmiş olsa da faşizmin, rejim olmak bir yana, İtalya dışında bir kitle hareketi olacağına dair de henüz bir işaret yoktu.

Faşizm: İkinci dalga

1928 sonrasında Batı dünyasını yeni bir yapısal krizin vurmasıyla durum hızla değişti. Büyük Buhran'ın başlaması sadece sanayileşmiş ekonomiler üzerinde hatırı sayılır etkisi olan büyük bir sosyo-ekonomik değişiklik değildi, aynı zamanda yinelenen bir anlamlandırma kriziydi ve Büyük Savaş'ın sebep olduğu liberal uygarlığın parçalanması görüntülerini adeta tekrar canlandırıyordu, ayrıca Nazizmin seçim etkinliğindeki çarpıcı yükselişinin de bölgesel koşullarını yaratıyordu. Totaliter Mussolini yönetiminin İtalya'nın ekonomik geri kalmışlık ve siyasal istikrarsızlık yerel sorunlarını çözmede gösterdiği bariz başarı artık, ultra-milliyetçi mite duyarlı olanlar üzerinde faşizmin devrimci bir güç olarak yaratacağı izlenimi pekiştirecek olan, Hitler'in öncülük ettiği "milli yeniden uyanış"ın giderek artan etkisiyle birleşiyordu. Korporatizm, soyarıtımına dayalı ırkçılık ve antisemitizm gibi politikalar ve hepsinin üstünde, karizmatik bir lider yönetimindeki popülist milliyetçilik hareketinin açıkça karşı konulamaz dinamizmi, milletin sorunlarına uygun çözümler olarak görülebilirdi. Aslında ultra-sağ eğilimleri olanlara, artık görünür bir biçimde dağılan ve yenilenmeye şiddetle ihtiyaç duyan yaşlı Batı uygarlığına ilk yardım yapmanın yegâne yolu olarak cazip gelebilirdi. 5. Bölüm'de gördüğümüz gibi, neredeyse tüm liberal demokrasiler ve içinde bazı popülizmleri de barındıran tüm otoriter rejimler, faşizmin harekete geçmesi için gerekli ilk iki önkoşulu yaşıyordu: ultra-milliyetçilik artı derin bir yapısal krizle birleşen sistem dışı hareketlerin yaşayabileceği yeterli siyasal alan. Faşizmin temsil et-

tiği yeni ideolojik yapı bundan böyle, komünizm ve siyasal Katoliklik ile eşit seviyede, "modernizme" alternatif bir yol mertebesine yükseliyordu.

Üçüncü ön koşulun gerçekleşmediği (yani istikrarlı olan) ve güçlü bir yerel proto-faşist veya faşist geleneğin olmadığı (örneğin İzlanda, Danimarka, Hollanda, İsviçre) demokrasilerde bu durumun sonucu, Faşizmi ya da Nazizmi doğrudan fakat genellikle başarısız kopyalama girişimleri oldu. Bucard'ın *Francisme*'si de bu taklitçiliğin bir örneğiydi. Ancak Doğu Avrupa'daki bazı ham demokrasilerde (yani, Estonya, Slovakya, Letonya, Bulgaristan ve Yugoslavya) faşizm, özellikle de Mussolini faşizmi, popülist ve otokratik ultra-milliyetçilerin giderek büyüyen destek grupları üzerinde nüfuzunu kullanabilirdi (bkz. Borejsza, 1980). Liberal ve otoriter diğer ülkelerde dışsal ve yerel unsurların farklı sentezleri ortaya çıksa da güç kazanamadılar; örneğin İsveç'te (Yeni İsveç, Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi, İsveç Sosyalist Birliği), Norveç'te (*Nasjonal Samling*), İngiltere'de (BUF), Portekiz'de (Nasyonel Sendikalistler) ve İspanya'da (Falanj).

Kriz içinde geçen otuzlarda ikinci dalga faşizmin daha önemli bir tezahürü embriyonik veya tam teşekküllü biçimlerine yönelen halk desteğindeki artıştı ve bunların dış modellerle çok az bağı vardı ya da hiç yoktu; örneğin, Romanya'da (Demir Muhafızlar), Belçika'da (*Verdinaso*, VNV ve sonraki *Rex*), Finlandiya'da (*Lapua* ve IKL), Estonya'da (*Vaps*), Macaristan'da (Ok ve Haç), Letonya'da (*Perkonkrust*), Fransa'da (PPF). Dönemin diğer alametleri, *Heimwehr*'in bariz bir biçimde faşist politikaları benimsemesi, Polonya'daki *Falanga*'ya Nazi unsurların katılımı ve Portekiz, İspanya, Yunanistan, Avusturya, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan ve Yugoslavya'daki otoriter rejimlerin faşist işaretleri kullanmalarıydı. Fransa'da (*Vichy*), Hlinka Slovakyası ve Hırvatistan'da (*Ustacha*) Nazilerin kurduğu işbirlikçi rejimler, aslında birinci örnekte yeni muhafazakâr diğer ikisinde ise etnik ayrımcı olsa da geniş ölçüde faşistleştirilmiş, daha doğrusu Nazileştirilmişti.

6. Bölüm'de gördüğümüz gibi, ikinci dalga faşizmin de (en azından kısmi olarak) Avrupa dışı Batılılaşmış toplum'lar-

da yansımaları oldu. Latin Amerika'daki bazı ultra-sağ popülist hareketler bilinçli olarak Faşizm, Nazizm ve Falanj'dan aldıkları dışsal unsurları uyarlarken, Salgado'nun bütünselci hareketi her üçünün unsurlarıyla kendi geliştirdiği palingenetik tarih felsefesini kaynaştırdı. Japonya kendi yeni muhafazakâr palingenetik sağını oluşturmuştu, ancak Nakano Seigō, kurduğu Doğu Topluluğu aracılığıyla Japonya'da gerçekleştirmeye can attığı siyasal kurtuluşu sağlama çabasında Mussolini ve Hitler rejimlerinden fazlasıyla etkilenmişti ve (ideolojisini değil ama) ritüel uygulamalarını model aldı. Güney Afrika Nazi siyasal formasyonlarını klonluyordu, fakat en güçlü proto-faşist hareketi olan *Broederbond* kendi özel kurgusuna Aryan ırkçılığı katıyordu. Diğer yandan, Birleşik Devletler'de, en azından bu dönemde, özellikle güney eyaletlerinde gelişim gösteren güçlü ırkçı ultra-sağ yabancı etkilerden muaf kaldı, ayrıca milli yenilenme popülist gücünü ele geçiren, Yeni Düzen [New Order] değil Yeni Yapılanma [New Deal] ekonomik programı oldu. Savaşın patlak verdiği 1939 Eylül ayına kadar faşizm sadece İtalya ve Almanya'da atılım yapmış olsa da diğer ülkelerde faşist kıtlığı çekilmiyordu ve tıpkı 1917'de tüm dünya Marksistlerinin düşündüğü gibi, artık kendi zamanlarının geldiğini düşünüyorlardı.

1945'ten bu yana faşizmin güçsüzlüğü

1942'de hem liberal hem de sosyalistler içinden geldikleri geleneğin Nazilerin Yeni Avrupa Düzeni tarafından yıkılabileceğini düşünürken 1945'te faşizm fırtınası dinmişti. Çok farklı bir fırtına bağlamında Shakespeare'in türettiği ifadeleri ödünç alırsak, "gerçekdışı gösteri", "hayallerinin dayanaksız kurgusunu" açığa vurarak "söndü". Avrupa'nın büyük bölümünde, içinde yaşayanlar üzerinde faşizmin sahip olduğu etkinin yüzeyselliğini belirginleştiren, sadece kukla rejimlerle ona maruz kalanlarda ya da işgale uğrayan ülkelerde değil, aynı zamanda İtalya'da, Avusturya'da ve kısa süre sonra ikiye bölünecek Almanya'da bile görülen hızlı liberalleşme ve (cebrî) komünist-

leşmeydi. İdeoloji olarak faşizmin Mussolini ve Hitler ile birlikte ölmediği açıktır. 6. Bölüm'de gösterdiğimiz gibi, 1945'ten bu yana bazı "nostaljik" ve "taklitçi" faşizmler varlığını sürdürürken tahmin edilebileceği gibi en büyükleri Batı Almanya ve İtalya örneklerindedir. Dahası, tüm Batılılaşmış ülkelerde tüketiciliğe, çoğulculuğa, hazcılığa karşı çıkan yeni nesil faşistler ortaya çıkmıştır. Bunu yaparken ya iki savaş arası modelleri taklit etmeye veya değiştirmeye yönelmişler ya da milli yeniden doğuş yaklaşımının tamamen yeni formüllerini hayata geçirmeye çalışmışlardır ki bunların bazıları pan-Avrupacı hatta küresel bir yenilenme hareketini tasarlarlar.

Böylelikle, palingenetik ultra-milliyetçiliğin Batılı sosyo-politik kültürü meydana getiren diğer ideolojik yapılarla birlikte kalıcı (kestirilebilir gelecekte) olduğu varsayılabilir. Antisosyalizmin ve ırkçılığın nefret yüklü türleri var olduğu ve modern toplumun bazı yönleri radikal milliyetçilerce çöküşün simgesi olarak algılandığı sürece, bu yapının, tabiatları gereği onunla zaten birleşme eğilimi taşıyan az sayıda birey için bir cazibe noktası olma vasfını kaybedeceğini düşünmek zordur. Buna rağmen, faşizmin yaşaması için gerekli üç önkoşulun 1990'ların başında hâlâ varlığını sürdürerek milli politikayı şekillendirme konusunda AWB'nin periferik de olsa aktif bir rol kazanmasını sağladığı Güney Afrika'yı bir yana bırakırsak, faşizmden geriye bir kâğıttan kaplan kalmıştır. Bunun nedeni destekçilerinin yeterince bağlılık göstermemesi ya da beceriksizliği değildir, sadece, Faşizmi ve Nazizmi başarılı devrimlere dönüştüren yapısal faktörler ortadan kalkmıştır. Sovyet İmparatorluğu'nun parçası haline gelen Doğu Avrupa ülkelerinde faşizmin gelişmesi için gerekli alan, "demokratik merkeziyetçiliğe" yani otoriter tek parti yönetimine dayalı rejimin dayatması ile fiilen yok edilmiştir (ancak 1989'dan beri baskı aygıtının kalktığı her yerde önemli küçük faşist gruplar türemiştir). Batı Avrupa'ya gelince, buradaki savaş sonrası liberal demokrasiler iki savaş arası dönem ölçeğinde bir içsel yapısal kriz yaşamamışlardır.

Batı Avrupa'nın, özellikle de Almanya'nın hızlı yeniden yapılanması, geniş toplum kesimleri için yaşam standartlarının ke-

sintisiz yükselişi, tüketicilik, özel ulaşım, televizyon, hi-fi, seyahat (yarattığı kitle 1930'lara kıyasla daha "bilgili" ancak siyasete ilgisizdi) gibi alanlarda teknolojinin giderek artan etkisi, 1918-20 ve 1929-33 ekonomik krizleri ile tam bir zıtlık oluşturuyordu. Ek olarak, genel oy hakkı ile siyaset, ekonomi ve sosyal politika alanlarında sosyal demokrat ilkelerin benimsenmesi konusundaki ezici mutabakat, demokratik ve kapitalist ilkelere yönelik güven bunalımının da önünü kesti. Son olarak, parlamenter demokrasi yönetimleri, liberal toplum kurgusuna yönelik öngörülemez milli ve uluslararası acil durumlar karşısında başvurulması gereken stratejiler, ekonomik tedbirler ve yasal yöntemlerin neler olması gerektiği konusunda, iki savaş arası dönemden yaşamsal dersler çıkarmışlardı. "Özgür Dünya"nın 1973 petrol krizi, Kara Pazartesi borsa çöküşü ve Irak'ın Kuveyt'i işgali karşısında gösterdiği tepkiler, liberalizm ve kapitalizmin artık olgunlaştığının ve emperyal bir saldırının daha baştan engellenmesi için uluslararası kararlılığın geliştiğinin kanıtıdır.

Bu faktörler, 1945 sonrası geçerli olan tamamen farklı mitsel iklimden ayrı düşünülemez. Savaş, Rusya'da olduğu gibi, kısmen milli savunma ve varlığını idame ettirme gerekçeleriyle sürdürülse de, Britanya ve Amerika'nın savaşma nedeni, aynı zamanda, Üçüncü Reich ve Japon İmparatorluğu'nun bazı ülkelere dayattığı insanlık dışı sistemleri yok etmeye yönelik idealist bir dürtüye dayanır. Başvurdukları barbarlığın boyutları savaş sonrasında gün yüzüne çıktığında, insani değerlerin barbarlık karşısında üstünlük sağladığı mitsel anlayışı (ama miti değil) pekişti. Sonuç, "Batı"da iki savaş arası dönemde tasavvur edilemeyecek olan bir liberal rönesanstı. Versailles'dan gerekli dersler çıkarıldığı için, Müttefiklerin denetimindeki yenilgiye uğratılmış "düşman" milletler –Batı Almanya, Avusturya, İtalya ve Japonya– yurttaşlarının tümü sorumlu tutulmak yerine faşizm tarafından işgal edilmiş ülkeler olarak muamele gördüler ve kısa sürede "Özgür" (yani liberal ve kapitalist) dünyanın ayrılmaz parçası oldular. Hem AB hem de Birleşmiş Milletler, farklı nedenlerle, liberal (ve kapitalist) il-

keler üzerinde uzlaşan uluslararası bir topluluğun kurulması gerekliliğinin aciliyetine dair liberal ülkeler arasındaki yaygın düşüncenin ürünüydü.

Gelecekte liberal ulus devletler ne tür krizlerle karşılaşırlarsa karşılaşsınlar, faşizmin gelişmek için gereksinim duyduğu siyasal alan ve ultra-milliyetçi iklimi eşgüdümlü siyasal bir güç olarak engelleyeceklerini varsaymak için çok fazla neden mevcuttur. Neofaşistlerin 1970'lerde kronik istikrarsızlığı olan liberal yönetime sahip bir ülkede, İtalya'da iki savaş arası koşulları ("gerilim stratejisi"ne başvurarak) suni olarak yeniden yaratma girişimi bile liberalizm karşıtı ya da faşizme yönelen bir savrulma yaratmakta tamamıyla başarısız oldu. Faşizmin evrimini ve ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının (ki giderek yaygınlaştığı görülmektedir) gelişimindeki rolünü izlemek için tabii ki her tür çaba gösterilmelidir. Ancak görünen o ki insanlık için daha büyük tehlike, modern Kamboçya ve Irak örneklerinin sergilediği gibi, gerçek popülist bir boyut taşımayan, milliyetçilik ve sosyalizm bileşimine dayalı palingenetik hareketlerden kaynaklanmaktadır.

Faşizm neden İtalya ve Almanya'da devlet erkini tek başına ele geçirmiş ama diğer ülkelerde geçirememiştir?

Açıklayıcı taslağımızı Faşizm ve Nazizm örneklerine uygularsak, kitle hareketine dönüşmelerinin nedeni olarak yapısal güçleri faşistleştirecek olağandışı bir ideal konjonktürün varlığını görürüz, ama devlet erkini ele geçirmeleri sadece rastlantısal faktörlere bağlıdır. 1918'e kadar liberalizm ve modernizasyon *ancien régime*'i yıkacak ölçüde gelişmiş ve hem İtalya hem de Almanya'da geleneksel muhafazakârlığı zayıflatmıştı. Aynı zamanda, çoğulcu ekonomik, sosyal ve ideolojik güçler oluşturmuştu. Bu güçler, açıkça muhafazakâr kişisel ya da askerî bir diktatörün kendisini (gerici) kanun ve düzenin teminatı olarak tanıtmasını imkânsız kılacak kadar yerleşiklik kazanmışlardı. Diğer yandan, her iki ülke liberalizmlerinin de derin

kusurları vardı. Milli birliğin sağlanması ile Birinci Dünya Savaşı arasında geçen kritik oluşum sürecinde, kendi siyasal kültürlerindeki karşıt seçmen gruplarını kaynaştıracak ve çelişen çıkarlarını uzlaştıracak, istikrarlı ve verimli temsilî parlamenter yapılar oluşturma konusunda her ikisi de farklı biçimlerde başarısız oldu. Dahası, sınai işçi ve orta sınıfların güçlenmesiyle oluşan baskıyla sorunsuz bir biçimde baş etme becerileri, ulusal ve uluslararası düzenin temelinde parlamenter kurumların ve *laissez-faire* kapitalizmin olduğuna gönülden inanan geniş tabanlı bir sivil toplumun yokluğu nedeniyle, ciddi biçimde zayıftı. Bunun yerine, her iki ülkede de, 1914 öncesinde bile, post-liberal toplum anlayışının ultra-sol ve ultra-sağ alt kültürleri vardı.

Fazlasıyla kusurlu bu iki liberal demokrasi, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından çok katmanlı ve çok unsurlu derin bir sosyo-ekonomik ve siyasal krize girdiler. Ayrıca, bu gerçekleşirken ne İtalya'daki Giolittici sistem ne de Almanya'da yeni oluşturulan Weimar sistemi, farklı ideolojik nedenlerle mevcut parlamenter kurumların ortadan kaldırılmasına karşı çıkan ultra-solun ve ultra-sağın hızla olgunlaşan, fazlasıyla kutuplaşmış hiziplerinin yükselişine mani olabiliyordu. Savaşla açığa çıkan palingenetik mit akımlarıyla aşırı derecede yüklü bir kültürel iklimde gelişen bu iki siyasal alt kültürden ultra-sol olanına Marksizm-Leninizm bir bütünlük kazandırırken ultra-sağ daha baştan fazlasıyla bölünmüştü, ama 1914 öncesine uzanan sağlam köklerden besleniyordu. Başka hiçbir Avrupa ülkesi bu savaştan hem tamamlanmış ama yapısal anlamda kusurlu bir liberal gelenekle hem de azgın bir devrimcilik barındıran iç içe geçmiş sosyo-ekonomik ve ideolojik gerilimlerin istilasına uğramış vaziyette çıkmadı. Faşizmin büyük atılımı İtalya'da 1922'de, Almanya'da ise on yıl sonra gerçekleşti, fakat her iki durumda da faşist rejimin kurulmasını mümkün kılan can alıcı unsur, faşizmin, "ilk dalga"da çekirdek kadroyu oluşturan savaş kuşağının gazileri, siyasetten dışlanmışları ve eğitimli gençlerinden müteşekkil en yakın halkanın çok ötesine etki eden güçlü çağrısıdır. Her iki ülkede de faşizmin kadro partisinden

kitle hareketine geçişinin anahtarı, bu yeni kitle siyaseti ve genel oy hakkı çağında, "normal" koşullarda popülist orta sınıf ve hatta işçi sınıfı parlamenter partilerinin bel kemiğini oluşturacak birçok insanın zihnini milli bütünleşme ve yenilenme umudunun ele geçirmesiydi. Soldan gelen tehdit algısıyla ağırlaşan bu akut ve oldukça farklı sosyo-ekonomik krizin ve gerçek bir yönetsel kötürümlük durumunun tam ortasında, kayda değer sayıda insan liberal sistemden ve egemen düzen güçlerinden umudu kesiyordu. Bu durum meşruiyet krizi ve siyasal boşluk yaratıyordu ve bu boşluk, iktidarı ele geçirmek için ilk fırsatı bekleyen, dinamik bir biçimde idare edilen bir kitle hareketi ile doldurulabilirdi. Daha önce devletin istikrarını sağlayan ve böylece fiilî siyasal bölünmelerin veya ataletin üstesinden gelen siyasal partilerin yerini alacak olan, yeni bir sınıfötesi veya [toplumsal] kesimlerötesi siyasal seçmen yaratmanın somut imkânlarını sunuyor gibiydiler. Solun reformistler ve Bolşevikler arasında ortak bir cephe kuramayacak kadar bölünmüş olması nedeniyle, bu tür bir hareket için tek aday, sınıfötesi çağrısıyla ultra-sağ olacaktı.

Faşizmin ve Nazizmin post-liberal düşüncelerini hayata geçirebilmek için olağandışı imkânlardan fiilen yararlanabilmelerinin nihai belirleyicisi rastlantısal faktörlerdi (başarı için dördüncü önkoşulumuz). Yine de bunu ancak onlar yapabilirdi, zira onları iktidara getiren devlet krizinin öncesinde her ikisi de palingenetik ultra-milliyetçiliğin yerel türleriyle zaten bağ kurmuşlardı ve legal taktikleri parlamento dışı güçlerin acımasız kullanımıyla birleştirme ferasetini gösterebilen karizmatik liderlerin yönettiği gerçek kitle hareketleri olabilmişlerdi. Bunun anlamı, köklü bir devlet krizi (ki bunu yaratmak için kendileri çok çaba göstermişlerdi) doruğa ulaştığında her ikisinin de durumdan yararlanabilecek konumda olduklarıydı. Bunların dışında faşizmin kitle tabanı kazandığı her yerde (örneğin Finlandiya, Fransa, *Anchluss* öncesi Avusturya, Brezilya) bu can alıcı girdilerin bir ya da daha fazlası eksik kalıyordu.

Almanya ve İtalya'daki sınıfötesi milli mit türünün çağrısı

Kültürel, ekonomik ve sosyal gelişmeleri bakımından neredeyse her yönüyle birbirinden farklı olan iki Avrupa ülkesinde, oldukça farklı tezahürleri olan türdeş iki siyasal hareketin nasıl olup da iktidara geldiğinin bu kadar kısa bir özetini yapmak, kılgısal ayrıntıların karmaşıklığını ve akademik tartışmaların çok yönlülüğünü açıkça hiçe saymaktır. Bu durum, ikisinin özellikle 3 ve 4. Bölümler'de ortaya konulan harekete geçirici mitleri ve içinde faaliyet gösterdikleri siyasal kültürler arasındaki derin ideolojik farklılıkları geçiştirmektedir. Aynı zamanda, devlet gücünü zapt etme süreçleri arasındaki büyük farklılıkları da bulanık bırakmaktadır. Bunlardan en önemlisi, Faşist devrim birincisi hemen savaş sonrası krizinin ardından, ikincisi de Matteotti suikastının neticesinde olmak üzere iki aşamada gerçekleşirken, Nazizmin dağılmakta olan cumhuriyetçi direnişi kırabilmek için Büyük Buhran'ın Almanya'yı vurmasını beklemek zorunda kalmış olmasıdır. Yine de, tüm genellemelerine rağmen, burada kaba hatlarıyla ortaya koyduğum savlar, türdeş faşizmin dinamikleri konusunda öne sürdüğüm soyut açıklayıcı taslakla tutarlıdır ve daha da önemlisi, Faşizm ve Nazizm üzerine ana akım akademik çalışmalarla büyük ölçüde bağdaşır.

3 ve 4. Bölümler'de, hem Faşizmin (örneğin, Gentile, 1975, 1982; karş., Anderson, 1989) hem de Nazizmin (örneğin, Mosse, 1966, 1980) üzerine bina edilebileceği, palingenetik ultramilliyetçi güçlü yerel akımlara dair kapsamlı araştırmaların varlığından zaten sözetmiştim. Ciddi yapısal krizler yaşayan ve "geç gelen" ultra-sağ harekete cömertçe alanlar açan her iki liberal demokrasinin kusurlu olduğunu doğrulayan önemli çalışmalar da vardır (örneğin, İtalya için bkz. Vivarelli, 1967; Lyttleton, 1973; Baglieri, 1980; Almanya için bkz. Kühnl, 1980; Abraham, 1981; Kershaw, 1990). Sınıfötesi milli dayanışma ve bütünleşmeyi, oluşan siyasal boşluğa sistem dışı bir çözüm olarak savunmalarına odaklanan çalışmalara örnek olarak İtalya için

Roberts (1979), Almanya için Hagtvet (1980) ve her ikisi için Allen (1975) sayılabilir. Böylece, destekçilerinin sosyolojik heterojenliğini ve değişken yapısını fazlasıyla belgeleyerek konuyla ilgili bilgi birikimini destekleyen çalışmalar (Revelli, 1987; Mühlberger, 1987, 1991), umulur ki, (küçük-) burjuva niteliklerine dair basit önyargıları da sonsuza dek tarihe gömerler.

Uyguladığım yaklaşımın tamamen bağımsız diğer bir teyidi Eley'in çalışmasıdır (1983). Ona göre, Faşizmin ve Nazizmin başarısı, "Alman/İtalyan milli misyonunun gerçekliğine duyulan saldırgan inanca" [yani ultra-milliyetçilik] dayalı "kendine güvenen, iyimser ve olumlu... gelecek vizyonuna" [yani palingenetik mite] yaygın popüler destek oluşmasını sağlamak üzere, liberalizmin altında yatan "derin tarihsel ya da uzun vadeli yapıları" "fiili bir kriz" ile birleştirme biçimine atfedilebilir (a.g.e., s. 71). "Emperyalist hırsların baskılanması" ve "solun yeni kazanımları" çerçevesinde, popüler kurumların felç olması ve iflasına karşı, her iki vakada da hareket kendisini "radikal popülist çözüm" olarak sunma becerisini göstermiştir. İki vaka araştırmasından Eley'in çıkardığı sonuç, türdeş faşizmin "dinamik bir kapitalizmi olan (ya da en azından dinamik kapitalist sektörü bulunan) ancak devletin toplumsal uyumu tesis etmede yetersiz kaldığı toplumların yaşadığı genel siyasal kriz koşullarında başarılı olduğu" idi (a.g.e., s. 78). Daha önce tanıtılan Platt'ın psiko-tarihsel devrim modeline tercüme edilecek olursa (s. 192-3), söz konusu uzmanların ortaya koyduğu tezler, Faşizm ve Nazizmin iki savaş arası İtalya ve Almanya'da "çeşitli sosyolojik ve psikolojik çevrelerin" yaşadığı derin "anlamlandırma krizini" "heterojen mensuplarını tek bir amaç etrafında birleştirme yanılsaması yaratarak" çözdüğü hipoteziyle tutarlıdır (Platt, 1980, s. 87). Bunu siyasal istikrarsızlığın, milli zayıflığın ve toplumsal krizin özgül belirtilerine karşı radikal tedbirler alma vaadi ile gerçekleştirirler. Çözümleri, tartışılacak somut politikalar olarak değil, tekil, tutarlı ve "bütünsel" bir dünya görüşünün uzantıları olarak sunulur; partili profesyonel siyasetçilerin formüle ettiği pragmatik tedbirler biçiminde değil de karşı konulamaz bir milli yenilenme hareketinin so-

nuçları olarak; komitelerin ya da kabinelerin aldığı kararlar biçiminde değil de halkın iradesinin vücut bulduğu doğal liderin özlemleri olarak sunulur. Saldırılarını püskürtmek üzere liberalizm güçlerinin birlikte harekete geçmediği durumlarda mitleri kerameti kendinden menkul bir kehanete dönüşür.

İktidarın ele geçirilmesinin ardındaki rastlantısal faktörler

Mussolini ve Hitler'in iktidara yöneldikleri olağandışı ideal koşullara rağmen Faşist ya da Nazi rejimlerinin kuruluşunu "kaçınılmaz" kılan hiçbir şey yoktur. Hem Faşizmin (bkz. Lyttleton, 1973) hem de Nazizmin (bkz. Bracher, 1978) yükselişlerinin kapsamlı biçimde ele alındığı çalışmalarda bu açıkça görülür. Rastlantısallığın temel alanları, sadece Mussolini ve Hitler'in değil, hareketlerin gelişiminde önemli roller alan diğer bireylerin de karar ve eylemleridir. Örneğin Kral III. Victor Emmanuel ve Hindenburg, 1922 ve 1933 krizleri karşısında her biri farklı tepki gösteren faşist başkaldırılara destek olmak ve onları kışkırtmak yerine onlara engel olabilirlerdi. Bu arada, Farinacci ya da Gregor Strasser gibi ikincil figürler, oluşum sürecindeki hareketlerin güç haline gelmesinde önemli rol oynadılar. İtalya'da monarşi, Katolik Kilisesi ve kilit konumdaki liberaller, ayrıca her iki ülkede ordunun ekseriyeti, devlet görevlileri ve aristokrasi gibi potansiyel olarak birbirine düşman güçlerin faşizm ile işbirliğine amade olması da eşit derecede rastlantısaldır. Eşit derecede önemli diğer bir unsur ise, solun her iki ülkede de faşizme karşı ortak cephe oluşturamamasıdır ki bu büyük ölçüde reformist ve devrimci hizipleri arasındaki husumetten kaynaklanır.

İki parti liderinin denetiminde olmayan ulusal ya da uluslararası olguların zamanlamasının da rolü önemlidir. İtalya için buna örnek, *squadrismo*'yu ve dolayısıyla da 1922 tarımsal Faşizminin yükselişini besleyen karmaşık unsurlar konjonktürüdür. Diğer bir örnek ise, tamamen Mussolini'nin eseri olan 1924-5 Matteotti krizidir ve Faşist devletin oluşturulmasının önünü alabilmek için parlamenter güçlere geniş bir manev-

ra alanı yaratmıştır. Nazizmin yükselişindeki paralel gelişmeler ise, daha hareket hiçbir atılım emaresi göstermezken Büyük Buhran'ın patlak vermesi ve Hitler'in Şansölye ve Başkan olmasının "yasal" yolunu açan Hindenburg'un 1934'teki ölümüdür ki bu, bireylerin despotik iktidar oluşturmasına karşı Weimar'ın koyduğu yasal kısıtlamaların çözülmesinde çok önemli bir safhadır. Bracher'in dediği gibi, "aksilikler ve hatalar, sonuçlar ve kazalar Nasyonal Sosyalizmin iktidarı ele geçirmesinin anlaşılması zor nedenler yığınını oluşturur" (1978, s. 256; karş., s. 70). Değindiğim unsurlar ve olaylar elbette daha derin araştırmaya muhtaçtır ve böylelikle "kör" talihin oynadığı rolü azaltabilecek gizli örüntü ve yapılar açığa çıkarılabilir. Örneğin Mayer (1990), Holokost sonucuna varan Nazilerin açıkça keyfî antisemitizmi ile Avrupa'nın çok uzun antisemitik şiddet tarihinde daha önce gerçekleşmiş örnekler arasındaki yapısal ve nedensel benzerlikleri gün yüzüne çıkarmıştır. Ancak son tahlilde inanıyorum ki hümanist geleneği ölümsüzleştirenler, Faşistlerin ve Nazilerin iktidarı ele geçirmesinin sebeplerini açıklamaya çalıştıklarında, Equus'un mağarasındaki "zavallı Dr. Dysart"ın durumuna düşmekle suçlanacaklardır (s. 200). Halojen lambalarıyla birçok mağarabilimciyi de getirsek aynı soruyla karşı karşıya kalmaya devam edeceğiz: *Sonuçta*, tüm bunlar neden oldu? Mayer'in kitabı, yine de, akılcı araştırmayla kötü ruhlarından arındırılamayacak bir acının izlerini başlığına taşır: *Why Did the Heavens not Darken?* Genel açıklayıcı çerçevemizi Nazizme uyguladığımızda, en azından, Avrupa'nın bu karanlık tarihsel döneminin sadece Almanya ile ilgili bir olgu olmayıp türdeş faşizm tarihinin ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeğini aydınlatmaya çalışmış oluruz.

Nazizm neden diğer tüm faşizmlerden daha yıkıcıydı?

Eğer faşizm muhafazakârlığın tersine "basitçe, her yönüyle daha aşırı ise" (Eley, 1990, s. 52), o zaman Nazizm de her yönüyle diğer faşizmlerden daha aşırıdır. Faşist gizli polisinin İtal-

ya'da ve Kara Gömleklilerin Etiyopya ve Balkanlar'da başvurduğu acımasızlık, Gestapo ve SS'in içeride ve dışarıda yaptıklarıyla kıyaslandığında önemsiz kalır. Böylesine insanlık dışı bir vahşet "başarısız" faşizm permütasyonlarının herhangi birinde de görülmez. Bir örnek verecek olursak, Romanya'nın Demir Muhafızlar'ı otonom bir devlet oluşturarak Lejyonerleri aracılığıyla siyasal ve ırksal düşmanlarını çok büyük ölçekte rastgele öldürmüştü, ama ideolojisinde topraklarını genişletme/yayılma çağrısı yoktu. Ayrıca güçlü antisemitizmleri bir ölüm ritüeli biçimindeydi, ancak ölüm "çıktısını" artırmak için seri üretim teknikleri uygulanmadı. Çağdaş Japon ve Stalinist rejimlerin amaçlarına ulaşmak için başvurdukları kitlesel cinayetlerde modern teknoloji ve lojistik kullandıklarını, buna karşın Üçüncü Reich'ın, iktidarın yarı yasal bir yolla ele geçirilmesinden önceki seçim programlarında asla dile getirilmeyen bir acımasızlık ve yıkıcılıkla, ülkenin en büyük siyasi partisinin (NSDAP) politikalarını uyguluyor olması bakımından her ikisinden de ayrıldığını hatırlamak zihin açıcı olabilir. Ek olarak, her iki rejim de, Almanya'nın aksine, ne liberal demokrasi deneyimi yaşamış ne de Rönesans hümanizmine, Reform'a, Aydınlanma'ya ve beşerî ve doğal bilimlerin tüm dallarına önemli bir katkısı olmuş ülkelerde doğmuştu.

Nazizmin ırkçı ve soykırımcı fantezilerini uygulamaya koymasına olanak tanıyan öncelikli belirleyici faktör, tabii ki Hitler'in 1933'te iktidarı ele geçirmesiydi ve daha önce vurguladığımız gibi, tuhaf bir yapısal önkoşullar konjonktürü ile işi ne denli kolaylaşmış olursa olsun bu durum kaçınılmaz değildi. Şimdi, kullandığımız açıklayıcı modelle tutarlılık gösteren ve Nazizme içsel olan, potansiyel ve fiilî aşırı yıkıcılığı daha anlaşılır kılacak bir dizi farklı unsura odaklanmalıyız. Ortaya tam ve entelektüel anlamda doyurucu bir resmin çıkması için elbette her unsurun derin bilimsel çözümlemesi ve ayrıntılandırılması gerekir, ancak şu an için her birine kısaca değinmek yeterli olacaktır.

Nazi barbarlığına açıklayıcı "unsurlar" arayışının hiçbir biçimde, özgül zulüm örneklerindeki bireysel sorumluluk veya

suçu örtbas etme ya da tekil vakalarda bireyleri harekete geçirmiş olabilecek korku, varoluş içgüdüsü, patolojik kişilik bozuklukları (örneğin sadizm) gibi ideoloji dışı etmenlerin önemini azaltma çabasını ima etmediğini bir kez daha belirtmek gerekir. Hangi amaç için mücadele ediliyor olursa olsun, üst komutanın ya da politikacıların algılarındaki "stratejik hedefe" ulaşmak için "bizzat" savaşın kendisinin dahi düşman hayatlarının yok edilmesine yol açtığını ve savaşın gerilimli koşullarında askerlerin keyfî zulüm ve amaçsız şiddet girişimlerini tetiklediğini akıldan çıkarmamak gerekir. Bizim burada ilgilendiğimiz, politikalarını uygulayabilecek konuma geldiği zaman Nazizme korkunç boyuttaki özsel şiddet potansiyelini kazandıran yapısal faktörlerdir. Bu faktörler, rejimin hizmetinde sürdürülecek devasa ölçekteki barbarlık için kişisel motivasyon ve kompleks ihtiyacını ortadan kaldırır, zira herkes basitçe, olabildiğince verimli bir şekilde "işini yaparsa" ve kumanda ve icra zinciri devletin tüm seviyelerinde yeterince iyi işlerse, Nazizm, resmî hedeflere ulaşma çabasında "otomatik olarak" kitlesel ölçekli acımasızlığı üretecektir – rakamlarla bezenmiş Boschvari bir kâbus tablosu.

Nazizmin yıkıcılığına etki eden faktörler

Weimar krizinin yoğunluğu

Nazizmin çözüm çaresi olduğunu ileri sürdüğü sosyo-politik krizin özellikle akut niteliğini belirleyen bir etmenler grubu mevcuttu. Eşzamanlı olarak ortaya çıkan bu etmenler şunlardı:

(i) Müttefikler karşısında alınan yenilgiden kaynaklı derin milli utanç ve İkinci Reich'ın çöküşü ile eşzamanlı olarak monarşinin kaybı. Sonuçta ortaya çıkan bileşik travmayı güçlendiren; savaştan önceki emperyalist ve milli heyecanın güçlülüğü, Alman zaferinin çok yakın olduğuna dair (yapay olarak) sürdürülen inanç ve dört yıl süren savaşın ardında bıraktığı büyük zayiat ve toplumsal güçlükler.

(ii) Önemli toprak kayıpları, ülke silahlı kuvvetlerinin büyük ölçüde güç kaybetmesi, Avrupa süper gücü statüsünün yadsınması, dış güçlerin işgali, sarsılan itibar ve yüz kızartıcı suç ibaresi ile Versailles Antlaşması'nın cezai maddeleri karşısında genel haksızlığa uğrama ve kızgınlık duygusu.

(iii) Ateşkesi takip eden birkaç ay içerisinde, Komünist Parti'nin (KPD) Bolşevik devrime ve Moskova ile işbirliğine sadakati ile birleşen, Berlin'deki komünist devrim girişimi ve kısa bir süre başarıya da ulaşan Münih'teki bir diğeri.

(iv) Yüz binlerce askerin terhis edilmesiyle yaşanan yaygın maddi ve psikolojik sıkıntılar, savaş ekonomisinden barış ekonomisine geçiş, savaşın neden olduğu ve Müttefiklerin ambargosuyla daha da kötüleyen akut yiyecek ve malzeme kıtlığı ve 1923 aşırı enflasyonuna yol açan ekonomik kriz.

(v) Büyük Buhran'ın yoğun sosyo-ekonomik etkisinin ardından parlamento dışı ajitasyonun yeniden güçlenmesi ile Sosyalist ve Komünistlerin parlamenter gücünü artırması ki bu faktörler birleşerek, görece istikrarlı ve iyileşmeyle geçen sadece beş yılın (1923-8) ertesinde, savaşın hemen ardından maruz kalınan korku ve acıların yaralarını tekrar deşiyordu.

(vi) Weimar sisteminin üzerine bina edildiği cumhuriyetçi liberalizmin *Zusammenbruch* ile özdeşleştirilerek kirletildiğine ve her durumda Alman tarihine ve toplumuna yabancı olduğuna dair –genel olmasa da– ortak kanı, yaygın *Los-von-Weimar* hareketi içindeki çeşitli hiziplerin üretken yayınsal faaliyetlerinin kışkırttığı duygular.

(vii) Siyasal kültürün giderek kendi içine kapanan çok fazla sayıda alt topluluğa bölünmesiyle birleşen, savaş sonrası ve Büyük Buhran sonrası kriz karşısında resmî yönetimin gözle görülür aczi. Bu durum, toplumun meşru bir devlet gücüne ve milli birlik için gerekli bütünsel bir zemine sahip olmadığı yönünde umutsuz ve yaygın bir düşünceye yol açıyordu.

Bu etmenler bileşiminin sebep olduğu akut kriz iki evrede –1921-3 ve 1930-3– zirvesine ulaşırken, ikincisinin yarattığı sosyo-politik iklimde milyonlarca "sıradan" vatandaş için, neyin yanlış yapıldığına dair en "akıldışı" tanı bile makul görülebiliyordu. Sonuç olarak, iyileşmek için en acımasız çareler dahi hazmedilebiliyordu.

Nazizm mitleri bileşenlerinin yıkıcı potansiyeli

Devrimci ideolojilerle ilgili daha önceki gözlemlerimizin akla getirdiği şablon, sekülerleşmiş bir kültürde nesnel kriz ne kadar büyük ve öznel kültürel çaresizlik iklimi ne kadar derinse tarihin bir dönüm noktasına gelindiği yönünde "ortak" ama akıldışı bir varsayım olasılığının da o kadar fazla olduğudur. Bu koşullarda, "tarihin yenilenmesi" umudunu yaratan çağdaş olguların radikal palingenetik kavranışları bir büyük mitsel çağrı gerçekleştirmeye çalışacak, böylelikle, yıkıcı çağdaş olguların sadece acı vermekle kalmayıp aynı zamanda kaotik ve *anlamsız* olduğu şeklindeki algıdan bireyleri koruyacaktır. Birinci Dünya Savaşı'ndan çok önce Wilhelm dönemi Almanyası'nda oluşan çeşitli ultra-sağ politik (*völkisch*) alt kültürlerin varlığı, Weimar'da su yüzüne çıkacak olan radikal mitlerin habercisidir. 4. Bölüm'de gördüğümüz gibi, önemli bazı özellikleri şöyledir: (i) eğitimli sınıflarda güçlü bir Romantik apolitik maneviyat geleneğinin ve "içe dönüklük" kültünün körüklediği Yahudi-Hıristiyan liberal ve Aydınlanma geleneğine önemli ölçüde yabancılaşma belirtileri; (ii) eşitlikçi, pasifist ve insani değerleri sorgulayan ve pagan, ussallık karşıtı, seçkinci, dirimselci ve ultra-milliyetçi değerleri açıkça öven tarih felsefeleri ve kültürel yorum biçimlerine (örneğin Nietzscheci ve Wagnerci düşüncenin basitleştirilmiş ve karikatürize edilmiş biçimleri) bu tür çevrelerde görülen yatkınlık; (iii) güçlü pan-Almancılık ve emperyalizm akımları (her ikisinin de talepleri Doğu'da kolonyal bir imparatorluk ve *Lebensraum*, ya da yaşam alanı, biçimindeydi); (iv) güçlü devleti zayıf düşürenin aşırı demokrasi olduğu ve devletin en güçlü haline, içsel uyumun ve milli yüceliğin teminatı olan yaratıcı bir devlet adamının, imparatorun

ya da liderin ellerinde kavuşacağı yönündeki yaygın inanç; (v) akademik çevrelerde ve eğitimli "ortak aklın" bir parçası olarak yaygınlaşan, sözde sosyal patolojilere işaret eden vulgar Darwinizm ve materyalist determinizmden ilham alan bilimsel (biyolojik) ırkçılığın çeşitli söylemlerinde yozlaşma ve çöküş tehlikesinin vurgulanması ve bu süreci geri çevirmek ya da yenilenmeyi başlatmak için soyarıtımsal sosyal ve fiziksel tedbirler alınmasının desteklenmesi; (vi) geniş çaplı tarihsel, dinî, kültürel, bilimsel, okültist ve popülist söylemlerle ussallaştırılan antisemitizmin her yerde görülmesi (hiçbir surette bütünüyle kapsayıcı olmasa da).

Savaş öncesi Almanya'da görülen tüm bu milliyetçi mitlerin şiddetli emperyalist ve ırkçı (özellikle antisemitik) içeriği, 1914 öncesi İtalya'da Fütüristlerin, devrimci sendikalistlerin, hatta Papinici ve Corradinici ultra-milliyetçilerin savunduğu düşüncelerle taban tabana zıttı. Savaşın hemen ertesinde ekonomik çöküşe, siyasal iflasa ve sol kanat devrimin açık tehdidine maruz kalan bir Weimar Cumhuriyeti'nin aşırı yüklü mitsel ikliminde, 1914 öncesi politik mit akımlarından hareketle bağdaştırıcı bir *Weltanschauung* [dünya görüşü] şekillendirmek ve sonunda *Los-von-Weimar* hareketi için *lingua franca* [ortak dil] olabilmek konusunda, önde gelen Naziler pek güçlük çekmeyecekti. 1929 Wall Street İflası'nın hemen ardından diğer bir milli çöküşün hayaleti halkın zihnini esir aldığında, Nazizm kendisini önceki zayıf yılları boyunca ektiklerini biçebilecek ve Faşizmin en rağbet gördüğü yıllarda (yani 1936'da Habeşistan'ın yenilgiye uğratılarak "Doğu Afrika İmparatorluğu"nun kuruluşunda) ulaştığından çok daha geniş ve etkin bir uzlaşı sağlayabilecek durumda buldu. Kuruluş yıllarında Faşizme gösterilen desteğin tersine, iktidarı ele geçirmesinden önce Nazizme yönelen büyük ilgi ile teyit edilen siyasal program, ima ettiği kitle kıyımı ve yıkımı örtük ifadeler ve anlam bulanıklıklarının ardına gizlemiş olsa da, "iç düşmanların" ortadan kaldırılmasının ve Yeni Düzen'in kurulabilmesi için ülke dışında topraklar fethedilmesinin gerekliliği konusunda şüpheye yer bırakmıyordu.

Tarihsel süreçte, tüm imkânsızlıklara rağmen iktidarı ele geçirebilen sadece iki faşizm biçiminden bir tanesinin benzersiz yıkıcı (ama nihilist değil) potansiyele sahip bir ideoloji ile var olması, "Murphy Kanunlarının" özellikle grotesk ve trajik bir tezahürüdür. Faşist İtalya'nın başvurduğu Mazzinici *squadrista* ya da Roma İmparatorluğu miti, Mosley'in Daha Büyük Britanya yaklaşımı, Degrelle'nin daha fanatik *Rex*istlerinin beslediği yeni bir Burgonya hayali ya da Akademik Karelia Topluluğu'nun geliştirdiği süper Fin ırkı anlayışı; bunların hiçbiri, Nazilerin Yahudisiz ırksal imparatorluk hayallerinin ima ettiği askerî şiddet ve ırksal zulüm ölçeğiyle kıyaslanamaz. Her ikisi de, savaşın patlak vermesiyle birlikte, Rusya'yı fethetmeyi ve Yahudileri fiziksel olarak dünya yüzeyinden silmeyi içerecek biçimde radikalleştiler ve tam bu noktada Üçüncü Reich emperyal hırslar ve sistematik barbarlık açısından Japon İmparatorluğu'nu bile geride bıraktı. NSDAP'ın, 1933'te iktidarı ele geçirdiğinde, toplumsal değişim programına da kattığı ve kısa süre sonra kazanacağı askerî-sınai güç ve fanatik destekle uygulamaya koyacağı kendinden menkul misyonu sapmaz bir kararlılıkla kovalayacak bir lidere sahip olması, milyonlarca insan için trajik bir durumdu.

Hitler'in kişiliği ve liderlik tarzı

NSDAP iktidarı ele geçirdiğinde, Nazi antisemitik ve emperyalist politikalarının ideolojik keskinliğini ve de acımasızca uygulanmasını mümkün kılan en önemli faktör, tabii ki Hitler'in kişiliğiydi. Faşizm de Nazizm de liderlerinin kişiliklerini büyük ölçüde yansıtıyorlardı. Mussolini'nin Faşist devrimin içeriğine dair net olmaması, ilk yıllarda değerli bir nitelik olsa da, Faşizmin farklı yorumları arasındaki çözülmemiş gerilimlerin büyümesine ve aşırı derecede hizipleşmeye yol açmanın yanı sıra resmî doktrin ve politikalarda da olağandışı geri dönüşlerine sebep oldu. Mussolini 1926 sonrasında kendi kişilik kültünün kurbanı durumuna düştü ve verimli kadrolar seçmek yerine kendisini gölgede bırakabilecek rakiplerini yok etmeye daha fazla istekli görünmeye başladı ki bu da asli karakter yapısında,

sadizm, nekrofili ya da diğer psiko-patolojilerden çok narsizm ve megalomaninin önemli olduğunu gösteriyordu.

İtalyan meslektaşına kıyasla Hitler'i yönlendiren farklı kompleks ve nevrozlar, insani maliyetine aldırmaksızın, yenilenmiş imparatorluk programının ayrılmaz bir parçası olarak "Yahudisiz" Avrupa imparatorluğu yaratma politikalarına bağnazca bağlılık göstermesine yol açıyordu. Parti liderliği üzerindeki sıkı denetimi, Üçüncü Reich'ın kaçınılmaz polikratik [çok başlı] niteliğine rağmen, asli Nazi ideoloji ve politikalarının kendi bağnazlığının doğrudan yansıması olarak kalmasını sağladı. Taktiksel hedeflerine uymayan rakip Nazizm türlerini acımasızca bastırması ya da marjinalleştirmesi (örneğin Dinter'in bastırılması, Strasserci ve Röhm hiziplerinin fiziksel olarak ortadan kaldırılması, Darré ve Rosenberg'in gözden düşürülmeleri) bununla tutarlıydı. İktidarı ele geçirmesinden sonra kişiliği kibir ve bencillikle yozlaşmadığı gibi Mussolini'de gördüğümüz felç edici kararsızlık ve sorumluluktan kaçış nöbetlerine de maruz kalmadı. Bunun yerine, 1925 sonrasında partiyi kurarken sergilediği pragmatizm, taktik hüner ve beceriyi artık elindeki bol miktardaki hammaddeden görüşlerinin korkunç bir seviyede uygulanmasını mümkün kılacak, yeterince güçlü, verimli ve "totaliter" (propaganda düzeyinde öne sürüldüğü kadar olmasa da) bir devlet yaratmakta kullanıyordu (bkz. Kershaw, 1991).

Ilımlı bir uzlaşmacılığın yokluğu ve verimsizlik

Nazizm, devrimci programını uygulamak için ciddi girişimlerde bulunabilmesini, kısmen de olsa, Faşizmin ideolojik ve yönetsel yüzünü köreltmeyi planlayan bazı güçlerle mücadele etmek zorunda kalmaması gerçeğine borçluydu. 3 ve 4. Bölümler'de gördüğümüz gibi, Faşizmi oluşturan, birbirine gevşek bağlarla tutunan farklı palingenetik mitlerin ittifakıyken (sendikalizm, *squadrismo* vb.) Nazizm çok daha yakın kökenlerden gelen ultra-milliyetçiliklerin (*völkisch* düşünce, Muhafazakâr Devrim, Devrimci Milliyetçilik vb.) etkin bir sentezi olmuştu. Dahası, Faşizmden farklı olarak, liberalizme (örneğin kay-

da değer konuşma özgürlüğü alanlarının korunmasında), Katolikliğe (Laterano Antlaşması'nda), monarşizme (kralın devlet ve ordunun başında kalmasına izin verilmesinde) ciddi ödünler vermek zorunda kalmadığı gibi, Mussolini'nin nihai olarak kaderini çizen, liderin kendi bakanlarınca görevinden uzaklaştırılabilmesine imkân tanıyacak kurumsal şartların doğmasına da müsaade etmedi. Devlet kurumlarını (devlet hizmeti, ordu, yargı) ve ekonomiyi Faşizme kıyasla çok daha geniş ölçekte yeniden yapılandırmayı ya da "koordine etmeyi" başardı, zira pragmatik nedenlerle Faşizm büyük sosyo-ekonomik yapısal reformlar yapmak yerine yeni devleti mevcut sosyo-ekonomik ilişkilere bindirmek zorunda kalmıştı. Sonuç olarak yeni İtalya'nın Faşistleştirilmesi, Almanya'nın henüz tamamlanmamış *Gleichschaltung* [koordinasyon] ve Nazileştirme süreçlerine göre çok daha dengesiz, yüzeysel ve yapaydı.

Nazizmin hedefleri peşinde koşarken Faşizme kıyasla daha acımasız ve etkin olmasının başka nedenleri de vardı. Roma Yürüyüşü'nün ertesinde Mussolini'nin başına geçtiği İtalya devletinin sosyal ve ekonomik geri kalmışlığı, devletin yetersizliği ve yozluğu, cehalet ve yoksulluk seviyesi, milli bütünleşmenin zayıflığı, bölgeden bölgeye değişiyor olsa da, etkin bir çalışma ortaya koymak isteyen ya da bir uzlaşı imal etmek isteyen tüm yönetimler için büyük sorunlar doğuruyordu. Güney bölgesi, modern ulus devletle bütünleşmeye özellikle direnç gösteriyordu. Eğitimli insanlara sunduğu, İtalya'nın birliğini sağlayarak kuzeyli komşularıyla eşit bir ulus devlete dönüştürme iddiası Faşizmin palingenetik cazibesinin önemli bir kısmını oluşturuyordu. Tüm ulusun kalplerinin, yaratıcı yetilerinin ve üretken kapasitelerinin totaliter koordinasyonu iddiası, büyük ölçüde hayalciliğe ve kendini aldatmaya dayalı bir rejimin boş retoriği olarak kalmaya mahkûmdu ve savaş gücünün ve 1939 sonrasında da rejimin bizzat kendisinin hızla çöküşü bunu dramatik bir biçimde gösterdi. Faşizmin ideolojik hedefleri potansiyel yıkıcılıkları bakımından Nazizmin hedefleriyle yarışıyordu, ama gerekli teknik ve kurumsal araçlara sahip olmadıklarından bunları hiçbir zaman gerçekleştiremediler.

Oysa Nazizme, modernleştirilmiş bir tarım sektörü, teknolojik donanımlı bir sanayi, etkin bir devlet aygıtı ve 1918'den beri devletin büründüğü kısa ömürlü cumhuriyetçi biçimden dolayı sezgisel olarak kendilerini yabancılaşmış hissetmelerine rağmen Alman ulusuna ortak bir bağlılık duygusunun etrafında bütünleşmiş, iyi eğitimli ve kaynaşmış bir toplum miras kalmıştı. Milyonlarca vatandaş için Nazizm millet ve devletle özdeş görüldüğünde ve tüm potansiyel muhalefet biçimleri ezildiğinde ya da susturulduğunda, *Gleichschaltung* programı, Mussolini'nin yönettiği devlete kıyasla olağanüstü güce ve etkinliğe sahip bir sınai-askerî-devlet yapısı kurulmasını mümkün kılmıştı. Kayda değer bir çoğulculuk, sektörlere ait işlevlerin çakışması ya da üst üste binmesi, yozlaşma, bölümler arası çekişme, bağdaşmaz politikaların yarattığı gerilimler ve düpedüz yetersizlikler Üçüncü Reich'ın bünyesinde de varlığını sürdürüyordu. Ancak, silahlı kuvvetlerin ve SS'in sahip olduğu örgütlenme, disiplin, eğitim ve teçhizat ve ayrıca parti ve devlet aygıtı arasındaki yüksek uyum sayesinde terör, fetih, işgal ve soykırım için etkin birer araç olma niteliklerini sürdürebiliyorlardı.

Eklemek gerekir ki Nazizmin yıkıcılığını besleyen diğer bir önemli unsur, kuruluşlarını gerektiği gibi gerçekleştirdikten sonra tüm hiyerarşik yapılar tarafından geliştirilen özerk yönetsel ivme ve dolayısıyla da uyguladıkları programlardır. Toplama kampı sisteminin akıl almaz harikuladelikteki örgütlenmesi, bu olguyla ilgili bir vaka çalışmasına dehşet verici bir örnek oluşturur. Kampta, az sayıda kişinin bağnazca itaati ve ırksal nefreti ile çok sayıda kişinin insani hayatta kalma içgüdüsü beceriyle kullanılarak, en alt düzeyde kurbanların kendileri de dahil hiyerarşinin tüm düzeylerinde terör ve infaz mekanizmasının aksamadan, otomatik çalışması sağlanıyordu (bkz. Phillips, 1969, bölüm 4). Emperyalist ve antisemitik programların tırmanma zamanlamasında ve ölçeğinde rastlantısallığın önemli bir rolü olduğu açıktır, ancak yüksek makamlar bir kez karar verdiğinde Nazi devlet aygıtı öylesine etkin çalışıyordu ki Nihai Çözüm için kurulmuş olan savaş sanayi ve imha fabrikala-

rı, soykırım programının gerekleri ile savaş girişiminin gerekleri doğrudan çeliştiğinde ve artık yenilgi kaçınılmaz hale geldikten çok sonra bile ölümcül üretkenliklerinin etkinliğini sürdürdüler. Silahlı kuvvetler mensupları da, Faşist emsallerinde olduğu gibi, zor ile karşılaşıldığında kitleler halinde kaçmadılar. Aslında, Nazi yüksek komutasının kökünü kazımak için Berlin'in sonuçta sokak sokak ele geçirilmesi gerekti ve bu süreçte bir buçuk milyondan fazla asker ve sivil "kurban" edildi.

Milli karakterin rolü

Milli karakter sorununu gündeme getirerek, ırksal sterotipler çıkmazına düşme tehlikesinin olduğu bir alanı deştiğimiz açıktır, ve tabii ki genetik belirlenimli hasletlerden ziyade karmaşık sosyo-kültürel eğilimlerden sözediyoruz. Ne olursa olsun, bu Nazizmin şiddetini açıklarken başvurulan bir unsurdur ve Jonathan Steinberg'in *All or Nothing* (1990) çalışmasıyla ciddi bir bilimsel ilginin konusu olmuştur. Steinberg'in hareket noktası, Alman ordusu subay ve mensuplarının tam tersine Faşist emsallerinin ve müttefiklerinin büyük çoğunluğunun Yahudilere karşı Nazi soykırım kampanyasında onları doğrudan suç ortağı yapacak resmî politikalara ve belirli emirlere neden uymayı reddettiklerini sorgulamaktı. Profesyonel bir tarihçi olarak Steinberg bu soruya basit bir yanıt vermez, bunun yerine, İtalya'ya kıyasla Alman toplumunda daha fazla Yahudi yaşamasının ve bunların kitle iletişimi ile ekonominin "modern" profesyonel ve ticari sektörlerine orantısız girişlerinin önemine değinir. Ayrıca, 1918 *Zusammenbruch* sonucunda yaygınlaşan kolektif paranoya dalgasını ve Hitler'in bizzat kendisinin psikotik antisemitizmini de vurgular. Yine de temel savı, Holokost için Alman *Wehrmacht*'ının [Nazi dönemi ordusu] geniş ölçekli gizli anlaşmalarının şekillenmesinde ve ayrıca İtalyan asker ve subaylarının aynı yolu takip etmeyi neredeyse sistematik olarak reddetmelerinde kültürel tarihin temel bir belirleyen olduğudur.

Merkezî devletin yokluğuyla şekillenen güçlü bölgesel kültür, yoksulluk, içsel siyasal çekişmeler ve birçok bölgede ne-

redeyse kesintisiz olarak devam eden yabancı işgalleri ile İtalya olgun bir sivil kültür geliştirememiştir. En azından Faşizm yerleştikten sonra kamusal hayata egemen olan, otoriteye ve sorumluluğa karşı gelişen "antisosyal" davranışsal refleks çizgisiydi; mesela düzen bozuculuk, itaatsizlik, kayıtsızlık ve düzensizlik (*menefreghismo*), yolsuzluk, iltimas ve bürokratik verimsizlik. Ancak Steinberg bu "ikincil kusurların" İtalya'da bir "birincil fazilet" ile birlikte var olduğunu ve onun devamlılığını kolaylaştırdığını savlar ve bu da insancıllıktır. Faşizm bağlamında milli karakterdeki (ya da Fromm'un deyişiyle "sosyal karakter", 1960, s. 239-53) bu özellikler bileşiminin anlamı sadece rejimin devlet aygıtını, tarım, sanayi ve orduyu daha etkin hale getirme planlarını uygulamada önemli engellerle karşılaştığı anlamına gelmiyordu, aynı zamanda, *stato totalitario*'yu "özümseyenlerin" sadece fanatik bir azınlık olduğunu da gösteriyordu. Her şey yolunda giderken çoğu oportünist bir biçimde rejimi destekledi, ama kendi hayatlarının anlamsızca feda edilmesini ya da masum insanların katledilmesini gerektiren emirler karşısında başkaldırdılar. Antisemitik kampanya çoğu İtalyan için aslında pek anlam ifade etmiyordu ve sonuç olarak Mussolini'nin Hırvatistan'da, güney Fransa'da ve İtalya'da SS ile işbirliği yapılması yönündeki emirlerine neredeyse hiçbir yerde uyulmadı: Çağlar boyunca kural ve düzenlemelerin çevresinden dolanmak için geliştirilmiş bahaneler, hem ordu hem de sıradan vatandaşlar tarafından, ellerine geçen Yahudileri kurtarmak için kullanılıyordu ve bunlar geleneksel olarak nefret edilen "otoritelere" teslim edilmiyorlardı.

Almanya'daki fiilî durum tamamıyla farklıydı. Orada, Prusya'nın ordu, eğitim ve kamu hizmeti gelenekleri, devlet otoritesine ve "üst makamların" meşruiyetine köklü bir saygının yerleşmesini sağlamıştı. Bu özellik, soyutlamaları yalınlaştıran ve düalist düşünceyi pekiştiren (Hegel'in temsil ettiği ve "kültür"ün ayrılmaz bir parçası olarak özümsenmiş) düşünce alışkanlıklarıyla da destekleniyordu. Otoriteye içgüdüsel bir itaati teşvik ediyordu ve çoğu eğitimli Alman'ın bir yandan görev, nesnellik, hakikatler, yasa ve kurallarla tanımlanacak yasal

alanları diğer yandan, kendiliğindenlik, öznellik, duygular, ölçülemezler arasında düşünmesine yol açan bir dikotomi yaratıyordu. Püriten iç sezi ile birinci grup "temiz" ve "sağlıklı" olanı ikinci grup ise "kirli" ve "yoz" olanı temsil ediyordu ("erkek-askerin" ikili psikolojik dünyası eşleştirmeleri Theweleit'in çalışmalarında açıkça görülür, 1987-9: Bkz. yukarıda s. 197-8).

Sonuçta Alman milli karakteri etkinlik, itaat, vazife anlayışı, dürüstlük gibi "ikincil erdemler" çeşitliliğine sahipti, ama bunun bedeli birincil bir erdem olan insaniyet idi. İnsan yerine "mevcutlar" gibi bir bürokratik soyutlamanın ya da kitle imha sürecinin tümünü gayrişahsi hale getirmeyi kolaylaştıracak biçimde infaz için "özel muamele" gibi örtmecelerin kullanıldığı bir görev olan soykırım emirlerini yerine getirirken çoğu Alman'ın "kirli" etik düşüncelere kapılmaması bundandır. Faşist, üniformalı olduğunda bile "özel", "görev dışı" insani kişiliği ile derin bağını kaybetmiyordu. Bunun tersine, sadece Naziler değil, hiçbir zaman Naziliğe dönmemiş Alman ordusu mensuplarının birçoğu da, görevde olmadıklarında dahi, devlet politikaları ya da doktrinlerinin meşruiyeti söz konusu olduğunda kişiselliklerini baskılıyorlardı. *Menefreghismo* yerine *Pflicht* (görev) söz konusuydu.

Steinberg'in "Almanlar" ile ilgili kuramı özünde spekülatif ve bulgusal anlamda komik derecede tek yönlü olabilir (örneğin, "Birinci Dünya Savaşı Almanya'yı çılgına çevirmişti" gibi ifadeler kullandığında, s. 236). Yine de söylediklerinin zerresi bile doğru olsa, geniş ölçüde belgelediği, bazıları antisemitik önyargılar da taşıyan Faşistlerin Yahudilere karşı sayısız insani davranış sergilemesi ile bazıları "kişisel" olarak ne bağnaz bir Nazi ne de antisemitik olan Almanların soykırım girişiminde gönülsüz olarak yer alması arasındaki bariz çelişkiyi açıklamaya yardımcı olacaktır. Eğer böylesi "ikincil erdemler" gerçekten Alman toplumunun bütünü için geçerliyse o zaman bu Nazileşmenin İtalya'daki Faşistleşmeden çok daha ileri derecede olduğunu –ve ayrıca Nazi rejiminin sayısız bürokrat ve asker yandaşının, ibret teşkil eden bir bütünsellikle, Avrupa'da dikkatli bir biçimde meşrulaştırılan ideolojik ve yasal sistematik bar-

barlık programını tamamlamaya hazır olmalarını– açıklamanın da önemli bir unsuru olarak görülmelidir.

Nazi yıkıcılığının dinamikleri

Rus steplerine saçılmış binlerce donmuş askerin ya da Belsen çukurlarında insanlığından çıkmış can çekişerek donmakta olan çarpık, bir deri bir kemik bedenlerin resimleri hâlâ insanları şaşkına çevirmekte ve kanını dondurmaktadır. Ancak bu bölümde saptanan unsurlar demeti göz önüne alındığında, tarihsel ve sosyolojik düşünce artık "neden?" sorusuna en azından kısmi ancak tutarlı cevaplar üretmeye başlayabilir. Kullandığımız soyut ifade tarzı, önde gelen Nazilerin Nuremberg'de onları itham edenler karşısında ve hatta bizzat kendi kendilerine karşı, iğrenç ahlâki suçlarını örten insanlık dışı nesnellikleri ile karıştırılmamalı, insani araştırmanın, "genelgeçer" cevapların ötesini araştırma isteğinin, dünyayı değiştirme değil anlama dürtüsünün bütünleyici bir parçası olarak görülmelidir.

Türdeş faşizm tanımımız ve barındırdığı açıklayıcı model, Nazizme uygulandığında, 1929 sonrası Weimar'ın maruz kaldığı ciddi yapısal güçlüklerin, on yıl öncesinde yaşanan *Zusammenbruch*'tan arda kalan derin sosyo-politik yaraların, milyonlarca Alman'ın kendilerine göre Nazizm bileşenleri ile güçlü birleşme eğilimi yaşamalarının koşullarını oluşturduğunu öne sürer. Nazizm, sunduğu tanı ve fiilî durumla ilgili çözüm önerilerinde, kökleri savaş öncesine hatta birliğin sağlanmasının da öncesine uzanan mitlerden yararlanır ve onları yeniden tanımlamıştır. Dahası, çağdaş tarihin kaos ve düzen, çöküş ve güçlenme gibi kaba kategorilere indirgenmesi tarzıyla Alman ve Yahudiler düalist, kuralcı bir zihniyete çağrılıyordu ve böylelikle, (her zaman azınlık olarak kalsalar da) milyonlarca Alman ikincil bir toplumsallaşma ile ulaştıkları bu zihniyet üzerinden kendi kaderlerini ve Almanya'nın kaderini derin duygusal bir düzeyde NSDAP ve onun mutlak lideri Adolf Hitler'le sıkı sıkıya özdeşleştirmeye özendiriliyordu. Bu onları, benzeri görülmemiş bir anlamlandırma krizi esnasında içine düştük-

leri akut psişik sıkıntıdan, nihai hedefini milli çöküşten milli yeniden doğuşa gidilecek tarihi dönüm noktasına odaklayarak, dolayısıyla da şahsi çaresizliği kolektif umuda dönüştürerek kurtaracaktı.

Nazilerin iktidarı ele geçirmesiyle, toplumun her düzeyinde sürdürülen sistematik propaganda, beyin yıkama ve terör, onları iktidara getiren hedeflerin samimiyetle benimsenmesini teşvik etti. Savaş Üçüncü Reich'ın aleyhine döndükten sonra bile (NSDAP'a ve lider kadrolarına olan inancın aksine) Hitler miti gücünü korudu ve Nazi çekirdek kadrolarının resmî ütopyaya bağlılıkları liderlerinin intiharına kadar sürdü. Ortaya çıkması halinde vahşice öldürülmelerine rağmen binlerce Alman kahramanca Nazizme karşı savaşırken, milyonlarcasının da anlaşılır nedenlerle "manen" Nazizmden uzaklaştıkları asla unutulmamalıdır. Ancak yine de milyonlarcası onunla işbirliği yaparken yüz binlercesi doğrudan kitlesel imhaya ve çok büyük ölçekte cinayetler işlenmesine yol açacak emirleri yerine getirmeye gönüllü olmuşlardır. Bunu yapmalarının ne nihilizmden ne de otomatik bir itaatkârlıktan kaynaklandığını, zihinlerinin herhangi bir seviyesinde, imhanın temizleyici, sağlıklı bir hedef olduğuna kendilerini inandırdıklarını savunuyorum. Karşı karşıya oldukları yeni Almanya'nın başlangıcı, yaşamsallık ve yaratıcılık çağı, yeniden doğan bir milletti.

Nazizmde, palingenetik ultra-milliyetçilik üzerinde temellenen bir siyasal ideolojinin ardına gizlenmiş acımasızlık tüm potansiyeli ile su yüzüne çıkıyordu. Almanlar karşısında zorlu seçenekler vardı: sağlıksızlık ya da yeniden doğum, ölüm ya da yaşam. Bu ikilemin korkunç insani sonuçlarını zaman zaman Nazi liderleri kendileri de etkili bir biçimde dillendiriyorlardı; mesela, dinleyicilerinin öz-aşkınlık ve "yaratıcı nihilizm" hislerine hitap ederek onları Yeni İnsan'ın, *homo fascistus*'un vücut bulması olarak kayda geçerken. Dile düşmüş bir örnek, Himmler'in 6 Ekim 1943'te SS liderlerine yaptığı moral konuşmasıdır. Aralarında, yerde yan yana yatan binlerce cesede bakmanın ne demek olduğunu bilenleri, "hem sonuna kadar gidebilmenin hem de iyi insan olarak kalmanın", "tarihimizde hiçbir zaman

yazılmamış ve yazılmayacak bir zafer sayfası" olduğuna inandırıyordu. Her ne olursa olsun Yahudilerin imhası kişisel bir nefret ya da kazanç meselesi değildi:

> Bizi yok etmek isteyen bu halkı yok etmek ahlâken hakkımız, kendi halkımıza karşı görevimizdi. Ancak, bir kürk, kol saati, bir nişan, sigara ya da başka şeylerle zenginleşmek hakkımız değildir. Kökünü kazıdığımız bir bakteridir, zira sonunda bu bakterinin bize bulaşmasını ve bundan dolayı ölmeyi istemiyoruz. Burada, küçücük bir alanda bile mikrobun varlığını ya da bir tutunma noktası bulmasını istemiyorum. Nerede görülürse dağlayarak yok etmeliyiz. En sonunda söyleyeceğimiz, bu en zor görevi halkımıza duyduğumuz sevgi nedeniyle ifa ettiğimizdir. Ayrıca, aklımız, ruhumuz, kişiliğimiz bundan yara almamıştır (Noakes ve Pridham, 1971, s. 493).

Bu tür ifadelerde "faşizmin doğası" en saf haliyle ortaya çıkar: "Yoz" acıma hissinin bulaşmadığı ama milli Anka kuşunun yükselebilmesi için öncelikle, eğer gerçekten gerekliyse, önünde duran herkesin ve her şeyin yakılıp kül edilmesi gerektiği bilgisinden esinlenen, güçlü bir adanmışlık duygusu.

KAYNAKÇA

Abraham, D., 1981. *The Collapse of the Weimar Republic*, Princeton University Press, Princeton.

Allan, W. S., 1975. "The appeal of fascism and the problem of national disintegration", yay. haz. H. A. Turner Jr., *Reappraisals of Fascism*, Franklin Watts, New York.

Anderson, W. L., 1989. "Fascism and culture: avant-gardes and secular religion in the Italian case", *Journal of Contemporary History*, Cilt 24, Sayı 3.

Baglieri, J., 1980. "Italian Fascism and the crisis of liberal hegamony: 1901-1922", Larsen ve arkadaşları, (a.g.e.).

Barbu, Z., 1980. "Psyho-historical and sociological perspectives on the Iron Guard, the fascist movement of Romania", Larsen ve arkadaşları, (a.g.e.).

Borejsza, J. W., 1980. "East European perceptions of Italian Fascism", Larsen ve arkadaşları, (a.g.e.).

Bracher, K. D., 1978. *The German Dictatorship. The Origins, Structure and Effects of National Socialism*, Penguin, Harmondsworth.

Conway, M. ve Buchanan, T. (yay. haz.), 1993/4. *Political Catholicism in Europe, 1918-1960*, Oxford University Press, Oxford.

Eley, G., 1983. "What produces fascism: preindustrial traditions or the crisis of the capitalist state", *Politics and Society*, Cilt 12, Sayı 1.

Eley, G., 1990. "Conservative and radical nationalists in Germany: the production of potentials", yay. haz. M. Blinkhorn, *Fascists and Conservatives*, Unwin Hyman, Londra.

Fischer-Galati, S., 1980. "Introduction to part 4", Larsen ve arkadaşları (a.g.e.).

Fromm, E., 1960. *The Fear of Freedom*, Routledge and Kegan Paul, Londra.

Gentile, E., 1975. *Le origini dell'ideologia fascista*, Cremona Nuova, Cremona.

Gentile, E., 1982. *Il mito dello stato nuovo*, Laterza, Bari.

Groueff, S., 1987. *The Crown of Thorns. The Reign of King Boris III of Bulgaria 1918-43*, Madison, New York.

Hagtvet, B., 1980. *The Theory of Mass Society and the Collapse of the Weimar Republic*, Larsen ve arkadaşları (a.g.e.).

Hüppauf, B., 1990. "The birth of fascist man from the spirit of the front: from Langemarck to Verdun", yay. haz. J. Milfull, The Attractions of Fascism, Berg, New York.

Kershaw, I. (yay. haz.), 1990. *Weimar: Why Did German Democracy Fail?*, Weidenfeld and Nicolson, Londra.

Kershaw, I., 1991. *Hitler*, Longman, Londra.

Kühnl, R., 1980. "Pre-conditions for the rise of and victory of fascism in Germany", Larsen ve arkadaşları (a.g.e.).

Larsen, S. U., Hagtvet, B., Myklebust, J. P. (yay. haz.), 1980. *Who Were the Fascists: Social Roots of European Fascism*, Universitetforlager, Bergen.

Linz, J. L., 1979. "Some notes towards a comparative study of fascism in sociological historical perspective", der. W. Laqueur, *Fascism: A Reader's Guide*, Pelican, Harmondsworth.

Linz, J. L., 1980. "Political space and fascism as a late-comer", Larsen ve arkadaşları (a.g.e.).

Lyttleton, A., 1973. *The Seizure of Power: Fascism in Italy 1919-1929*, Jonathan Cape, Londra.

Mayer, A. J., 1990. *Why Did the Heavens Not Darken?*, Verso, Londra.

Merkl, P. H., 1980. "The Nazis of the Abel collection: why they joined the NSDAP", Larsen ve arkadaşları (a.g.e.).

Mosse, G. L., 1966. *The Crisis of German Ideology*, Weidenfeld & Nicolson, Londra.

Mosse, G. L., 1980. *Nationalization of the Masses*, New York.

Mosse, G. L., 1986. "Two world wars and the myth of the war experience", *Journal of Contemporary History*, Cilt 24, Sayı 4.

Mühlberger, D., 1987. "Germany", der. D. Mühlberger, *The Social Basis of European Fascism*, Croom Helm, Londra.

Mühlberger, D., 1991. *Hitler's Followers*, Routledge, Londra.

Noakes, J. ve Pridham, G., 1971. *Documents on Nazism 1919-1945*, Jonathan Cape, Londra.

Nolte, E., 1988. *Der europäische BürgerKrieg Nazionalsozialismus und Bolschewismus*, Propyläen, Berlin.

Passchier, N., 1980. "The electoral geography of the Nazi landslide", Larsen ve arkadaşları (a.g.e.).

Phillips, P., 1969. *The Tragedy of Nazi Germany*, Routledge and Kegan Paul, Londra.

Platt, G. M., 1980. "Thoughts on a theory of collective action: language, affect and ideology in revolution", yay. haz. M. Albin, *New Directions in Psychohistory*, Lexington Books, Lexington, Massachusetts.

Ravelli, M., 1987. "Italy", yay. haz. D. Mühlberger, *The Social Basis of European Fascism*, Croom Helm, Londra.

Roberts, D. D., 1979. *The Syndicalist Tradition in Italian Fascism*, Manchester University Press, Manchester.

Sontag, R. J., 1971. *A Broken World, 1919-1939*, Harper and Row, New York.

Steinberg, J., 1990. *All or Nothing*, Routledge, Londra.

Stromberg, R. N., 1982. *Redemption by War*, The Regents Press of Kansas, Lawrence.

Theweleit, K., 1989. *Male Fantasies*. Cilt 1 (1987): Woman, floods, bodies, history; Cilt 2 (1989): Male Bodies: psychoanalyzing the white terror, Polity Press, Cambridge.

Vivarelli, R., 1967. *Il dopoguerra in Italia e l'avvento del fascismo (1981-22)*, Cilt 1, *Dalla fine della guerra all'impresa di Fiume*, Istituto Italiano per gli Studi Storici, Napoli.

Wanrooij, B., 1987. "The rise and fall of Italian Fascism as a generational revolt", *Journal of Contemporary History*, Cilt 22, Sayı 3.

Weinstein, F., 1980. *Germany's Discontent Hitler's vision: The Claims of Leadership and Ideology in the National Socialist Movement*, Academic Press, New York.

Sonsöz

Faşizm etkin bir devrimci güç olmak anlamında kendini tüketmiştir, fakat Anka kuşu mitine sırtını dayayacak ideolojiler asla geçmişte kalmayacaktır. Dünya siyaset sahnesine, benlikçi ya da radikal milliyetçilikler ile uluslararası işbirliği anlayışı arasındaki gerilim hâkimdir. Biteviye söylevler ve haber yazıları insanlığın tam da tarihsel bir dönüm noktasında olduğuna dair çelişkili görüşleri duyururken yeni bir gün doğumunun kendinden menkul elçileri ile felaket habercilerinin söz dalaşı sürmektedir. Bu arada, kelimeler sağanağının altında, türümüzün bağlı olduğu ekosistemin kırılgan dengesi her geçen gün biraz daha aşınmaktadır. Bu mitsel bir "Tanrıların Gündoğumu" değildir, "içkinleştirilmiş kıyamet" (bkz. yukarıda, s. 70) değildir, gerçeğin ta kendisidir.

Bu kitap, gerçekleştiği biçimiyle faşizmin korkunç insani sonuçlarını, mitsel nüvesini oluşturan palingenetik bakışına atfeder. O bakış ki dış dünya ile yaratıcı bir etkileşimi ve güçlü bir bütünleşmeyi değil de onun sadece dar bir bölümüyle topyekûn ve sapkın bir özdeşleşmeyi destekler. Aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya işleyerek, umutlarını "tek halk, tek imparatorluk, tek lider" üzerine değil de "tek insanlık, tek hayat, tek dünya" üzerine odaklayacak sağlıklı bir palingenetik hare-

ketin gücüyle tarihin akışının değiştirilmesi için belki de daha zamana ihtiyaç var.

Bu anlamda, Seamus Heaney'in *Cure at Troy* (1990) oyunu koro bölümünün kapanış sözlerine kulak vermenin tam vaktidir:

> Tarihin gösterdiği gibi, ölüm çukurlarından umudu kesmek gerek,
> O zaman, adaletin özlenen dev dalgası hayatta ilk kez yükselebilir,
> Ve umudun ve tarihin şiiri başlar,
> Öyleyse intikamdan uzak kıyılardaki köklü değişikliği bekleyelim.
> İnanalım buradan da daha uzak kıyılara ulaşılabileceğine.
> Mucizeye ve çözüme ve iyileştirici dalgalara inanalım.

Burada yapılan açıklamalar sözlük tanımları değildir ve bu kitapta yer alan okura yabancı olabilecek ve dolayısıyla da anlama güçlüğü yaratabilecek uzmanlık kavramlarını anlaşılır kılmayı hedefler.

Aetiology [etiyoloji/nedenbilim] – rahatsızlıkların ve hastalıkların nedenlerinin araştırılması.

Anarcho-syndicalism [anarko-sendikalizm] – anarşizmden ve Georges Sorel'in görüşlerinden etkilenen bir devrimci sosyalizm biçimi.

Anomie [anomi/ümitsizlik] – büyük sosyo-politik değişimlerin artırdığı akut anlamsızlık hissi ve kimlik kaybı.

Archetype [arketip/ilkörnek] – varlığı ruhbilimci C. G. Jung tarafından savlanan, evrensel, bireyötesi seviyedeki psişe üzerindeki yansısı sayesinde etkin bir güce sahip sembol ya da mit.

Ariadne (Yunan mitolojisinde) – Theseus'a uzattığı iple labirentten çıkmasını sağlayan kadın.

Autarky [otarşi/kendi kendine yeterlilik] – bir milletin, dışalım ihtiyacını ortadan kaldırarak gerçekleştirmeye çalışacağı, ekonomik kendine-yeterlilik hedefi.

Binomial [binom/ikiterimli] – iki terimin bileşimi aracılığıyla tek bir kavramın betimlenmesi (örneğin, ulus devlet, liberal demokrasi).

Biocidal [biyosidal] – insan ya da değil, tüm yaşam biçimlerini yıkımlayıcı eğilim.

Charisma [karizma] – daha üstün nitelikleri olduğuna hükmedilen birinin yaydığı cazibe ve yetke.

Chiliastic [binyılcı] – binyılcılıkla özdeşleşmiş inançların ifadesi.

Corporatism [korporatizm] – işçilerin, yöneticilerin, devletin ve milletin çıkarlarını uzlaştıracağı varsayımıyla ekonominin ayrı sektörler biçiminde örgütlenmesine dayanan sosyo-politik sistem.

Cosmology [kozmoloji/evrenbilim] – algılanan gerçekliğin temel özelliklerini açıklayan ve anlamlı bir varoluşa temel oluşturan bütünsel dünya görüşü.

Demo-liberalism [demo-liberalizm] – sosyalizm (proleter) ve liberalizm (burjuva) "düşman" hareketlerini bir araya getiren Faşist bir terim.

Diachronic [artzamanlı] – olguları kronolojik gelişimine ve tarihsel özgüllüğüne özen göstererek çözümlemek (eşzamanlı karşıtı).

Dialectical materialism [diyalektik materyalizm] – tarihi, insan topluluklarında ekonomik üretim biçimi ve tarzlarının nihai belirleyici olduğu evrimsel bir süreç olarak ele alan, Marksist kavram.

Dirigiste [mutlak devletçilik] – özellikle sosyo-ekonomik meselelerde aşırı müdahaleci devlet tanımı.

Dysfunction [işlev bozukluğu/yetmezlik] – yapısal bozukluk.

Eclectic [eklektik] – çeşitli (yönelim olarak bağdaşmaz) etki kaynaklarını kullanmak ya da birleştirmek.

Ecumenicism [ekümeniklik] – bir hareket içinde yer alan tüm hizip ve grupların ortak hedeflere ulaşmak için birleşik cephe kurması gerektiği ilkesi.

Elective affinity [birleşme eğilimi] – doğal bir akrabalık yaşadığımız şeylere karşı derin bir çekim ya da büyülenme.

Entropy [entropi] – tüm sistemlerin enerji kaybetme eğilimi ve içsel uyum yitimi ilkesi.

Epiphenomenon [epifenomen] – daha temel bir gerçekliğin yan ürünü.

Ersatz [yapay/aslının yerine geçen] – yedek, düzmece, sahte-.

Eschatology [eskatoloji/dünyanın sonu felsefesi] – binyılcılık ile doruğa ulaşan, mevcut çağın Son Günleriyle ilgili bilgi birikimi.

Ethnocentrism [etnosentrizm/etnik merkezcilik] – kendi ırkını ya da türünü tüm değer yargılarının ve politikalarının merkezine yerleştirmek.

Eugenics [öjenik/soyarıtımı] – ırksal safiyet, yozlaşma ve insan türünün gelişiminin "yasalarını" belirlemekle ilgilenen bilimsel (ve çoğunlukla da sahte-bilimsel) disiplin.

Exegesis [yorum/kutsal kitap tefsiri] – kutsal metinlerin yorumlanması.

Extra-systemic [sistem dışı] – egemen sosyo-politik sistemi sekteye uğratacak ya da dönüştürecek şekilde dışarıdan etki eden.

Faustian [Faustçu] – olağan insan deneyiminin ötesine geçebilmek için şeytanla işbirliği yapan Faust mitini ifade eder.

Fin-de-siècle [yüzyıl dönümü] – çöküş ve yeniden doğuş konusunda çok sayıda rakip görüşün ortaya atıldığı ve (19'uncu) "yüzyıl sonunda" Avrupa'da geçerli olmuş olağandışı kültürel ve entelektüel iklimi betimler.

Fissiparous [bölünerek çoğalan] – devamlı daha küçük gruplara bölünme eğilimi taşıyan.

Francophone [frankofon] – Fransızca konuşan.

Fundamentalism [köktencilik] – vahye dayalı dinî hakikatler üzerinde temellenen dogmatik düşünce biçimleri.

Gerontocracy [yaşlılar yönetimi] – en yaşlı kuşağın iktidarda olduğu siyasal sistem.

Gnostic [gnostik/bilinircilik] – mistik aydınlanma ve ekstaziye kaynaklık eden Antik Yunan bilgi kültü.

Hegemony [hegemonya] – belirli bir sosyo-politik sistemin tüm rakipleri üzerinde kurduğu üstünlük ya da egemenlik.

Heterogenous [heterojen] – ayrı ve ilintisiz tür ya da gruplara ait olma.

Heuristic [bulgusal] – herhangi bir konunun ya da sorunun keşfedilmesi için tasarlanmış kavramsal plan ya da modeli ifade eder.

Historiography [tarih yazımı] – tarihsel olguların ve nedenlerinin doğru bir biçimde yeniden kurulmasıyla ilgilenen beşerî bilim disiplini.

Homogenous [homojen] – ortak tanımlayıcı özellikler temelinde aynı tür veya gruba ait olma.

Hydra [hidra/çok başlı yılan] – Yunan mitolojisinde, kesildiğinde hemen yeniden uzayan yılan başlarına sahip bir canavar.

Ideal type [ideal tip] – insani gerçekliklerin bilimsel olarak keşfedilmesinde kullanılan, kasten oluşturulmuş tanımsal kavram ya da model.

Idealizing abstraction [idealleştirici soyutlama] – olgulardaki düzenli örüntüleri ve nihayetinde özgül ve benzersiz olan süreçleri anlamayı mümkün kılan insani yeti.

Ideographic [idiyografik/tekilliklerle ilgili] – genel ilkelerden ya da türsel olgulardan bağımsız olarak özel olayların yeniden kurulması ile ilgili (örneğin, tarih yazımının temel bir niteliği).

Immanentization [içkinleştirme] – herhangi bir şeyi tarihsel zamanın asli bir parçası haline getirmek (doğaüstü bir olgu olarak görmenin tersi).

Kraken [İskandinav deniz canavarı] – asırlarca süren uykudan uyanan mitolojik deniz canavarı.

Limbic [limbik] – insan beyninde, merkezî sinir sistemine bağlı en eski ya da "hayvani" bölümle ilgili.

Lingua franca [ortak dil] – farklı unsurları tek bir harekette toplayan güç.

Menhir [taş anıt] – Keltler için kutsal olan büyük taş.

Millenarianism [binyılcılık] – çağdaş tarihteki kriz belirtilerini Hıristiyanlık çağının başlamak üzere olduğunun işareti sayan dinî dünya görüşü.

Mimetic [taklitçi] – tümüyle taklit.

Mythic [mitsel] – dünyayı basitleştirilmiş inançlar ve imgeler sahnesine indirgeyen bir dünya görüşü aracılığıyla akıldışı psikolojik ve sosyal güçlerin serbest bırakılması.

Mythopolea [mitopya] – mitleri ve görüşleri yaratan insan yetisi.

Neutralist [siyaseten tarafsız] – "kurtarılmamış" toprakları kendisine katmayı ya da emperyal genişlemeyi amaç edinmeyen bir faşizm türü ile ilgili olmak (bkz. s. 94).

Nihilism [nihilizm] – başkalarının inanç ve değerlerini yok etme isteğine yönelten inanç ve değer yokluğu.

Nomic crisis [anlamlandırma krizi] – anlam, değer ve amaçlarda yaşanan yaygın yıkım (bkz. s. 314).

Nominalism [nominalizm/adcılık] – insanların onlara verdiği addan ayrı tutularak var olan özsel bir varlığı reddeden felsefi bir duruş.

Nomothetic [nomotetik/yasa koyan] – insan toplumunda ve tarihte geçerli genel ilke, örüntü ve yasaları tanımlayan (idiyografik karşıtı).

Nosology [nozoloji/hastalıkların sınıflandırılması bilimi] – hastalık türlerinin kapsamlı sınıflandırılması.

Osmosis [geçişim] – tıpkı şekerin suyu emmesi gibi, bir maddenin diğerini emmesi.

Palingenetic [palingenetik] – yeniden doğuş, yenilenme mitini ifade eder. Siyaset bağlamında, gerileme ya da çöküş dönemi algısıyla yeni bir düzen yaratma arzusunun cisimleşmesi (bkz. s. 71-76).

Para-fascism [para-faşizm] – faşizmin dışsal tuzaklarına başvuran, ancak gerçek toplumsal ve etik devrim çağrısını reddeden otoriter ve ultramilliyetçi bir muhafazakârlık biçimi (bkz. s. 202-207).

Paradigm [paradigma] – bir akademik disiplin ya da toplum gelişiminin belirli bir aşamasındaki işleyişine egemen olan kavramlar, kuramlar ve değer yargıları kümesi.

Phallocrat [fallokrat] – kadınları hor gören erkek, seksist.

Phenomenology [fenomenoloji/görüngübilim] – öz ya da soyutlamalara başvurmadan, varoluşu ortaya çıkışı üzerinden betimlemeye dayalı felsefi ve sosyolojik yaklaşım.

Philo-(Fascist) – [Faşizm-sever] – (Faşizmin) yandaşı ya da destekçisi olmaya yatkınlık.

Pogrom [soykırım] – topluma tehdit olarak görülen siyasal (örneğin Komünistler) ya da etnik (örneğin Yahudiler) grupların sürülmesi için planlanan terörist şiddet ve cinayet seferberliği.

Polycentric [çok merkezli] – çeşitli güç ve etki odaklarına sahip olan.

Protean [değişken] – çeşitli görünüm ve hallere bürünen.

Proto-fascism [proto-faşizm] – tam gelişmiş bir faşizm için gerekli taktiksel ya da popülist radikalizme sahip olmayan bir palingenetik ultra-milliyeyçilik biçimi (bkz. s. 97-98).

Putschist [darbeci] – askerî ya da paramiliter bir darbeyle iktidarı ele geçirmek için çaba gösteren.

Scylla and charybdis (yunan mitolojisinde) – Ulysses'in kazaya uğramadan arasından gemisini geçirmek zorunda olduğu bir yandaki sarp kayalar ile diğer yandaki girdap.

Semiotic [göstergebilim] – sözel ya da değil, anlamı ileten ve davranışı koşullayan işaret ve sembollerin gücüyle ilgili.

Sonderweg (Almanca) [özel yol] – tarihsel gelişmenin özel izleği.

Subliminal [alt algısal/bilinçaltı] – bilinç eşiğinin hemen altında işlev gören.

Supra-historical [tarihötesi] – "olağan" zaman ya da tarihötesi bir alanda işlev gören.

Syncretic [sinkretik/bağdaştırıcı] – potansiyel olarak uyumsuz çeşitli kuramları tek bir sentezde buluşturan.

Synergetic [eş etkin] – iki ya da daha fazla sistemin birbirlerine bağlı olarak ve etkileşim içinde işlev görmesi.

Systemic [dizgesel/sistemik] – mevcut sosyo-politik sistemin içinde ve ona uydurularak işlev gören.

Tautology [totoloji] – zaten tanımlamaya çalıştığı terimi içerdiği için döngüsel olan açıklama.

Taxonomy [sınıflandırma] – bilimsel bir sınıflandırma ve kategorizasyon sistemi.

Teleological [teleolojik] – belirli bir biçim ve hedef atfederek tarihi açıklama yaklaşımı.

Topos – tekrarlanan tema ya da imge.

Triadic [üçlü] – üç belirgin evreye bölünen tarihsel gelişme taslağı.

Trichotomy [üç kısma bölünme] – kuramsal olarak üç farklı ve ayrışık kategoriye ayırma.

Typology [tipoloji/tür bilimi] – önemli nitelikler temelinde bir sınıflandırma sistemi.

Ultra-nationalism [ultra-milliyetçilik] – temel insan hakları bakımından eşitlik ve diğer ulus devletlerin ya da milletlerin siyasal özerkliği gibi demokratik liberal mefhumlarla uyuşmayan bir milliyetçilik biçimi.

Universalist [evrenselci] – ortak hedefleri için ya da ortak düşmana karşı diğer faşist hareket ya da rejimlerle ittifaka açık faşizm biçimleri (bkz. s. 96).

Vulgar Marxism [vulgar Marksizm] – Marksist öğretiyi basit ve deterministbir anlayışla uygulamak.

Zoón politicon [özgür insan/sosyal insan] – siyasal hayvan.

DİZİN

Önemli Not: Bu dizin bahsi geçen tüm kaynakları değil, metnin ana akışı içinde yazarlarına atıfta bulunulan kaynakları kapsar. Herhangi bir yazar ya da metne çözümleme boyunca atıfta bulunulduğunu görebilmek için bölüm sonlarındaki kaynakçalara bakılmalıdır. Daha ileri okumalar için başlangıç noktası olarak 1. Bölüm'e başvurulabilir. Faşizm araştırmalarına yeni başlayanlar için çeşitli "okuma rehberlerine" de aynı bölümde değinilmiştir.

Acción Española 194
Acción Revolucionaria Mexicana 241
Action Française 65, 194, 217, 263, 283, 325, 333
Açao Integralista Brasileira (AIB) 243-247, 259
Afirmación de una Neuva Argentina (ADUNA) 241, 242, 246
Afrikaner Weerstandsbeweging (AWB) 258, 259, 283, 348
Akademik Karelia Topluluğu (AKS) 227, 362
Allende, Salvador 246
Allardyce, Gilbert 31
Alman İşçi Partisi (DAP) 158, 159, 194, 205, 267, 273
Alman İşçi Partisi (DNSAP, NSDAP) 159, 161-163, 165-167, 171, 180, 205, 211, 214, 223, 244, 249, 255, 264, 267, 274, 285, 297, 345, 357, 362, 369, 370
"Alman nihilizmi" 167, 174
Alman *Völkisch* Savunma ve Saldırı Birliği (DVSuTB) 158, 159
Anlamlandırma krizi 309, 310, 314, 316, 327, 335, 345, 354, 369, 380
anomie 281, 282, 307, 320, 326, 377
antisemitizm 49, 147-149, 151, 164, 165, 167, 178, 197, 210, 218, 221, 223, 225, 226, 256, 258, 282, 283, 286, 325, 345, 356, 357, 361, 366
Antonescu, General Ion 207, 245
Apra 242
Arditi 114-117
ARENA (Brezilya) 246
Arrow Cross 65, 208, 209, 213, 263, 283
Aryan miti 129, 148, 208, 213
Auschwitz 174, 316
Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) 32, 71, 180

Baas Partisi 286
Bakunin, Mikhail 308
Balbo, Italo 122, 128
Ballanche, Pierre Simon 69
Bardèche, Maurice 277, 278
Barnes, Binbaşı James Strachey 124
Barrès, Maurice 29, 194, 217, 319, 325
Bataille, Georges 299, 309
Bauer, Otto 25
Belli, Carlo 125
Belloc, Hilaire 280
Beltramelli, Antonio 131
Benn, Gotfried 175, 279
Benoist, Alain de 96, 239, 271, 272, 312
Beran, Rudolf 213
Bergson, Henri 105, 224, 324
Bethlen, Kont István 204
biennio rosso 24, 118
Birinci Dünya Savaşı 9, 11, 24, 37, 133, 145, 156, 158, 193, 194, 220, 255, 316, 322, 339, 340, 351, 360, 368
Blunck, Hans Friedrich 149
Boccioni, Umberto 108
Bontempelli, Massimo 125
Boris III, Bulgar Kralı 198, 334
Bőszörményi, Zoltán 208
Botha, Pieter 257
Bottai, Giuseppe 122, 138
Bozkurtlar (Türkiye) 276
Bracher, Karl D. 146, 161, 169, 178, 180, 182, 355, 356
Brasillach, Robert 230
Brecht, Bertolt 239
Britanya Faşistleri Birliği (BUF) 22, 31
Broch, Hermann 315, 316
Broederbond 256-258, 347
Brzezinski, Zbigniev 85
Bucard, Marcel 218, 346
Büchner, Georg 287, 311
Burger, Thomas 33-36
Burte, Hermann 149

Cagoule 195
Campbell, Joseph 70, 304, 307
Carella, Domenico 124
Carmona, Marshal António 201
Carnaro Bildirgesi 116, 117, 135
Carol II, Romanya Kralı 206, 207, 245
CEDA (İspanya Bağımsız Sağ Gruplar Konfederasyonu) 195
CEDADE (İspanyol Avrupa Dostları Grubu) 247, 267, 276
Céline, Louis-Ferdinand 279
Chamberlain, Houston Stewart 149, 324
Chesterton, Gilbert K. 280
Class, Heinrich 151, 152, 154
Clausen, Frits 214
Codreanu, Corneliu Z. 82, 207, 226, 268
Cohn, Norman 66, 70, 308
Corradini, Enrico 105, 106, 133, 361
Corridoni, Filppo 107
Costa-Gavras 266
Croce, Benedetto 71, 105, 137, 141
Cuza, Alexander 227

Çavuşesku, Nikolay 71, 76, 183
çöküş miti 321-323, 325, 326

Dahn, Felix 149
D'Annunzio, Gabriele 108, 109, 111, 112, 116-118, 121, 124, 125, 132, 135
Darré, Walter 164, 167, 175, 179, 180, 183, 363
Darwin, Charles 146, 227, 237, 321, 325, 361
Davanzati, Roberto 122
De Ambris, Alceste 107, 116, 135
De Clerq, Staf 215
De Felice, Renzo 27, 28, 77, 109, 117, 130
de Klerk, Fredrik W. 255, 257, 259, 278, 283
de Maistre, Joseph 26, 93
Déat, Marcel 221
Degrelle, Léon 215-217, 221, 222, 229, 362
Dehoust, Peter 278
Demir Muhafızlar 65, 206, 207, 226, 245, 333, 346, 357

Déroulède, Paul 193
Deutsche-Volksunion 269
Deutschnationale Volkspartei (DNVP) 154, 166
"devrimci milliyetçilik" 112, 116, 133, 152, 199, 230, 253, 268, 278, 316, 363
Diedrichs, Eugen 149, 150
Dinter, Arthur 68, 149, 167, 363
Doğu Bloku 25, 34, 72, 81, 282, 311
Dollfuss, Engelbert 204, 205
Dorados (Altın Gömlekliler) 241
Doriot, Jacques 218, 219, 221, 226
Dostoyevski, Fyodor M. 70
Douglas, Clifford 224
Drieu la Rochelle, Pierre 96, 230, 279, 319
Drumont, Edouard 193
ducismo 131, 135
Durkheim, Emile 307, 324

Ebert, Friedrich 143, 160
Eckhart, Dietrich 154, 159
ekoloji 10, 13, 23, 94, 269, 271, 281
Eley, Geoff 31, 75, 145, 147, 150, 152, 158, 354, 356
Eliade, Mircea 67, 70, 279, 304-307, 312
Eliot, Thomas 44, 312
Enciclopedia Italiana 122, 127
Estado Novo (Portekiz) 201, 241, 246
Evola, Julius 19, 67, 90, 96, 122, 239, 247, 272, 273, 277, 279, 280

Falanga (Polonya) 195, 197, 346
Falange (İspanya) 202, 245, 263, 333
Falange Española (FE) 202
Falange Española Tradicionalista (Meksika) 202, 242
Falange Socialista Boliviana 243
Farinacci, Roberto 119, 122, 124, 129, 132, 138, 355
faşismo 21, 31, 115, 118
Febreristas 242, 332
Feder, Gottfried 159, 167
Federzoni, Luigi 105, 122, 325
Ferri, Enrico 124
Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) 276
Fioralı Joachim 68
Francisme 218, 346
Franco, General Francisco 22, 30, 129, 173, 202, 203, 226, 240, 242, 261
Frank, Walter 166
Fransız Devrimi 34, 106, 131, 221, 310, 311
Franquizm 203
Frazer, Sir James 70
Freikorps 153, 157, 203, 316, 318, 319
Freud, Sigmund 299, 321
Frey, Dr. Gerhard 269, 270, 278
Friedrich, Carl J. 85
Fritsch, Theodor 149-151, 154, 164, 325
Fromm, Erich 28, 70, 299, 306, 307, 309, 319, 327, 367
Front National 261, 270, 275
Fütürizm 107, 108, 111, 123, 125

Gajda, General Radola 214
Gentile, Emilio 66, 69, 105, 108, 109, 115, 119, 120, 130, 250, 353
Gentile, Giovanni 122, 123, 132, 134, 138
George, Stefan 148
Giddens, Anthony 43
Gide, André 319
Goebbels, Joseph 162, 167, 168, 225, 317
Goethe, Johann Wolfgang von 230
González von Mareés, Jorge 243
Gömbös, Yüzbaşı Gyula 196, 208
Göring, Hermann 179, 278
Gramsci, Antonio 25
Grandi, Dino 122
Gravelli, Asvero 124
Graziani, Rodolfo 132
GRECE (Avrupa Medeniyeti Araştırma ve Çalışma Grubu) 67, 271, 273, 278, 280, 304
Gropius, Walther 342
Guénon, René 272
Guerra, Patrizia 67, 279
Günther, Hans 167, 174, 175, 278

Häckel, Ernst Heinrich 150, 324
Hagtvet, Bernt 27, 210, 354
Hall, Stuart 42
Hamsun, Knut 279, 319
Harrer, Karl 159
Haushofer, Karl 149
Hayashi, Fusao 253
Hegel, George W. F. 122, 321, 367
Heidegger, Martin 176
Heimwehr 203-207, 346
Hertzog, General James 256, 257
Hess, Rudolf 167, 278
Hesse, Hermann 319, 342
Hıristiyan Toplum Partisi 194
Hill, Ray 281
Himmler, Heinrich 167, 170, 180, 370
Hindenburg, Paul 163, 170, 220, 355, 356
Hirohito, Japon İmparatoru 251
Hitler, Adolf 18, 21, 22, 30, 66, 82, 84, 85, 87, 140, 146, 147, 158-171, 173-178, 180-183, 185, 203, 205-208, 211, 213, 214, 218-221, 224-226, 238, 249, 251, 252, 255, 265, 266, 277, 278, 285, 315, 345, 347, 348, 355-357, 362, 363, 366, 369, 370
Hlinka, Monsenyör Andrej 213, 346
Hoornaert, Paul 215
Horkheimer, Max 25
Horthy de Nagybanya, Amiral Nicolas 208
Höss, Rudolf 316
Hunt, Lynn 311
Huxley, Aldous 319, 342
Hüseyin, Saddam 72, 76, 183, 286

IMRO 197, 334
Integralismo Lusitano 194
Irkçılık 11, 17, 28, 29, 32, 82, 92, 123, 129, 136, 148, 149, 154, 164, 171, 183, 196, 215, 222, 255, 256, 265, 267, 272, 276, 278, 279, 281, 282, 326, 345, 347, 348, 350, 361

ideal tip 16, 33-42, 46-51, 53, 54, 59, 61, 64, 68, 69, 77-79, 82, 83, 85, 88-91, 93-97, 104, 113, 129, 141, 156, 183, 184, 193, 195, 217, 222, 230, 239-241, 243, 246, 251, 253, 260, 268, 277, 295, 296, 298, 321, 322, 379
ideolojik nüve 46, 50, 53, 61
Ikki, Kita 250, 251, 284
Iliescu, Ion 23
İspanya İç Savaşı 22, 180, 226
Iorga, Nicolae 227
Irving, David 269, 270, 278
İtalya Sosyal Cumhuriyeti 132

Jakobenizm 183
Johst, Hanns 319
Joyce, James 342
Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista (JONS) 202
Jünger, Ernst 9, 96, 156, 164, 268, 279, 317
Jung, Carl Gustav 70, 71, 303, 304, 307, 319, 377
Jung, Edgar 155, 157, 164, 165

Kandinsky, Vassily 324
Kennedy, Paul 80, 181, 325
Keynes, John Maynard 224
Kızıl Kmerler 285, 286
Koestler, Arthur 45, 299-302, 304, 306-308
Komünist Enternasyonal 24
"kripto-faşizm" 268-270, 278-280, 283
Ku Klux Klan 76, 259, 266

Lagarde, Paul de 149, 325
Landvolkbewegung 157, 164
Langbehn, August Julius 148, 325
Lanz von Liebenfels, Jörg 148, 278
Lanzillo, Agostino 107, 114, 121
Lasierra, Raymond 195, 218, 222, 231
Lasky, Melvin J. 62, 308
Lawrence, David Herbert 71, 342
Lawrence, Thomas Edward 342
Le Corbusier, Charles F. G. 342
Ledeen, Michael 28, 109, 117, 123, 124, 130, 135
Le Faisceau 217, 218, 344

Lehmann, Julius Friedrich 154
Lenin, V. I. Ulyanov 25, 81
Le Pen, Jean-Marie 261, 270, 275
Lévi, Eliphas 324
Levi, Primo 49
Lewis, Wyndham 319
Lietz, Hermann 149
List, Guido (von) 148
Ljotic, Dimitrije 197
Ludendorff, General Erich F. W. von 152, 167
Lueger, Karl 194

Mavi Gömlekliler 195
McClelland, John S. 26, 93
Malaparte, Curzio 122, 124, 125
Malraux, André 342
Mandela, Nelson 259
Mann, Thomas 342
Marcos, Ferdinand 76
Marx, Heinrich Karl 25, 42, 79, 283, 308, 321
Matteotti, Giacomo 120, 121, 353, 355
Maulnier, Jacques 230
Maurras, Charles 194, 201, 215-217, 283, 325
Mazzini, Giuseppe 62, 70, 75, 130, 131, 362
Mayer, Arno J. 91, 178, 356
Mein Kampf 160, 162, 163, 168
Meskó, Zoltan 208
Metaxas, General Ionnis 200
Meyrink, Gustav 279
Michels, Robert 29, 113
Mihai I (Michail), Romanya Kralı 207
Mishima, Yukio 253, 279
Milli Cephe (Ingiltere) 210, 247, 259, 267, 268, 276, 279, 281
Milli sendikalizm 116, 333
Milli Sendikalistler 110, 201, 217, 228, 242, 243
milliyetçilik 10, 11, 16-18, 28, 37, 40, 59, 69, 74-77, 79, 86, 87, 92, 94-96, 106, 110-112, 114, 116, 147-149, 154-158, 164, 165, 167, 171, 183, 191, 193, 196, 201, 217, 220, 226, 227, 229, 230, 240-243, 248, 249, 252, 254, 256, 259-262, 265, 268, 277, 278, 281-283, 285, 310, 314, 316, 321, 322, 325, 332, 337, 338, 341, 345, 350, 354, 363, 370, 375, 382
Moeller van den Bruck, Arthur 68, 96, 155
Mohler, Arnim 154-158, 174, 271, 278, 304
Morris, William 253, 280
Mosca, Gaetano 113, 239
Mosley, Sir Oswald 22, 31, 211, 224-226, 263, 275, 362
Mosse, George L. 15, 28, 67, 68, 77, 91, 92, 108, 115, 117, 135, 146, 149, 150, 154, 157, 325, 339, 353
Mota, Ion 226
Movimento Sociale Italiano (MSI) 263, 279
Movimiento Nacional Socialista 243
"muhafazakâr devrim" 94, 96, 155, 157, 164, 165, 248, 253, 271, 278, 284, 363
Mussert, Anton 215
Mussolini, Benito 21-23, 30, 39, 84, 85, 87, 103, 109-112, 115-124, 126, 128, 129, 131-133, 136-140, 142, 160, 169, 177, 181, 194, 195, 203, 204, 217-219, 224, 238, 243, 245, 249, 251, 252, 263, 272, 315, 344-348, 355, 362-365, 367
Mussolini, Vito 123
Mussolini, Vittorio 123
Mûdahalecilik 105-107, 109-111, 115, 121, 257

Nakano, Seigô 239, 251-254, 347
Namier, Sir Lewis 61
Nasjonal Samling (NS) 214, 263, 346
Nasyonal Sosyalist Parti 344
Nasyonal Sosyalizm 49, 67, 165, 169, 197, 265, 356
Nazizm 10-12, 17, 18, 20, 24, 26-30, 32, 49, 50, 52, 53, 66, 68, 79, 85-88, 91, 96, 97, 129, 133, 136, 146, 147, 161-163, 165-167, 170, 174, 176-178, 180-186, 191, 192, 198,

199, 201, 205, 209, 210, 212-215, 217, 218, 221, 222, 224, 226, 231, 239, 253, 255, 256, 258, 263-266, 268, 271, 274, 275, 277, 278, 283, 284, 286, 294, 295, 298, 299, 304, 316, 318, 333, 344-348, 350, 352-358, 360-366, 369, 370
neo-faşizm 277
neo-Nazizm 217, 263-265, 268, 278
neosendikalizm 106, 107, 110-112, 115, 116, 121
Niekisch, Ernst 155, 157, 278
Nietzsche, Friedrich W. 82, 105, 108, 109, 146, 148, 224, 271, 321, 325, 360
Nihai Çözüm (Holokost) 173, 271, 356, 365, 366
Nolte, Ernst 27-29, 41, 42, 184, 187, 194, 271, 278, 302, 340
Nordau, Max 324, 325
Nouvelle Droite 271, 278

O'Duffy, Eoin 195
Ojetti, Ugo 125
Oranj İşçileri Birliği 258
Orwell, George 85
Ossewa Brandwag (OB) 256, 257

palingenetik mit 66, 69-71, 72, 80, 88, 93, 104, 116, 120, 124, 125, 132, 136, 148, 169, 175, 185, 194, 224, 226, 241, 253, 257, 284-287, 306, 311, 312, 323, 324, 326, 327, 332, 340, 351, 354, 363
palingenetik ultra-milliyetçilik 76, 78, 79, 83, 86-88, 94-96, 110, 114, 116, 123, 129, 138, 202, 213, 226, 229, 239, 240, 243, 245, 262, 267, 268, 270, 273, 274, 277, 279, 294, 321, 333, 344, 348, 352, 353, 370, 381
Pan-Alman Birliği (Alledeutscher Verband) 151, 154
Panunzio, Sergio 107, 121
Papen, Franz von 157, 163
Papini, Giovanni 96, 104, 105, 108, 109, 121, 124, 125, 279, 325, 361
para-faşizm 198, 202-206, 232, 380
Pareto, Vilfredo 61, 82, 113, 239, 279, 324
Parti Populaire Français (PPF) 218, 219, 221, 226, 230, 346
Parti Social Français 195, 219
Partito Nazionale Fascista (PNF) 119
Pâts, Konstantin 196
Pavelic, Dr. Ante 197
Pavolini, Alessandro 132
Payne, Stanley 15, 27, 28, 30, 31, 38, 41, 52, 77, 91, 93, 195, 203, 239, 247, 251
Péguy, Charles 324
Péladan, Joséphin 324
Perestroika 72, 282, 283, 284
Perkonkrust 200, 346
Perón, Evita 241
Perón, Juan 76, 241
Peronizm 141
Pétain, Mareşal Henri Philippe 219, 220, 240
Petzold, Joachim 25
Pfrimer, Dr. Walter 204
Piacenti, Marcello 125, 130
Picasso, Pablo 324
Pierce, William 266
Picq, Laurence 286
Pilsudski, Josef 198, 199
Pinochet, Augusto 76
Plamenatz, John 42
Platt, Gerald M. 297, 309, 310, 314, 319, 354
Plumyène, Jean 195, 218, 222, 231
Pol Pot 76, 183, 285, 286
Politik Katoliklik 30, 64, 123, 202, 220, 242-245, 279, 332, 339, 346
Popülizm 75, 82, 83, 95, 112, 118, 133, 136, 152, 172, 215, 242, 245, 246, 252, 253, 286, 343, 345
Preto, Rolão 201, 228, 229
Preziosi, Giovanni 132
Prezzolini, Giuseppe 105, 109, 121, 124
Primo de Rivera, José Antonio 202
Primo de Rivera, Miguel 201

proto-faşizm 95, 96, 103, 110, 113, 118, 121, 122, 145, 147, 152, 159, 166, 169, 193, 194, 196, 198, 199, 204, 205, 207, 208, 215, 217, 227, 232, 241, 249, 254, 279, 316, 317, 326, 332, 333, 337, 338, 346, 347, 381
Proust, Marcel 34

Kaddafi, Muammer 76, 276, 280, 285
Quisling, Vidkun A. L. 214, 222, 223, 225, 226

Rapallo Antlaşması 117
Rassemblement National Populaire (RNP) 222
Rauschning, Hermann 28, 168, 169, 174, 183
Reich, Wilhelm 28
Revelli, Marco 27, 67, 272, 354
"revizyonizm" 270, 273, 278
Rex 65, 215, 216, 333, 346, 362
Ricci, Renato 124, 132
Riobov, Vyacheslav 284
Rocco, Alfredo 106, 122
Romanità 129
Röhm, Ernst 167, 194, 363
Rogger, Hans 26, 28, 67, 93, 232
Roma Yürüyüşü 119, 122, 131, 344, 364
Rosenberg, Alfred 160, 167, 175, 180, 183, 363
Rossi-Landi, Ferruccio 42, 44, 45, 73
Rossoni, Edmondo 107
Rusya 70, 72, 129, 133, 152, 156, 178, 181, 198, 209, 217, 226, 229, 269, 283, 284, 308, 339, 340, 349, 362
Rus Devrimi 11, 72, 212, 340, 341

Saigō, Takamori 251, 252
Saint-Simon, Comte de 78, 321
Salandra, Antonio 103
Salazar, Dr. Antonio de Oliveira 173, 195, 201, 203, 220, 240, 261
Salgado, Plinio 239, 243-247, 251, 254, 259, 332, 347
Salomon, Ernst von 156, 167, 317
Sarfatti-Grassini, Margherita 126
Savaş sonrası faşizm 53, 97, 147, 191, 237, 238, 259, 260, 262, 268, 270, 333
Schauwecker, Franz 156, 317
Schemann, Ludwig 149
Schmitt, Carl 175
Schnapper, Edith B. 70
Schönerer, Georg Ritter von 193, 203, 325
Schönhuber, Franz 269, 282
Schröter, Manfred 176
Schuler, Alfred 148
Schuschnigg, Kurt von 76, 204, 206
Sewell, William H. Jr. 310, 311, 322
Seyss-Inquart, Arthur 205, 215
Shaffer, Peter 312, 320
Shaw, George Bernard 224
Sima, Horia 207
Sinarquistas 241, 242
Sironneau, Jean-Pierre 64, 66, 308
Siyasal din 40, 64, 66, 70, 72, 89, 245, 323
Siyasal Fütürizm 107, 108, 110, 111, 115, 116, 121
Siyonizm 65, 262, 280, 324
Smetona, Antanas 199
Smith, Anthony 66, 74, 77, 146, 322
Soffici, Ardegno 105, 108, 121, 124, 125
Sombart, Werner 149
Sonnino, Sidney 103
Sorel, Georges 29, 62, 63, 69, 70, 75, 82, 194, 312, 324, 377
Sotelo, Calvo 195
Soucy, Robert 31, 61, 90, 195, 218, 230, 319
Spengler, Oswald 155, 164, 224, 342
Spinetti, Gastone 124, 132
squadrismo 117-119, 121, 355, 363
Stalinizm 89, 183, 184, 271, 283
Stamboliisky, Alexander 334
Starace, Achill 122, 132
Sturmabteilung (SA) 160, 161, 165, 171, 194, 196, 241, 243, 256, 285
Steinberg, Jonathan 366-368

Sternhell, Zeev 15, 27-30, 38, 42, 77, 78, 91, 93, 94, 122, 183, 217, 230, 231, 268, 297, 325, 326
Stojadinovic, Dr. Milan 198
Strasser, Gregor 160-162, 167, 221, 268, 355, 363
Strasser, Otto 167
Gamalı Haç 148, 166, 175, 200, 210, 258
Szálasi, Ferencz 209, 222, 225, 226, 263, 275

Taut, Bruno 342
Terboven, Josef 214
Terre'Blanche, Eugene 258
Thadden, August von 277
Thalheimer, August 25
Theweleit, Klaus 28, 316-319, 368
Thule Topluluğu 159
Tiso, Monsenyôr Jósef 213
Tôjô, General Hideki 249
Tohokai (Doğu Topluluğu) 251
Tolkien, John R. R. 272, 279
Treitschke, Heinrich von 149
Trevor-Roper, Hugh 28
Tudor, Henry 61, 310
Tûrsel faşizm 183, 267

Ugunkrust 200
Ulmanis, Kârlis 200
ultra-milliyetçilik 16, 17, 59, 69, 74-77, 79, 81-83, 86-88, 92, 94, 95, 104-106, 110-112, 114, 116, 118, 148, 154, 155, 160, 164, 167, 183, 197, 202, 213, 218, 226, 228, 229, 239-241, 243, 245, 248, 249, 254, 256, 260, 262, 265, 268, 270, 274, 277, 279, 281, 283-286, 294, 310, 321, 322, 332, 333, 338, 341, 344-346, 348, 352, 354, 361, 363, 370, 382
ultra-sağ 30, 49, 65, 94, 118, 142, 146, 150, 155, 160, 164, 165, 203, 208, 219, 231, 237, 238, 241, 243, 246-248, 252, 253, 255, 258-261, 263, 267, 269-271, 273, 275, 276, 280, 284, 332, 334, 335, 340, 344, 345, 347, 351-353, 360
"uluslar Avrupası" 17, 276, 278, 280
Union Nacional Sinarquista 241
Union Patriotica 195
Uomo fascista 130
Ustasha 65, 197, 198

Üçüncü Reich 68, 83, 155, 164, 169, 172-174, 177-179, 183, 185, 192, 207, 212-214, 220, 221, 223, 249, 255, 257, 260, 264, 269, 318, 349, 357, 362, 363, 365, 370

Vabadussôjalaste Liit 196
Valois, Georges 22, 194, 217, 218
van Severen, Joris 215
van Tonningen, Rost 215
van Zeeland, Paul M. 216
Vargas, Getulio 76, 241, 244, 246
Vaterlandspartei 152
Vecchi, Ferruccio 115-117
Vega, Unzaga de la 243
Versailles Antlaşması 153, 163, 341, 342, 349, 359
Verwoerd, Dr. Hendrik F. 257
Vichy 219-222, 346
Victor Emmanuel III, İtalya Kralı 118, 119, 355
Vittorio Veneto 114, 123
Voegelin, Eric 64, 66, 68, 70, 73, 308, 321
Volksgemeinschaft 85, 146, 148, 151, 158, 159, 164, 176, 181
Vorster, Balthazar 257
Völkisch 96, 146-152, 154, 155, 158-161, 164, 166, 167, 169, 172, 184, 197, 200, 203, 224, 225, 248, 257, 333, 334, 360, 363
"yaratıcı nihilizm" 90, 370
Yeni İnsan 10, 19, 20, 73, 77, 109, 117, 130, 131, 156, 157, 174, 224, 227, 230, 370
Yeni Düzen 10, 19, 66, 72, 74, 84, 85, 89, 93, 106, 112, 132-136, 138, 140, 161, 173, 176, 178, 182, 192, 196, 204, 209, 220, 224, 228, 240,

242, 249, 250, 257, 270, 283, 332, 340, 347, 361
Yeni Yapılanma 71, 225, 347
Yeni Sağ 94, 154, 155, 193, 271, 273, 277, 279, 280, 304
Yeni Dünya Düzeni 10, 72, 287

Wagner, Richard 148, 324, 360
Weber, Eugen 27, 51, 70, 77, 80, 91, 183, 207, 223, 227, 323
Weber, Max 33-37, 45, 75, 77, 83, 84, 307, 308, 313, 322
Weinstein, Fred 297, 319
Wilkinson, Paul 29
William II, Almanya İmparatoru 152
Wilson, Woodrow 72
Woltmann, Ludwig 149
Wulle, Rheinhold 154, 160

Yeats, William Butler 319, 342
Yeşil Gömlekliler (Güney Afrika) 198
Yüzyıl dönümü (*fin de siècle*) 92, 227, 338, 379

Zehrer, Hans 157
Zunino, Piergiorgio 131, 132

"Bu kitap, gerçekleştiği biçimiyle faşizmin korkunç insani sonuçlarını, mitsel nüvesini oluşturan palingenetik bakışına atfeder. O bakış ki, dış dünya ile yaratıcı bir etkileşimi ve güçlü bir bütünleşmeyi değil de onun sadece dar bir bölümüyle topyekûn ve sapkın bir özdeşleşmeyi destekler."

Faşizmin sosyo-tarihsel ve ideolojik yapısı hakkında akademik dünyanın önde gelen isimlerinden biri sayılan Roger Griffin *Faşizmin Doğası*'nda, ayrıntılı örneklerle Avrupa'dan Asya'ya, Japonya'dan Latin Amerika'ya kapsamlı bir faşizm dökümü ortaya koyuyor. Ancak sadece tarihsel bir bilgi yığını oluşturmak yerine faşizmin ideolojik özüne odaklanarak, var olan siyasi düzenlerde nasıl yeni bir angajman arzusu yarattığı ve bu arzuyu tatmin etme iddiasını nasıl temellendirdiği üzerine etraflı bir tartışma yürütüyor. Her biri kendi içinde çeşitli özgünlükler taşımakla beraber, faşist hareketlerin propaganda, dil ve siyasal varoluşları arasındaki ortaklıklara eğiliyor. Tüm bu analizlerinde "arındırıcı milli yeniden diriliş (palingenesis)" temasının etkin ve kavrayıcı bir önemi olduğunun altını tekrar tekrar çiziyor. Şabloncu bir karşı propaganda dili üretmek yerine, daha önce yapılmış faşizm tahlillerinin haklı oldukları ve yanılgıya düştükleri noktaları belirleyerek, faşizmin analizinde nelere dikkat edilmesi gerektiği hususunda saptamalarda bulunuyor.

Griffin, yaşadığımız dünyanın tarih-öncesine aitmiş gibi davranılan faşizme karşı, okurunu uyanık olmaya davet ediyor...

THG
0780272
BRA
THG 0780272 BRA

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-1446-3
9 789750 514463